ORTAÖĞRETİM

TARİH
11

DERS KİTABI

YAZARLAR

Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR
Dr. Murat ARDIÇ
Dr. Özgür BAĞCI
Ferhat BİLDİK
Kazım ŞAHİN
Leyla ŞAFAK
Süleyman YILDIZ
Yasemin ARDIÇ

DEVLET KİTAPLARI

……., 2021

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI .....: 7074
DERS KİTAPLARI DİZİSİ .....: 1227

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

EDİTÖR

Dr. Özgür BAĞCI

Ferhat BİLDİK

DİL UZMANI

Ali Ünal AYAN

GÖRSEL TASARIM UZMANI

Lütfiye Ebru KÜÇÜKKERNİÇ

Muhammet Mustafa ÜNLÜ

GRAFİK TASARIM UZMANI

Hasan GÖKTEPE

Hilal YAŞAR

Turgut TURGUT

ISBN 978-975-11-4963-3

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 18.04.2019 gün ve 8 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

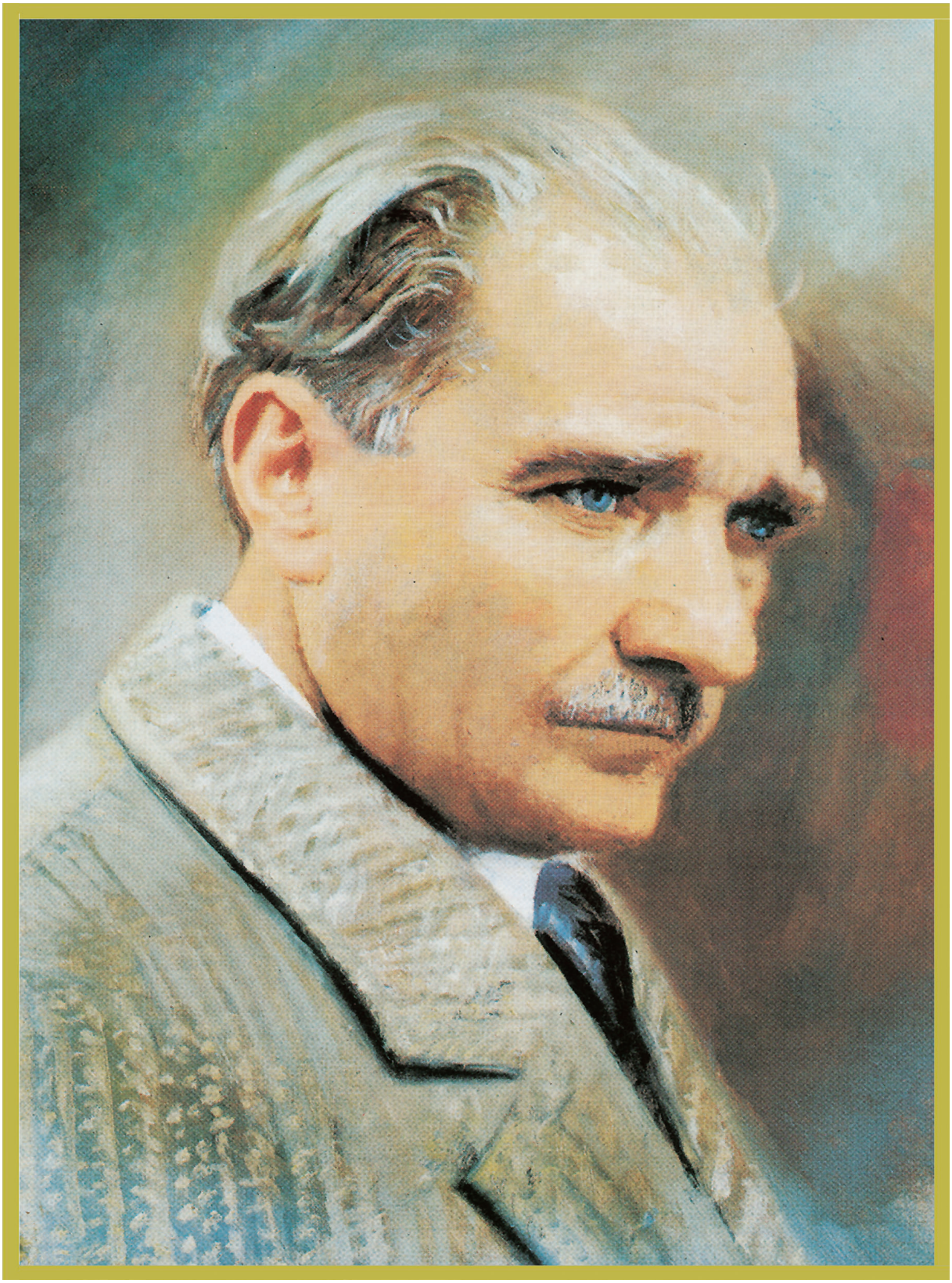

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

1. ÜNİTE
DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER 13
1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE 14
1.3. OKYANUSLARIN ÖNEM KAZANMASI VE SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ 24
1.4. FETİHLERDEN SAVUNMAYA 30
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 40

2. ÜNİTE
DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

2.1. AVRUPA'DA DEĞİŞİM ÇAĞI 47
2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM 57
2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSYANLAR VE DÜZENİ KORUMA ÇABALARI 70
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 86

3. ÜNİTE
DEVRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

3.1. İHTİLALLER ÇAĞI 93
3.2. SÖMÜRGECİLİĞİN KÜRESEL ETKİLERİ 105
3.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDUYA GEÇİŞ 108
3.4. XIX. YÜZYILDA SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİMLER 114
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 124

4. ÜNİTE
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

4.1. 1774-1914 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER 131
4.2. OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK TEHDİTLER 134
4.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ 153
4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER 170
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 180

5. ÜNİTE
XIX VE XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN SOSYO-EKONOMİK HAYAT

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME ÇABALARI 187
5.2. XIX VE XX. YÜZYILDA OSMANLI NÜFUSU 200
5.3. METROPOLLER, SALGINLAR VE KAMUOYU 205
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 212
SÖZLÜK 216
KAYNAKÇA 219

KİTABIN TANITIMI

Ünitenin numarasını gösterir.

Ünitenin adının yer aldığı bölümdür.

Ünitenin içeriğiyle ilgili görsellerin bulunduğu bölümdür.

Resim, video, animasyon, soru ve çözümleri vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz karekod.

Ünite kazanımlarının işlendiği ana konuları gösterir.

Ünitenin konu başlıklarını gösterir.

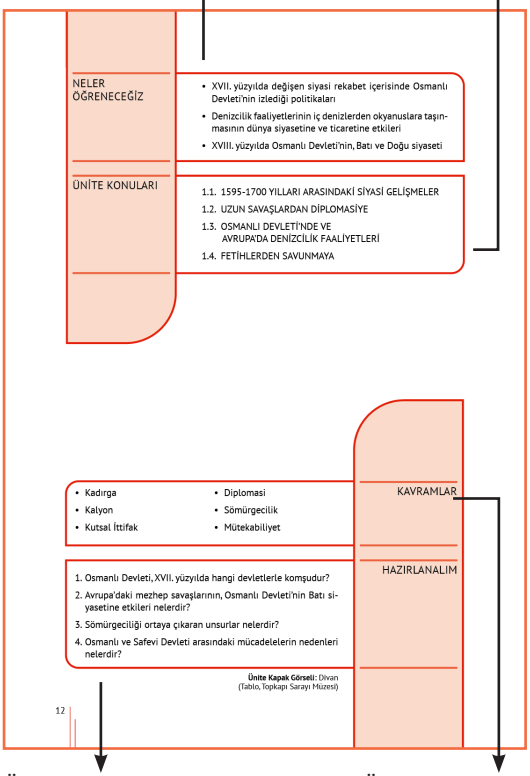

Önemli olayların kronolojik olarak verildiği bölümdür.

Üniteyle ilgili hazırlık çalışmalarını kapsayan bölümdür.

Ünite kazanımlarında işlenen anahtar kelimelerin bulunduğu bölümdür.

Öğrencinin konuyu daha iyi anlayabilmesi için haritaların yer aldığı bölümdür.

Konuların daha iyi anlaşılması ve öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirilmesi için sorulan soruların bulunduğu bölümdür.

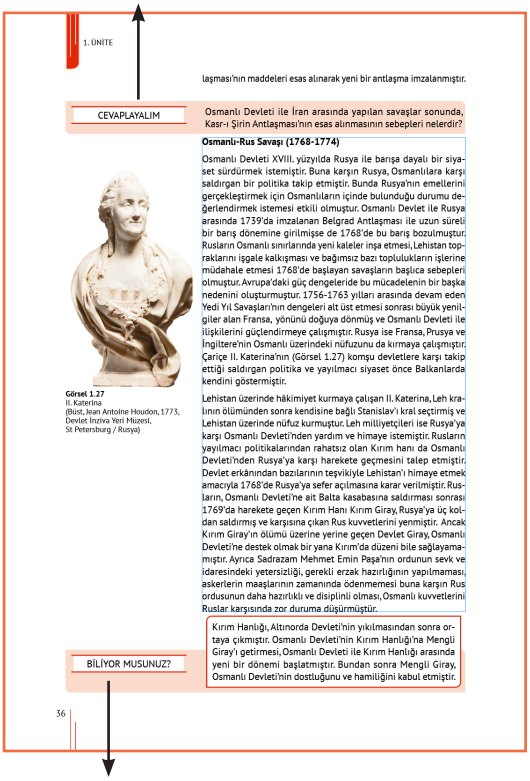
1. ÜNİTE

laşması'nın maddeleri esas alınarak yeni bir antlaşma imzalanmıştır.

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan savaşlar sonunda, Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın esas alınmasının sebepleri nelerdir?

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774)

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda Rusya ile barışa dayalı bir siyaset sürdürmek istemiştir. Buna karşın Rusya, Osmanlılara karşı saldırgan bir politika takip etmiştir. Bunda Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için Osmanlıların içinde bulunduğu durumu değerlendirmek istemesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması ile uzun süreli bir barış dönemine girilmişse de 1768'de bu barış bozulmuştur. Rusların Osmanlı sınırlarında yeni kaleler inşa etmesi, Lehistan topraklarını işgale kalkışması ve bağımsız bazı toplulukların işlerine müdahale etmesi 1768'de başlayan savaşların başlıca sebepleri olmuştur. Avrupa'daki güç dengelerinde bu mücadelenin bir başka nedenini oluşturmuştur. 1756-1763 yılları arasında devam eden Yedi Yıl Savaşları'nın dengeleri alt üst etmesi sonrası büyük yenilgiler alan Fransa, yönünü doğuya dönmüş ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Rusya ise Fransa, Prusya ve İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu da kırmaya çalışmıştır. Çariçe II. Katerina'nın (Görsel 1.27) komşu devletlere karşı takip ettiği saldırgan politika ve yayılmacı siyaset önce Balkanlarda kendini göstermiştir.

Görsel 1.27
II. Katerina
(Büst, Jean Antoine Houdon, 1773, Devlet İnziva Yeri Müzesi, St Petersburg / Rusya)

Lehistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan II. Katerina, Leh kralının ölümünden sonra kendisine bağlı Stanislav'ı kral seçtirmiş ve Lehistan üzerinde nüfuz kurmuştur. Leh milliyetçileri ise Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nden yardım ve himaye istemiştir. Rusların yayılmacı politikalarından rahatsız olan Kırım hanı da Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya karşı harekete geçmesini talep etmiştir. Devlet erkânından bazılarının teşvikiyle Lehistan'ı himaye etmek amacıyla 1768'de Rusya'ya sefer açılmasına karar verilmiştir. Rusların, Osmanlı Devleti'ne ait Balta kasabasına saldırması sonrası 1769'da harekete geçen Kırım Hanı Kırım Giray, Rusya'ya üç koldan saldırmış ve karşısına çıkan Rus kuvvetlerini yenmiştir. Ancak Kırım Giray'ın ölümü üzerine yerine geçen Devlet Giray, Osmanlı Devleti'ne destek olmak bir yana Kırım'da düzeni bile sağlayamamıştır. Ayrıca Sadrazam Mehmet Emin Paşa'nın ordunun sevk ve idaresindeki yetersizliği, gerekli erzak hazırlığının yapılmaması, askerlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi buna karşın Rus ordusunun daha hazırlıklı ve disiplinli olması, Osmanlı kuvvetlerini Ruslar karşısında zor duruma düşürmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'na Mengli Giray'ı getirmesi, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bundan sonra Mengli Giray, Osmanlı Devleti'nin dostluğunu ve hamiliğini kabul etmiştir.

36

Konuları desteklemek, açıklamak, bilgileri pekiştirmek ve dikkat çekmek için verilen bilgilerin olduğu bölümdür.

E-içeriklere ulaşmak için okutulacak karekodların bulunduğu bölümdür.

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

dir. Ayrıca antlaşma maddelerinin kasıtlı olarak yanlış yorumlanması nedeniyle Ruslar, Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye başlamıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile sözde bağımsızlığına kavuşan Kırım Osmanlı yönetiminden ayrılmıştır. Bu durum Kırım'ın, Rus idaresine girmesinin ilk aşamasını oluşturmuştur. Nitekim Rusya, Lehistan'ı paylaştıktan sonra ilk fırsatta Kırım'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Müslüman Türklerin yaşadığı Kırım'ın elden çıkması, Türk milletinde şiddetli tepki ve üzüntü meydana getirmiştir. Bu nedenle Kırım'ın geri alınması arzusu uzun yıllar Osmanlı politikasının temelini oluşturmuştur. Ayrıca Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul Rus tehdidine açık hâle gelmiştir.

1700-1774 yılları arasında Avrupalı devletlerle imzalanan antlaşmalarla ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Kırım'ın Osmanlı Himayesinden Çıkışı

Kırım (Görsel 1.30) 1475'te Osmanlı Türklerinin eline geçince daha evvel o bölgeye yerleşmiş olan Tatar Türkleri, Osmanlılara bağlanarak Kırım Hanlığı'nı kurmuşlardı. Başkentleri Bahçesaray'dı. Üç asra yakın bir zaman, Karadeniz bir Türk gölü olmuştu. Osmanlı'nın gücü, Kırım'ın huzurunu sağlarken Kırım Hanlığı da Osmanlı'nın Rusya cephesinde gözü, kulağı olmuştu. Ancak Karadeniz'den ve Osmanlı ülkelerden bir türlü vazgeçemeyen Ruslar, her fırsatta bu arzularını gerçekleştirmek için uğraşmışlardı... Osmanlılara karşı kurulan Kutsal İttifak'a katılarak Azak Kalesi'ni almış, Karadeniz'e inme hayallerinin ilk adımını gerçekleştirmişti... 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla, Ruslar savaşta aldıkları yerleri geri vermekle beraber Karadeniz'de donanma bulundurmaya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar üzerinde söz sahibi olmaya hak kazanmıştır ve Osmanlıların, Kırım'ı bağımsız bir devlet kabul etmeleri şartını da anlaşmaya ilave ile esas amaçlarını uygulama fırsatını yaratmışlardı. Kırım'ın bağımsızlık adı altında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan idari yönden ayrılması, Rus donanmasının da Karadeniz'de âdeta kale görevi üstlenmesi, 1783'te kaçınılmaz sonucu getirmiş ve Rusya, Kırım'ı Çarlık topraklarına katmıştı. O tarihe dek çalkantılarla dolu olan Kırım ve Kırımlı'nın kaderi, o tarihten itibaren Rusya'nın eline teslim olmuştu.

Görsel 1.30
Hansaray/Kırım

Bezmen, 2011, s.58-59'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Türk-İslam tarihi açısından Kırım'ın kaybına dair neler söylenebilir?

39

Bilimsel metinlerden hareketle öğrencilerin konu ile ilgili yorum yapmalarının istendiği bölümdür.

Metin başında, ortasında veya sonunda öğrencinin konuyu tartışarak irdelemesini sağlayacak soruların bulunduğu bölümdür.

1. ÜNİTE

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ

TARTIŞALIM

"Sömürgecilik, bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalamasıdır."

Sömürgeciliğe maruz kalan toplumların, günümüzde yaşadıkları sorunlar neler olabilir?

Sömürgecilik Hızlanıyor

Coğrafi Keşifler sonucunda Portekizliler ve İspanyollar yeni yerler ve deniz yolları keşfederek sömürgeler oluşturdu (Görsel 1.14). İspanya, Amerika kıtasındaki sömürgecilik faaliyetleriyle XVI. yüzyılın sonunda dünyanın en zengin ülkelerinden biri oldu. Portekiz ise Hindistan'a kadar uzanan bölgede geniş bir hâkimiyet kurdu. Ancak İngiltere, Hollanda, Fransa gibi Avrupalı güçler XVII. yüzyılın başından itibaren değiştirdikleri stratejilerle denizlerde askerî ve ekonomik faaliyetlere girişerek sömürgecilik hareketine hız kazandırdı. Bunun sonucunda yaşanan yoğun rekabete ayak uyduramayan İspanya ve Portekiz, yerini bu yeni güçlere terk etmek zorunda kaldı.

Görsel 1.14
Avrupalılar Yeni Dünya'da
(İllüstrasyon, Uber Land Und Meer Dergisi, Almanya)

İspanyolların ve Portekizlilerin okyanuslarda yaptığı keşifler daha ileri düzeyde denizcilik faaliyetlerinin gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu nedenle İngiltere, Hollanda ve Fransa okyanuslardaki faaliyetlerini sürdürmek ve geliştirmek için büyük paralar harcamaya başladı. Nitekim XVI. yüzyıl sonunda iyi silahlanmış ve ekonomik yönden desteklenmiş okyanus denizciliği, Avrupa siyaseti üzerinde büyük bir etki meydana getirdi.

İngiltere, XVI. yüzyıl sonunda İspanya'nın deniz hâkimiyetine son verdi. Bir ada devleti olmasının sağladığı avantajla hızlı bir şekilde dünya ticaretine açılan İngiltere, XVII. yüzyılda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak İngiliz sömürgeciliğinin ilk temelini attı.

XVI. yüzyıl sonunda denizaşırı ülkelere açılmak için büyük çaba harcayan Hollanda ise İspanyol ve Portekiz sömürgelerine saldırılar düzenlemeye başladı. Bu faaliyetler kapsamında XVII. yüzyılda Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni kuran Hollandalılar, Ümit Burnu'ndan Doğu Hint Adalarının ucuna kadar uzanan bölgede büyük bir sömürge imparatorluğu meydana getirdi.

24

Kazanımlar doğrultusunda bilginin verildiği bölümdür.

Metin anlatımını destekleyen görsellerin bulunduğu bölümdür.

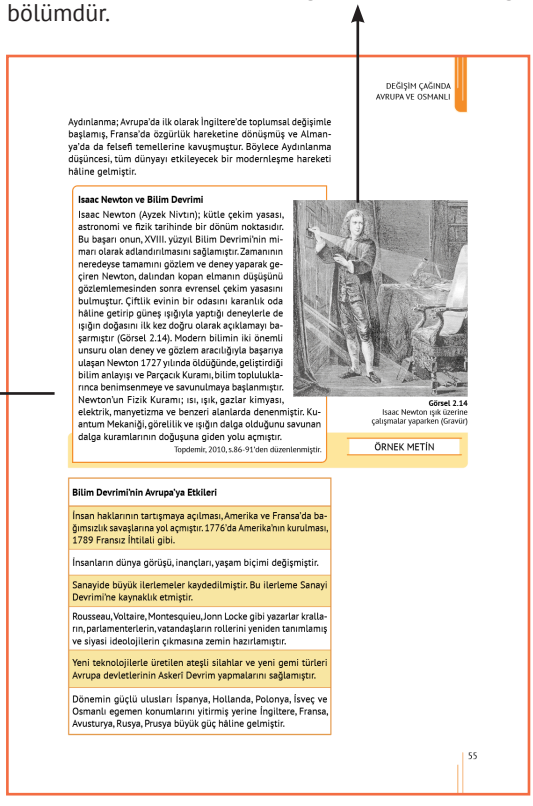
DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

Aydınlanma; Avrupa'da ilk olarak İngiltere'de toplumsal değişimle başlamış, Fransa'da özgürlük hareketine dönüşmüş ve Almanya'da da felsefi temellerine kavuşmuştur. Böylece Aydınlanma düşüncesi, tüm dünyayı etkileyecek bir modernleşme hareketi hâline gelmiştir.

Isaac Newton ve Bilim Devrimi

Isaac Newton (Ayzek Nivtın); kütle çekim yasası, astronomi ve fizik tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu başarı onun, XVIII. yüzyıl Bilim Devrimi'nin mimarı olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Zamanının neredeyse tamamını gözlem ve deney yaparak geçiren Newton, dalından kopan elmanın düşüşünü gözlemlemesinden sonra evrensel çekim yasasını bulmuştur. Çiftlik evinin bir odasını karanlık oda hâline getirip güneş ışığıyla yaptığı deneylerle de ışığın doğasını ilk kez doğru olarak açıklamayı başarmıştır (Görsel 2.14). Modern bilimin iki önemli unsuru olan deney ve gözlem aracılığıyla başarıya ulaşan Newton 1727 yılında öldüğünde, geliştirdiği bilim anlayışı ve Parçacık Kuramı, bilim topluluklarınca benimsenmeye ve savunulmaya başlanmıştır. Newton'un Fizik Kuramı; ısı, ışık, gazlar kimyası, elektrik, manyetizma ve benzeri alanlarda denenmiştir. Kuantum Mekaniği, görelilik ve ışığın dalga olduğunu savunan dalga kuramlarının doğuşuna giden yolu açmıştır.

Görsel 2.14
Isaac Newton ışık üzerine çalışmalar yaparken (Gravür)

Topdemir, 2010, s.86-91'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Bilim Devrimi'nin Avrupa'ya Etkileri

İnsan haklarının tartışmaya açılması, Amerika ve Fransa'da bağımsızlık savaşlarına yol açmıştır. 1776'da Amerika'nın kurulması, 1789 Fransız İhtilali gibi.

İnsanların dünya görüşü, inançları, yaşam biçimi değişmiştir.

Sanayide büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerleme Sanayi Devrimi'ne kaynaklık etmiştir.

Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Jonn Locke gibi yazarlar kralların, parlamenterlerin, vatandaşların rollerini yeniden tanımlamış ve siyasi ideolojilerin çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni teknolojilerle üretilen ateşli silahlar ve yeni gemi türleri Avrupa devletlerinin Askeri Devrim yapmalarını sağlamıştır.

Dönemin güçlü ulusları İspanya, Hollanda, Polonya, İsveç ve Osmanlı egemen konumlarını yitirmiş yerine İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya büyük güç hâline gelmiştir.

55

Kazanımları doğrudan destekleyecek akademik metinlerin yer aldığı bölümdür.

1. ÜNİTE

DEĞİŞEN DÜNYA DENGELERİ KARŞISINDA OSMANLI SİYASETİ (1595-1774)

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- XVII. yüzyılda değişen siyasi rekabet içerisinde Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaları
- Denizcilik faaliyetlerinin iç denizlerden okyanuslara taşınmasının dünya siyasetine ve ticaretine etkileri
- XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, Batı ve Doğu siyaseti

ÜNİTE KONULARI

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE

1.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA DENİZCİLİK FAALİYETLERİ

1.4. FETİHLERDEN SAVUNMAYA

KAVRAMLAR

- Kadırga
- Kalyon
- Kutsal İttifak
- Diplomasi
- Sömürgecilik
- Mütekabiliyet

HAZIRLANALIM

1. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda hangi devletlerle komşudur?
2. XVII. yüzyılda Avrupa'nın önde gelen devletleri hangileridir?
3. Avrupalı devletlerin okyanuslara yönelmesinin sebepleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Divan
(Tablo, Topkapı Sarayı Müzesi)

1.1. 1595-1700 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin stratejik rakipleri kimler olabilir?

TARTIŞALIM

- **1596** Haçova Muharebesi
- **1606** Zitvatorok Antlaşması
- **1639** Kasr-ı Şirin Antlaşması
- **1669** Girit'in Fethi
- **1672** Bucaş Antlaşması
- **1681** Bahçesaray Antlaşması
- **1683** II. Viyana Kuşatması (Görsel 1.1)
- **1699** Karlofça Antlaşması
- **1700** İstanbul Antlaşması

Görsel 1.1
II. Viyana Kuşatması
(Baskı, Tabor'un fethi, Leopold şehri ve Türkler tarafından Tuna Nehri üzerindeki geçiş köprüsü, Rijks Müzesi, Amsterdam / Hollanda)

Harita 1.1
1595-1700 yılları arasındaki siyasi gelişmeler

1.2. UZUN SAVAŞLARDAN DİPLOMASİYE

TARTIŞALIM

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dünya gücü olmasında etkili olan politikalar ile ilgili neler söylenebilir?

Orta Avrupa'ya hâkim olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tahtına 1516'da Şarlken geçmiştir. Böylece Avrupa'da Habsburg Hanedanı hüküm sürmeye başlamıştır. Avusturya ise bu hanedana bağlı olarak Türklerle mücadele eden bir arşidüklük olarak ortaya çıkmıştır. 1804-1867 arasında Avusturya İmparatorluğu ve 1867-1918 arasında da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı-Avusturya İlişkileri

Avusturya, 1591'den beri Osmanlı Devleti'ne vermesi gereken vergiyi ödememiş ve fırsat buldukça sınır boylarına saldırılar düzenlemiştir. Bu duruma son vermek isteyen Osmanlı Devleti, Avusturya'ya karşı sefer kararı almıştır. Böylece 1593-1606 yılları arasında Karadeniz'den Hırvat topraklarına kadar geniş bir cephede on dört yıl devam edecek savaşlar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya savaş ilan etmesi üzerine papanın faaliyetleri sonucunda Avusturya, Lehistan, Erdel Prensliği ile Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları arasında Osmanlı'ya karşı bir Haçlı İttifakı oluşturulmuştur. Osmanlı kuvvetleri 1594'te Viyana yolunda stratejik öneme sahip Yanıkkale'yi fethetmiş, karşı saldırıya geçen Haçlı İttifakı ise Estergon Kalesi'ni (Görsel 1.2) ele geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine yeniçeriler, tahta yeni çıkmış olan Sultan III. Mehmet'i bizzat sefere çıkmaya zorlamıştır.

Görsel 1.2
Estergon Kalesi (Macaristan)

Osmanlı ordusu önce Kanuni Dönemi'nde fethedilemeyen Eğri Kalesi'ni 1596'da ele geçirmiştir. Hemen ardından Avusturya ile Erdel Prensliği'nin oluşturduğu ittifaka karşı Haçova Muharebesi'nde büyük bir zafer kazanmıştır. Haçova'dan sonra taraflar arasındaki savaşlar on yıl daha devam etmiştir. Bu süre, iki taraf arasında Estergon, Kanije ve Belgrad (Görsel 1.3) kalelerinin el değiştirmesi ve karşılıklı kuşatmalarla geçmiştir.

Görsel 1.3
Belgrad Kalesi (Sırbistan)

Osmanlı Devleti gerek Anadolu'daki isyanlar gerekse doğudaki Safevi saldırıları nedeniyle Avusturya karşısında zor durumda kalmıştır. Ancak 1605'te Erdel'de, Osmanlı Devleti lehinde başlayan ayaklanma, Osmanlıların Avusturya'ya karşı güç kazanmasını sağlamıştır. Nitekim bu ayaklanmadan sonra Estergon geri alınmıştır. Bu arada Avusturya, Macar topraklarındaki isyanlarla uğraşırken Osmanlı Devleti de Safevilerle savaşıyordu. Bu nedenle yıllardan beri devam eden savaşlara son vermek isteyen Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1606 Zitvatorok Antlaşması yapılmıştır.

Zitvatorok Antlaşması'nın Önemli Maddeleri

- Osmanlılar, Avusturya arşidükü için Caesar (Sezar) unvanını kullanacaktır.
- Savaş sırasında taraflarca kazanılan topraklar kendilerinde kalacaktır.
- Avusturya yıllık vergi ödemeyecek, imparator bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 kuruş gönderecektir.
- Taraflarca esir almak ve kale işgal etmek yasaklanacak, eldeki esirler geri verilecektir.
- Eğri, Kanije ve Estergon kaleleri Osmanlı Devleti'nde kalacaktır.

Osmanlı Devleti'nin 1533 İstanbul Antlaşması ile Avusturya'ya karşı kazandığı siyasi üstünlük, Zitvatorok Antlaşması'yla sona ermiştir. Avusturya arşidükünün Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlı padişahına eşit kabul edilmesi Osmanlı Devleti'ne dış politikada prestij kaybettirmiştir. Bu antlaşmayla Avusturya hem ödediği vergilerden kurtulmuş hem de büyük devlet seviyesine çıkarak Osmanlı Devleti ile diplomatik protokolde eşit hâle gelmiştir.

Avusturya ile süren uzun savaşlar, iki buçuk asırdan beri Balkanlar ve Orta Avrupa'yı hedefleyen Osmanlıların bundan sonra uygulayacağı politikaları da belirlemiştir. Zitvatorok Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa diplomasisinde devletlerin eşitliği prensibininin bir göstergesi olarak mütekabiliyet esasını kabul etmiştir. Bu süreçteki askerî seferler ve kuşatmalar, Batı'ya Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün eski seviyesinde olmadığını göstermiştir. Aynı şekilde Osmanlılar da Batı'daki askerî yapıda meydana gelen teknik değişimleri fark etmiştir.

Zitvatorok'un Düşündürdükleri

Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlılar, Macaristan'da durumunu korumuş hatta Eğri ve Kanije adlarında iki yeni beylerbeylik oluşturmuştur. Fakat Osmanlılar; eski Macaristan Krallığı'ndan, Habsburglarda kalan yerler üzerindeki iddialarından ve bunun için ödenen yıllık 30 bin altın vergiden vazgeçmiştir. Bu durum, Habsburglar karşısında Osmanlılar için açıkça bir gerileme ifade etmiştir. Osmanlı padişahının, rakibini "Caesar" unvanıyla kendisiyle eşit bir hükümdar olarak tanıması ve antlaşmayı yirmi yıl için imzalaması, Osmanlı Devleti'nin artık Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki büyük iddialarından vazgeçtiğini göstermiştir. Uzun savaş yılları Osmanlı Devleti'nin, Habsburglar karşısında askerî zaaflarını ortaya çıkarmıştır. Yeni harp teknolojisini kullanan Avusturya askeri (Görsel 1.4) karşısında eski usul ile savaşan tımarlı sipahilerin yetersizliği ortaya çıkmıştır.

İnalcık, 2016, s.187'den düzenlenmiştir.

Görsel 1.4
Avusturyalı askerler
(İllüstrasyon, Vinkhuijzen Koleksiyonu, 19. yüzyıl)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nin askerî yönden zayıflamasının diplomasiye etkileri hakkında neler söylenebilir?

Görsel 1.5
Köprülü Fazıl Ahmet Paşa
(Gravür)

Uyvar'ın fethi ile ilgili detaylı bilgi için karekodu okutunuz.

Uzun savaş yılları her iki taraf için de kazanç sağlamaktan ziyade yıpratıcı oldu. Bu süreçte dışarda Safeviler ve Avusturya içerde de Celâli İsyanları ile uğraşan Osmanlılar, üç cephede birden mücadele etmek zorunda kaldı. Bu durum Osmanlı'nın uzun vadeli planlar yerine pratik ve kısa vadeli siyaset üretmesine neden oldu.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sosyo ekonomik sıkıntılar yaşanmış, devlet idaresinde zafiyetler ortaya çıkmıştır. Ancak Avrupa'da 1618-1648 yılları arasında devam eden Otuz Yıl Savaşları nedeniyle Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bu zafiyetinden yararlanamamıştır. Avrupa'da yaşanan bu karışıklıklar, Osmanlı Devleti'nin Batı'da gücünü korumasını sağlamıştır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Avusturya ile büyük bir sorun yaşamayan Osmanlı Devleti, Otuz Yıl Savaşlarından sonra batıda stratejik rakibi olan Avusturya'yla Erdel Meselesi yüzünden yeniden sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bu mesele tam olarak halledilememiştir. Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra sadrazam olan oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (Görsel 1.5) Dönemi'nde Avusturya, Erdel işlerini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne karşı girişimlerde bulunmuştur. Bu nedenle Avusturya üzerine sefere çıkan Fazıl Ahmet Paşa 1663'te Uyvar Kalesi'ni fethetmiş ve burayı eyalet hâline getirmiştir. 1664'te Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan Vasvar Antlaşması ile Erdel'deki Türk hâkimiyeti onaylanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlıların bütün zor şartlara rağmen en küçük bir yılgınlık göstermeden büyük bir azim ve sebatla otuz sekizinci günde kaleyi fethetmeleri "Uyvar önünde bir Türk gibi kuvvetli" deyimini tarihe mal etmiştir.

Osmanlı-Lehistan ve Rusya İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında Sultan III. Murat Dönemi'nden itibaren dostane şekilde sürdürülen ilişkiler, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bozulmaya başlamıştır. Bunda Osmanlılar tarafından 1611'de azledilen Eflâk ve Boğdan voyvodalarının, Lehistan'a sığınmaları etkili olmuştur. Ayrıca Kazakların, Osmanlı topraklarına saldırıları da Osmanlı-Lehistan ilişkilerini germiş ve bu nedenle Osmanlı Devleti, kuzeye yönelme politikası izlemek zorunda kalmıştır. Müstakil bir güç hâline gelen Kazaklar; 1612'den itibaren Özi Limanı, Eflâk limanları ve Kılburun havalisi ile Sinop, Kefe, Trabzon ve İstanbul'un kenar semtlerini yağmalamıştır.

Kazakların desteğini alan Lehistan, 1615'te Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olan Boğdan'a girmiştir. Ardından 1617'de Karadeniz'e yönelen Kazaklar, altmış parçalık Osmanlı donanmasını tahrip etmiştir. Kazakların 1620'de elli bin kişilik bir kuvvetle Kili ve Akkirman dolaylarına düzenledikleri saldırı, Osmanlı Devleti ile Lehistan ilişkilerini tamamen koparmıştır. Bu sırada Otuz Yıl Savaşlarının başlaması ile birlikte Avrupa'da

pek çok devletin birbirleriyle savaşmaya başlaması II. Osman için bir fırsat olmuştur. Savaş hâlinde olan Avrupa devletlerinin Lehistan'a yardıma gelemeyeceğini düşünen II. Osman, 1618'de İran'la bir antlaşma yapılmasının etkisiyle Lehistan üzerine yönelmiştir. Neticede Kazakların desteklediği Lehistan ordusuyla Hotin Kalesi önünde yaklaşık bir ay süren savaştan (Görsel 1.6) sonuç alınamamış ve taraflar arasında 9 Ekim 1621 tarihinde antlaşma yapılmıştır. Hotin Antlaşması'na göre Hotin, Bağdan voyvodalarının idaresine verilecektir. Lehistan, Kazakların saldırılarına engel olacak; Boğdan, Eflâk, Erdel ve Macaristan'ın içişlerine müdahale etmeyecek; Kırım hanları ve Boğdan voyvodaları Lehistan ile ilişkilerini eski antlaşmalara uygun olarak sürdürecektir. Buna karşın Osmanlı Devleti de Lehistan topraklarına akınlar düzenlemeyecektir.

Lehistan hâkimiyetinden kurtulmak için Osmanlı Devleti'nden istediği desteği alamayan Kazaklar, 1654'te Rus Çarlığı'na bağlanmıştır. Bu gelişme Osmanlı Devleti için tehlikeli bir durum hâline gelmiştir. Kazak meselesinin bir türlü çözülememesi üzerine Sultan IV. Mehmet ve Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa 1672 yılında Lehistan üzerine yürüyerek Kamaniçe Kalesi'ni fethetmiştir. Bu kalenin fethiyle Osmanlı Devleti, Boğdan Voyvodalığı ile Kırım Hanlığı üzerindeki kontrolünü artırmış, Kazak saldırılarının önüne geçmiştir. Bu mücadele sonucunda Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında 18 Ekim 1672'de Bucaş Antlaşması imzalanmıştır. Bucaş Antlaşması'yla Podolya, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.

Görsel 1.6
Hotin Seferi
(Tablo, Franciszek Smuglewicz, 1673, Krakow Müzesi, Polonya)

Görsel 1.7
Sultan II. Osman (Portre, Tiziano Vecellio eseri röprodüksiyonu)

Genç Osman

Otuz Yıl Savaşları dolayısıyla Avrupa'da durumun iyice karıştığı sırada Sultan II. Osman (Görsel 1.7) Lehistan üzerine sefere çıktı. Ancak II. Osman'ın askere az bahşiş vermesi, ulemanın arpalıklarını kesmesi gibi sebeplerle özellikle kapıkulları savaşta başarı göstermedi. Hotin'i iyi savunan Leh ve Kazak ordularına karşı yapılan hücumlar, bizzat padişahın gayretlerine rağmen sonuç vermedi. II. Osman bu sırada gelen barış teklifini kabul etti ve Hotin Kalesi, Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Hotin Savaşı'ndaki gayretsizlikleri nedeniyle II. Osman, Kapıkulu Ocaklarını kaldırmak istedi. Ancak padişahın yapmak istediği ıslahatlardan rahatsız olan kesimlerin isyanıyla padişah tahttan indirildi ve kapıkulları tarafından Yedikule Zindanlarında öldürüldü.

Gündüz, 2014, s.112'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesinin sebepleri nelerdir?

Ukrayna'daki Osmanlı kontrolünün gittikçe güçlenmesi Kazakları rahatsız etmiştir. Kazakların Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Rus egemenliğine girmesi ilişkileri germiştir. Bölgede hâkimiyeti yeniden sağlamak için sefere çıkan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kazakların geleneksel başkenti Çehrin'i kuşatmıştır. Kaleye yardıma gelen Rus birlikleri mağlup edilmiş ve Çehrin fethedilerek kale daha sonra yıkılmıştır. Rusların Özi (Dinyeper) nehrini geçerek Osmanlı topraklarına saldırması üzerine yeni bir sefer kararı alınmıştır. Rus çarı, bu durum üzerine Kırım hanı vasıtasıyla barış istemiştir. Neticede Osmanlı-Rus savaşı 1681'de yapılan Bahçesaray Antlaşması ile son bulmuştur. Bu antlaşmayla Özi Nehri iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Yirmi yıl geçerli olacak Bahçesaray Antlaşması (Görsel 1.8) Rusya ile imzalanan ilk antlaşmadır.

Görsel 1.8
Bahçesaray (Kırım)

Osmanlı-Venedik İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda karşı karşıya kaldığı bir diğer stratejik tehdit de Venedik'tir. Sultan IV. Murat Dönemi'nde Venedik yönetimindeki Girit'in bir korsan yatağı hâline gelmesi üzerine Osmanlı-Venedik ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Korsan faaliyetlerin artması sonucu Osmanlı donanması, 1645'te Girit'i kuşatmış fakat ada Osmanlı Devleti yönetimine ancak 1669'da girmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti, yirmi dört senelik bir kuşatma sonucunda Girit'e hâkim olmuştur. Bu uzun kuşatma sırasında Venedik, karşı hamle yaparak Boğazlar ve çevresini abluka altına almış ve bunun sonunda İstanbul'da büyük bir kıtlık yaşanmıştır.

Osmanlı-İran İlişkileri

İran'da 1501-1736 yılları arasında hüküm süren Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in Anadolu topraklarına olan ilgisi II. Bayezid Dönemi'nde dinî rekabetin yanında siyasi ve stratejik bir boyut kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Safevilerin Anadolu ile olan ilişkilerini kesmek amacıyla İran üzerine yürümüştür. Neticede 1514 Çaldıran Zaferi ile Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birliği tekrar ve kalıcı olarak sağlanmıştır. Kanuni Dönemi'nde de iki devlet arasındaki mücadele Osmanlı Devleti'nin üstünlüğüyle devam etmiş ve 1555 Amasya Antlaşması ile Osmanlı-Safevi arasındaki barış süreci başlamıştır.

Safevi Devleti, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Karadeniz kıyılarına çıkmak için Kafkasya'yı ve Batı Türkistan'ı ele geçirmek istemiştir. Osmanlı Devleti ise Hazar Denizi'ne ulaşarak hem Rusya'nın güneye inmesini hem de Safevilerin kuzeye doğru yayılmasını engellemeyi amaçlamıştır. Böylece Osmanlılar, Rusya ile Safevi tehditlerine son vererek devlet bütünlüğünü korumuş olacaktır.

Şah Tahmasb'ın (Görsel 1.9) 1576'da ölümünden sonra İran'da karışıklıklar baş göstermiştir. Tahta geçen II. Şah İsmail'in, Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz faaliyetlerde bulunması ve Anadolu'da artan Şii politikası üzerine İran'a sefer kararı alınmıştır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde olduğu gibi Safevilerle yapılan savaşların bir diğer sebebi ise iki devletin ticaret yollarının kontrolünü ellerine geçirmek istemesidir. XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı-Safevi ilişkilerinin kaderini belirleyen jeopolitik, ekonomik ve dinî faktörler iki devlet arasındaki ilişkilerde önemli rol oynamıştır.

Görsel 1.9
Şah Tahmasb
(Metropolitan Sanat Müzesi, The Met Koleksiyonu, New York / ABD)

BİLİYOR MUSUNUZ?

1583'te Beştepe mevkisinde yapılan muharebede, taraflar meşaleler yakarak savaşa gece de devam etmiştir. Bu nedenle bu savaşa Meşaleler Savaşı denir.

Nihayet Lala Mustafa Paşa komutasında Gürcistan üzerine hareket geçen Osmanlı ordusu, 1578'de Çıldır'da Safevi birliklerini yenilgiye uğratmıştır. Kafkasya'ya hâkim olmak için 1583'e kadar devam eden mücadelelerden sonra Özdemiroğlu Osman Paşa, Beştepe mevkisinde Safevi Devleti ordusunu mağlup etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Dağıstan ve Gürcistan'ın güvenliğini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti Tebriz'i, Karabağı almış; 1590'a gelindiğinde ise Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'ı ele geçirerek Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştır. Bunun üzerine Safeviler, Osmanlıların şartlarını kabul ederek barış yapmak zorunda kalmıştır. 1590'da yapılan Ferhat Paşa Antlaşması ile Safeviler, Osmanlı üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu antlaşmayla doğuda ciddi bir ilerleme kaydeden Osmanlılar; Tebriz, Karabağ, Gence, Gürcistan, Nihavend, Luristan ve Şehrizor'a

hâkim olmuştur. Ayrıca Ferhat Paşa Antlaşması'na, İran'daki Sünnilere baskı yapılmaması yönünde ayrı bir madde de konulmuştur.

Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra ülkesinde siyasi sükûneti sağlayan Şah I. Abbas, Osmanlı askerî sistemini örnek alarak daimî askerî birlikler kurmuş, ordusunu top ve tüfeklerle takviye etmiştir. Ayrıca Fransa ve Almanya ile ittifak kurmaya çalışan Şah Abbas (Görsel 1.10), Osmanlıları kuzeyden sıkıştırmak için de Rus çarı ile ittifak kurmak istemiştir.

Görsel 1.10
Şah Abbas
(Gravür, Dominicus Custos, 1600)

Safeviler, Ferhat Paşa Antlaşması'ndan sonra ipek ihracatını yasaklayarak Osmanlı ekonomisine büyük zarar vermiştir. Bu duruma karşı önlem olarak Osmanlı Devleti, Safeviler için çok önemli olan kıymetli madenlerin ve bakırın İran'a ihracını yasaklamıştır. Safeviler, Osmanlıların dışta Avusturya'yla mücadelesini ve içte Celâli İsyanlarıyla uğraşmasını fırsat bilerek Şirvan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı geri almıştır. Anadolu'da devlet otoritesini yeniden kuran Sadrazam Kuyucu Murat Paşa'nın, Safeviler üzerine yürümesiyle Şah Abbas, Osmanlılardan barış istemiştir. Sonuçta iki devlet arasında 1612 Nasuh Paşa Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla 1555 Amasya Antlaşması'ndaki sınırlara geri dönülmüştür. Bu antlaşmayla Safeviler, Osmanlılara yıllık iki yüz deve yükü ipek ödemeyi kabul etmiş ancak Nasuh Paşa Antlaşması her iki devleti de tatmin etmemiştir. Safevilerin 1615'ten itibaren Nasuh Paşa Antlaşması'na uymaması nedeniyle iki devlet arasında savaş yeniden başlamıştır. Şah Abbas'ın isteğiyle taraflar arasında 1618'de Serav Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Nasuh Paşa Antlaşması'nda kabul edilen iki yüz deve yükü ipek, yüz deve yüküne indirilmiştir. Bu antlaşma da taraflar için kısa süreli bir mütareke olmaktan ileri gidememiştir.

CEVAPLAYALIM

Safevilerle yapılan mücadelenin Osmanlı ekonomisine etkileri nelerdir?

Şah Abbas, Osmanlı Devleti'nde yaşanan isyanlardan faydalanarak 1623'te Bağdat'ı ve bütün Irak'ı geri almıştır. Basra'ya yürüyen Safeviler'e karşı Osmanlılar, Portekizlilerle ittifak yapmış ve saldırıyı püskürtmüştür.

Görsel 1.11
Sultan IV. Murat
(Tablo, Bridgeman Sanat Kütüphanesi, Almanya)

Ordunun başına geçerek Safeviler üzerine yürüyen Sultan IV. Murat (Görsel 1.11) 1635'te Revan'ı, 1638'de de Bağdat'ı fethetmiştir. Neticede Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Bugünkü Türkiye-İran sınırını büyük ölçüde belirleyen Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Bağdat, Basra ve Şehrizor Osmanlılarda kalırken Revan, Safevilere bırakılmıştır. Ayrıca bu antlaşmaya göre Safeviler; Irak, Kars, Ahıska ve Van'a saldırmayacağını kabul etmiştir. Böylece taraflar arasında 1578'den beri aralıklarla devam eden 61 yıllık savaş durumu sona ermiştir. Kasr-ı Şirin Antlaşması ticari yasakları da kaldırıp eski tarihî yolların yeniden canlanmasını sağlamıştır.

Kutsal İttifak ve Karlofça Antlaşması

Osmanlı Devleti, Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı dönemlerinde yapılan fetihlerle yeniden güç kazandı. Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'dan sonra sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da fetihleri devam ettirmek istedi. Merzifonlu; Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile ayrı ayrı yapılan savaşlarda elde edilen başarılara güvenerek genişleme siyaseti güttü (Harita 1.2).

Harita 1.2
XVII. yüzyılda
Osmanlı Devleti'nin sınırları

Orta Macaristan'da Protestan Macarların lideri konumundaki Tökeli İmre; Avusturya'ya karşı Osmanlı'dan yardım isteyince Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Viyana üzerine sefere çıktı. Avusturya Kralı Leopold'un (Liupold) Osmanlılara karşı yardım talebine Lehistan, Venedik ve Alman prenslikleri olumlu cevap verdi. Osmanlıların aslında bütün Hristiyan dünyasını hedeflediğini söyleyen papa, Avrupa devletlerini kutsal bir çatı altında toplamayı amaçladı ve bunda da başarılı oldu. Fransa doğrudan katılmasa da sessiz kalarak dolaylı bir şekilde bu ittifaka destek verdi. 1683 yılında gerçekleşen II. Viyana Kuşatması'nda Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Viyana önlerinde bozguna uğradı.

Görsel 1.12
II. Viyana Kuşatması'nda Avusturya'ya gelen destek kuvvetleri (Tablo, "1683 Viyana Muharebesi", Macar ressam Juliusz Kossak, Varşova Ulusal Müzesi)

Kuşatmanın başarısız olmasında Avusturya'ya gelen desteklerin yanında Viyana'nın dört taraftan kuşatılmayacak kadar büyük olması da etkili oldu (Görsel 1.12). Bununla birlikte Osmanlı ordusunda lojistik ve disiplin sorunları da bulunuyordu. Bazı komutanlar Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya destek vermedi. Ordu içinde ganimet hırsıyla hareket eden askerler, asıl işlerini yapmayı bıraktı. Osmanlı askerleri Viyana'nın konumu sebebiyle güçlerini bir noktada

toplayamazken rakipleri tek bir merkez etrafında savunma yapabildi. Viyana'nın uzak olması nedeniyle kuşatmaya hafif toplarını götüren Osmanlı Devleti, ateş gücü bakımından düşmanının gerisinde kaldı. Ayrıca Osmanlı ordusunda zahire kıtlığı sebebiyle, süvarilerin atlarına ve topları çekecek öküzlere bile yem verilemez hâle gelindi. Savaşın kaderini değiştiren asıl olay ise Lehistan kralının Bavyera ve Saksonya kuvvetleriyle birleşerek beklenenden önce Viyana önlerine gelerek Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakması oldu.

Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde bozguna uğraması, Avrupa'da büyük bir heyecana yol açtı. Osmanlı'yı Avrupa'dan atma zamanının geldiğini düşünen papanın teşvikiyle Avusturya, Lehistan, Rusya, Venedik ve Malta'nın da dahil olduğu Kutsal İttifak kuruldu. Osmanlı Devleti, bu ittifakta yer alan devletler ile aynı anda savaşmak zorunda kaldı. Lehistan hem daha önce Osmanlılara kaybettiği kendi topraklarını hem de Boğdan, Akkirman, Kili gibi Osmanlı kalelerini almak istiyordu. Ancak pek çok cephede aynı anda savaşan Osmanlı ordusu karşısında Leh birlikleri sadece Boğdan'ın bazı bölgelerini ele geçirebildi. Kırım topraklarına saldıran Ruslar ise Tatarlar'ın direnişi karşısında ilk başta başarısız olsa da kara ve denizden yaptığı kuşatmayla 1696'da Azak Kalesi'ni ele geçirdi. Avusturya ile yapılan savaşlar sonucunda Sofya'ya kadar olan bütün Osmanlı toprakları Avusturya tehdidi altında kaldı. Venedik, 1687'de Mora'yı işgal ederek Papalık, Malta ve Floransa donanmalarının desteğiyle Sakız Adası'nı ele geçirdi. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında toparlanan Osmanlı Devleti, Belgrad ve Niş'e tekrar hâkim oldu. Fakat 1691'de Salankamen'de (Görsel 1.13) ve 1697'de Zenta'da yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

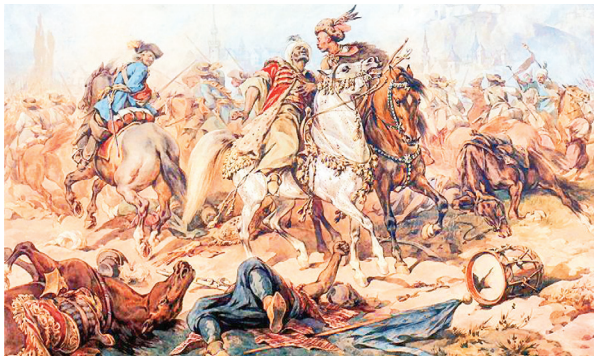

Görsel 1.13
Savaşan Osmanlı Askerleri
(Tablo, Macar ressam Juliusz Kossak,
Varşova Ulusal Müzesi,
Varşova / Polonya)

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1689-1691 yılları arasında sadrazamlık yapmıştır. İstanbul'da iyi bir medrese öğrenimi görmüş, devlet kademelerinde önemli vazifelerde bulunmuştur. Devletin zorluklar yaşadığı bir dönemde Sultan II. Süleyman, Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Ağır vergilerin bir bölümünü kaldıran Paşa, Yeniçeri Ocağı'nı düzene koymuştur. İleri görüşlü bir devlet adamı olan Fazıl Mustafa Paşa II. Macaristan Seferi'ndeki Salankamen Savaşı'nda ordunun önünde hücum ederken şehit düşmüştür. Merkezî yönetimde ve orduda yaptığı düzenlemelerin yanı sıra ülke içindeki Hristiyanların yaşam koşullarını iyileştirmek için büyük çaba harcamış, âyanların güçlenmesini engellemiştir.

Buzpınar, 1996, s. 301-302'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sadrazamın ön cephede savaşması nelere kanıt olarak gösterilebilir?

Karlofça Antlaşması ile Kutsal İttifak'ı oluşturan ülkelere karşı yapılan ve on altı yıl süren savaşlar sona erdi. Bu antlaşmayla Avusturya, Temeşvar hariç Macaristan ve Erdel'i aldı. Lehistan'a Podolya ve Ukrayna; Venedik'e Mora ve Dalmaçya kıyıları bırakıldı (Harita 1.3). XVII. yüzyılın başında Avusturya imparatoruna, "Roma Sezarı" şeklinde hitap etmeyi kabul eden Osmanlılar için Macaristan ve Tuna boylarının kaybı, dış siyaset ve diplomaside yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Müzakerelere katılan Rus temsilci, tam yetkili olmadığı gerekçesiyle Karlofça Antlaşması'nı imzalamadığı için Rusya ile 1700'de İstanbul Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Karadeniz kıyısındaki Azak Kalesi Rusya'ya bırakıldı ve Rusların İstanbul'da daimî elçi bulundurma talebi kabul edildi.

Osmanlı'ya karşı kurulan Kutsal İttifak'ın etkileri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Harita 1.3
Karlofça ve İstanbul antlaşmaları ile kaybedilen topraklar

Karlofça'yla Değişen Siyaset

Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması ile ilk defa yabancı devletlerin (İngiltere ve Hollanda) ara buluculuğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu kabullenme bir zamanlar hiçbir devleti kendisi ile eşit görmeyen Osmanlı için önemli bir itibar kaybıdır. Aynı zamanda ilk büyük toprak kaybının da yaşandığı Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, bir daha toparlanamayacağı uzun bir savunma dönemine girmiştir. Diplomatik açıdan da güç ve itibar kaybeden Osmanlı Devleti, Karlofça'da ilk kez müzakere yoluyla bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Oysa daha önceki dönemlerde diplomaside üstün olan Osmanlı, sürekli olarak kendi şartlarını kabul ettirip antlaşmalarda belirleyici taraf olmuştur.

Kurtaran, 2009, s.112'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Karlofça Antlaşması'nın tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?

1.3. OKYANUSLARIN ÖNEM KAZANMASI VE SÖMÜRGECİLİK FAALİYETLERİ

TARTIŞALIM

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denizlerde büyük başarılar elde etmesinin sebepleri nelerdir?

Değişen Denizcilik Stratejileri

Coğrafi Keşifler sonrasında denizcilik faaliyetlerinin iç denizlerden okyanuslara taşınması, dünya siyasetini ve ticaretini etkiledi. Avrupalı güçlerden Portekizliler ve İspanyollar yeni yerler ve deniz yolları keşfederek sömürgeler oluşturdu (Görsel 1.14). Portekizli tüccarlar, Batı Afrika'dan gemilerle köle taşıyan ilk Avrupalı devlet oldu. XVI. yüzyıla kadar çok sayıda köle, şeker kamışı çiftliklerinde çalıştırılmak üzere Brezilya'ya getirildi. XVII. yüzyılın başından itibaren ise İngiltere, Hollanda, Fransa gibi Avrupalı güçler değiştirdikleri stratejilerle denizlerde askerî ve ekonomik faaliyetlere girişti. Bunun sonucunda yaşanan yoğun rekabete ayak uyduramayan İspanya ve Portekiz, yerini bu yeni güçlere terk etmek zorunda kaldı.

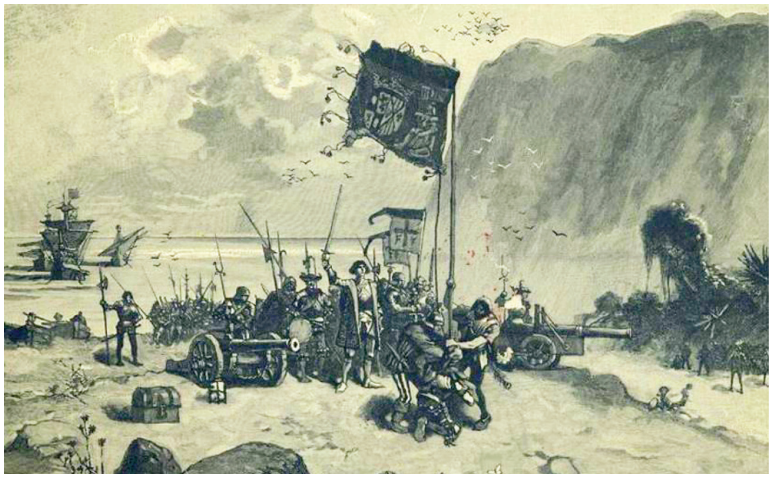

Görsel 1.14
Avrupalılar Yeni Dünya'da (İllüstrasyon, Uber Land Und Meer Dergisi, Almanya)

İspanyolların ve Portekizlilerin okyanuslarda yaptığı keşifler, ileri düzeyde denizcilik faaliyet-lerinin gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu nedenle İngiltere, Hollanda ve Fransa okyanuslardaki faaliyetlerini sürdürmek ve geliştirmek için büyük paralar harcamaya başladı. Nitekim XVI. yüzyıl sonunda iyi silahlanmış ve ekonomik yönden desteklenmiş okyanus denizciliği, Avrupa siyaseti üzerinde büyük bir etki meydana getirdi. İngiltere, XVI. yüzyıl sonunda İspanya'nın deniz hâkimiyetine son verdi. Bir ada devleti olmasının sağladığı avantajla hızlı bir şekilde dünya ticaretine açılan İngiltere, XVII. yüzyılda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak İngiliz sömürgeciliğinin ilk temelini attı. İngiltere'de kurulan Kraliyet Afrika Şirketi, köle ticaretini hızlandırdı. Şirket Batı Afrikalı liderlerle iş birliği yaparak binlerce Afrikalıyı köleleştirdi.

XVI. yüzyıl sonunda denizaşırı ülkelere açılmak için büyük çaba harcayan Hollanda ise İspanyol ve Portekiz sömürgelerine saldırılar düzenlemeye başladı. Bu faaliyetler kapsamında XVII. yüzyılda Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni kuran Hollandalılar, Ümit Burnu'ndan Doğu Hint Adalarının ucuna kadar uzanan bölgede büyük bir sömürge imparatorluğu meydana getirdi. Böylece Hollanda ticari ve mali gücüyle kısa zamanda Avrupa'nın önde gelen devletlerinden biri oldu.

Dönemin diğer bir deniz gücü olan Fransa, XVI. yüzyılda siyasi istikrarını sağlayıp sanayisini ve özellikle de deniz ticaretini güçlendirdi. Ardından sömürgecilik faaliyetlerine girişen Fransa,

1664'te Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdu. Bununla İngiltere ve Hollanda şirketleriyle rekabet etmeyi amaçlayan Fransa, denizaşırı bölgelerde etkin olmaya çalıştı.

İngiliz ve Hollanda Şirketleri Okyanuslarda

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz tüccarlar tarafından 1600'de kuruldu. İngiliz kralının da desteklediği bu şirketin amacı Portekiz ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzak Doğu ve Hindistan baharat ticaretinden pay almaktı. Askerî güce de sahip olan bu şirket aynı zamanda Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Japonya'ya seferler düzenledi. Zamanla dünyanın en büyük ticaret organizasyonlarından biri olan bu şirket, İngiliz sömürgeciliğinin Asya'daki temsilcisi hâline geldi.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ise 1602'de kuruldu. Bu şirkete Hollanda hükûmeti tarafından Ümit Burnu ile Macellan Boğazı arasında kalan bölgede ticaret yapma hakkı tanındı. Şirket; askerî amaçlı birlikler bulundurmak, gerektiğinde Hollanda adına savaş açmak, kaleler inşa etmek ve Asya'daki mahallî hükümdarlarla antlaşmalar imzalamak gibi bağımsız bir devletin sahip olduğu yetkilerle donatılmıştı.

Özcan, 2000a, s. 294-295; Göksoy, 1998b, s.226-227'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Avrupalı güçlerin denizcilik stratejileri ile ticaret şirketleri arasındaki ilişki hakkında neler söylenebilir?

İngiltere, Hollanda ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetleri ticaret şirketleri sayesinde sistemli hâle gelmiştir. Gerek askerî güce gerekse idari ve hukuki yetkilere sahip olan bu şirketler yoluyla Avrupalı güçler, ele geçirdikleri toprakların ticaretini tekellerine almışlardır. Okyanuslarda hâkimiyet kurmak isteyen Avrupalı deniz güçleri arasında kıyasıya mücadeleler yaşandı. Bu mücadelelerde askerî disiplinin önem kazanması nedeniyle savaş gemisi yapımına ağırlık verildi. Bunun sonucunda okyanuslarda yelkenli savaş gemileri, donanmanın esasını oluşturdu.

Hollanda, XVII. yüzyıl başlarında Amerika kıtasında da sömürgeler elde etmek için Portekiz ve İngiltere ile savaştı. XVII. yüzyıl ortalarına doğru dünyanın en büyük deniz ticaret filosuna sahip olan Hollanda, dünyanın her yerinde ticaret yapmaya başladı. Bu durum İngilizleri tedirgin etti ve sömürge rekabeti nedeniyle XVII. yüzyıl sonlarına kadar İngiltere-Hollanda Savaşları (Görsel 1.15) yaşandı. Bu savaşlar sonucunda bazı kolonilerini İngilizlere kaptıran Hollanda'nın okyanuslardaki gücü zayıfladı. İngiltere hem Amerika'da hem de Asya'da yayılmaya devam etti ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Amerika'daki Fransız sömürgelerini de ele geçirdi. Böylece İngiltere, denizlerdeki üstünlüğünü pekiştirmiş oldu.

Görsel 1.15
İngiltere-Hollanda Deniz Savaşları (Tablo, röprodüksiyon, 1652-1654, Ulusal Denizcilik Müzesi, Londra)

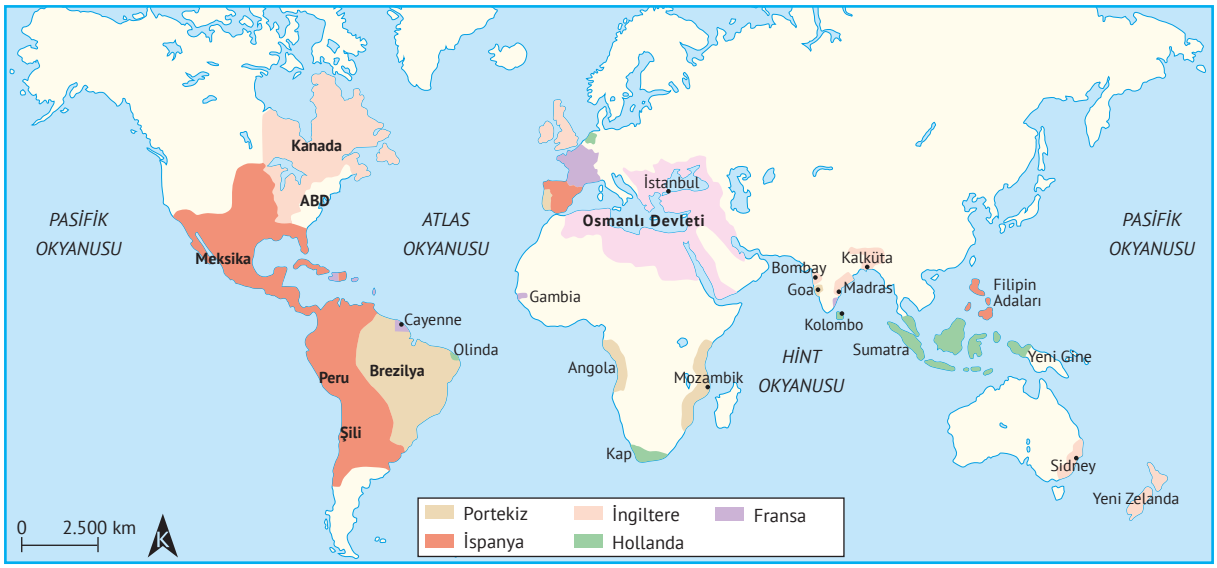

Harita 1.4
Avrupalı güçlerin sömürgeleştirdikleri topraklar (XVIII. yüzyıl)

Portekiz ve İspanya ile başlayan daha sonra İngiltere, Hollanda ve Fransa ile devam eden sömürgecilik faaliyetleri (Harita 1.4) sonucunda Amerika ve Afrika kıtaları ile Hindistan, Endonezya, Çin ve Uzak Doğu'da yer alan yüzlerce ada sömürgeleştirildi. Sömürgeci devletler Amerika kıtasından şeker, şeker kamışı, kahve, pirinç, çivit, pamuk, kürk, kereste gibi ürünleri Avrupa'ya taşıdı. Afrika kıtasından fildişi ve altın gibi ürünler Avrupa'ya getirildi, karşılığında silah ve demir Afrika'ya satıldı.

Avrupalı güçler sömürgelerinde sanayide kullanılan bitkileri yetiştirdikleri tarımsal işletmeler kurdu ve buralardan büyük kârlar elde etti. Bu işletmelerde çalıştırılmak üzere köle ticareti başlatıldı. Özellikle Atlantik Okyanusu ötesi köle ticareti üçayaklı bir ticaret ağına dönüştü. Gemilerle köleler Afrika kıtasından alınarak Amerika'ya getirildi, buradan gemilere doldurulan ürünler Avrupa'ya taşındı. Avrupa'da imal edilen ürünler ise satılmak üzere Afrika'ya götürüldü ve böylece üçgen tamamlanmış oldu.

Sömürgecilik büyük nüfus hareketlerine yol açtı ve dünyanın pek çok yerinde nüfus değişimlerine sebep oldu. Afrika'dan Amerika'ya köleleştirilen milyonlarca insan taşındı. Bu köle ticaretinde Afrika'nın hür insanları bir ticaret malı hâline getirilerek kıtalar arası kurulan köle pazarlarında satıldı. Ana vatanlardan sömürgelere yapılan gönüllü göçlerin yanında bir sömürgeden diğerine de göçler yaptırıldı. Avrupa'dan gelen çok sayıda insanın yerleştiği sömürgelerdeki yerli halklar imha edildi. Sömürgelerde kurulan yeni şehirler, yapılan kara ve demir yolları, inşa edilen limanlar, hastahaneler ve okullar Avrupalı sömürgeciler için olup bunlardan yerliler hiçbir şekilde istifade edemedi.

TARTIŞALIM

Avrupalı devletlerin okyanus ötesinde ekonomik ve askerî faaliyetleri ile uyguladıkları sömürgeciliğin etkileri hakkında neler söylenebilir?

XVIII. yüzyılda okyanuslardaki mücadeleler haricinde Akdeniz'de de üstünlük mücadelesi başladı. Doğu ticaretine ulaşmak isteyen İngiltere, Fransa ve Rusya arasında hızlı bir rekabet yaşandı.

Osmanlı Denizciliğinde Kadırgadan Kalyona Geçiş

Osmanlı gemiciliğinin birinci dönemine kuruluştan XVII. yüzyıl sonlarına kadar kullanılan kürekli gemiler damga vurmuştur. XIX. yüzyıl ortalarına kadar süren ikinci dönemde ise kürekli gemilerin yerini yelkenli gemiler almıştır. Birinci dönemde kullanılan başlıca gemiler kadırgalar iken ikinci dönemde kalyonlar kullanılmıştır.

Deniz Müzesi sanal gezisi için karekodu okutunuz.

Kadırga ve Kalyon

Osmanlı denizcilik tarihinde kadırgaların hâkim olduğu birinci döneme, özellikle Osmanlı gemi teknolojisine, kendi bilgi ve becerilerini ilave eden Barbaros Hayreddin Paşa damgasını vurdu. Barbaros, kadırgaların en etkili savaş gemileri olduğu kanaatindeydi. Çünkü yelkenli büyük gemiler rüzgârlı havalarda daha hızlı yol alsalar bile Akdeniz'de yaz mevsiminin uzun sürmesi ve bu aylarda havanın durgun gitmesi sebebiyle uzun bir süre bu gemiler âdeta hareketsiz kalıyordu. Yine bu gemiler, kürek ağırlıklı kadırgalar gibi koylarda ve küçük limanlarda kullanılmaya elverişli değildi. Bu sebeple XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı donanmasının bel kemiğini kadırga sınıfı gemiler oluşturdu.

İkinci dönemin en önemli gemisi kalyondu. Kadırgaya göre daha uzun bir gövdeye sahip olan kalyonlar, kadırgadan farklı olarak büyük yelkenlere ve toplara sahipti. Büyük oldukları için daha fazla insan taşıyabilen kalyonların manevra kabiliyeti kısıtlıydı ve kadırgalar gibi süratli hareket edemiyordu. Bu nedenle XVI. yüzyılın ortalarından itibaren gemi inşasında kalyonlara üstünlük sağlayan yeni özellikler kazandırıldı. Özellikle Girit Seferleri sırasında Osmanlılar, Venediklilerin karşısında hafif kalan kadırgaların yerine kalyon (Görsel 1.16) yapımına ağırlık verdi.

Bostan, 2008, s.198'den düzenlenmiştir.

Görsel 1.16
Kadırga ve kalyon
(İllüstrasyon, 1754, Hulton Güzel Sanatlar koleksiyonu)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde kadırgaların yerini kalyona bırakması hakkında neler söylenebilir?

Avrupalı devletler, Atlas Okyanusu'ndaki güçlü gelgit akıntıları ve rüzgârlar nedeniyle kadırgalarla ne ticaret ne de savaş yapabiliyordu. XV. yüzyıl sonlarından itibaren okyanus gemiciliği gelişti ve XVI. yüzyıl sonundan itibaren Avrupalı devletler yelkenli gemilere geçerek kalyonları birer top bataryasına dönüştürdü. Böylece deniz savaşları yeni bir nitelik kazandı.

Akdeniz'in iklim şartlarına uygun olarak ve zaman içerisinde geliştirilen kadırgalar, bu coğrafyada uzun yıllar kullanılmıştı. Ancak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Akdeniz'e gelen İngiltere ve Hollanda'nın kalyonları, kadırgalara üstünlük sağlayarak Akdeniz'e

Görsel 1.17
Kalyon
(Tablo, Ivan Aivazovsky, 1892,
Kefe Sanat Galerisi, Kırım / Ukrayna)

hâkim olmaya başlamıştı. Bu devletlerin gemilerini kiralayan Venedik, Girit'i kuşatan Osmanlı donanmasını engelleyerek denizde Osmanlılara karşı üstünlük sağlamayı başardı. Venedik kalyonları (Görsel 1.17) karşısında Osmanlı kadırgalarının güçsüz kalması sonucunda Osmanlı devlet adamları kalyon inşasına karar verdi ve böylece kadırgadan kalyona geçiş süreci Osmanlı donanması için de başladı. Dolayısıyla Girit Seferi, Osmanlı gemi teknolojisindeki değişimde ve donanma stratejisinde önemli bir dönüm noktası oldu.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Katib Çelebi'ye kadırgadan kalyona geçiş konusunda fikri sorulduğunda, denizlerdeki eski başarıların kadırgalar ile kazanıldığını ve kendi düşüncesinin de kadırga yönünde olduğunu ifade etmiştir. Katib Çelebi, kalyonları kullanacak tecrübeli denizcilerin ve topçuların yetiştirilmesinin daha önemli olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Denizlerdeki Egemenliği Zayıflıyor

XVI. yüzyılda Akdeniz'e hâkim olan Osmanlı deniz gücü, Fas'a kadar nüfuz sahasını genişletmiştir. Osmanlı sınırları Atlas Okyanusu'na dayanmasına rağmen etkili bir okyanus siyaseti izlememiştir. 1645 Girit Seferi'ne kadar büyük çapta bir sefer için Akdeniz'e çıkmayan Osmanlılar, sadece sahilleri korumak amacıyla denizlere açılmıştır.

Görsel 1.18
Çanakkale Boğazı'nın
abluka altına alınması

Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyetini kadırga güçleriyle sürdüremeyeceği XVI. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıktı. XVII. yüzyılda siyasi ve ekonomik sorunlarla uğraşan Osmanlılar, Batı gemiciliğindeki teknolojik gelişmeleri takip edemedi. Siyasi hedeflerine sadece kara kuvvetiyle ulaşabileceğini düşünen Osmanlılar, donanmayı kullanma ve geliştirmede geç kaldı. İlk dönem Osmanlı donanmasının temelini oluşturan kadırganın manevra kabiliyeti kalyona göre daha avantajlıydı. Kürekli olması nedeniyle kadırga rüzgarsız havalarda da yol alabilme özelliğine sahipti. Ancak kalyon, kadırgaya göre daha dayanıklı olup okyanusların zorlu şartlarına daha iyi uyum sağlamıştı. Gemi inşa teknolojisinin gelişimine ve silahlanmaya bağlı olarak kalyon, XVII. yüzyıldan itibaren kadırgadan daha üstün konuma yükseldi. Bu nedenlerle Akdeniz ve Karadeniz'de hakimiyeti zayıflayan Osmanlı Devleti, Avrupalı rakipleri gibi kadırgadan kalyona geçmek istedi. Ancak tüm gemilerinin kalyona dönüştürülebilmesi XVIII. yüzyılda gerçekleşebildi.XVII. yüzyıl Osmanlılar ile Venedikliler arasında Girit Adası için yapılan yoğun mücadelelerle geçmiştir. 1654'te Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alan Venedikliler, denizlerdeki mücadelelerde Osmanlılara karşı üstünlük sağlamıştır (Görsel

1.18). Hatta 1656 yılında Çanakkale Boğazı önünde yapılan savaşta Osmanlı donanmasındaki kalyonların çoğu Venediklilerin eline geçmiştir. Bu yenilgideki ana sebep kalyon kullanmanın ayrı bir maharet istemesi ve Osmanlı kalyonlarında görevli mürettebatın tecrübesiz olmasıdır. Venedik'le yapılan deniz savaşlarında Osmanlılar, pek çok kalyon kaybetmesine rağmen her yıl yenilerini inşa etmeye devam etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde özellikle Cezayirli denizciler, XVII. yüzyıl başlarında Cezayir Limanı'na gelen Hollandalı ve İngiliz korsanların kalyonlarını örnek almaya başladı. Girit Seferi nedeniyle 1654'te İstanbul'a gelen Trablusgarp kalyonlar kaptanı, emrindeki on dört topçuyu Osmanlı donanmasına vererek Osmanlı topçularının eğitilmesini sağladı.

Osmanlı Devleti kalyonculuğun geliştirilmesine bağlı olarak 1685-1699 yılları arasındaki deniz savaşlarında başarılar elde etmiştir. Ancak aynı süreçte karada Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanan mağlubiyetler yaşamıştır. 1717'de Venediklilerle yapılan üç deniz savaşını da kazanan Osmanlı donanması, Karlofça Antlaşması'yla Venedik'e bırakılan Mora'nın, 1718 Pasarofça Antlaşması'yla geri alınmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Venedik karşısında sağlanan bu üstünlükte kadırgadan kalyona geçişteki yeni yapılanma etkili olmuştur. Kalyonculuğun gelişmesiyle Osmanlı donanması, 1770 Çeşme yenilgisine kadar Akdeniz hâkimiyetini elinde tutmayı başarmıştır.

1700 İstanbul Anlaşması'yla Azak Kalesi'ni ele geçirerek ilk defa Karadeniz'e çıkma fırsatı bulan Rusya, Osmanlıların Karadeniz'deki varlığı için tehdit oluşturmuştur. 1711'de Prut Savaşı'nın kazanılması ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri sonucunda Azak, geri alınmıştır.

Osmanlı toprakları üzerinde yayılmayı amaçlayan Rusya, Osmanlılara karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Bu nedenle 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Ruslara ait bir donanma Baltık Denizi'nden yola çıkarak İngilizlerin yardımıyla Akdeniz'e gelmiştir. İlk çatışmalardan sonra Çeşme Limanı'na çekilen Osmanlı donanması, ani bir saldırı ile Rus donanması tarafından yakılmıştır. Böylece Osmanlı donanması, Çeşme'de tarihinin ikinci büyük yenilgisini almıştır.

Görsel 1.19
Gazi Hasan Paşa heykeli (İzmir)

Çeşme Baskını'ndan sonra 1774-1789 arasında özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sultan III. Mustafa, çağdaş bilgilerle donatılmış deniz subayı yetiştirilmesi konusunda harekete geçmiştir. Baron de Tott (Baron dö Tot) isimli Fransız mühendisi donanmayı iyileştirmesi için görevlendirmiştir. Ayrıca Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Görsel 1.19) tarafından 1775'te "Tersane Hendesehanesi" adıyla bugünkü Deniz Harp Okulunun temeli atılmıştır.

Gazi Hasan Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

1.4. FETİHLERDEN SAVUNMAYA

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'ni XVIII. yüzyılda Batı siyasetinde değişikliğe zorlayan sebepler nelerdir?

Görsel 1.20
Patrona Halil İsyanı
(Tablo, Jean-Baptiste van Mour, 1730, Rijks Müzesi, Amsterdam)

1711 Prut Antlaşması

1718 Pasarofça Antlaşması

1730 Patrona Halil İsyanı (Görsel 1.20)

1739 Belgrad Antlaşması

1740 Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesi

1770 Çeşme Baskını

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması

Harita 1.5
XVIII. yüzyılda yaşanan bazı siyasi gelişmeler

Osmanlı Devleti, Sultan II. Mustafa Dönemi'nde büyük toprak kayıplarına neden olan 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul antlaşmalarını imzaladı. Sultan III. Ahmet Dönemi'nde devletin dış siyasetini Karlofça Antlaşması'nın etkileri belirledi. Bu nedenle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'yla kaybettiği toprakları geri almaya çalıştı.

İstanbul Antlaşması'yla elde ettiği yerleri yeterli görmeyen Rusya, Avrupalı devletlerden Osmanlı Devleti'ne yeniden savaş açılmasını istedi. Bu çağrıya olumlu yanıt alamayan Rusya, Osmanlı Devleti'yle tek başına savaşmayı göze alamadığı için Baltık Denizi'ne yöneldi. Rusya; XVIII. yüzyılda Lehistan, Avusturya, Prusya ve Danimarka ile birlikte bölgenin en güçlü devleti olan İsveç'e savaş açtı.

Savaşın başlarında üstünlüğü elinde bulunduran İsveç Kralı XII. Şarl, 1709 yılında Poltova'da Rus Çarı I. Petro'ya yenilerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. Rusya, Osmanlılardan XII. Şarl'ın teslim edilmesini istedi fakat bu istek Sultan III. Ahmet (Görsel 1.21) tarafından reddedildi. III. Ahmet'in barışçıl siyaset isteğine rağmen XII. Şarl ve Fransız elçisi, Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya savaş ilan etmesini istedi.

Görsel 1.21
Sultan III. Ahmet
(Tablo, Konstantin Kapıdağlı)

İsveç Kralı XII. Şarl, Osmanlı Devleti'nden niçin Rusya'ya savaş açmasını istemiştir?

CEVAPLAYALIM

Rusya bir taraftan İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak Azak (Görsel 1.22) ve Dinyeper'de yeni kaleler ve donanma inşa ettirirken diğer taraftan Balkanlardaki Ortodoksları, Osmanlı yönetimine karşı kışkırttı. Ayrıca Rus ordusunun Osmanlı topraklarına özellikle Kırım'a sınır ihlalleri yapması üzerine Osmanlı Devleti, 1710 yılında savaş kararı aldı. Çar I. Petro da XII. Şarl'ın kendisine teslim edilmemesini gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve böylece Rusya ile uzun süre devam edecek olan Boğazlar Meselesi'nin temelini teşkil eden ilk savaş başlamıştır. Eflâk ve Boğdan voyvodalarından destek sözü alan Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların da Osmanlı'ya karşı isyan edeceğini umuyordu. 1711'de Osmanlı ordusu ile Rus ordusu Yaş yakınlarındaki Prut Nehri kenarında karşılaştı. Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun çok çevik ve güçlü olduğunu anlayan Rus Çarı I. Petro, ordusunu geri çekmek istedi. Osmanlı ordusu tarafından kıskaca alınan Rus ordusu önce genel hücum daha sonra top atışlarıyla sindirildi. Erzak ve malzeme sıkıntısı da çekmeye başlayan Rus kuvvetleri, Osmanlı ordusu tarafından Prut'ta imha edilmek üzereyken Rusya barış istedi. Osmanlı or-

Görsel 1.22
Azak Kalesi (Kırım)

dusunda malzemenin yetersiz olması ve Rus ordusuna yardım gelebileceği endişesini taşıyan Baltacı Mehmet Paşa, yeniçerilere güvenmediği, Kırımlıların sadakatinden şüphe ettiği için Rusların barış teklifini kabul etti.

1711 yılında imzalanan Prut Antlaşması'na göre Ruslar işgal ettikleri topraklardan geri çekilecek, İstanbul Antlaşması sonrası yaptığı kale ve istihkâmları yıkacaktı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacak ve Rus tüccarlar Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilecekti. İsveç Kralı XII. Şarl ise ülkesine dönecekti. Bu antlaşmayla Osmanlılar, İstanbul Antlaşması'yla kaybettiği yerleri geri aldı. Rusya'ya karşı Prut Antlaşması ile elde edilen üstünlük, Osmanlılarda Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerlerin geri alınabileceği inancını güçlendirdi.

CEVAPLAYALIM

Baltacı Mehmet Paşa'nın yeniçerilere güvenmemesinin sebepleri nelerdir?

Mora Yarımadası ve bazı Ege adaları, Karlofça Antlaşması ile Venedik'e bırakıldı. Ancak burada yaşayan halk, Venedik'in uyguladığı Katolik baskısı nedeniyle Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Ayrıca Venedik himayesindeki korsanlar, Doğu Akdeniz'de ticaret ve hac gemilerine baskınlar yapıyordu. Tüm bu gelişmeler Karlofça Antlaşması'nın ihlali olduğu için Osmanlı Devleti, 1714 yılında Venedik'e savaş ilan ederek Mora ve çevresindeki adaları 1715'te geri aldı.

Osmanlı-Venedik Savaşı'na başlangıçta ses çıkarmayan Avusturya, sıranın kendisine geleceğini düşündüğü için tarafsız kalmaktan vazgeçti. Nitekim Osmanlı'nın Karlofça sonrası elde ettiği başarılar Avusturya'yı korkuttu. Osmanlı ordusunun Dalmaçya'ya yönelmesi üzerine Avusturya, 1716'da Venedik ile ittifak antlaşması imzaladı. Böylece Venedik'le devam eden savaşa Avusturya da katılmış oldu. Hazırlıklar tamamlanmadan sevk edilen Osmanlı ordusu, Tuna Nehri kıyısındaki Petervaradin'de (Görsel 1.23) Avusturya ordusu ile karşılaştı ve taktiksel hatalar sonucu bozguna uğradı.

Görsel 1.23
Petervaradin Savaşı
(Tablo, İskoç Ulusal Portre Galerisi)

Avusturya ordusu ilerleyişini sürdürerek 1717 yılında Belgrad'ı işgal etti. Ayrıca Papalık ve Malta şövalyelerinin yardımıyla Preveze'yi alan Venedik'in Dalmaçya'ya asker çıkarması Osmanlı ordusunu zor durumda bıraktı. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın barış istemesi üzerine İngiltere ve Hollanda elçilerinin girişimleriyle 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalandı.

Karlofça Antlaşması sonrası kaybettiği toprakları geri almayı amaçlayan Osmanlı Devleti, Rusya ve Venedik'e karşı başarılı olmuşsa da Avusturya-Venedik ittifakı karşısında aynı başarıyı sağlayamadı. Pasarofça Antlaşması'yla Belgrad, Semendire dâhil kuzey Sırbistan ve Temeşvar gibi yerler Avusturya'ya bırakıldı. Avusturya, Osmanlı topraklarında konsolosluk açma hakkı ve ticari imtiyazlar elde etti. Bu antlaşmayla Bosna ve Preveze'de ele geçirilen kaleler ile Dalmaçya kıyıları Venedik'e verilirken Mora, Osmanlı'da kaldı.

Pasarofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti, Karlofça ile kaybettiği yerleri geri alma umutlarını kaybetti ve Avrupa'daki mevcut topraklarını korumaya yönelik savunma esaslı bir siyaset izlemeye başladı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları sonrası yaşanan toprak kayıpları, Balkanlardaki Osmanlı Müslümanlarını, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya doğru göçe zorlamıştı.

Avusturya ve Rusya 1733'te gizli bir ittifak antlaşması ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaştı. Bu antlaşmaya göre Azak ve Kırım Rusya'ya; Bosna-Hersek ise Avusturya'ya bırakıldı. Rusya, Kırım Tatarlarının kendi topraklarına akınlarını önlemediği gerekçesiyle Sultan I. Mahmud'a Prut Antlaşması'nı tanımadığını bildirmişti. Batıda savaşmak istememesine rağmen Osmanlı Devleti, 1736'da Azak ve Kırım'a saldıran Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Rusya, başlangıçta Osmanlı ordusuna üstünlük kurarak Kırım, Azak ve Özi'yi ele geçirdi (Görsel 1.24). Bu sırada Avusturya da Eflâk, Sırbistan ve Bosna'ya saldırarak Osmanlı topraklarında ilerlemeye başladı. Bunun üzerine taarruza geçen Osmanlı ordusu karşısında Avusturya ordusu art arda yenilgiler alırken Özi Kalesi'ni kaybeden Rus ordusu da geri çekilmeye başladı. Rusya, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için Balkan Ortodokslarını ayaklandırmaya çalışsa da başarılı olamadı.Semendire ve Belgrad'ı Osmanlıların almasıyla barış istemek zorunda kalan Avusturya ile 1739'da Belgrad Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Avusturya, Pasarofça Antlaşması'yla aldığı yerleri Osmanlı Devleti'ne geri vermek zorunda kaldı ve iki ülke arasında Tuna Nehri, yeniden sınır kabul edildi.

Görsel 1.24
Yeni Kale (Kırım)

Rusya gerek Avusturya'nın savaştan çekilmesi gerekse Balkanlarda umduğunu bulamaması üzerine Fransa'nın aracılığıyla barış istemek zorunda kaldı. Bütün isteklerinden vazgeçen Rusya ile de 1739 yılında yine Belgrad Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Rusya, Azak dâhil bütün işgal ettiği yerleri Osmanlı Devleti'ne bıraktı. Ayrıca Rusya'nın Azak Denizi ve Karadeniz'de askerî ve ticari gemi bulundurması yasaklandı. Ancak Ruslar, Osmanlı topraklarında ticaret yapabilecek ve Hristiyanlarca kutsal sayılan yerleri de serbestçe ziyaret edebilecekti. Belgrad antlaşmalarından üstün çıkan Osmanlı Devleti, Avrupa'da yeniden itibar kazandı.

D'argenson Markisi'nin Projesi (1738)

Fransız siyaset adamı Markisi 1736-1739 Osmanlı ve Avusturya-Rusya savaşlarının devam ettiği yıllarda çağdaşlarıyla aynı duyguları paylaşıyordu. Türk Devleti'nin taksimi konusuna eğilenlerin kaleminden ilk kez çıkan cömert fikri şöyleydi:

"Avrupa'nın karşılaşacağı ilk büyük devrim muhtemelen Türk Devleti'nin ele geçirilmesi olacaktır. Türk yenilince herkesin kendi payına düşeni alması lazımdır veya daha iyisi, çok sayıda Hristiyan devlet kurdurmak, kadim Yunanistan'a ve Nil Nehri'ne, Ege Adaları'na yeniden hayat vermek gerekir. Bugün Avrupa barış içindeyken bütün bu ülkeleri Avrupa'nın dengesi ve ticareti için masrafını paylaşarak fethetmek, Hristiyanlığı yerleştirmek, kutsal mekânları tamir edip düzenlemek ve taksimi iyi yaparak Hristiyan kralların iktidarını yerleştirmek güzel bir proje olurdu."

Djuvara, 2017, s.253'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Markisi'nin Osmanlı'nın ele geçirilmesini, Avrupa'nın karşılaşacağı ilk devrim olarak sunmasının sebepleri neler olabilir?

Görsel 1.25
Çar I. Petro
(Gravür, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Doğuda Mücadele ve Safevilerin Sonu

Osmanlılarla Safeviler arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması taraflar arasında uzun bir barış dönemi başlatmış ve ticaret yollarının yeniden canlanmasını sağlamıştır. Sultan III. Ahmet'in Safevilerle siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmek istediği dönemde İran'daki Afgan Ayaklanmaları, siyasi bunalımları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle hem Osmanlı Devleti hem de Rusya, dikkatini Kafkasya ve Batı İran'a çevirmiştir.

Safevilerin zor durumundan istifade etmek isteyen Çar I. Petro (Görsel 1.25), 1723'te Kafkasya üzerine harekete geçerek Derbent ve Bakü'yü işgal etmiştir. Bu arada Kafkasya'daki Müslümanların Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek istemesi üzerine Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın girişimiyle İran'daki Safeviler üzerine sefere çıkılmıştır. Bu seferle Tiflis, Revan ve Nahcivan'ı alan Osmanlı ordusu daha sonra Tebriz ve Güney Azerbaycan'ı da alarak Batı İran'ı ele geçirmiştir.

Osmanlı ve Rus ordularının İran'daki ilerleyişi, bu iki devleti yeniden çatışmanın eşiğine getirmiştir. Fransa'nın arabuluculuk yapmasıyla Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1724'te İstanbul'da İran Mukasemenâmesi (İstanbul Antlaşması) adıyla bir antlaşma imzalanmıştır. İran'ın paylaşımı için yapılan bu antlaşmaya göre Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan Osmanlı Devleti'nde, Kafkasya'nın Hazar Bölgesi ise Rusya'da kalmıştır. Ayrıca her iki taraf da II. Tahmasb'ı Şah olarak tanımıştır. Ancak ülkesinin topraklarının paylaşılmasına razı olmayan Şah Tahmasb, Horasan Türkmenlerinin özellikle de Avşar boyu lideri Nadir Han'ın desteğiyle Afganlıları ülkesinden çıkartmıştır. 1731 yılında Şah Tahmasb komutasındaki Safevi ordusunun Revan'a saldırısıyla başlayan savaşı Osmanlı Devleti kazanmıştır. Barış istemek zorunda kalan Şah Tahmasb ile 1732 yılında Ahmet Paşa Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Tebriz başta olmak üzere Batı İran ile Azerbaycan, İran'a bırakılmış, Kafkasya ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şah Tahmasb'ın isteği ile 1732'de yapılan Ahmet Paşa Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde diplomasi anlayışının hâlâ zayıf olduğunu göstermiştir. Bu antlaşma, savaşta kazanan Osmanlı Devleti'nin masa başında kaybetmesine neden olmuştur.

Afganlıların İran'dan çıkarılmasında etkili olan Nadir Han, Ahmet Paşa Antlaşması'nı tanımamış ve Şah Tahmasb'ı tahtan indirmiştir. Osmanlıya karşı kaybedilen toprakları geri almak isteyen Nadir Han (Görsel 1.26) halkın ileri gelenlerini toplayarak 1736 yılında kendisini şah ilan ettirmiştir. Böylece İran'da iki yüz otuz altı yıl hüküm süren Safevi hanedanı sona ermiş ve Avşar hanedanı yönetimi ele almıştır. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti tarafından tanınması sonucunda Osmanlı-İran ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlenen sınırlar iki devlet arasında yeniden kabul edilmiştir.

Görsel 1.26
Nadir Han
(Tuval üzerine yağlı boya, 18. yüzyıl savaş resimleri)

Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya'nın, 1736-1739 yılları arasındaki savaşları fırsat bilen Nadir Şah, Doğu'da Afganistan'a ve Hindistan'a seferler düzenlemiştir. Bu sayede ülkesinin sınırlarını genişleten ve güçlü bir duruma gelen Nadir Şah'ın 1743'te Kerkük, Musul ve Bağdat'a saldırmasıyla Osmanlı-İran savaşları yeniden başlamıştır. Osmanlı Padişahı I. Mahmud'un Kırım ve Mısır'dan yardımcı kuvvetler çağırması üzerine Nadir Şah, Osmanlı Devleti'nden barış istemiştir. İki devlet arasında Tahran yakınlarındaki Kerden'de 1746'da Kasr-ı

Şirin Antlaşması'nın maddeleri esas alınarak yeni bir antlaşma imzalanmıştır.

CEVAPLAYALIM

Safevi Devleti ile olan mücadelelerin Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetine etkileri nelerdir?

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774)

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda Rusya ile barışa dayalı bir siyaset sürdürmek istemiştir. Buna karşın Rusya, Osmanlılara karşı saldırgan bir politika takip etmiştir. Bunda Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için Osmanlıların içinde bulunduğu durumu değerlendirmek istemesi etkili olmuştur. Osmanlı Devlet ile Rusya arasında 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması ile uzun süreli bir barış dönemine girilmişse de 1768'de bu barış bozulmuştur. Rusların Osmanlı sınırlarında yeni kaleler inşa etmesi, Lehistan topraklarını işgale kalkışması ve bağımsız bazı toplulukların işlerine müdahale etmesi 1768'de başlayan savaşların başlıca sebepleri olmuştur. Avrupa'daki güç dengeleride bu mücadelenin bir başka nedenini oluşturmuştur. 1756-1763 yılları arasında devam eden Yedi Yıl Savaşları'nın dengeleri alt üst etmesi sonrası büyük yenilgiler alan Fransa, yönünü doğuya dönmüş ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Rusya ise Fransa, Prusya ve İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu da kırmaya çalışmıştır. Çariçe II. Katerina'nın (Görsel 1.27) komşu devletlere karşı takip ettiği saldırgan politika ve yayılmacı siyaset önce Balkanlarda kendini göstermiştir.

Görsel 1.27
II. Katerina
(Büst, Jean Antoine Houdon, 1773,
Devlet İnziva Yeri Müzesi,
St Petersburg / Rusya)

Lehistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan II. Katerina, Leh kralının ölümünden sonra kendisine bağlı Stanislav'ı kral seçtirmiş ve Lehistan üzerinde nüfuz kurmuştur. Leh milliyetçileri ise Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nden yardım ve himaye istemiştir. Rusların yayılmacı politikalarından rahatsız olan Kırım hanı da Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya karşı harekete geçmesini talep etmiştir. Devlet erkânından bazılarının teşvikiyle Lehistan'ı himaye etmek amacıyla 1768'de Rusya'ya sefer açılmasına karar verilmiştir. Rusların, Osmanlı Devleti'ne ait Balta kasabasına saldırması sonrası 1769'da harekete geçen Kırım Hanı Kırım Giray, Rusya'ya üç koldan saldırmış ve karşısına çıkan Rus kuvvetlerini yenmiştir. Ancak Kırım Giray'ın ölümü üzerine yerine geçen Devlet Giray, Osmanlı Devleti'ne destek olmak bir yana Kırım'da düzeni bile sağlayamamıştır. Ayrıca Sadrazam Mehmet Emin Paşa'nın ordunun sevk ve idaresindeki yetersizliği, gerekli erzak hazırlığının yapılmaması, askerlerin maaşlarının zamanında ödenmemesi buna karşın Rus ordusunun daha hazırlıklı ve disiplinli olması, Osmanlı kuvvetlerini Ruslar karşısında zor duruma düşürmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'na Mengli Giray'ı getirmesi, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bundan sonra Mengli Giray, Osmanlı Devleti'nin dostluğunu ve hamiliğini kabul etmiştir.

Rus ordusu Ukrayna, Azak ve Kafkaslardan olacak şekilde üç cepheden saldırmak için plan yapmıştır. Ayrıca Rusya, Balkanlardaki Ortodoksları da kışkırtarak Sırbistan, Karadağ ile Eflâk ve Boğdan'da ayaklanmalar tertip etmiştir. Rus orduları, 1769-1770 kışında Tuna'ya kadar ilerleyerek Eflâk ile Boğdan'ın merkezi durumunda olan Bükreş'i işgal etmiştir. 1770'teki muharebede yüz bin kişilik Osmanlı ordusunun yaklaşık üçte biri şehit olmuş, bir o kadarı da Tuna'da boğulmuştur. Mühimmat, top, tüfek ve ordunun bütün erzakı da Rusların eline geçmiştir. Balkanlarda mücadelenin devam ettiği sırada Rusya, Mora'da da halkı isyana teşvik etmeye çalışmıştır. Rus donanması Baltık Denizi'nden geçerek İngilizlerin de desteğiyle Akdeniz'e açılmış ve Mora Yarımadası açıklarında etkinlik göstermeye başlamıştır.

Görsel 1.28
Çeşme Limanı Baskını
(Tablo, Aivazosvsky, 1848,
Ulusal Sanat Galerisi,
Feodosia / Ukrayna)

Nihayet Rus ve Osmanlı donanması 1770'te Çeşme Limanı'nda karşılaşmıştır. Osmanlı donanması, Çeşme Limanı'nın içinde manevra imkânı olmayan bir yerde ve karadaki topların himayesinde Ruslara karşı bir savunma savaşı hazırlığı yapmıştır. Bu durumu fırsata çeviren Ruslar, düzenledikleri ani baskınla limanın içine ateş kayıkları gönderermiş ve birbirine çok yakın demirlemiş olan Osmanlı donanmasına ait otuz kadar gemiyi ateşe vermiştir (Görsel 1.28). Çeşme Baskını'nda Osmanlı donanmasının imha edilmesi üzerine Rus donanması, Akdeniz ve Ege'de etkili bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Korumasız kalan Çanakkale Boğazı abluka altına alındığı gibi İstanbul da tehdit altına girmiştir. Rus donanmasının Çeşme Baskını'ndan sonra Akdeniz'de ve Ege'de gösterdiği faaliyetler, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir etken olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Rus Kraliçesi II. Katerina, Çeşme Baskını'nda başarı gösteren generallerinden Alexis Orlof'a (Aleksis Orlof) Çeşmeski (Çeşmeli) unvanını vermiş ve bu savaşın hatırasına Rusya'da bir de zafer abidesi diktirmiştir.

Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768 ile1774 yılları arasında süren mücadele sonrasında 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Osmanlıların imzaladığı şertları en ağır antlaşmalardan biri olmuştur. Yirmi sekiz maddeden oluşan antlaşma, Kırım'ın Osmanlı Devleti'yle olan bağına son ermiştir. Müstakil bir hanlık hâline gelen Kırım, Osmanlı Devleti'nin hima-

yesinden çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağı'nın yozlaştığı dönemde askerî boşluğu dolduran Kırım'ın askerî kuvvetlerinden de mahrum kalmıştır. Bununla beraber Kırım'ın dinî bakımdan halifeye bağlılığı devam etmiştir. Ayrıca Rus ticaret gemileri Boğazları kullanma, Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe faaliyet gösterme hakları elde etmiştir. Osmanlılar diğer devletlere verilen imtiyazlardan Rusların da istifade etmesini ve gerekli yerlerde konsolosluklar açmasını kabul etmiştir.

Harita 1.6
XVIII. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin Dinyeper ile Bug ırmakları arasındaki geniş topraklardan çekilmesiyle Karadeniz, Türk Gölü olmaktan çıkmış ve Karadeniz'deki hâkimiyet sona ermiştir (Harita 1.6).

Küçük Kaynarca sonrası Kafkaslardaki kuvvetlerini geri çeken Rusya, savaş boyunca işgal ettiği Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermiştir. Ayrıca Kili, Akkirman (Görsel 1.29) gibi kaleler ile Akdeniz'de ele geçirdiği yerleri de Osmanlı Devleti'ne iade etmeyi kabul etmiştir. Buna karşın Rusların İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmasına ve Galata'da bir Ortodoks Kilisesi inşasına izin verilmiştir. Ayrıca bu kilisenin himayesini üstlenen Rusya kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebilmiştir. Antlaşmanın en ağır maddelerinden biri Osmanlı Devleti'nin dört buçuk milyon ruble tazminat ödemesi olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki bağın kopmuş olması çok daha önemlidir. Ayrıca

Görsel 1.29
Akkirman Kalesi (Ukrayna)

antlaşma maddelerinin kasıtlı olarak yanlış yorumlanması nedeniyle Ruslar, Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeye başlamıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile sözde bağımsızlığına kavuşan Kırım Osmanlı yönetiminden ayrılmıştır. Bu durum Kırım'ın, Rus idaresine girmesinin ilk aşamasını oluşturmuştur. Nitekim Rusya, Lehistan'ı paylaştıktan sonra ilk fırsatta Kırım'ı ele geçirmek için harekete geçmiştir. Müslüman Türklerin yaşadığı Kırım'ın elden çıkması, Türk milletinde şiddetli tepki ve üzüntü meydana getirmiştir. Bu nedenle Kırım'ın geri alınması arzusu uzun yıllar Osmanlı politikasının temelini oluşturmuştur. Ayrıca Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul Rus tehdidine açık hâle gelmiştir.

1700-1774 yılları arasında Avrupalı devletlerle imzalanan antlaşmalarla ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Kırım'ın Osmanlı Himayesinden Çıkışı

Kırım (Görsel 1.30) 1475'te Osmanlı Türklerinin eline geçince daha evvel o bölgeye yerleşmiş olan Tatar Türkleri, Osmanlılara bağlanarak Kırım Hanlığı'nı kurmuşlardı. Başkentleri Bahçesaray'dı. Üç asra yakın bir zaman, Karadeniz bir Türk gölü olmuştu. Osmanlı'nın gücü, Kırım'ın huzurunu sağlarken Kırım Hanlığı da Osmanlı'nın Rusya cephesinde gözü, kulağı olmuştu. Ancak Karadeniz'den ve Osmanlı ülkelerden bir türlü vazgeçemeyen Ruslar, her fırsatta bu arzularını gerçekleştirmek için uğraşmışlardı... Osmanlılara karşı kurulan Kutsal İttifak'a katılarak Azak Kalesi'ni almış, Karadeniz'e inme hayallerinin ilk adımını gerçekleştirmişti... 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla, Ruslar savaşta aldıkları yerleri geri vermekle beraber Karadeniz'de donanma bulundurmaya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar üzerinde söz sahibi olmaya hak kazanmıştır ve Osmanlıların, Kırım'ı bağımsız bir devlet kabul etmeleri şartını da anlaşmaya ilave ile esas amaçlarını uygulama fırsatını yaratmışlardı. Kırım'ın bağımsızlık adı altında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan idari yönden ayrılması, Rus donanmasının da Karadeniz'de âdeta kale görevi üstlenmesi, 1783'te kaçınılmaz sonucu getirmiş ve Rusya, Kırım'ı Çarlık topraklarına katmıştı. O tarihe dek çalkantılarla dolu olan Kırım ve Kırımlı'nın kaderi, o tarihten itibaren Rusya'nın eline teslim olmuştu.

Bezmen, 2011, s.58-59'dan düzenlenmiştir.

Görsel 1.30
Hansaray/Kırım

YORUMLAYALIM

Türk-İslam tarihi açısından Kırım'ın kaybına dair neler söylenebilir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Zitvatorok Antlaşması: .....

.....

Karlofça Antlaşması: .....

.....

Pasarofça Antlaşması: .....

.....

Çeşme Baskını: .....

.....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Zitvatorok Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti'nin Batı siyasetinde meydana getirdiği etkiler nelerdir?
2. Karlofça Antlaşması, Osmanlıların siyasetinde ne gibi değişikliklere neden olmuştur?
3. Sömürgeciliğin yaygınlaşmasında etkili olan gelişmeler nelerdir?
4. Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden elde ettiği çıkarlar nelerdir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin fetih politikalarında yavaşlama görülmesinde;

I. güçlü devletlerle komşu olunması,
II. denizlerde üstünlüğün kaybedilmeye başlanması,
III. Avrupa'da, Protestanlık hareketlerinin başlaması

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

2. XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Habsburglarla giriştiği mücadeleler uzun sürmüş ve bu mücadelelerde Osmanlı Devleti bütün gücünü kullanamamıştır.

Bu durumun yaşanmasında aşağıdaki devletlerden hangisi etkili olmuştur?

A) Rusya B) Safevi
C) Venedik D) Fransa
E) İngiltere

3. Aşağıdaki devletlerden hangisi Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda diplomatik düzeyde ilişki kurduğu devletlerden biri değildir?

A) İsveç B) Venedik
C) Safevi D) Rusya
E) Lehistan

4. Safevi Şahı I. Abbas, Osmanlılara karşı üstünlük sağlayabilmek için

I. ordusunu ateşli silahlarla takviye etmesi,
II. Avrupalı devletlerle ittifak arayışlarına girmesi,
III. Osmanlı askerî teşkilatını örnek alması

durumlarından hangilerini uygulamıştır?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

5. Osmanlı padişahının, Zitvatorok Antlaşması'yla artık Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki iddialarından vazgeçtiğini;

I. Avusturya Kralına Caesar unvanının kullanılması,

II. savaş sırasında taraflarca kazanılan toprakların kendilerinde kalması,

III. Habsburgların yıllık vergi ödemeyecek olması,

IV. Eğri, Kanije ve Estergon kalelerinin Osmanlı Devleti'nde kalması

durumlarından hangileri göstermektedir?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) II, III ve IV

6. Osmanlı ordusunun II. Viyana Kuşatması'nda bozguna uğramasında aşağıdaki durumlardan hangisi etkili olmamıştır?

A) Osmanlı'nın ateş gücünün yetersiz olması
B) Avusturya'ya destek gelmesi
C) Viyana'nın konumu nedeniyle kuşatmanın zorlaşması
D) Osmanlı ordusunda disiplin sorunları yaşanması
E) Kutsal İttifak'ın kurulması

7. Aşağıdakilerden hangisi Kutsal İttifak'ın kurulmasına yol açan gelişmedir?

A) Karlofça Antlaşması
B) II. Viyana Kuşatması
C) Kazak Meselesi
D) İstanbul Antlaşması
E) Hotin Seferi

8. XVII. yüzyılda okyanusa ve Akdeniz'e kıyısı olan Avrupalı devletler, uyguladıkları stratejilerle denizlerde ticari ve askerî faaliyetlere girişmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu faaliyetlere girişen devletlerden biri değildir?

A) Hollanda B) Fransa
C) İspanya D) Venedik
E) İngiltere

9. Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hâkimiyetinin sona ermesinde;

I. donanmada kadırgadan kalyona geçilmesi,

II. Batı gemiciliğindeki teknolojik gelişmelere uzak kalınması,

III. siyasi hedeflere kara kuvvetleriyle ulaşılabileceği düşüncesi

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) II ve III

10. 1711 yılında imzalanan Prut Antlaşması ile Ruslar, işgal ettikleri topraklardan geri çekilecek, İstanbul Antlaşması sonrası yaptığı kaleleri ve istihkâmları yıkacaktı.

Buna göre

I. İstanbul Antlaşması'yla kaybedilen yerler geri alınmıştır.

II. Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerlerin geri alınabileceği düşüncesi güç kazanmıştır.

III. Rusların Karadeniz'e inmesi önlenmiştir.

yargılarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

Ç

Balkanlara Seyahat

26 Ocak 1699'da hâlen Sırbistan'da bulunan Sremski Karlovci (Sremsi Karlofsi) kasabasında sadece Osmanlı'nın değil Avrupa tarihinin en önemli antlaşmalarından biri imzalanmıştı. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti ile Hristiyan kuvvetler arasında, ilk defa 1648 Westfalya Antlaşması'nda tespit edilen diplomasi kurallarına göre cereyan etti. Antlaşmanın yapıldığı Sremski Karlovci'de müzakereler bir büyük çadırda yapılmıştı. Sonra bu çadırın yerine yapılan kilisede Türklerin antlaşma mekânına girdikleri kapı olan doğu kapısı örülmüş ve Türklerin bir daha bu kapıdan girmemesi niyaz edilmişti.

"1972 yılının Haziran ayında elimde bavullarla Venedik-Dubrovnik seferini yapan Yugoslav vapurundan indim. Dubrovnik şahaneydi. İki gün sonra köylülerle dolu bir trenle Travnik'e, sonra Saraybosna'ya adım attım. Yollarda insanlarla sohbet ediyordum ve herkes kitap bavulumu taşımaya yardım ediyordu. Saraybosna muhteşemdi ve adeta Balkanların Bursa'sıydı. Ardından Belgrad'a geldim ve burada insanlarla konuştuğum zaman fısıltı gazetesinden çok şey öğrendim.

2009 yılında Sırbistan'ı yeniden gördüm. Avusturya-Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Türkiyesi arasındaki meydan savaşları, bütün abideleriyle ortadadır. Salankemen'de, Zenta'da ve Petervaradin'de savaşları gösteren abideleri Avusturyalılar dikmiştir. Sırpların Türkolojisi güçlüdür. Türk üniversitelerinde de Sırpçayı ve Sırp tarihini yakından araştırmak ve öğretmek önemlidir.

Bugünkü Sırbistan, Osmanlı tarihinin en muhteşem sahifeleri ile doludur. İhtişam trajediyi de içerir ve sadece yenilgide değil zaferde de trajedi vardır. Türbesi Belgrad Kalesi'nde olan Damat Ali Paşa ile Osmanlının âlim sadrazamlarından Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1683-1699 arasındaki savaşlarda şehit düştüler. Biri Petervaradin'de öbürü Salankemen'de...

Osmanlı Dönemi'nde Sırbistan'a başkentlik yapan Semendire'ye de uğradım. Semendire Kalesi yeniden yapılırken İstanbul surlarının örnek alındığı çok açık. Tuna kaleleri coğrafi konumu, mimari güzellikleriyle gezip görmeye değer ve her kalenin etrafında Osmanlı Balkanlarının trajik bir sahifesi yatıyor. Tuna kalelerini övünmek için değil ama tarihi anlamak için görmek gerekir. Tuna Nehri, çağdaş Türk tarihinin akıp geçtiği önemli bir podyumdur."

Ortaylı, 2013, s.112'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Yazar hangi antlaşmadan bahsetmektedir?
2. Bu antlaşmanın sadece Osmanlı'nın değil Avrupa tarihinin en önemli antlaşmalarından biri olmasının nedenleri nelerdir?
3. Antlaşmanın yapıldığı Sremski Karlovci'deki büyük çadırın yerine bir kilise inşa edilmesinin nedenleri nelerdir?
4. Çadırın yerine yapılan kilisenin doğu kapısının örülerek Türklerin bir daha bu kapıdan girmemesinin niyaz edilişinin nedenleri neler olabilir?
5. Yazar seyahate çıkarken kitap bavulunu niçin götürmüş olabilir?
6. Yazar Saraybosna'yı niçin Bursa'ya benzetmiş olabilir?
7. Sırbistan'ın, Osmanlı tarihinin en muhteşem sahifeleri ile dolu olmasının nedenleri nelerdir?
8. Yazarın Tuna Nehri'ni çağdaş Türk tarihinin akıp geçtiği önemli bir podyuma benzetmesinin gerekçeleri neler olabilir?

IV. Murat

IV. Murat, Osmanlı padişahları arasında farklı karakterde bir şahsiyettir. İrade ve hafızası kuvvetli, gözü hiçbir şeyden yılmayan bu hükümdar; vesayet altında yaşadığı yıllarda devlet işleriyle ilgilenmiş, tebdil-i kıyafet gezerek her şeyi yakından görmüş, anlamaya çalışmış, memleketin iç ve dış durumunu düzeltmiştir. Sert tutumunu daha çok kötülüklerine inandığı kimseler hakkında göstermiştir. Bazı Batı kaynaklarında, onun her tarafta hafiye bulundurduğu ve tercüme ettirdiği Machiavelli'yi (Makyavel) okuduğu rivayet edilmiştir.

IV. Murat Dönemi âlim, şair, tarihçi, hattat ve musikişinas gibi çeşitli alanlarda yetişmiş fikir adamları bakımından Osmanlı Devleti'nin dikkate değer bir devresi olmuştur. Evliya Çelebi, Kâtib Çelebi, Nef'i, Şeyhülislam Yahya, Veysi, Koçi Bey, Azmizade Haleti gibi isimler dönemin önde gelen şahsiyetlerinden sadece birkaçıdır.

Yılmazer, 2006, s.182'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Sultan IV. Murat'ı diğer padişahlardan farklı kılan özellikler nelerdir?
2. "Musikişinas" ne demektir?
3. IV. Murat'ın vesayet altında bulunmasının sebepleri neler olabilir?
4. İradesi kuvvetli devlet yöneticilerinin devletin bekasına etkileri neler olabilir?

Köprülü Mehmet Paşa

Köprülü Mehmet Paşa (Görsel 1.31), 1656'da sadrazam olurken görevi kabul etmek için bazı şartlar ileri sürmüş ve pazarlık yapmıştı. Bu, Osmanlı tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir durumdu. Köprülü, daha önceki sadrazamların, askerin ve sarayın müdahalesinden dolayı iş yapamadığını biliyordu. Seleflerinden daha geniş yetkilere sahip olmadan devlette devam eden düzensizliği ortadan kaldıramaz ve Çanakkale Boğazı'nı abluka eden Venediklileri yenemezdi. Bunun için padişahtan sadece kendisinin kararlarının uygulanacağına dair söz aldı. Bütün tayin ve azilleri sadrazam yapacaktı ayrıca padişah sadrazamla ilgili çıkarılacak olumsuz söylentilere itibar etmeyecekti.

Görsel 1.31
Köprülü Mehmet Paşa
(İllüstrasyon)

Afyoncu, 2016, s.320'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi, hangi yönden daha önce benzeri görülmemiş bir olaydır?
2. Köprülü'den önceki sadrazamların görevlerini tam olarak yerine getirememesinin nedenleri nelerdir?
3. Selef ne demektir?
4. Osmanlı Devleti zamanında sadrazamlığa getirilmek isteseydiniz şartlarınız neler olurdu?

Ölçme ve değerlendirme sorularının devamı için karekodu okutunuz.

2. ÜNİTE

DEĞİŞİM ÇAĞINDA AVRUPA VE OSMANLI

قطب جنوبی
قطب شمالی
مدار الجدی
بحر الصلح
بحر الظلمات
بحر الروم
بحر الهند
بحر الخزر
بحر ابیض
بحر اسود
بحر قلزم
بحر فارس
بحر قسطنطنیه
بحر ازاق
بحر خزر
بحر نیطس
بحر بونطس
بحر ایجه
بحر ادریاتیکی
بحر طبرستان
بحر جبال اطلس
بحر غاز اوزبیس
بحر نیل
بحر قلزم
بحر فارس
بحر الروم
بحر ابیض
بحر اسود
بحر خزر
بحر ازاق
بحر قسطنطنیه
بحر نیطس
بحر بونطس
بحر ایجه
بحر ادریاتیکی
بحر طبرستان
بحر جبال اطلس
بحر غاز اوزبیس
بحر نیل

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Avrupa düşüncesinde meydana gelen değişimler ve bunların etkileri
- Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı idari, askerî ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimleri
- Osmanlı devlet idaresi ve toplum düzenindeki çözülmeleri önleme çalışmalarını

ÜNİTE KONULARI

2.1. AVRUPA'DA DEĞİŞİM ÇAĞI

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSYANLAR VE DÜZENİ KORUMA ÇABALARI

KAVRAMLAR

- Lâle Devri
- Reform
- Rönesans
- Merkantilizm
- Ruhban Sınıfı
- Hümanizm
- Kapitülasyon
- Burjuvazi
- Sekülerleşme
- Bilim Devrimi

HAZIRLANALIM

1. Orta Çağ Avrupası'nda öne çıkan kurumlar hangileridir?
2. Avrupa'da edebiyat, sanat ve bilimsel alanda yaşanan gelişmelere zemin hazırlayan etkenler nelerdir?
3. Avrupa'da kilisenin otoritesini sarsan gelişmeler hangileridir?
4. Osmanlı Devleti XVII ve XVIII. yüzyıllarda toplumsal ve siyasal düzeni sağlamak için hangi tedbirleri almıştır?

Ünite Kapak Görseli: Osmanlı Dönemi'nde hazırlanmış bir harita (Harita, TSMK. B.325, y.11b-12a-1 İSTANBUL)

2.1. AVRUPA'DA DEĞİŞİM ÇAĞI

TARTIŞALIM

Rönesans ve reformun ortaya çıkmasına etki eden unsurların neler olduğu söylenebilir?

Avrupa'da XVI. yüzyılın başlarına kadar siyasi, sosyal ve ekonomik alanda en yetkili kurum Roma Katolik Kilisesi ve bu kiliseyi temsil eden Papalık'tır (Görsel 2.1). Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra otorite boşluğundaki Avrupalılar, Hristiyanlığı temsil eden kiliseye sıkı sıkı sarılmıştır. Çünkü halk, kiliseye ve kilise mensuplarına saygılı davranarak kurtuluşa ereceğine inanmıştır. Bunun sonucunda kilise, her alanda yetkilerini genişletmeye ve Orta Çağ Avrupası'nı şekillendirmeye başlamıştır. Özellikle eğitim ve öğretim alanında Oxford (Oksford), Paris ve Bologne (Bulöni) gibi dönemin önemli üniversitelerinde söz sahibi olan Papalık, buralarda Skolastik felsefeyi uygulama koymuştur.

Görsel 2.1
Papalık'ın merkezi Vatikan

Skolastik düşünce, felsefeyi dinin alanına uygulayarak meseleleri kavranılır kılmaktır. Özelikle inanca, akıl temelli getirilen itirazlar bu şekilde aşılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda yeni bir şeyler bulmak ya da düşünceler üretmek arayışından çok Aristotales'in öğretileri esas alınmıştır. Bu öğretilere karşı çıkanlar ise Engizisyon mahkemelerinde yargılanmıştır. Bu mahkemelerde yargılanan ve suçlu görülen kişiler ise aforoz edilmiştir. Aforoz cezası alan kişiler ruhani ögelerden yoksun bırakılmış, mensup olduğu topluluktan, dinî ritüellerden ve dünyevi mallardan mahrum kılınmıştır. Orta Çağ boyunca kilise kendi ceza mekanizmasını oluşturduğu için bilimsel çalışmalar da ilerleyememiştir.

Bilimin Gelişmesi

Orta Çağ'da; toplumlar din eksenli ortamlarda yaşadığı için bilimsel çalışmalar, kilisenin ve din adamlarının baskısı nedeniyle ilerleyemiyordu. Aristo'ya göre tanrılar gökyüzünde yaşadığı için gezegenler ve yıldızlar mükemmel yapıdaydı ve lekesizdi. Dünya, evrenin merkeziydi ve tüm gök cisimleri Dünya çevresinde dönerdi. Bu düşünceler kilise tarafından da kabul edildiği için astronomi ilerleyemiyordu. Aristo'nun "Dünya ve evrendeki her şeyi oluşturan dört ana madde; toprak, su, hava ve ateştir." düşüncesi fizik ve kimyanın gelişmesini engellemişti. Veba gibi ölümcül hastalıkların, insanların günahları nedeniyle ortaya çıktığına inanıldığı ve tedavi amacıyla din adamlarına gidildiği için tıp gelişemiyordu. Avrupa'da ortaya çıkan Aydınlanma Çağı sayesinde; insana ve özgür düşünceye önem verilmeye başlanmış ve modern bilimsel düşünce sistemi Avrupa'dan tüm dünyaya yayılmıştır

Akbulut, 2016, s.1-2'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Aydınlanma Çağı'nın günümüz bilim dünyasına etkileri neler olabilir?

Görsel 2.2
Kardinal (Gravür)

Saraylarda görkemli bir yaşam sürmeye başlayan papalar, bu yaşantının giderlerini karşılamak için Hristiyan halktan para toplamış ve kilise topraklarından belirli oranlarda vergi almıştır. Bu topraklara piskopos, kardinal (Görsel 2.2) veya rahip atanması yoluyla ruhban sınıfı daha da zenginleşerek güç kazanmıştır.

Kilise, ekonomik faaliyetleri dinî hayata göre daha önemsiz görmüştür. Ortak mülkiyeti esas aldığı için başkalarına ait olan malları hazinesine katmış ve mülkiyet sisteminin tartışılmasını yasaklamıştır. Çünkü kiliseye göre ihtiyaçtan fazlasını istemek hırs ve günah olarak kabul edilmiştir.

Avrupa'da 1347'de başlayan veba salgını, kilisenin otoritesinin sarsılmasında önemli bir etken olmuştur. Çünkü salgın sona erdiğinde sıradan halk kadar din adamları da ölmüş ve bazı din adamları görevlerinden ayrılmıştır. Salgın, Orta Çağ toplumunu bir arada tutan bağları da gevşetmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan daha özgür ve daha değişken nüfus; Rönesans, Reform ve bu dönemdeki ekonomik genişlemenin etkilerine açık hâle gelmiştir.

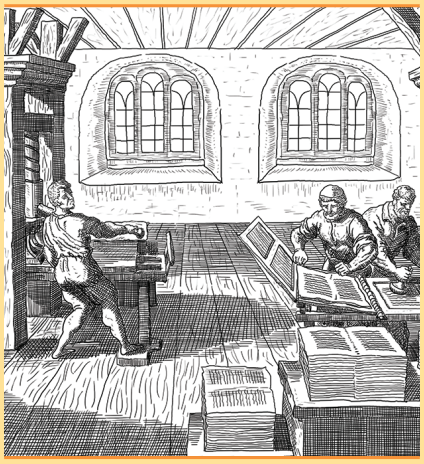

Görsel 2.3
Kâğıt ve matbaanın Avrupa'da kullanılmaya başlanması

Görsel 2.4
Mississipi Nehri'nin Avrupalı kaşifler tarafından keşfedilmesi

Görsel 2.5
İstanbul'un Fethi'yle buradaki düşünürlerin İtalya'ya göç etmesi

Görsel 2.6
Veba salgını sırasında yaşananlar

YORUMLAYALIM

Görsellerde verilen gelişmeler (Görsel 2.3, 2.4, 2.5 ve 2.6) Avrupa'da hangi yapıları sarsmış olabilir?

Coğrafi Keşifler sonrası Avrupa'da faaliyet alanlarını genişleten burjuvazi, kilisenin ekonomik faaliyetlere karşı kısıtlayıcı ve aşağılayıcı yaklaşımından kurtulmak istemiştir. Savaşlar için paraya ihtiyaç duyan kralların ve asillerin, o güne kadar horlanan tüccarlara ihtiyaç duymasıyla bu yaklaşım değişmiştir. Tüccarlara karşı hissedilen aşağılama duygusu, yerini hayranlık ve saygıya bırakmıştır. Kendilerinden borç alındığı ölçüde istekleri kabul edilen tüccarların iyileştirilerek serbest ticaret yapmalarına göz yumulmuştur. Böylece Avrupa'da burjuvazinin aristokrat sınıfa karşı yükselişi hızlanmıştır.

Rönesans

"Yeniden doğuş" anlamına gelen Rönesans, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren İtalya'da başlamıştır. Rönesans; Avrupa ülkelerinde görülen bilim, güzel sanatlar ve edebiyat alanındaki gelişmeleri ifade eder.

Rönesans'ın ortaya çıkışında İslam medeniyetinin katkısı büyük olmuştur. Çünkü Avrupa gerek Haçlı Seferleri ve Doğu Akdeniz ticareti gerekse Endülüs kültürü yoluyla İslam medeniyetine sistemli bir şekilde temas etmiştir. Müslümanlar hem unutulmaya yüz tutan Eski Doğu ve Antik Yunan eserlerini çevirmiş hem de bu eserleri yeniden yorumlayıp bilimsel temellere oturtmuştur. Avrupa XI. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar geçen süreçte İslam medeniyetinin bu birikimlerinden yararlanarak skolastik düşünce yüzünden yitirdiği Eski Yunan felsefesini yeniden keşfetmiştir. İspanya ve Sicilya'da pek çok Arapça eser Latinceye çevrilmiştir. Böylece eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu tanıma imkânını bulan Avrupalılar, çeviriler aracılığıyla eleştirilecek malzeme elde etmiş ve yeni olgular öğrenmiştir.

Roma, Venedik, Floransa'da ilk akademiler ve halk kütüphaneleri açılmıştır. Antik Yunan ve Roma dönemine ait ilimlerin tekrar hatırlanmasıyla Avrupa'da tarih, felsefe ve şiir alanlarında çalışmalar yapılmıştır. Bu durum genel olarak insanlığın saygınlığını ve potansiyelini takdir etmeyi esas alan hümanizmin doğmasına yol açmıştır. Hümanistlerin bu yaklaşımları Katolik Kilisesi'nin öğretileriyle zıt düşmüştür.

Hümanist akım İtalya'da; şair ve yazar Petrarca'yla (Petrarka) (Görsel 2.7) başlamış ve hümanistlerin çalışmaları, matbaanın gelişimiyle daha da yaygınlaşmıştır. XIV ve XV. yüzyılda Yunan ve Roma dönemlerine artan ilgi, Avrupa'da edebiyatın yanında resim ve heykel gibi sanatların da canlanmasını sağlamıştır. Bu yeniden keşfetme süreci Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde benimsenmiştir. Rönesans sanatçıları, herhangi bir dinî ve toplumsal tabuyu önemsemeden sanat yapmayı ilke edinmiştir.

Görsel 2.7
Petrarca (Gravür)

Osmanlı Devleti'ni değişime zorlayan süreçte Rönesans'ın etkisi neler olabilir?

TARTIŞALIM

Reform

"Bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelen Reform, Katolik Kilisesi'nin kurduğu baskıya karşı Almanya'da başlayıp diğer Avrupa ülkelerine yayılan ve Hıristiyanlığın aslına dönülmesini savunan harekettir.

Hümanistlerin hür düşünce ve insanın değeri üzerindeki çalışmaları Tanrı-insan ilişkilerinin yeniden ele alınmasına sebep olmuştur. Bir birey olarak insanın değerini vurgulamaları, dogma veya batıl inançları kabul etmek yerine eleştirel düşünceyi ve kanıtı benimsemeleri hümanistleri kilise öğretileri ile çelişen sonuçlara götürmüştür. Kilise harcamalarının artması üzerine Papa X. Leon (Lion) 1515'te yayımladığı bir bildiriyle endüljansın uygulanmasını istemiştir. Orta Çağ Avrupası'nda bir tür günah çıkartma olan endüljans, ölümünden sonra bir kişinin cennete gidebilmesi için kiliseden satın alınan af belgesidir. Bunun üzerine Almanya'da Wittenberg Üniversitesinden ilahiyat dersleri veren Keşiş Martin Luther harekete geçmiştir.

Luther, endüljansı tehlikeli bir uygulama olarak görmüş ve "95 Tez"ini ilan ederek görüşlerini kilise kapısına asmıştır (Görsel 2.8). Aynı zamanda bir hümanist olan Luther'in Almanya'da başlattığı reform hareketi, Avrupa'da büyük destek görmüştür. Reform hareketine verilen destek sonunda Fransa'da Calvinizm, İngiltere'de Anglikanizm mezhepleri ortaya çıkmıştır.

Görsel 2.8
Martin Luther, 95 Tez'ini kilise kapısına asarken (Tablo, Ferdinand Pauwels, 1872, Eisenach, Wartburg Vakfı Koleksiyonu

Reform hareketini destekleyen hümanistlere göre ruhban sınıfı düzeltilmeli ve İncil'le birlikte ilk azizlerin öğretilerine bağlı kalınmalıdır. Hümanistler bu amaçla Hristiyanlık inancını içeren metinlerin orijinal şekillerine dönüştürülmesini istemiştir. Bu yönde yapılan çalışmalarla kutsal kabul edilen yazıların birçoğunun ilahi kaynaktan olmadığı ve sonradan uydurulmuş metinler olduğu anlaşılmıştır. Din ve kilise yüzyıllardır toplumun temelini oluşturduğu için Reform, Avrupa'daki mezhep birliğini bozmuştur. Katolik uygulamalar ve inançlara karşı yükselen protestolar nedeniyle ortaya çıkan yeni mezhebe Protestanlık denmiştir.

Luther'in; İncil'i Almancaya tercüme etmesi, kilisenin yaptığı suistimalleri açıklayan yayımlar yapması halk arasında büyük yankı uyandırmıştır. Matbaanın etkisiyle XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa

ana dillerinde İncil'ler basılmış ve Orta Çağ boyunca kilise, kral ve imparatorlarla ittifaklar yaparak seküler işlere müdahalede bulunmuştur. Bunun yanında kilisenin edindiği servetten, uyguladığı vergilerden ve kurduğu bağımsız mahkemelerden rahatsızlık duyan ve kendi konumlarını güçlendirmek isteyen krallar, Roma'yla ilişkilerini keserek Papalık otoritesini reddetmiştir. Dolayısıyla Reform hareketinin desteklenmesinde kişisel inançların yanı sıra siyasi çıkarlar da etkili olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Protestanlığın ortaya çıkması ile Papalık, Hristiyanların üzerindeki dinî, politik ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmiştir. Böylece Hristiyanlığın devlet ve toplum hayatındaki etkisi azalmış ve sekülerleşme adı verilen kavram ortaya çıkmıştır. Sekülerizm, XVII. yüzyıl sonrasında giderek devlet ve kilise hukukunun ayrımı anlamında kullanılmıştır.

Din Savaşları

Reform hareketinin bütün Avrupa'ya yayılması, devletlerin kendi içerisinde din temelli büyük mücadeleler vermesine neden olmuştur. Katolikler ve Protestanlar arasındaki ilk savaş, Alman prensliklerleriyle Protestanlar arasında başlamış ve yirmi beş yıl sürmüştür. Bu savaş sonunda imzalanan 1555 Augsburg (Ogsburg) Antlaşması ile Protestan mezhebi ve kilisesi Almanya'da resmen tanınmıştır. Bu antlaşmayla Almanya'daki prensliklere istedikleri mezhebi seçme özgürlüğü verilmiş böylece Martin Luther'i destekleyen prensliklerle Katolik prenslikler arasında barış sağlanmaya çalışılmıştır. Halk ise ya bağlı bulunduğu prensin mezhebine girmiş ya da zorunlu olarak göç etmiştir. Ayrıca Protestanlar Katoliklerle eşit konuma gelmiştir. Augsburg antlaşması her ne kadar Almanya'daki ayrılıkları sona erdirmeyi amaçlasa da biri Protestan diğeri Katolik olmak üzere iki Almanya'yı ortaya çıkarmıştır.

Avrupa'da Protestanlığın hızla yayılması sonucunda Papalık da kilise organizasyonu içinde reform yapma kararı almıştır. Yapılan yenilikler Katolik Hristiyanlığa karşı girişilen hareketlerin hızını kesmeye yönelik olduğu için alınan kararlar, Katolikler ile Protestanların anlaşmasını imkânsız hâle getirmiştir.

Roma Katolik Kilisesi etrafında papanın çağrısıyla önceki dönemlerde birleşen Avrupa, Reform hareketleri sonucunda Katolik ve Protestan devletlere bölünmüştür. Bu durum yüz yılı aşkın sürecek çatışmaların başlangıcı olmuştur. Halk, hükümdarlara karşı ayaklanmış; krallar ve prensler birbirleriyle mücadele etmiş, ülkeler din uğruna birbirine saldırmıştır (Görsel 2.9).

Görsel 2.9
Katolik-Protestan mücadelesi
(Yağlı boya tablo, Peter Snayers, Bavyera Ordu Müzesi, Almanya)

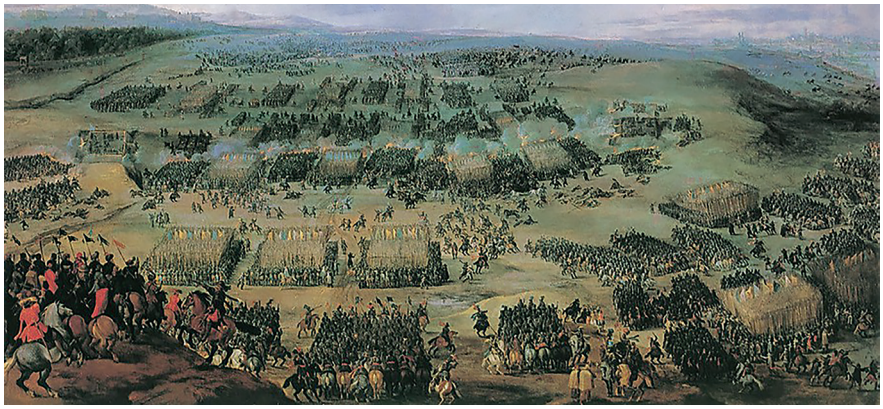

Bohemya bölgesinde Protestan Çekler ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında Katolik-Protestan anlaşmazlığı nedeniyle 1618'de Otuz Yıl Savaşları başlamıştır. Avrupa'daki diğer devletleri de içine alan bu savaş, din temelli başlasa da yıllar içinde siyasi egemenlik mücadelesine dönüşmüştür. Otuz Yıl Savaşlarındaki muharebeler geniş ölçekli olmuştur. Binlerce kişiden oluşan kuvvetler ateşli silahlarla desteklenmiş, süvari hücumlarıyla birbirine saldırmış ve çok sayıda paralı asker kullanılmıştır. Kalabalık ordular; yiyecek bulmak için geniş bölgeleri talan etmiş, düşmanlar için faydalı olabilecek her şeyi yakmış ve halka zulüm etmiştir. Savaşlar halkı sefalete sürüklemiş, kıtlıklar ve salgın hastalıkların da baş göstermesiyle Avrupa'da nüfus azalmış, ticari ve tarımsal faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Ağır silahların kullanıldığı muharebeler her iki tarafı da yıpratmıştır. Güçleri tükenen taraflar, sonunda ateşkes için bir araya gelmiştir. Kutsal Roma İmparatorluğu, Alman prenslikler, İspanya, Fransa, İsveç, Flemenk temsilcileri 1648'de Almanya'da bir araya gelerek Otuz Yıl Savaşlarına son verecek Vestfalya Barışı'na (Görsel 2.10) imza atmıştır.

Görsel 2.10
Vestfalya Antlaşması imzalanırken (Tablo, Gerard ter Borch, 1648, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Vestfalya Antlaşması'ndan itibaren Avrupa'da modern devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Modern devlet anlayışında kilisenin, devlet ve toplum üzerindeki etkisinin azaltılması esastır. Böylece merkezî otoritenin, ülkede tek hâkim güç olması sağlanır. Modern devletlerde merkezî bir ordu bulunur ve merkezî otoritenin koyduğu hukuk kuralları her zaman geçerlidir.

Vestfalya Barışı'nın Önemi ve Sonuçları

- Kilisenin dünyevi gücü sınırlandırılmıştır.
- Avrupa, kalıcı olarak Katolik ya da Protestan mezhebini benimseyen devletlere bölünmüştür.
- Uluslararası alanda modern devletler hukukunun temelleri atılmıştır.
- Devletler arası antlaşmalar, Papalık tarafından onaylanırken antlaşma metni papaya imzalattırılmamıştır. Avrupa'da dinî etkenlerin yerini, modern diplomasi kuralları almaya başlamıştır.
- Hollanda, Portekiz ve İsviçre bağımsızlıklarına kavuşmuştur.
- Evrensel imparatorluklar yerine, ulus devletler kurulmaya başlamıştır.

Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm

Yeni Çağ Avrupası'ndaki fikrî-manevi dönüşüm siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda da etkisini göstermiştir. Rönesans'la birlikte devletin kiliseden ayrı olabileceği fikri gelişmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Orta Çağ'daki derebeylerin yerine devleti bir merkezden idare eden krallar ortaya çıkmış ve merkezî yönetimler güç kazanmıştır. Merkezî yönetim altındaki halklar, ulus olarak tanımlandığı için krallar, otoritesini ulusun varlığına dayandırmıştır. Krallar zamanla güç ve yetkilerini artırarak ulus devletlere mutlakiyetçi bir karakter kazandırmıştır. Artık Hristiyan dünyasında Haçlı Seferleri gibi ittifaklar görülmemiş ve sekülerleşmenin etkisiyle ulus devletlerin kendi çıkarları için yaptığı ulusal savaşlar gündeme gelmiştir. Bu süreçte devletlerin içeride ve dışarıda görevlerini yerine getirebilmeleri için güçlü olmaları gerektiği ortaya çıkmıştır.

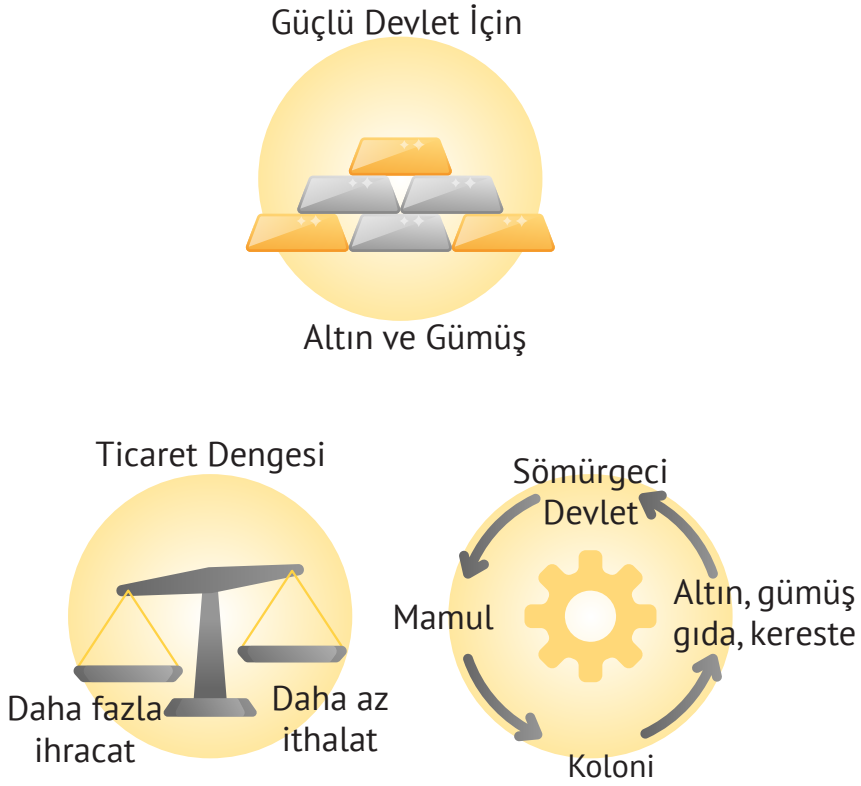

Görsel 2.11
Merkantilizm açıklama şeması

Ulus devletlerin kurulma sürecinde yaşanan ekonomik sorunları çözmek için devletlerin sömürgeciliğe yönelmesi, daimî ve merkezî bir ordu bulundurma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum kralların hazinede sürekli altın bulundurmasını gerekli kılmış ve bu gereklilik merkantilizmin doğmasına neden olmuştur (Görsel 2.11).

Avrupa'da XV ve XVIII. yüzyıllarda hâkim olan merkantilizm, ülkelerin güç ve zenginliğinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçülebileceği fikrine dayanan bir ekonomik sistemdir. Avrupalı devletler bu sistemde; altın külçesini para, dış ticareti de altını elde etmenin bir yolu olarak görmüştür. Ürettikleri malları sömürgeleştirdikleri bölgelere altın, gümüş, kürk, gıda maddeleri, kereste gibi doğal kaynaklar karşılığında pahalı bir şekilde satmıştır.

Avrupa'da nüfus, merkantilizmin amacı ile doğru orantılı olarak artırılmaya çalışılmıştır. Fazla nüfus; ucuz iş gücü, fazla üretim, çok kazanç ve asker sayısının artması anlamına gelmektedir. Bu sebeple nüfus hareketliliği bu dönemde yasaklanmış, ülkeye kaçak girenlerin bile çıkışları engellenmiştir. Avrupalı devletlerin üretim ve ihracatı artırabilmek için kurdukları atölyeler, şehirleri büyük merkezler hâline getirmiştir. Bu merkezlerin ihtiyacı olan iş gücü, Avrupa'da kırsaldan kente göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

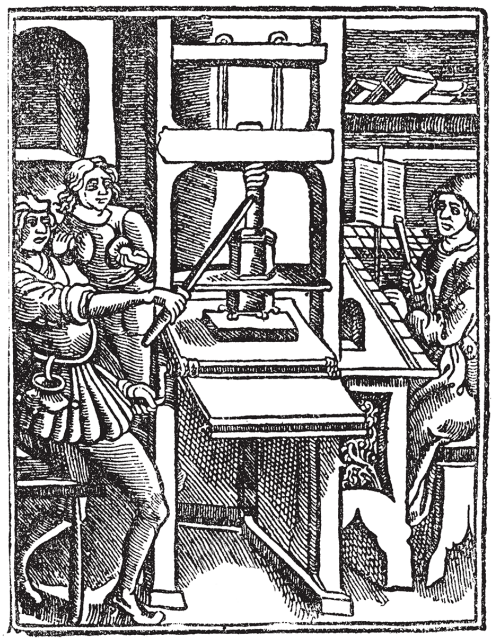

Görsel 2.12
Matbaa (Gravür)

Modern Devlete Giden Süreç

Orta Çağ Avrupası'nın sonlarına doğru kültürel, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda art arda hareketlenmeler başlamıştır. Bilimsel ve teknik ilerlemeler, Coğrafi Keşifler ve gelişen ticari faaliyetler Avrupa'da nüfusu artırmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmelerden ilki İstanbul'un Fethi olmuştur. Fetihte kullanılan topların önemini çabucak fark eden krallar, Avrupa'da soylulara boyun eğdirmek ve merkezî krallıklarını güçlendirmek için bu yeni silahı kullanmıştır. Böylece feodalizmden mutlakiyete doğru bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Gutenberg'in taşınabilir harflerle baskı yapan matbaayı (Görsel 2.12) geliştirmesi diğer süreçleri hızlandırdığı gibi bilginin nüfuz etme alanını genişletmiş ve merkezden uzak bölgelerin yönetimini de kolaylaştırmıştır. Afrika'nın etrafının dolaşılması ve Yeni Dünya'nın keşfi ile denizci devletler; Asya, Afrika ve Amerika'da ticaret ve sömürge faaliyetlerine girişmiştir. Luther'le başlayan süreçte İngiltere, İsveç gibi ülkeler, Roma'dan ayrılarak kendi ulusal kiliselerini kurmaya başlamıştır. Yaşanan kanlı din savaşları, merkezî devletlerin gücünü artırmış ve sekülerleşmeye giden süreçte kilisenin dünyevi gücü azalmıştır.

Roskin, 2012, s.4'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Modern devletlerin ortaya çıkmasında Avrupa'da yaşanan hangi gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir?

Bilim Devrimi'nden Aydınlanma Çağı'na

Filozofların Rönesans ve Reform Dönemi boyunca tartıştığı; gerçeğin ne olduğuna ve kişinin gerçeği nasıl bileceğine ilişkin görüşleri radikal olarak değişmiştir. İnsanlar, kendilerini cennete götürecek kilise esaslarına göre yaşayacaktır. İnsanlar, aklının her türlü rehberliği yapacak güçte olduğunu ve başka hiçbir kaynağa gerek olmadığını dile getiren rasyonalizm görüşünü benimsemeye başlamıştır. Rasyonalistlere göre işleyişini engelleyen dış faktörler olmadığı takdirde doğru düşünmeyi sağlayacak tek kaynak akıldır. Aklın doğruya ulaşmasını engelleyen en önemli unsurlar ise kilise, hukuka dayanmayan devlet, batıl inançlar, bilgisizlik, yöntemsizlik ve ön yargılardır. Bu nedenle akla karşı olan unsurlar giderilmeli, bilimsel bir zemin hazırlanmalı ve aklın aydınlanması sağlanmalıdır.

Görsel 2.13
Aydınlanma Çağı düşünürlerinin örnek eserlerinden bazıları

Rönesans ve Reform'un ortaya çıkardığı fikir hareketleriyle birlikte düşünürler, geliştirdikleri kurallar ve kanunlarla doğal dünyayı nasıl anlayabileceklerini araştırmıştır (Görsel 2.13). Bu araştırma-

lar sonucunda ortaya çıkan "İnsanlık, yaşamı bilimin kurallarıyla anlayabilir." düşüncesi, bilimde büyük değişimlere yol açmıştır. Galileo (Galile), Kepler (Keplır), Copernicus (Kopernik) ve Newton (Nivtın) gibi bilim insanları sayesinde Avrupa'da, Bilim Devrimi gerçekleşmiştir. Bilimin yeni kanunlar ortaya koymak için kullanılması sonucunda Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönem başlamıştır.

Aydınlanma; Avrupa'da ilk olarak İngiltere'de toplumsal değişimle başlamış, Fransa'da özgürlük hareketine dönüşmüş ve Almanya'da da felsefi temellerine kavuşmuştur.

Aydınlanma Çağı'nın Ünlü Bilim İnsanları

Copernicus Güneş Sistemi'ni keşfetmiş, Dünya'nın yuvarlak olduğunu ve Güneş'in etrafında döndüğünü 1543'te yayımladığı "Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine" adlı eserinde ispatlamıştır. Skolastik düşünceye karşı çıkan Copernicus (Görsel 2.14) özgür düşünce için aklı ve deneyi ön plana almış, ortaya koyduğu teorileri bilimsel devrimin başlangıcı sayılmıştır.

Görsel 2.14
Copernicus (Gravür)

XVI. yüzyılda eserler veren **Machiavelli** Aydınlanma Dönemi'nde yeni toplumun ve yeni devletin şekillenmesine yardımcı olmuştur. "Hükümdar (Prens)" adlı kitabında Machiavelli, İtalya'da siyasi birliğin ancak güçlü bir hükümdarla sağlanabileceği fikrini ortaya atmıştır. "Hükümdarın önünde onu sınırlayacak hiçbir engel olmamalıdır." diyen Machiavelli, din ve ahlak kurallarının bile hükümdarı durdurmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Görsel 2.15
Thomas Moore (Gravür)

Thomas Moore, İngiltere'de sanayileşmenin getirdiği sorunlardan etkilenerek "Ütopya" adlı eserini kaleme almıştır. Eserinde özel mülkiyetin bulunmadığı bir devleti hayal eden ve anlatan Moore (Görsel 2.15), İngiltere'deki toplum düzenini ve adalet sistemini eleştirmiştir. Ütopya'da herkes devlet için üretir ve para geçerli değildir. Üretilenlerden herkes ihtiyacı kadar alır. Moore, insanların bu şekilde mutlu olabileceklerini düşünerek ütopik bir düzen hayal etmiştir.

Aydınlanma düşüncesini felsefi temellere oturtan kişi **Immanuel Kant**'tır. XVIII. yüzyılda "Aklını kendin kullanma cesaretini göster." diyen Alman Filozof Kant, aydınlanmanın parolası olan bu sözüyle insanın aklını başkasının kılavuzluğuna bırakmaması gerektiği üzerinde durmuştur. "Saf Aklın Eleştirisi" eserinde ön yargılarından, dinsel inançlarından ve skolastik düşünceden kurtulan insan, aklını kullanarak yeni bir toplum inşa etme sürecine girmiştir.

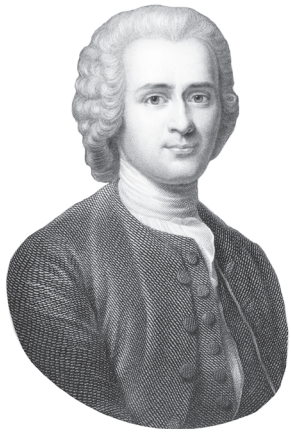

Görsel 2.16
J. J. Rousseau (Gravür)

XVIII. yüzyılda yaşayan **Jean Jacques Rousseau** da halkın iktidarını, her alanda eşitliğini ve mutlak demokrasiyi savunan bir düşünürdür. "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde Rousseau (Görsel 2.16), insanların toplum içinde özgür ve eşit yaşaması için ortaklaşa oluşturacakları bir sözleşme olduğunu öne sürmüştür. Buna göre bireyler, kendilerinin nasıl bir güç tarafından yönetilecekleri kararına ulaşacaklardır. Rousseau'nun düşünceleri, kan soyluluğuna bağlı ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ve mutlak monarşik yönetimlerin sona ermesi anlamına gelmektedir.

Aydınlanma Çağı'nın ünlü bilim insanları zihin haritası için karekodu okutunuz.

Görsel 2.17
Isaac Newton ışık üzerine çalışmalar yaparken (Gravür)

Isaac Newton ve Bilim Devrimi

Isaac Newton (Ayzek Nivtın); kütle çekim yasası, astronomi ve fizik tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu başarı onun, XVIII. yüzyıl Bilim Devrimi'nin mimarı olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Zamanının neredeyse tamamını gözlem ve deney yaparak geçiren Newton, dalından kopan elmanın düşüşünü gözlemlemesinden sonra evrensel çekim yasasını bulmuştur. Çiftlik evinin bir odasını karanlık oda hâline getirip güneş ışığıyla yaptığı deneylerle de ışığın doğasını ilk kez doğru olarak açıklamayı başarmıştır (Görsel 2.17). Modern bilimin iki önemli unsuru olan deney ve gözlem aracılığıyla başarıya ulaşan Newton 1727 yılında öldüğünde, geliştirdiği bilim anlayışı ve Parçacık Kuramı, bilim topluluklarınca benimsenmeye ve savunulmaya başlanmıştır. Newton'un Fizik Kuramı; ısı, ışık, gazlar kimyası, elektrik, manyetizma ve benzeri alanlarda denenmiştir. Kuantum Mekaniği, görelilik ve ışığın dalga olduğunu savunan dalga kuramlarının doğuşuna giden yolu açmıştır.

Topdemir, 2010, s.86-91'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Bilim Devrimi'nin Avrupa'ya Etkileri
İnsan haklarının tartışmaya açılması, Amerika ve Fransa'da bağımsızlık savaşlarına yol açmıştır. 1776'da Amerika'nın kurulması, 1789 Fransız İhtilali gibi.
Bilim Devrimi'ndeki gözlem, deney ve matematiksel gösterime dayanan kuramların bulunması termometre, buhar makinesi, elektrik, batarya, teleskop, mikroskop gibi icatlara kaynaklık etmiştir.
Sanayide büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerleme Sanayi Devrimi'ne kaynaklık etmiştir.
Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Jonn Locke gibi yazarlar kralların, parlamenterlerin, vatandaşların rollerini yeniden tanımlamış ve siyasi ideolojilerin çıkmasına zemin hazırlamıştır.
Yeni teknolojilerle üretilen ateşli silahlar ve yeni gemi türleri Avrupa devletlerinin Askerî Devrim yapmalarını sağlamıştır.
Dönemin güçlü ulusları İspanya, Hollanda, Polonya, İsveç ve Osmanlı egemen konumlarını yitirmiş yerine İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya büyük güç hâline gelmiştir.

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM

Enflasyonun toplumsal hayata etkileri neler olabilir?

TARTIŞALIM

Avrupa'ya Akan Servet

Avrupalı devletler, İstanbul'u fethederek dünyanın merkezine oturan ve ticaret yolları kavşağına yerleşen Osmanlı Devleti'ne karşı yeni ticaret yolları arayışına girmiştir. Rönesans hareketleri ile gelişen Avrupa'da denizcilik bilgisinin artması ve gemicilik teknolojisinin ilerlemesi Coğrafi Keşifler'e zemin hazırlamıştır. (Harita 2.1) Avrupalı burjuvazi sınıfı tarafından başlatılan Coğrafi Keşifler sonucunda Ümit Burnu'nun bulunmasıyla Hindistan'a ulaşılması kadim ticaret yollarını değiştirmiş ve yeni kıtalar keşfedilmiştir.

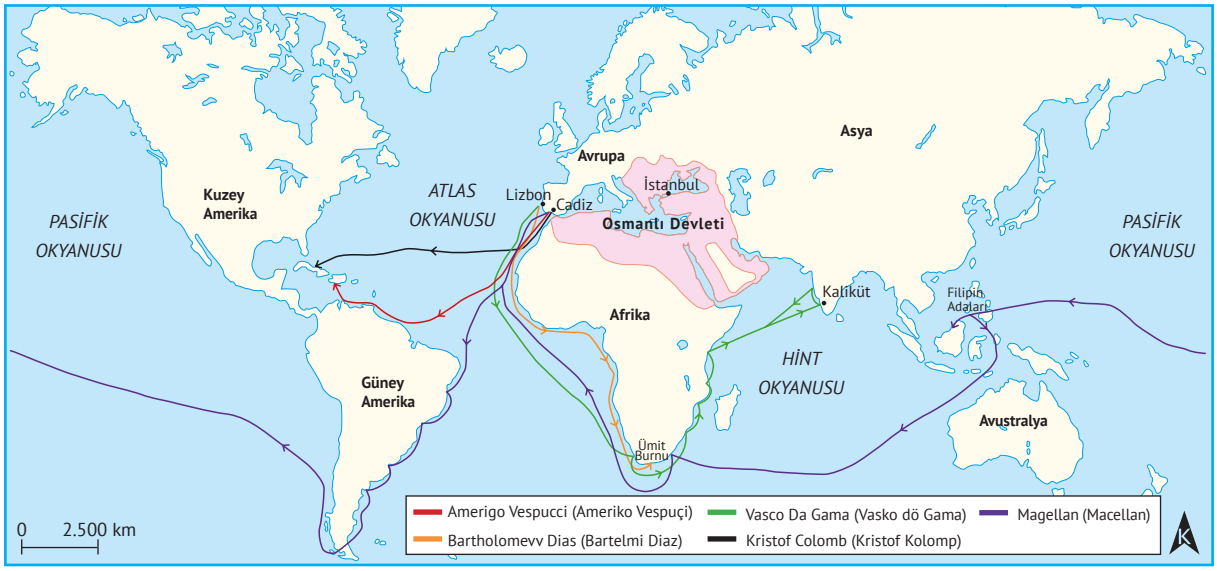

Harita 2.1
Coğrafi Keşifler

Coğrafi Keşifler sonucunda Ümit Burnu'nun bulunmasıyla Hindistan'a ulaşılması kadim ticaret yollarını değiştirmiş ve yeni kıtalar keşfedilmiştir. Coğrafi Keşifler'in en önemli kazanımı ise Floransalı Amerigo Vespucci'nin (Ameriko Vespuçi) Yeni Dünya'yı keşfetmesi olmuştur. Bu durum bilim dünyasında büyük ilgi uyandırmış ve yeni kıtaya Vespucci'nin adından dolayı "Amerika" adı verilmiştir. Keşiften sonra bu yeni kıta uzun süredir çıkmazda olan Avrupa ekonomisi için yeni bir umut kapısı olmuştur. İspanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Portekiz gibi Avrupalı devletler Yeni Dünya'yı hedef alarak bölgede koloniler kurmaya başlamıştır.

Amerika'ya göç edenler, genellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu yola başvurmuştur. Bu insanların birçoğunun yol parasını, ileride işçi olarak çalışıp ödemek kaydıyla Virginia Company (Virjinya Kampani) ve Massachusetts Bay Company (Mesaçusit Bey Kampani) gibi şirketler üstlenmiştir. Bu durum Avrupa'nın büyük bir çaresizlik içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Keşif hareketlerinin yoğunluğunun bitmesiyle birlikte yaklaşık iki yüzyıl sürecek olan kolonicilik faaliyetleri, merkantilist ekonomi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Keşifler sonucunda yeni ticaret yollarının bulunması ve ticaret merkezlerinin ortaya çıkması, stratejik dengeleri değiştirmiştir. Avrupa'dan Amerika'ya özellikle 1600'lerin ilk yıllarında büyük bir göç dalgası başlamıştır. Başta İspanya ve Portekiz olmak üzere Hollanda, İngiltere gibi devletler ulaştıkları bölgelerin doğal kaynaklarına özelikle de değerli madenlerine el koymaya başlamıştır.

Görsel 2.18
Amerika'nın keşfi
(Landing Of Columbus isimli Tablo, Alphonse Bigot, 1856, New York Halk Kütüphanesi Dijital Kolleksiyonlar/ Wallach Division Picture Collection)

Amerika'nın keşfinden (Görsel 2.18) itibaren deniz ticareti önem kazanmış böylece denizaşırı ticaret, Avrupa'nın kalkınmasında en önemli girdilerden biri hâline gelmiştir. Amerika'da kurulan koloniler vasıtasıyla bölgenin zenginliklerinin sömürülmeye başlanması, Avrupalı devletler arasında büyük bir rekabeti beraberinde getirmiştir. Hollanda, Fransa ve İngiltere; Yeni Dünya'daki sömürgeler için ciddi bir mücadele vermeye başlamıştır. Coğrafi Keşifler ve sonrasında yaşanan gelişmeler Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde büyük değişimlerin yaşanmasına sebep olsa da bu süreçte Osmanlı, gücünü korumayı başarmıştır. Osmanlı Devleti, özellikle Yeni Dünya'dan Avrupa'ya ve dünyaya yayılan değerli madenlerin ortaya çıkardığı merkantilist ekonomik düzene karşı başlarda mevcut düzenini korumaya çalışmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise Avrupa'dan gelen altın ve gümüşün Osmanlı ülkesine girmesi, akçenin değerini düşürmüş, fiyatlarda geniş çaplı dalgalanmalar ise enflasyona yol açmıştır. Bununla birlikte Osmanlı sınırlarına giren paranın burada kalmayarak İpek Yolu'nu takiben İran'a, oradan da Hindistan'a geçmesi, Osmanlı'nın ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Görsel 2.19
Fatih Dönemi'nde basılan altın para

Orhan Bey Dönemi'nde ilk defa gümüş para bastıran Osmanlılar, Fatih Dönemi'yle birlikte altın para bastırmıştır (Görsel 2.19). XVI. yüzyılda sınırların hızla genişlemesi, nüfusun artması, ekonomik yapının gelişmesi ve kamu harcamalarının çoğalması karşısında Osmanlı Devleti, yeni maden ocaklarını işletmeye ve taşra eyaletlerinde de altın ve gümüş para basmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti son dönemlere kadar altın, gümüş gibi değerli madenlerden sikke kestirmiş ve para bastırmıştır. Bu paraların gümüşten kesilenlerine akçe denmiştir ki Osmanlı ekonomisinin temel birimini akçe oluşturmuştur. Padişahın izniyle darphanede kestirilen bu paralar dışında, ülkede yabancı altın ve gümüş paralar da serbestçe kullanılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Akçe, tedavülde olan bir para olmakla birlikte piyasada geçerli olan diğer sikkelerin de değerlerini tespit eden bir ölçüt durumundadır.

Osmanlı Devleti'nde para üzerindeki bütün değişiklikler akçe üzerinden yapıldığı için ülkede bulunan altın ve gümüş miktarıyla paranın değeri arasında çok sıkı bir ilişki oluşmuştur. Herhangi birinde meydana gelen değişim, diğerlerini de etkilemiştir. Osmanlı Devleti 1586'ya kadar akçenin değerinde fazla değişiklik yapmamıştır.

Amerika'dan gelen değerli madenler, kıtalar arasında yoğun bir maden ticareti başlatmıştır (Görsel 2.20). Bu sayede Avrupa'nın ticaret hacmi katlanarak artmıştır. Amerika'nın altın ve gümüşünden olumsuz etkilenen Osmanlı Devleti'nde büyük fiyat artışları ve dalgalanmalar enflasyona sebep olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, akçenin gümüş içeriğini azaltma yoluna gitmiştir. Günümüzde devletin para basmasına benzetebileceğimiz bu uygulamaya, Osmanlı Devleti'nde "tağşiş" adı verilmiştir. Üst üste yapılan tağşişler sonucunda 1700'deki akçenin içindeki saf gümüş değeri, 1471'dekine göre %15 düşürülmüştür. Bu tağşişler, vergi koymadan devlet gelirlerini artırmanın pratik ve kolay yolu olsa da Osmanlı coğrafyasında yaşanan enflasyonu engelleyememiştir. Bu durum üretimin azalmasına, ürün fiyatlarının ise artmasına sebep olmuştur. Örneğin 1469-1914 yılları arası İstanbul'daki tüketici fiyatları yaklaşık üç yüz kat artmış halkın alım gücü giderek düşmüştür.

Görsel 2.20
Amerika'dan Sevilla Limanı'na gelen mallar (Gravür)

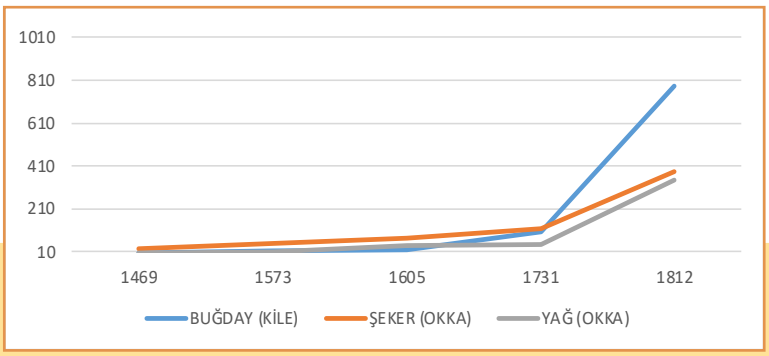

Grafik 2.1
İstanbul'da temel gıda mallarının fiyatları (Birim başına akçe)
Pamuk, 2000,s.102-141'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

İstanbul'daki temel gıda mallarının fiyatlarından hangisinde değişim oranının daha fazla olduğu söylenebilir?

Avrupa'da büyük zenginliklerin artmasını sağlayan sömürgecilik politikası, Osmanlı ekonomisini sarsan en önemli sebeplerden biridir. Sömürgecilik faaliyetleri neticesinde Osmanlılar, Batı karşısında ekonomik üstünlüğü kaybetmeye başlamış ve 1574'te Os-

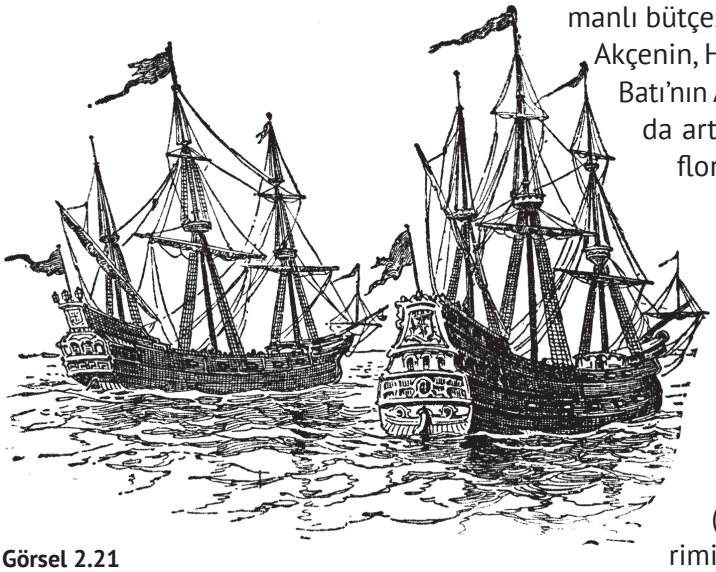

Görsel 2.21
Ticaret gemileri
(Temsilî)

manlı bütçesi ilk defa 6.5 milyon akçe açık vermiştir. Akçenin, Hollanda florini karşısındaki değer kaybı Batı'nın Amerika'yı sömürmeye başlamasıyla daha da artmıştır. 1610'larda iki yüz akçe sadece 1 flori değeri taşımaya başlamıştır.

Coğrafi Keşifler'den sonra kadim ticaret yollarına alternatif yeni yolların keşfedilmesi, Akdeniz ticaret yolunun XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren önem kaybetmesine sebep olmuştur. Sanayi Devrimi'nin alt yapısını oluşturan ham madde ve insan gücü yeni kıtalardan sağlanmıştır (Görsel 2.21). Böylece Avrupa, Sanayi Devrimi'ni sorunsuz gerçekleştirmiştir. Avrupa'da bu gelişmelerin yaşandığı süreçte Osmanlı Devleti en parlak dönemini yaşamışsa da mevcut düzenin çözüldüğünü gösteren krizler de yaşamaya başlamıştır.

Osmanlı'da Enflasyon

Akçenin değer kaybı; ulufeli askerlerin, özellikle kapıkullarının, memnuniyetsizliğine ve sık sık ayaklanmalarına neden olmuştur. Akçenin sürekli değer kaybetmesiyle enflasyon girdabına giren Osmanlı Devleti, akçenin ayarları üzerinde oynayarak bu girdaptan kurtulmaya çalışmış ancak fiyatlardaki büyük değişmeler devleti ekonomik krize sokmuştur. Akçedeki ayarlamalardan sonra standart Osmanlı akçesiyle aynı miktarda malın satın alınamaması sadece ulufeli askerlerin değil şehir ve köylerdeki halkın da sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Hızlı nüfus artışı ve Yeni Dünya'dan gelen gümüş, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'dan olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Çünkü nüfus artışına bağlı olarak mevcut mal ve kaynaklara olan talep de artmıştır. Avrupa'da artan nüfus, Amerika'ya ve onun kullanılmamış kaynaklarına gönderilebilirken (Görsel 2.22) Osmanlıların fazla nüfus için yeni toprak kazanımları büyük ölçüde durmuştur.

Acun, 2002, s.695-708'den düzenlenmiştir.

Görsel 2.22
Avrupa'dan Amerika'ya göç
(Nicolaas Baur)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde nüfus artışının ve fetihlerin durmasının ekonomiye etkileri neler olabilir?

Kapitülasyonların Sürekli Hâle Getirilmesi

Osmanlı Devleti, XIV. yüzyıldan itibaren yabancı ülkelere ayrıcalıklar tanımış ve Fransızlara ilk kez gerçek kapitülasyon 1569 yılında verilmiştir. Fransızlara verilen bu kapitülasyonlar, III. Murat, III. Mehmet, I. Ahmet ve IV. Mehmet dönemlerinde yenilenmiştir. İngiliz, İspanyol, Portekizli, Katalan ve Sicilyalı tüccarlar da Osmanlı topraklarında Fransız bayrağı altında ticaret yapmıştır. 1569'da Fransa'ya verilen ticari imtiyazlardan sonra İngiltere ve Hollanda, Osmanlı Devleti tarafından verilen kapitülasyonlardan faydalanmaya başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kapitülasyon, genellikle Müslüman ülkelerde Hristiyanların haklarını belirleyen antlaşmalar olup İslam ülkelerinde bu kelimenin karşılığı olarak "ayrıcalık, üstünlük" anlamında 'imtiyaz' ifadesi kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti, 1740 yılında kapitülasyon siyasetinde yeni bir döneme girmiştir. 1736-1739 Savaşları sonunda imzalanan Belgrad Antlaşmalarında Fransız Elçisi Marguis de Villeneuve (Margis dö Vilnuv) aktif rol oynamıştır. Fransız elçisinin girişimleri sonucunda Osmanlı Devleti, 28 Mayıs 1740'ta imzalanan antlaşmayla Fransızlara verilen kapitülasyonları genişletmiştir. Bu antlaşmayla kapitülasyonlar sürekli hâle getirilmiş ve daha önce olduğu gibi hükümdarların saltanat süresiyle sınırlı olmaktan çıkarılmıştır. Yani Sultan I. Mahmud halefleri adına da kapitülasyonları onaylamıştır.

Görsel 2.23
İzmir Limanı'nda yelkenli gemiler
(Mineral tebeşir ile çizim,
Abraham Storck,
Rijks Müzesi, Amsterdam / Hollanda)

Kapitülasyonların sürekli hâle gelmesinin ardından Fransızlar, Akdeniz ticaretinde ve Osmanlı limanları arasındaki taşımacılıkta üstünlük sağlamıştır. 1740 kapitülasyonlarının genişletilmesinden sonra Avrupa'da ekonomisi iyi olan her devlet, Akdeniz limanlarında (Görsel 2.23) şirket kurarak Osmanlı'dan ayrıcalık istemiştir. İngiltere'ye verilen ayrıcalıklar ise 1838 Balta Limanı Antlaşması ile en geniş hâlini almıştır.

Kapitülasyonlar Tek Taraflı Mıdır?

Osmanlı Devleti gerek ülkesinin maddi menfaati gerekse de siyasi çıkarları için çeşitli ülkelere kapitülasyon adı verilen, ticari imtiyazlar vermişti. Ancak bu ahidnameler iki taraf arasında yapılmış bir antlaşma statüsünde olmayıp tek taraflıydı. Kapitülasyonlar, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı padişahının yabancılara bir inayetiydi. Padişah istediğinde imtiyazı geri alabilir, sultan öldüğünde imtiyazın hükümleri ortadan kalkardı. Bu yüzden her padişah döneminde antlaşma yenilenirdi. Bu tür ticari imtiyazlar, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra iki taraflı olmuştur.

Afyoncu, 2006, s.747'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ni hangi alanlarda etkilediği söylenebilir?

Kapitülasyonların XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı ekonomisine olumsuz etkisi olmamıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri daha fazla hak ve imtiyaz almak için Osmanlı Devleti'nin üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte, kapitülasyonların karakterini değiştiren Avrupalılar için Osmanlı toprakları ham madde kaynağı ve pazar hâline gelmiştir. Bu durum yerli sanayiyi baltalamış, gayrimüslim Osmanlı tebaası yabancı devletlerin himayesine girerek Müslüman tüccarlara karşı tekelci özellikler kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bir Akdeniz ticaret uzmanı, Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazları Avrupalıların gaddarca kötüye kullandığını gözlemlemiştir. Giderek büyüyen bu istismar, XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı Devleti'ni siyasi ve iktisadi bakımdan Batı Avrupa'ya bağımlı hâle getirmiştir. Hatta bu sebeple Fransız elçisi 1788'de Osmanlı Devleti'nin, Fransa'nın çok zengin bir kolonisi olduğunu ifade etmiştir. Yine 1770'de İngiliz elçisi de artık daha fazla istenebilecek imtiyazın kalmadığını ileri sürmüştür.

Görsel 2.24
Osmanlı Bankası
(Beyrut)

Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı ve Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hâle geldiği XIX. yüzyılda, Batılı devletler kapitülasyonları kullanarak Osmanlı'ya her konuda müdahâle etmiştir. Ayrıca Osmanlı Bankası (Görsel 2.24) ve Alman Doğu Bankası gibi kuruluşlar, kapitülasyonlardan faydalanarak yabancı sermayenin Osmanlı'ya girişini kolaylaştırmıştır. Yabancılara verilen demir yolları imtiyazları da Osmanlı ekonomisinin çökmesinde önemli bir rol oynamıştır.

YORUMLAYALIM

Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuku

Kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarında suç işleyen Avrupalıların, Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasını engelliyordu. Yabancılar, işyerlerinde kanunsuz faaliyetlerde bulunsa da Osmanlı güvenlik güçleri, kapitülasyonlar yüzünden buralara müdahâle edemiyordu. İstanbul'da elçiliklerin çevresinde her milletten insanın bir arada yaşadığı kozmopolit mahalleler oluşmuştu. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler de Avrupalı devletlerin elçilerinden tercümanlık beratı gibi belgeler elde ederek imtiyaz sahibi oluyordu.

Afyoncu, 2006, s.748'den düzenlenmiştir.

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'ni hangi alanlarda etkilemiştir?

Askerî Devrim ve Osmanlı Devleti

Avrupa'nın ordu sisteminde ve savaş yöntemlerinde ateşli silahlara dayalı değişiklikler yapması, "Askerî Devrim" olarak adlandırılmıştır. Avrupa'da feodal sistemin çökmesiyle birlikte orduların yapısı da değişmiştir. Monarşik devletler, feodal lortların kullandığı şövalyeler yerine çok sayıda, mızraklı piyade kullanmaya başlamıştır. Avrupa'nın 1598-1648 yılları arasında sürekli savaş durumunda olması, Askerî Devrim'in gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Ateşli silahların savaşlarda etkin kullanılmasıyla birlikte mızrak terk edilmeye başlanmıştır. Ordular, ateş güçlerini artırmak için dönüşümlü ateş etmeye dayalı "kontra-marş" adı verilen bir teknik uygulamıştır. Bu teknik, ateş eden birliklerin en arkaya geçerek yeni ateş için hazırlandıkları ve sürekli bir devridaim içerisinde oldukları bir sistemdir. Böylece eş zamanlı ateş gücü oluşturulmuş, savaşlarda saf düzenine geçilmiş ve askerler bu yönde eğitilmiştir.

Klasik Osmanlı askerî, mali ve idari sistemi XVI. yüzyıl sonlarından itibaren büyük krizler ve dönüşümler yaşamıştır. Bu durumun yaşanmasında, merkantilist ekonomi sistemi sayesinde zenginleşen Avrupalı devletlerin Askerî Devrim yapmaları etkili olmuştur. Osmanlılar 1593-1606 yılları arasında Avusturya'yla yapılan savaşlar sırasında ilk defa Avrupa savaş teknolojisini ve taktiklerini görmüştür. Avrupa'nın yeni askerî teşkilatını fark eden Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda pek çok askerî düzenlemeye girişmiştir. Dönemin idarecileri, padişahlara sundukları layihalarda atlı asker piyadesinin az olması nedeniyle kale kuşatmalarında başarısız olunduğunu belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın ateş gücü ve askerî etkinliğini iki yolla dengelemeye çalışmıştır. Birincisi, silahlı yeniçerilerin sayısını artırmak ikincisi ise ateşli silahlar kullanabilen sarıca, sekban ve levent denilen yeni atlı birlikler oluşturmaktır (Görsel 2.25). Osmanlıların yeniden teşkilatlanmaya yönelik bu stratejileri merkezî nitelikteki askerî yapıyı ortadan kaldırmış, savaşlar sırasında lojistik kaynaklar üzerinde devletin kontrolü zayıflamıştır.

Görsel 2.25
Osmanlı ordusu (İllüstrasyon, New York Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonlar-Vinkhuijzen Askerî Üniformalar Koleksiyonu, Türkiye, 1810-17)

Yeniçerilerin Sayısındaki Artış

Yeniçeri ordusu, Avrupa'da ilk daimî ordu özelliğindedir. Yeniçeriler Osmanlıların savaş meydanlarında ve kale kuşatmalarında üstünlük kurmasını sağlamıştır. Ancak 1593-1606 Avusturya savaşlarında yeniçeriler, düşmanın tüfekli piyade askeri karşısında başarısız olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, yeniçerilerin sayısını önce otuz bine daha sonrada elli bine çıkarmıştır.

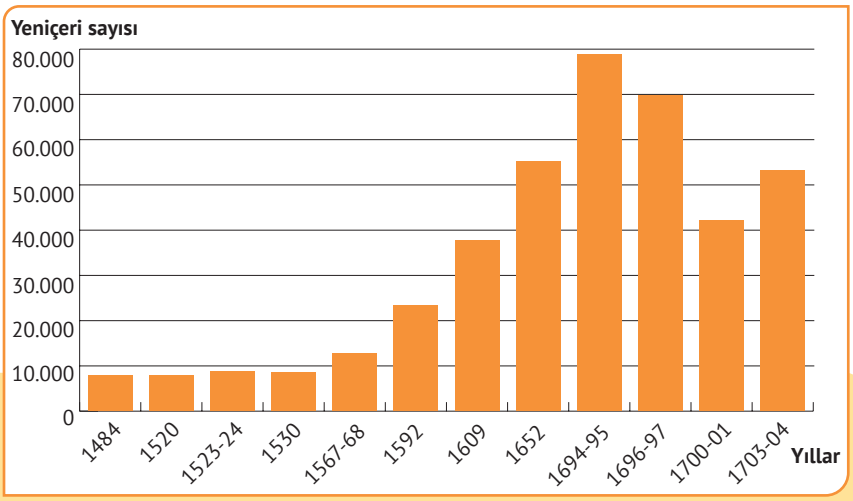

Grafik 2.2
XV-XVIII. yüzyıllar arasında yeniçeri sayısındaki değişim (Agoston, 2015, s.177-179, 203)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde yeniçeri sayısındaki artışın hangi yıllarda daha fazla olduğu söylenebilir?

Görsel 2.26
Yeniçeri (İllüstrasyon, New York Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonlar-Vinkhuijzen Askerî Üniformalar Koleksiyonu, Türkiye, 1600-1805)

Yeniçeri sayısındaki artış (Grafik 2.2) devşirme sisteminin asker ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Asker açığı, İstanbul'a iş bulmak için gelen gençlerin Yeniçeri Ocağı'na alınmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu durum hem ocağın yapısını bozmuş hem de dağıtılan ulufeler devlet hazinesine yük olmuştur. Yeniçeri sayısının bu şekilde artırılması daha sonraki dönemlerde karşılaşılan sosyal ve ekonomik sorunların kaynağını oluşturmuştur.

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasındaki en önemli neden, devşirme sistemi kurallarını yok sayarak ocağa kayıt yapılması olmuştur. Hristiyan çocuklar muayene edilmeden ya da rüşvetle devşirme olarak alınmıştır. Ayrıca çocukların isim, hüviyet ve fiziki özelliklerinin bulunduğu "Eşkâl Defteri"ne pek önem verilmemiştir. Daha önce ocağa girmesi yasak olan Müslümanlar da dâhil pek çok kesimden kişi, ocağa girmeye başlamıştır. Koçi Bey, usulsüz atamaların artması ile yeniçeri askerinin disiplininin bozulduğunu "Eski zamanda İslam askeri (Görsel 2.26) az, öz, temiz ve disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp kulluk ulufeli kula kalıp âleme fesat tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok padişahtan korku yok." sözleriyle ifade etmiştir. Devşirme sisteminin önemini yitirmesi ve uygulamadaki düzensizlikler nedeniyle XVIII. yüzyıl ortalarında sona ermiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Koçi Bey yeniçerilerin bozulmasının temelini, geçmişte yaşanan iki hadiseye dayandırmaktadır. Bunların ilki, 1583'te Sultan III. Murat'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde halkı eğlendirenlerin yeniçeri olarak kaydedilmesidir. Diğeri ise Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın 1620'de ocağın içindeki işe yarar askerleri uzaklaştırarak yerlerine çok sayıda işe yaramaz kişileri ocağa almasıdır.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın ateş gücü ve askerî etkinliğini dengelemek amacıyla başlattığı askerî dönüşümünün uzun vadeli etkileri yıkıcı sonuçlar vermiştir. Yeniçeri sayısının artırılması 1590'lardan itibaren bütçe açığı vermeye başlayan hazineye ek bir

yük getirmiştir. Bütçeyi rahatlatmak için yeniçeri ulufeleri tımar gelirlerinden ödenmeye başlanmış, ayrıca yeniçerilerin ticaret ve zanaatkârlıkla uğraşmalarına izin verilmiştir. Geçici asker olarak istihdam edilen sekban, sarıca ve leventler seferlerden sonra köylerine dönmemiştir. Bunun sonucunda tarımda çalışan iş gücü azalmış, bu birliklerin eşkıya gruplarına katılarak Anadolu'daki isyanları desteklesi sosyo-ekonomik sorunlara yol açmıştır.

Görsel 2.27
Tımarlı sipahi
(Suluboya, Eugene Delacroix, 1825, Özel Koleksiyon)

Osmanlı Devleti'nde yeniçeri sayısının artırılması ve sekban, sarıca, levent denilen piyade birliklerinin oluşturulması istenilen sonucu vermemiştir. Alınan bu tedbirler lojistik becerileri zayıflatmış, savaşın finansmanı ve birliklerin harekete geçirilmesi gibi konularda devleti farklı unsurlara bağımlı hâle getirmiştir.

Tımar Sistemindeki Bozulma

Osmanlı Devleti'nin kurumlarında ortaya çıkan bozulmaların birçok sebebi vardır. Ancak bunlardan en önemlisi kurumlara içerden yapılan müdahalelerdir. Tımar sistemi de içeriden yapılan yanlış müdahalelerin etkisiyle bozulmuştur. Yeniçeri sayısındaki artış ve silah kullanabilen geçici piyade birliklerinin kurulması, tımar sisteminin bozulmasında büyük bir etken olmuştur.

Görsel 2.28
Ulufeli asker
(İllüstrasyon, New york Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonlar/Vinkhuijen Askeri Üniforma Koleksiyonu, Türkiye, 1600-1805, New York / ABD)

Devletin temel kurumlarından olan tımar sistemi ile toplanan gelirler, hazine gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Örneğin 1527-1528 bütçesinin hemen hemen yarısı bu sistemden elde edilen gelirlerden oluşmuştur. Ayrıca tımar sistemi sayesinde Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü kendi kendini finanse edebilmiştir. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren diğer kurumlarda olduğu gibi tımar sisteminde de aksaklıklar görülmeye başlanmıştır. 1527-1528'de seferlere katılan tımarlı sipahi (Görsel 2.27)sayısı otuz yedi bin civarındayken 1655'e gelindiğinde bu sayı altı bine kadar düşmüştür.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin bozulmasıyla Osmanlı Devleti hem asker ihtiyacını karşılamak hem de ordunun teçhizatını sağlamak amacıyla yeni arayışlar içine girmiştir. Devlet, ordunun lojistiğini sağlamak ve ulufeli askerin (Görsel 2.28) maaşlarını ödemek için gerekli olan nakit para ihtiyacını, tımar topraklarını mukataa hâline getirerek karşılamaya çalışmıştır. Devletin nakit ihtiyacının giderek artması sonucu devlet denetiminden çıkarılan miri topraklar, mülk ve vakıf statüsüne geçirilerek bir anlamda özelleştirilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Geliri dirlik olarak kimseye verilmeyen ve doğrudan merkez hazinesine aktarılan vergilere ve vergi kaynaklarına mukataa denmektedir. Tımar sisteminin uygulandığı yerlerde, merkez hazinesinin nakit ihtiyacını karşılamak için memleketin zengin vergi kaynakları, mukataa olarak ayrılmıştır.

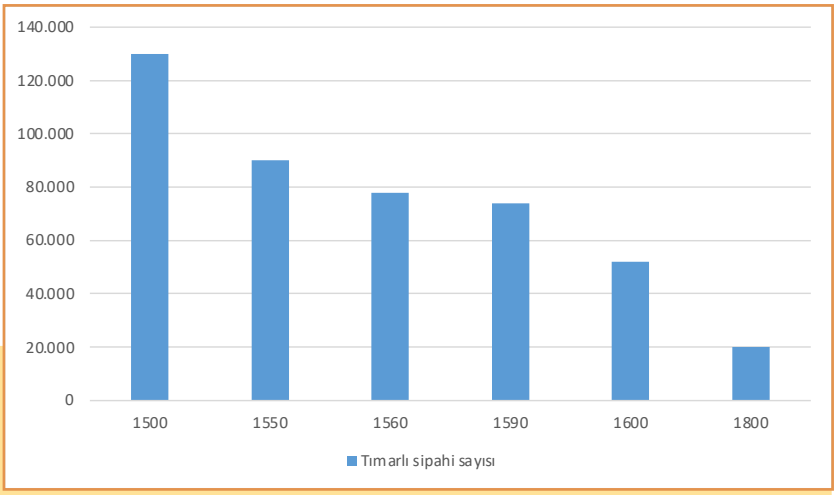

Grafik 2.3
XVI-XIX. yüzyıllar arasında tımarlı sipahi sayısındaki değişim (Üçel Aybet, 2010, s.229-239)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahi sayısındaki düşüşün hangi yılda daha fazla olduğu söylenebilir?

Tımarlı Sipahi sayısındaki düşüşün Osmanlı Devleti'ne etkileri hakkında neler söylenebilir?

Osmanlı Devleti, 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'a yönelik seferinin ardından neredeyse otuz yıl boyunca savaş hâlinde bulunmuştur. Macaristan ve İran sınırında açılan sabit cepheler nedeniyle her sene bu bölgelere zorunlu olarak taze kuvvetler yollanmıştır. Savaşlarda alınan ağır yenilgiler, Osmanlı ordusunda hâlihazırda hizmet veren çok sayıda profesyonel askerin kaybına neden olmuştur. Sürekli savaş hâli nedeniyle tımarlı sipahiler, topraklarının başında duramamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

Tımar Sisteminin Bozulmasının Nedenleri

- Tımarların, rüşvet karşılığında sipahiler dışında kimselere verilmesi
- Tımarların saray görevlilerinin eline geçerek özel mülk veya vakfa dönüştürülmesi
- Nüfusun hızlı artması
- Enflasyon artışı ve paranın değer kaybetmesi
- Uzun süren savaşların yaşanması
- Dirliklerin parayla alınıp satılır hâle gelmesi
- Sipahilerin gösterişli yaşama arzusu ve çok para kazanma hırsı
- Geleneksel silahlarla savaşan sipahilerin, ateşli silah eğitimine ayak uyduramaması

Tımar sisteminin bozulmasıyla Osmanlı Devleti lojistik ihtiyaçlarını giderme konusunda sıkıntıya düşmüştü. Hazineye hiçbir yük olmadan karşılanan ihtiyaçlar artık büyük sorunları beraberinde getirmişti.

Osmanlı'da Süvariler

Çoğunluğu atlı birliklerden oluşan Osmanlı ordusu, mevzi savaşlarından çok, meydan savaşlarında üstünlük sağlamıştır. Osmanlı atlı birlikleri; perdeleme harekâtları, keşif ve gözetleme gezileri, istihbarat toplama ve ordu iaşesinin teminine katkı sağlama gibi askerî planlamanın hayati unsurlarını yerine getirmiştir. Ateşli silahlar çağının durağan ve sabır gerektiren mevzi savaşlarının uzağında kalmıştır. Bu nedenle sefer ordusunda ne denli kalabalık hâlde bulunurlarsa bulunsunlar, kuşatma savaşlarında atlıların düşman kuvvetlerine darbe indirmeleri beklenmiyordu. Süvariler (Görsel 2.29), meydan savaşlarında vurucu taktik birimler olarak çok önemli roller oynamıştır. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren meydan muharebeleri değil kale kuşatmaları ve mevzi savaşları çoğalmıştır. Kısacası atlı birlikler, askerî mücadelenin yoğunlaştığı mekânların biraz dışında kalarak kendileri için uygun zamanın gelmesini beklemiştir. Osmanlı atlıları, muharebenin seyrine doğrudan etki edebilecek askerî yetenekleri olsa da seferlerin bütünü açısından düşünüldüğünde piyadeler öne çıkmıştır.

Kolçak, 2012, s.156'dan düzenlenmiştir.

Görsel 2.29
Kapıkulu Süvarileri (İllüstrasyon, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus, Askeri Üniformalar Koleksiyonu, 1810-1817)

Askerî Devrim'in Piyadeleri

Tüfekli piyadelerin sürekli ve kesintisiz ateş gücü ortaya koymaları kontra-marş tekniğiyle (Görsel 2.30) sağlanmıştır. Bu yenilik savaşların gidişatını değiştirmiş, piyade askerlerinin savaş alanlarında tekrar önemli bir unsur hâline gelmesini sağlamıştır. Tüfekler ilk ortaya çıktığında atış hızından kaynaklı olarak çok verimli değildi. Eğitimli bir Osmanlı okçusu dakikada 25-30 ok atabilirken bir arkebüzün, atışa hazır hâle gelmesi bir dakika sürebiliyordu. Ayrıca okların menzili 200-260 metredeki hedefleri vurabilirken tüfeklerin menzili okların menzilinin yarısından bile azdı. Ateşli silahların menzil sorunu geliştirilmiş ve yaylım ateşi taktiği ile de atış hızı problemi çözülmüştür. Askeri Devrim'le top atışlarına uzun süre dayanabilen İtalyan tarzı kaleler XVII. yüzyıl savaşlarının kale kuşatma savaşları şeklinde seyretmesini sağlamıştır.

Göger, 2017, s.68-70, 89-90; Arnold, 2003, s.32, 41-42'den düzenlenmiştir.

Görsel 2.30
Kontra-marş askerî düzeni

YORUMLAYALIM

Osmanlı ordusunun kale kuşatmasında uzmanlaşırken meydan muharebelerinde tecrübe kaybetmesinin etkileri hakkında neler söylenebilir?

Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Tedbirler

Osmanlı Devleti, Klasik Dönem'de toprağa dayalı bir ekonomik sistem uygulamıştır. Klasik Dönem'de fethedilen araziler mirî arazi şekline getirilmiş ve tahriri yapıldıktan sonra kanunnamelerle koyulacak vergiler tespit edilmiştir. Osmanlı vergi sistemi, temelde örfî ve şeri olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Öşür, haraç, cizye gibi şeri vergiler; ayni veya nakdî olarak tahsil edilmiştir. Örfî vergiler ise şeri kurallara dikkat edilerek gerek görülen zamanlarda alınmıştır.

Osmanlı Devleti, farklı dönemlerde uyguladığı ekonomik politikalar gereği vergi düzenlemeleri yapmak zorunda kalmıştır. Devlet; başta savaş olmak üzere deprem, kıtlık, salgın gibi özel durumlarda da değişik isim ve miktarlarda yeni vergiler koymaya mecbur kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde, vergi sisteminin oluşumuna etki eden unsurlar nelerdir?

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl boyunca gelirleri, giderlerine oranla daha fazla artmış, XVII. yüzyıldan itibaren bu durum tersine dönmüştür. Sahip olunan büyük ordunun sürekli eğitilmesi, Osmanlı Devleti'nin finansal yapısını bozmuş, uzun ve yıpratıcı savaşlar ekonomik sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Girit Kuşatması'nın (Görsel 2.31) yirmi dört yıl sürmesi ve Avusturya ile uzun savaş döneminin on altı yıl devam etmesi, Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan zora sokmuştur.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın başlarından itibaren mali sıkıntılarla birlikte nakit ihtiyacı artmıştır. Bu durum tımar topraklarının merkezî hazineye bağlanmasına yani iltizam hâline getirilmesine sebep olmuştur. İltizam toprakları daha sonra malikâne topraklarına dönüştürülmüştür. Genel anlamda iltizama vermek bir toprağın gelirlerinin açık artırma yoluyla bir süreliğine kiraya verilmesidir. Açık artırmayla iltizam hakkını alan kişiye mültezim denir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren tımar ve zeamet toprakları iltizam olarak verilmeye başlanmıştır. Devletin sıcak para ihtiyacını karşılayan mültezimler ise giderek zenginleşmiş ve nüfuz sahibi olmuştur.

Görsel 2.31
Girit Kuşatması (Gravür)

Memleketin zengin vergi kaynakları olan mukataalar, başlangıçta en fazla üç yıllık bir dönem için iltizama verilmiştir. Ancak merkezî hazinenin nakit ihtiyacının giderek artmasıyla devlet, mukataaları mültezimlere ömür boyu tahsis etmeye başlamıştır. Mukataaların ömür boyu kiralanma uygulamasına malikâne sistemi adı verilmiştir. Malikâne sistemi, sahiplerine büyük güç kazandırmıştır. Büyük zenginliğe kavuşan bu gruplar, taşra yönetiminde daha çok sorumluluk almıştır.

Görsel 2.32
Tarımsal üretim
(İllüstrasyon)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Malikâne sistemi ile ekonomik olarak güçlenen kişiler, Anadolu'da başıboş sekban, sarıca, levent gibi askerî grupları da bünyelerine katarak ekonomik güçlerinin yanı sıra askerî güce de sahip olmuştur. XVIII. yüzyılda birçok âyan, büyük mukataa gelirleri olan bu mültezimlerin içinden çıkmıştır.

Avarız vergisi, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında Müslüman ve gayrimüslimlerden ihtiyaç hâlinde toplanan bir vergi olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta tarımsal üretimden (Görsel 2.32) olağanüstü hâllerde alınan bu vergi hem savaşların uzaması hem de gelir kaynaklarının azalması nedeniyle zamanla düzenli olarak toplanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde salgun ya da salma olarak adlandırılan ve ilk başlarda ayni veya hizmet olarak da tahsil edilebilen avarız vergileri, XVII. yüzyıldan sonra tamamen nakdî olarak alınmaya başlanmıştır. Avarız vergileri, artan hazine açıklarını kapatmada büyük bir paya sahip olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avarız vergisi, avarız hanesi olarak adlandırılan birimlerden tahsil edilirdi. Avarız hanesinin gerçek hane ile ilgisi yoktur. Üç, beş, yedi, on, on beş evden oluşan bir vergi birimine avarız hanesi denirdi. Devletin tamamında geçerli standart bir avarız hanesi birimi yoktu. Her kaza için farklı ölçüler esas alınırdı.

Osmanlı Devleti'nde savaşlara bağlı ekonomik sıkıntılar nedeniyle varlıklı kişilerden imdadiyye adı altında yardımlar da toplanmıştır. Önceleri sefer masraflarını karşılamak için koyulan ve "imdad-ı seferiyye" adı verilen bu vergi, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren sürekli hâle getirilmiştir. İmdadiyye vergisinin ulemadan da toplanması kararlaştırılınca bu kesimde büyük bir tepki oluşmuş ve padişah da dâhil olmak üzere devlet ileri gelenleri sert şekilde eleştirilmiştir. Sonunda imdadiyye vergisinin ulemadan toplanmasından vazgeçilerek zengin kişilerden alınmasına karar verilmiştir. İmdadiyye vergisi, zamanla adeta bir varlık vergisine dönüşmüştür.

2.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE İSYANLAR VE DÜZENİ KORUMA ÇABALARI

TARTIŞALIM

Yeni Çağ Avrupası'nda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı devlet idaresinde ve toplum düzeninde ne gibi değişikliklere sebep olmuştur?

Osmanlı Devleti, XVI ve XVII. yüzyıllarda bazı muhalif hareketlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bir taraftan Avusturya ve İran ile savaşan Osmanlılar diğer taraftan da iç isyanlarla mücadele etmiştir. Bu isyanlar merkezde Yeniçeri; Anadolu'da Celâli İsyanlarıdır.

Celâli İsyanları

Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Bozoklu Şeyh Celâl adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan başlatmıştır. Bundan sonraki isyanlar, halk arasında onun adına nispetle Celâli İsyanları olarak anılmaya başlanmıştır. Bozoklu Şeyh Celâl İsyanı, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şii eğilimli Türkmen grupların, Safevilerin de tahrikiyle devlete başkaldırması şeklinde ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu isyanlar, farklı bir mahiyet kazanmıştır.

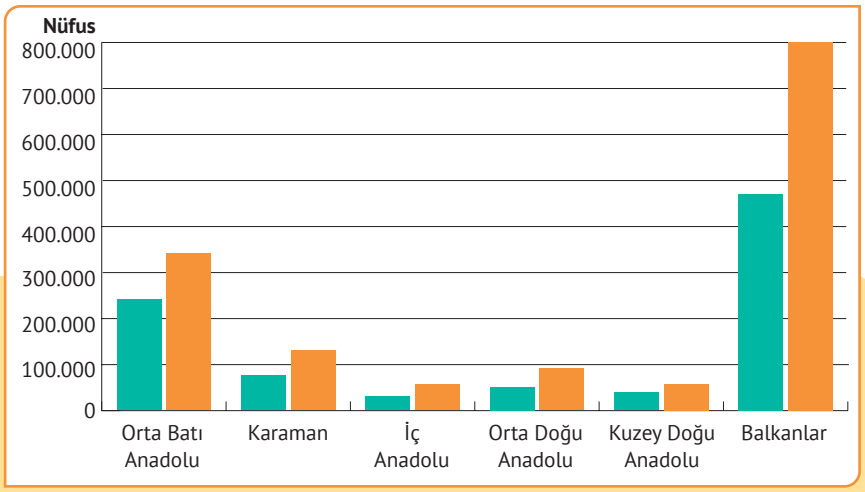

Grafik 2.4
XVI. yüzyılda Anadolu ve Balkanlarda görülen nüfus artışı
(White, 2013, s.90)
1520-1530
1570-1580

YORUMLAYALIM

- Nüfus artışının en fazla yaşandığı yer hangisidir?
- Anadolu ve Balkanlarda görülen nüfus artışının, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısına etkileri neler olabilir?

Anadolu'da XVI. yüzyılda hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır (Grafik 2.4). Ancak fetihlerin de azalmasıyla mevcut toprak ve kaynaklar artan nüfusa yetersiz gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler toplum düzeninde bozulmalara ve Anadolu'da işsiz güçsüz bir kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı topraklarındaki bu nüfus artışına, 1591-1595 yılları arasında yaşanan uzun süreli kuraklık da eklenince Anadolu'da Celâli İsyanları tekrar başlamıştır.

Osmanlı Devleti 1578-1590 yılları arasında Safevi Devleti ve 1593-1606 yılları arasında da Avusturya ile savaşmıştır. Sonuçsuz kalan bu savaşlar hem hazinenin para kaynaklarını hem de ülkenin insan ve ürün kaynaklarını kurutmuştur.

XVII. yüzyılda suhteler, ücretli askerler, ekonomik sıkıntılar sebebiyle toprağını terk eden köylüler ve tımarı elinden alınan sipahiler isyan etmiştir. Bu isyanlar, devletin varlığını ya da Osmanlı hanedanını hedef almamış isyanların amacı devletin imtiyazlarından faydalanmak olmuştur.

Celâli İsyanları, devleti çok uğraştırmışsa da devlet için ciddi bir tehlike olmamıştır. İsyana katılanlar bir gün Celâli iken ertesi gün devlet hizmetinde bir görevli veya itaatli bir reaya olabilmiştir. Aynı şekilde isyancı liderler de bir gün eşkıya başı iken ertesi gün itibarlı sancakbeyi hâline gelebilmiştir. Bu durum isyancıların devletten menfaat koparabilmek için isyan ettiklerinin bir göstergesidir.

Görsel 2.33
Osmanlı-Avusturya Savaşı
(Tablo, Jacques Muller,
Rijks Müzesi, Amsterdam / Hollanda)

Haçova Savaşı'nda (Görsel 2.33) Sivas sancakbeyine vekâlet etmiş paralı bir asker olan Karayazıcı'nın isyanı, ilk büyük Celâli İsyanı'dır. Sivas sancakbeyi görevinden alınınca işsiz kalan Karayazıcı; tımarları elinden alınan sipahileri, başıboş sekban ve leventleri etrafına toplayarak yağma hareketine başlamıştır. Karayazıcı, isyanı bastırmak için gönderilen kuvvetler tarafından öldürülmüş olsa da bu isyan hareketleri uzun süre devam etmiştir. Anadolu toprakları; Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Halil, Kalenderoğlu Mehmet, Canboladoğlu gibi makam peşinde olan Celâli liderlerinin eşkıyalık hareketleriyle talan olmuştur.

Celâli İsyanlarının, Avusturya ve İran'la yapılan savaşlar üzerinde etkileri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Celâli İsyanlarının Sonuçları

- Tarımsal ve hayvansal ürün fiyatları yükselmiştir.
- "Büyük Kaçgun" adıyla anılan göç hareketi başlamıştır.
- Anadolu'daki sosyal düzen bozulmuştur.
- Şehirlerde asayiş sorunu ortaya çıkmıştır.
- Üretimin durma noktasına gelmesi devletin vergi toplayamamasına hazinenin para sıkıntısı çekmesine sebep olmuştur.

Ayaklanmalar, sebep oldukları sonuçlar bakımından çoğu zaman bir afet hâlini almıştır. Celâli İsyanlarının yarattığı en büyük sonuçlardan biri "Büyük Kaçgun" adıyla anılan Anadolu köylüsünün geniş çaplı bir göçe başlamasıdır. Örneğin Ankara'nın Bacı kazasına bağlı 38 köyden, 33'ünün halkı topraklarını terk etmiştir. Göç eden nüfusun büyük bir kısmı vergi toplayıcılarının ulaşamayacağı dağlara çekilmiş, bir kısmı da daha emniyetli yerler olan surlarla çevrili şehirlere göç etmiş, kalanları ise Celâliler arasına katılmıştır. Bu göçler sonucunda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirler güvenli yerler olmaktan çıkmış, bu şehirlerde asayiş ciddi bir sorun hâline gelmiştir.

Görsel 2.34
Yeniçeri Askerleri (İllüstrasyon, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus Askeri Üniformalar koleksiyonu, 1600-1805)

Yeniçeri İsyanları

Yeniçeri İsyanlarının çoğu İstanbul'da gerçekleşmiştir. Devlet adamları arasındaki iktidar mücadeleleri ve ekonomik sıkıntılar bu isyanların temel sebepleridir. Ekonomik sebepler çoğu zaman iktidar mücadelelerinin bahanesi olmuştur. Mevki sahibi olmak ve rakiplerini ortadan kaldırmak isteyenler, yeniçerileri çeşitli vaatlerle yanlarına çekmek istemiştir.

Yeniçerilerin (Görsel 2.34) ilk isyanları Fatih zamanına kadar uzansa da XV ve XVI. yüzyıllarda genellikle dirayetli padişahlar tahta geçtiği için yeniçeriler etkili olamamıştır. Sultan III. Murat Dönemi'nde düşük ayarlı akçe ile ulufe almak istemeyen Kapıkulu Askerleri isyan etmiş ve defterdar ile veziriazamın idamını istemiştir. İstekleri yerine getirilen yeniçeriler, XVII. yüzyıl boyunca taleplerini veziriazama yaptırmış hatta tahta kimin geçeceği kararında bile etkili olmuşlardır.

Yeniçeri İsyanları sadece başkentle sınırlı kalmamıştır. Vergi toplamak ve devlet işlerini yürütmek gibi görevlerle eyaletlerde çiftlikler kuran yeniçeriler, vergiden muaf oldukları için ticarete başlamıştır. Zamanla eyaletlerdeki gelir kaynaklarına da el atan yeniçeriler, iltizam işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Taşrada yeniçerilerin zulmünden bıkan halk, onlara karşı zaman zaman isyan etmiştir.

Yeniçeri İsyanlarının en şiddetlisi Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak disiplinli bir ordu kurmak ve devlete çeki düzen vermek isteyen Sultan II. Osman zamanında çıkmıştır. II. Osman'ın bu fikirlerinin

duyulması, isyana sebep olmuştur. Hayatına dokunulmayacağına dair söz verilen II. Osman, Yedikule Zindanları'nda öldürülmüştür.

Küçük yaşta tahta çıkan IV. Mehmet'in (Görsel 2.35) yönetimi tam olarak sağlayamaması ve iktidarın uzun süre saray ağaları ve hanım sultanların elinde kalmasını fırsat bilen yeniçeriler isyan etmiştir. IV. Mehmet'ten saray ağalarını idam etmesini isteyen asilerin bu istekleri kabul edilmiştir. İdam edilenlerin cesetleri Sultanahmet Meydanı'ndaki çınar ağacına asıldığı için bu olaya Vaka-i Vakvakiye (Çınar Vakası) denilmiştir

Görsel 2.35
IV. Mehmet
(Gravür, Rijks Müzesi, Amsterdam)

Yeniçeri İsyanlarının Sonuçları

- Liyakatsiz kişiler üst makamlara getirildiği için devlet yönetiminde aksaklıklar yaşanmıştır.
- Sık padişah değişiklikleri nedeniyle devlet idaresi bozulmuş, yapılmak istenen ıslahatlar sonuçsuz kalmıştır.
- İsyanların başkentte yaşanması sonucunda İstanbul'da can güvenliği kalmamıştır.
- Önemli devlet adamlarının idam edilmesi merkezî otoriteyi sarsmıştır.

Ekber ve Erşed Sistemi

Osmanlı Devleti'nde, hanedan üyelerinden hangisinin tahta geçeceğini belirleyen kesin bir kuralın olmayışı, taht mücadelelerine sebep olmuştur (Görsel 2.36). Bu taht mücadelelerini kendi çıkarları için kullanmaya çalışan rakip devletler, Osmanlı için her zaman tehlike oluşturmuştur.

Fetret Devri'nde Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve sonrasında meydana gelen Şehzade Mustafa Vakası, Osmanlı Devleti'nin uzun süre siyasi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Her ne kadar merkezî otorite güçlendirilmiş olsa da Fatih'in ölümü üzerine tahta geçen II. Bayezid ile Cem Sultan arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Devletin yaşadığı bu iç siyasi karışıklık, farklı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmıştır. Sultan I. Selim'in babasını tahttan inmeye zorlaması ve sonrasında kardeşleri ile yeğenlerine karşı giriştiği

Görsel 2.36
Taht mücadelelerinin merkezi
Topkapı Sarayı

mücadele, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde yaşanan Şehzade Mustafa Olayı gibi gelişmeler, devlette önemli siyasi sıkıntılar meydana getirmiştir.

Görsel 2.37
I. Ahmet
(Minyatür, Met Koleksiyonu, Metropolitan Sanat Müzesi, New York / ABD)

Taht mücadelelerinde devletin siyasi karışıklıklar içinde kalması hatta yıkılma tehlikesi yaşaması üzerine Fatih, "kardeş katli" olarak bilinen uygulamayı getirmiştir. Bu uygulamaya göre tahta geçen hükümdara, ülkenin bütünlüğü ve geleceği için diğer kardeşlerini ve tahtta hak iddia edebilecek hanedan üyelerini öldürme izni verilmiştir.

Kanuni Dönemi'nde, Şehzade Bayezid'in isyan etmesinden sonra padişahın en büyük oğlu sancaklara gönderilmeye başlanmış ve diğer şehzadeler sarayda tutulmuştur. Sultan III. Mehmet, sancakta yetişen son şehzade olarak 1595'te Osmanlı tahtına çıkmış, onun döneminden itibaren sancağa çıkma tamamen kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra şehzade eğitimi "kafes usulü" adı verilen sistemle yürütülmüştür. Kafes usulüne göre şehzadeler eğitimlerini sadece sarayda almış ve kapalı bir alanda yaşamıştır. III. Mehmet'in oğlu I. Ahmet (Görsel 2.37) sancağa çıkmayan ve sarayda kafes usulüyle yetişen ilk Osmanlı padişahı olmuştur. Tahta çıktığında on beş yaşında olan ve henüz çocuğu olmayan I. Ahmet, daha önceki uygulamaların aksine hanedanın tek erkek mensubu olan kardeşi Mustafa'yı öldürtmemiştir. I. Ahmet, oğulları dünyaya geldikten sonra kardeşi Mustafa'yı öldürtmek istemişse de devletin ileri gelenleri ve halk, buna izin vermemiştir. 1617'de I. Ahmet'in ölümünden sonra devlet erkânının isteğiyle kardeşi Mustafa tahta çıkarılmıştır. Böylece veraset usulünde bir ilk gerçekleşmiş ve I. Ahmet'ten itibaren hanedanın en büyüğünün tahta geçmesi kural hâline gelmiştir. Bu yeni uygulama ile saltanatın babadan oğula geçme yöntemi yerine en yaşlı hanedan üyesinin tahta geçmesi demek olan "Ekber ve Erşed Sistemi"ne geçilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ekberiyet usulü, kardeş katlini sona erdirse de bazı yeni meselelere yol açmıştır. Sarayda adeta hapis hayatı yaşadıktan sonra tahta çıkan şehzadelerin çoğu, doğru düzgün devlet tecrübesi kazanamadıklarından ve dünyadan haberdar olamadıklarından padişah olunca ne yapacaklarını bilememişlerdir.

Kafes uygulamasıyla birlikte tahta geçen hükümdarın erkek kardeşlerini ve sonraki süreçte hanedana mensup diğer erkek üyeleri katlettirmesi bir kural olmaktan çıkmıştır. Osman Bey'den Sultan I. Ahmet'e kadar babadan oğula geçen taht, bundan sonra hanedanın en büyük üyesine geçmeye başlamıştır. Böylece XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde taht mücadelelerinin yaşanmadığı bir dönem olmuştur.

Çözüm Arayışları ve Layihalarda Osmanlı

Klasik Dönem Osmanlı düzeni XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çözülme ve değişim sürecine girmiştir. Bu süreç devlet ve toplum yapısını derinden etkilemiş, devletin büyük bir buhran içine girmesine sebep olmuştur. Bu buhrandan kurtulmak için yeni ve kalıcı tedbirlerin alınması gerektiğini düşünen devlet erkânı, nasihatname tarzında raporlar düzenlemiştir. Bu raporlar layiha ve risale olarak adlandırılmıştır.

Layihalar XVI. asırdan itibaren yaşanan olumsuz gelişmeleri geleneksel devlet ve toplum düzeninin terkedilmesine bağlamıştır. Layihalarda bu olumsuzlukların büyük ölçüde iç faktörlerden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Bunun için de layihalarda, dirayetli padişahların yönetim tarzı örnek gösterilmiş ve Klasik Dönem'deki uygulamalara aykırı iş yapılmaması tavsiye edilmiştir.

Koçi Bey (Görsel 2.38) XVII. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olup IV. Murat ve I. İbrahim zamanında yaşamıştır. Sıkıntıların önüne geçilebilmesi için idarecilerin, olayların iç yüzünü öğrenmesi gerektiğine inanmış ve yöneticileri uyarmak için risaleler yazmıştır. Devlet düzenindeki bozulmaları Kanuni Dönemi'ne kadar götüren Koçi Bey, somut çözüm önerileri de getirmiştir.

Koçi Bey'in IV. Murat'a Sunduğu Risale

"Tasalı ve Osmanlı hanedanının iyiliğini isteyen hayırları çok bilginler ve itaata hazır olup gözden düşmüş olan emektar kullarıyla dünya ahvâlinin bu çeşit değişmesi, kötülük ve kavganın, fitne ve fesadın aşırı olmasının sebeplerini düşünüp padişah hazretlerinin kulağına ulaştırmak fırsatını arardık. Herkes düşüncesini padişah cenahlarına bildirmeğe başladılar. Bir zerre olan bu fakir kulunuz da uzun layihayı, devletin sığınağı padişah eşiğine arz etmekle acele ettim ki âlemin bozukluğu ve insanların ahvalinin değişmesi, sebebinin ne olduğu ve Allah'ın inayeti ile ne suretle düzeleceği kısaca padişahımızın malûmu olup gittikçe şahane ve güzel eserler meydana gele. Âlemin karışıklığına ve insanların ahvalinin değişmesine yol açan sebebin ne olduğu ve Allah'ın inayetiyle ne şekilde düzelebileceği kısaca mübarek Padişahımızın malumu ola birbiri ardına şahane ve güzel eserler meydana gele." şeklindeki ifadeleriyle padişaha, bütün düzensizliklerin çözümü için fikirler sunacağını belirtmiştir.

Koçi Bey, 1631, çev. 1972, s.3-4'ten düzenlenmiştir.

Görsel 2.38
Koçi Bey (İllüstrasyon)

YORUMLAYALIM

Koçi Bey'in layiha hazırlamasındaki sebepler hakkında neler söylenebilir?

Koçi Bey, devlet yönetimindeki bozulmanın sebebini rüşvet olarak görmüştür. Risalesinde "Bu kadar karışıklık, fitne ve fesada, düzenin ve memleketlerin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına sebep, rüşvet şeytanı olmuştur. Dünya yüzünden rüşvet iaşesi kaldırılmazsa adalet mümkün olmaz. Âlemin işlerinin düzeltilmesi nasip olmaz. Rüşvet almanın tamamen kaldırılması Padişahımızca arzu edilirse evvela başlangıcı budur." ifadeleriyle düşüncelerini bildirmiştir. Rüşvetin engellenmesi için çözüm önerisi olarak veziriazamların işlerine karışılmamasını, enderun ve birun halkının yönetimden uzak tutulmasını, beylerbeylerin liyakatli ve devletine sadık kişilerden seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Koçi Bey "Bunca kaleleri ve memleketleri fethedip dünyaya velvele salması zeamet ve tımar erbabının desteği ile olmuştur. Onlar mükemmel iken yapılan gazalarda, savaşlarda asla kapıkullarına ihtiyaç olmazdı. Devletin iyiliğini isteyen temiz ve inzibatlı bir taife idi. Aralarında bir tek yabancı yoktur." şeklindeki ifadeler ile tımarlı sipahilerin askerî başarılardaki önemini belirtmiştir. Koçi Bey "Askerin düzeltilmesi arzu buyurulursa hepsinden mühim olan zeamet ve tımar ele alınmalıdır. Köyler ve tarlalar kılıç sahiplerine verilmelidir. Zeamet ve tımarın hak sahiplerine dağıtılmasına engel olup vilayetlerin harap olmasına sebep olanlar, şimdi sayılsa ancak otuz kırk kişi olur. Öyle olunca otuz kırk adamın hatırını hoş etmek için böyle bir devletin bozulup karışmasına hâşâ ki saâdetlû padişahımız hazretleri câiz göre." düşünceleriyle öncelikle dağıtımda adil olunmasını, tımar ve zeamet topraklarının sadece kılıç sahiplerine verilmesini önermiştir.

Koçi Bey, devletin içinde bulunduğu mali sorunların ve askerî başarısızlıkların sebebini tımar ve zeamet dağıtımındaki adaletsizliklere ve yeniçeri sayısının artışına bağlamıştır. Ulufeli kul sayısındaki artış, reayadan toplanan vergilerin artırılmasına bu da reayanın fakirleşmesine sebep olmuştur. Koçi Bey'e göre reayanın vergi sorumluluğunu aksatmadan yerine getirebilmesi için vergiler makul bir seviyeye indirilerek adaletin gözetilmesi gerekmektedir.

Koçi Bey'in Bilim İnsanları ile İlgili Önerileri

"İlmiyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona vermek gerektir. Kadılık yolunda vasıta, bilgidir. Yaş ve sene, soy ve sop değildir. Şimdi adaletle iş gördükleri vakit, makamı eskilere verirler. Hâlbuki eskilik, Allah yanında kadılığa sebep değildir. Şeriat seccadesi bilgin ve âdil olanlara gerektir. Medreseler dahi ilmî incelikler çıkarmağa kadir olanlara gerektir. Bir cahilin, sırf eskidir diye bir bilginin önüne geçirilmesi haksızlıktır. Bilgi ve diyaneti olunca genç olsa da zarar vermez."

Koçi Bey, 1631, çev. 1972, s.29'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Koçi Bey'in ilmin ilerlemesine yönelik önerileri hakkında neler söylenebilir?

Layiha yazarları, Kanuni'nin saltanat yıllarını Osmanlı toplumunun her bakımdan mükemmel biçimde işlediği, kanun ve adaletin geçerli olduğu bir dönem olarak tasvir etmiştir. Kanuni sonrası dönem ise rüşvet, adaletsizlik ve düzensizliğin yaygın olduğu bir dönem olarak anlatılmaktadır. Nasihatname yazarları, Kanuni Dönemi'nden sonraki sıkıntılı devirlerde yaşadıkları için Kanuni Dönemi'ni ideal bir dönem olarak kabul etmiştir. Layiha ve risale yazarları, Osmanlı devlet ve toplumunu gözlemlerken Avrupa'da meydana gelen olaylar yerine, yalnızca devlet içerisinde meydana gelen değişmeler üzerine yoğunlaşmıştır.

Lâle Devri Yenilikleri

Osmanlı tarihinde 1718 Pasarofça Antlaşması'yla başlayıp 1730 Patrona Halil İsyanı'yla biten dönem Lâle Devri olarak adlandırılmıştır (Görsel 2.39). Bu dönem Osmanlı Devleti'nde her ne kadar barış, eğlence, sefa dönemi olarak bilinse de sosyo-kültürel hayatta bir reform döneminin de başlangıcı olmuştur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın uzun sadaret yıllarını içine alan bu dönemde Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Yüzyıllardır savaş hâlinde olan Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ilişkiler ilk kez bu kadar yakınlaşmıştır.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

Osmanlı devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların üstünlüğünün altında yatan sebepleri öğrenmek gerektiğini kabul etmiştir. Bu nedenle Avrupa'daki düzene ayak uydurularak ıslahatlar yapılması ve değişimin yolunun açılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Görsel 2.39
III. Ahmet, lale motifi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

BİLİYOR MUSUNUZ?

Eskiden beri Türkler arasında önem verilen bir çiçek olan ve döneme adını veren lale, bu devirde hastalık derecesine varan bir tutkuya dönüşmüş, nadir bir lale soğanı yüzlerce altına satılmaya başlanmıştır. Batı'da Pasarofça ile başlayan uzun barış sürecinde özellikle başkentte yaygın bir şekilde lale yetiştirilmiştir. Lale motifi; dönemin edebiyat, güzel sanatlar ve Batılılaşma hareketlerinin simgesi olmuştur. Bu dönem için "Lâle Devri" tabirini ise ilk defa Yahya Kemal Beyatlı kullanmıştır.

Osmanlı tarihinde Avrupa tarzında ilk yenileşme hareketleri Lâle Devri hükümdarı olan Sultan III. Ahmet Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemdeki ıslahat fikirleri hem sonraki yenileşme çabalarına yön vermiş hem de yenileşme hareketlerine zemin hazırlamıştır.

Görsel 2.40
Lale motifi

Lâle Devri Yenilikleri	
Bilim-Kültür ve Sanat	Topkapı Sarayı'nda ve Yeni Cami'de halkın kullanımı için kütüphaneler kurulmuştur. Başta edebî eserler olmak üzere kültürel ve bilimsel eserlerin Türkçeye çevrilmesi için bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyet Arapça ve Farsça dışında Batı'da yazılmış birkaç tarih, felsefe ve astronomi eserini de Türkçeye tercüme etmiştir. Devrin bilim ve sanat insanları, devlet himayesine alınmış ve çalışmaya teşvik edilmiştir. Çiçek hastalığına karşı aşı yapılmaya başlanmıştır.
Şehir Hayatı	Avrupa modası, İstanbul şehir hayatında etkili olmaya başlamıştır. Bazı zengin zümreler; batı tarzında ev eşyaları, giysiler, resim ve tablolar kullanılmaya başlamıştır. İstanbul, birçok defa büyük yangınlara maruz kaldığı için Yeniçeri Ocağı'na bağlı "Tulumbacılar" adıyla ilk defa düzenli bir itfaiye teşkilatı kurulmuştur. Padişah ve devlet ileri gelenlerinin düzenlediği eğlenceler ve fener alayları yapılmış, büyük bir israf kültürü oluşmuştur.
Diplomatik	Avrupa'ya geçici elçiler gönderilmiştir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Avrupa'ya gönderilen ilk elçidir.
Teknik	İlk Türk matbaası İbrahim Müteferrika ve Mehmet Said Efendi tarafından kurulmuştur.
Mimari	Yangın ve depremlerle harap olan İstanbul baştanbaşa imar edilmiş; yeni saraylar, çeşmeler ve suyolları yapılmış; eski cami, medrese ve devlet binaları onarılmıştır. Şehirlere yeni yollar açılmıştır. Batı mimarisi ile binalar inşa edilmiş, süsleme sanatında barok ve rokoko tarzları uygulanmıştır.
Ekonomik	Çiniciliğin yeniden canlandırılması amacıyla 1725'te İstanbul'da bir çini atölyesi, bunun yanında bir de kumaş ve çuha atölyesi kurulmuştur. Çinilerde lale motifi kullanılmıştır (Görsel 2.40). Çarşılar denetlenmiş, ürünlerde yapılan sahtekârlıklar kontrol altına alınmaya çalışılmış, iç ve dış ticaret gelişmiştir.

CEVAPLAYALIM

Lâle Devri'ndeki yeniliklerin Osmanlı sosyal hayatındaki etkileri nelerdir?

Lâle Devri'nde bilim, kültür, sanat, mimari, şehir yaşamı, sağlık ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen bütün bu olumlu gelişmelere rağmen lüks merakı ve israfları nedeniyle sadrazam ve devlet adamlarına karşı tepkiler artmıştır. Bu dönem 1730'daki Patrona Halil İsyanı ile kanlı bir şekilde sona ermiş ve devrin sembolü hâline gelen Sadâbad Sarayı ise yerle bir edilmiştir.

Lâle Devri, bazı aşırılıklar bir kenara bırakıldığında toplumdaki değişim arzusunun ulaştığı boyutu göstermesi bakımından oldukça önemli bir dönemdir. Dönemin coşkusunu, duygularını gazellerinde dile getiren Nedim, Lâle Devri'nin önemli şairlerinden biridir. Osmanlı sanat ve kültürünün belirli bir gelişme gösterdiği dönemde yaşayan Levnî, minyatür sanatında büyük başarılar ortaya koymuştur.

Lâle Devri ile ilgili bilgi için karekodu okutunuz.

Matbaa ve Bilginin Üretilmesi

Modern Avrupa'nın oluşumunda özgür düşünceyle bilginin üretimi önemli bir aşama olmuştur. Üretilen bilginin geniş halk topluluklarına ulaştırılmasını sağlayan gelişme ise matbaanın icadıdır. Çin'de matbaanın ortaya çıkışı Avrupa'ya göre çok daha eskilere dayanmasına rağmen matbaa geliştirilememiştir. Çünkü Çin alfabesi yapı özelliği bakımından matbaada kullanılmaya uygun değildir.

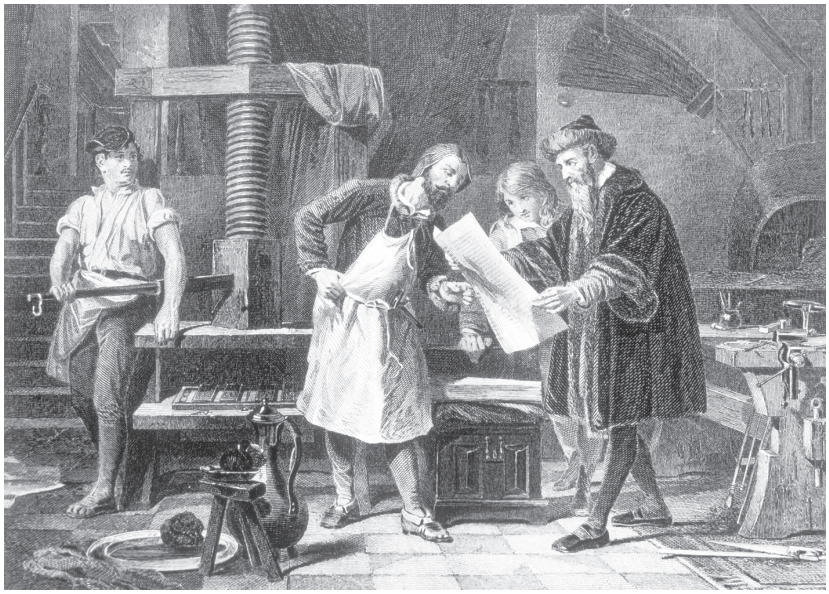

Görsel 2.41
Gutenberg'in basılan bir sayfayı kontrol etmesi (Gravür)

Modern anlamda ilk matbaa Avrupa'da Johannes Gutenberg (Yuhannes Gutinberk) tarafından 1450'lerin başında geliştirilmiştir (Görsel 2.41). Bununla birlikte XV. yüzyılda, Hollanda ve İtalya'da da hareketli harflerle kitap basıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Gutenberg, değiştirilebilen harflerle baskı yöntemini geliştirmiş ve baskıyı mekanikleştirmiştir. Böylece Almanya ve İtalya'da matbaanın kullanımı yaygınlaşmıştır. Basın sanatının gelişip yaygınlaşması sonucu insanlar geniş ölçüde okuma imkânı bulmuş ve o zamana kadar soylularla din adamlarının yararlandığı kitaplar artık halkın da kullanımına açılmıştır.

Kitaplar, matbaadan önceki dönemlerde elle yazılarak çoğaltılmıştır. Avrupa'da kitap çoğaltma işi manastırların yazı atölyelerinde yapıldığı için kitap yazımı, daha çok bir kilise görevi olarak görülmeye başlanmıştır. Kilisenin el yazması kitaplar üzerindeki etkisi, Orta Çağ boyunca devam etmiştir. Avrupa'da XIII. yüzyılın sonlarında, üniversitelerin kurulduğu dönemde, kitap çoğaltan meslek kuruluşları ortaya çıkmış, XIV ve XV. yüzyıllarda ise kiliseye bağlı olmayan hattat, minyatürcü ve kitap süsleyicileri yetişmiştir. Parşömenle hazırlanan el yazması kitabın pahalı

olması nedeniyle Orta Çağ'ın sonlarında parşömenin yanında kâğıt da kullanılmaya başlanmıştır. El yazması kitaptan basılı kitaba geçiş, matbaanın icadıyla gerçekleşmiştir. Avrupa'da kâğıt ve matbaanın yaygınlaşması, bilginin üretiminde ve yayılmasında en önemli aşama olmuştur.

Görsel 2.42
Kâğıt üretimi
(İllüstrasyon)

Kâğıdın Serüveni

Parşömen, keçi ve koyun derisinin üzerindeki yünün veya kılın kazınıp derinin birkaç gün kireçli suda bekletilmesi, ardından da sünger taşı ile parlatılmasıyla elde edilir ve bu yüzden pahalı bir malzemedir. Kitap basımı için parşömen yerine kâğıdın kullanılması bir dönüm noktası olmuştur. Kâğıt; dut ağacı kalıpları, kendir, kenevir ve paçavra kullanılarak yapılmıştır. Parşömene göre daha ucuz olan kâğıt, MS 105'te Çin'de icat edilmiştir (Görsel 2.42). Müslümanlar, Çinlilerden bu icadı öğrenmiş ve kâğıt üretmeye başlamıştır. İslam dünyasında bol miktarda kâğıt üretilmesi, Orta Çağ'da İslam kültürünün üstün olmasının sebepleri arasındadır. Kâğıt, İspanya'yı fetheden Müslümanlar tarafından Avrupa'ya taşınmıştır. Müslümanlar, XII. yüzyılda Endülüs'te Avrupa'nın ilk kâğıt imalathanelerini kurmuştur. 1276 yılında İtalya'nın Fabriano şehrinde imal edilene kadar Avrupalılar, kâğıt ihtiyacını Yakın Doğu ve İspanya'dan karşılamıştır. Kâğıt imalatı Fransa'da 1348, Almanya'da 1390, İngiltere'de 1495 ve Amerika'da 1690'da başlamıştır.

Ersoy, 2001, s.163-165'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kağıt üretiminin bilgiye erişmedeki rolü hakkında neler söylenebilir?

Avrupa'da matbaanın geliştirilmesi ile bilginin kayıt altına alınması kolaylaşmış, kitapların kopyaları kısa sürede ve çok sayıda üretilebilmiş, kâğıt ucuzlamış ve yaygınlaşmıştır. Bilginin, bilimin ve kültürün korunmasında ve yayılmasında hayati işleve sahip olan kitap sayısındaki artış, Avrupalılara bilgiye erişim konusunda büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu gelişmelerle Avrupa'da okuryazar sayısı hızla artmaya ve insanların eğitim düzeyi yükselmeye başlamıştır.

Matbaanın yaygın şekilde kullanılmaya başlanması, kütüphaneleri de olumlu etkilemiştir. Örneğin Viyana İmparatorluk Kütüphanesi'nde (Görsel 2.43) 1600 yılında 10.000 olan kitap sayısı 1680'de 80.000'e çıkmıştır. Yine Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde 1786 yılında 80.000 kitap bulunduğu bilinmektedir.

Görsel 2.43
Viyana İmparatorluk Kütüphanesi (Avusturya)

Avrupa'da matbaanın geliştirildiği yıllar, Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mehmet'in padişahlık dönemine rastlamaktadır. Osmanlıların matbaa konusunda herhangi bir girişim yapıp yapmadığı noktasında net bir bilgi yoktur. Bununla birlikte İstanbul'da o yıllarda Avrupa'dan getirilen Arap harfleriyle basılmış kitaplar satılmıştır.

Matbaa geliştirildikten sonra çeşitli toplumlar tarafından eş zamanlı ya da biraz gecikmeli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa gayrimüslimler tarafından kurulmuştur. Gayrimüslimler içerisinde de matbaayı kullanan ilk grup Museviler olup ilk Yahudi matbaası, İstanbul'da 1493 yılında Haham Gerson tarafından kurulmuştur. Yahudiler daha sonra Selanik'te, Edirne'de, Şam'da, İzmir'de basımevleri kurarak din, tarih ve dil bilgisi kitapları basmıştır. Osmanlı'da ilk Ermeni matbaası, Kumkapı'da 1567 yılında kurulmuştur. İstanbul'da ilk Rum matbaasını ise Metaxas (Metaksas) adlı bir Rum papaz, Londra'dan getirdiği basım araçları ile 1627 yılında açmıştır.

Müslümanların kullandığı ilk matbaa Lâle Devri'nde açılabilmiştir. Osmanlı devlet adamı ve aydını olan İbrahim Müteferrika, Fransa Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Efendi ile ortak bir matbaa kurma konusunda anlaşmıştır. Müteferrika, matbaanın yararlarını anlatan bir rapor hazırlayarak Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunmuş ve raporuna Vankulu Lûgati'nin basılmış birkaç sayfasını da eklemiştir. Sadrazam'ın öneriyi olumlu karşılaması ve Said Efendi'nin çabalarıyla şeyhülislamın "matbaa kurulmasında din bakımından sakınca olmadığı" yolundaki fetvasıyla matbaa açılmasının önünde bir engel kalmamıştır.

Nihayet Sultan III. Ahmet, 1727 yılında din kitapları basılmaması

şartıyla matbaa açılmasına izin veren fermanını yayımlamıştır. İbrahim Müteferrika'nın evinin alt katında 1727'de yani Avrupa'da geliştirilmesinden yaklaşık üç asır sonra Müslümanların kullanımı için ilk matbaa kurulabilmiştir. İbrahim Müteferrika matbaasında basılan ilk kitap, iki yıl kadar süren çalışmalar sonunda 31 Ocak 1729'da yayımlanan "Vankulu Lûgati" (Görsel 2.44) olmuştur. XVIII. yüzyıl sonuna kadar matbaada dil, sözlük, tarih, coğrafya, sosyal bilimler, askerlik, fen, eğitim, matematik gibi konuları içeren 45 kitap basılmıştır. Osmanlı Devleti'nde okuyucu kitlesinin sınırlılığı, matbaanın yaygınlaşmasını da engellemiştir. Hattatlığın yaygın bir meslek oluşu, dinî tutuculuk ve yasaklamalar, okuryazar oranının düşüklüğü, okuma alışkanlığının yaygınlaşmaması, kâğıt ihtiyacı ve yetişmiş eleman sorunu gibi sebeplerle matbaa Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar tarafından geç kullanılmıştır.

Görsel 2.44
Vankulu Lûgati

BİLİYOR MUSUNUZ?

1730 yılında Lâle Devri'nde çıkan Patrona Halil Ayaklanması sonrasında, yenilikçi sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa katledilmiş ve padişah tahttan indirilmiş fakat basım evine dokunulmamıştır.

Mürekkep Kokusu

İbrahim Müteferrika ile Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Said Efendi tarafından 1727'de resmî olarak kurulan ilk Osmanlı Türk matbaası, Lâle Devri'nin en belirgin ürünlerindendir. Mecazi bir şekilde bu devri anlatmak gerekirse Osmanlı topraklarında barut kokusundan çok lalenin ve kitap basımı için kullanılan mürekkebin kokusu hissedilmiştir. Osmanlı bu devirde Batı'yı yakından tanımaya başlamıştır. Bunda Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa sefaretine gönderilmesi büyük bir adım olmuştur. Babasının yanında Paris'e giden Said Efendi, Avrupa'daki basılı kitapların çokluğundan etkilenmiş ve İstanbul'a döndüğünde İbrahim Müteferrika ile görüşmüştür. Matbaanın kurulması için bürokratik engeller aşılmış ve resmî olarak Müteferrika Matbaası faaliyete girmiştir. Lâle Devri'nin sağladığı elverişli ortam, İbrahim Müteferrika ve Said Efendi'nin girişimleri olmasaydı Osmanlı Türk matbaacılığın başlangıcı daha geç bir dönemde olabilirdi.

Sabev, 2018, s.619, 630-632'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

"Mürekkep kokusu" ibaresinin hangi anlamlara geldiği söylenebilir?

İlim ve İrfan Erleri

Osmanlı Devleti'nde âlimler, devletin ilk teşkilatlanmasında genelde yönetici olarak görev yapmıştır. Ülke dışından gelen âlimler matematik, tıp, hukuk, astronomi, din gibi alanlarda ilk eserleri vererek Kuruluş Dönemi'nde Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Dönemin önemli ilim merkezleri olan Türkistan, Irak, Mısır, Suriye ve İran'da eğitim görmüş ilim insanlarının etkisiyle Osmanlı ilim geleneği şekillenmiştir. Devletin yüksek bir medeniyet seviyesine erişmesiyle toplum hayatında âlimlerin etkisi ve önemi daha da artmıştır. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren ilim ve fikir hayatı gerilemeye ve akli ilimler ikinci plana atılmaya başlanmıştır.

Merkezî otoritenin zayıflamasıyla ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlar, fetihlerin ve devlet gelirlerinin azalmasıyla yaşanan toprak kayıpları, ilmî gelişmeye engel olmuştur. Bu olumsuzlukların etkisiyle ilmî faaliyetleri teşvik edici unsurların da kaybolmasıyla ilim ve fikir insanları geçim endişesi yaşamaya başlamıştır.

Bir ülkede ilmî faaliyetlerin artırılması için yapılması gereken çalışmalar neler olabilir?

TARTIŞALIM

Katip Çelebi (1609-1657) Avrupa ile Osmanlı ilim dünyası arasındaki açığı fark eden ilk Osmanlı âlimi olup Avrupa'da "Hacı Kalfa" ismi ile tanınır. Kendisinden önceki âlimlerden farklı olarak birçok önemli eseri tercüme eden ve Batı'daki ilmî gelişmeleri yakından takip eden Katip Çelebi, Arapça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Katip Çelebi'nin, batı coğrafya kitaplarından istifade ederek hazırladığı "Cihannüma" adlı coğrafya eseri (Görsel 2.45), Osmanlı ilim ve irfan geleneğinde yeni bir ufuk açmıştır. Cihannüma, İslam coğrafya geleneği üzerine kurulu Osmanlı klasik coğrafya ekolünü değiştirmiş ve yeni bir ekolün yerleşmesini sağlamıştır.

Görsel 2.45
Cihannüma'da bulunan Felek-i Sevâbit (Sabit Yıldızlar Feleği) (Kâtip Çelebi, Cihannüma, İbrahim Müteferrika Matbaası, 1732)

Görsel 2.46
Kâtip Çelebi (Minyatür)

Katip Çelebi Osmanlı ilim ve irfan geleneğindeki yenilik arayışlarının ilk hamlesini yapmış ve ülkesini Batı'daki gelişmelerden haberdar etmeye çalışarak döneminin aydın kesimini eleştirmiştir. Düzenli bir medrese eğitimi almamasına rağmen hem akli hem de naklî ilimler üzerinde çalışmıştır. Osmanlı bilim ve düşünce hayatında önemli bir yer edinen Katip Çelebi'nin "Keşfü'z-Zunûn" adlı eseri, kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi özelliğini taşımaktadır.

Evliya Çelebi (Görsel 2.46) XVII. yüzyılda yaşamış bir diğer Osmanlı aydınıdır. Kırk iki yıl yaptığı seyahatler sonucunda gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları usta bir ressam bakışıyla "Seyahatname-i Evliya Çelebi" adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde gezdiği bölgelerde bulunan inanışlar, gelenekler, kültürel ögeler, yararlı su ve bitkiler hakkında bilgiler vermiştir. Seyahatname'yi okumadan bu geniş coğrafyanın tarihini yazmak mümkün değildir. Eseri toplam on cilt olup yaklaşık dört bin sayfadan oluşmuştur. Bu hacimde bir seyahat eserinin dünyada başka örneği yoktur.

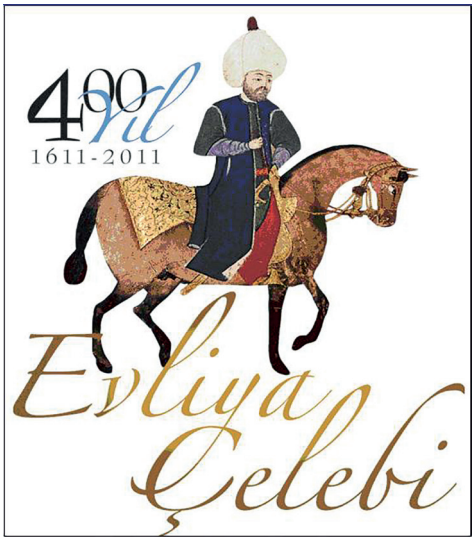

Görsel 2.47
Türk Tarih Kurumunun Evliya Çelebi Yılı için hazırladığı broşür

Seyyah

Birleşmiş Milletler Bilim, Eğitim ve Kültür Kuruluşu UNESCO, 2011 yılı anma ve kutlamalar listesinde "Evliya Çelebi'nin 400. Doğum Yıldönümü" resmî olarak ilan edilmiştir. Evliya Çelebi'nin doğumunun 400. yıldönümü münasebetiyle Kültür ve Turizm Bakanlığının organizatörlüğünde başta ülkemizde olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Evliya Çelebi'nin faaliyetlerini araştırarak Osmanlı ilim ve irfan geleneğindeki yerine ilişkin çıkarımlarda bulununuz.

IV. Murat'ın İdare Tarzı

Sultan IV. Murat on iki yaşında tahta çıktığında, yıllarca annesi Mahpeyker Kösem Sultan'ın vesayeti altında saltanat sürmüştür. Bu dönem onun için bir hazırlık devresi olmuş, yaşadığı olaylar onu müşahedelere, incelemelere, düşünmeye sevk etmiştir. Kuvvetli bir idareye ve dirayete sahip olduğunu ispat eden, ara sıra kıyafet değiştirerek şehirde dolaşıp her şeyin özüne vakıf olmaya çalışan IV. Murat, devletin idaresini ele almaya hazırlanmıştır. IV. Murat'ın yanında yetenekli devlet adamı Koçi Bey vardır. Koçi Bey, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nden itibaren bozuklukları ele alarak devleti zaafa düşüren sebepleri ortaya koymuştur. Koçi Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda IV. Murat, devlet otoritesine aykırı bütün davranışlara son vermeye karar vermiştir. Bunun için güce ve iktidara sahip olması gerektiğinin farkına varmıştır. Kuralsızlığı ve itaatsizliği şiddetle cezalandırmış ve kötü örnek olanlara gözdağı vermekten çekinmemiştir. Asileri ve zorbaları teker teker temizleyerek toplumda huzuru sağlanmıştır.

Görsel 2.48
Yeniçeri Askerleri
(İllüstrasyon, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus
Askeri Üniformalar
koleksiyonu, 1600-1805)

IV. Murat, yeniçeri sayısının gereğinden fazla olduğunu düşünmüş ve inceleme başlatmıştır. İnceleme sonrası seferde ölenlerin ulufe defterlerinin kullanıldığı, ocakta tutulan defterlere boş isimlerin yazdırıldığı ortaya çıkmıştır. Sahte isimler tespit edilmiş, usulsüz kayıt yapanlar cezalandırılmıştır. Yeniçerilerin isyanı üzerine, olağanüstü durumlarda toplanan büyük bir şûra yapılmasına karar verilmiştir. Toplanan şûra; vezirlerin, yeniçerilerin (Görsel 2.48) kadıların ve ulemanın katılımıyla Sultanahmet Meydanı'nda yapılmıştır. Şûrada "İçinizdeki serkeş, insafsız eşkıya çoğalıp âlemi soyup reayayı dağıttılar. Sonra da ulufe isterler, reaya olmayınca hazine nereden toplanır, eşkıyayı himaye etmeyip, aranızdan çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir, ziyade hizmet istemeyiniz." şeklinde konuşan IV. Murat, herkesin emir ve kanunlara itaat etmesini söylemiştir. Meydanda toplananlar, emir ve kanunlara uyarak rüşvet almayacaklarına dair Sultan'a söz vermiştir. IV. Murat, bu yeminli ifadeleri kayıt altına aldırmıştır.

Gül, 2006, 28-35, 61-65, 110-111'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Dönemin bakış açısı dikkate alındığında IV. Murat'ın idare tarzı hakkında neler söylenebilir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Hümanizm: .....

.....

Mukataa: .....

.....

Ekber ve Erşed: .....

.....

Katip Çelebi: .....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Orta Çağ Avrupası'nda bilimin gelişmemesinin sebepleri nelerdir?
2. Ulus devletler, mali sorunlarını çözmek için hangi politikaya yönelmiştir?
3. Avrupa'nın askerî gücünü yakalamak için Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu çalışmalar hangileridir?
4. Celâli İsyanlarının çıkmasında etkili olan sebepler nelerdir?
5. Osmanlı Devleti'nde, Lâle Devri'nde gerçekleştirilen yenilikler nelerdir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Ucuz iş gücü ve fazla üretim anlayışına sahip olan merkantalizmin temeli, ülkelerin güç ve zenginliklerinin sahip olduğu değerli madenlerle ölçülebileceği fikrine dayanır.

Buna göre merkantilizmle ilgili olarak

I. zenginliğin kaynağı topraktır,
II. ihracat desteklenmiştir,
III. nüfus artırılmaya çalışmıştır

durumlarından hangileri söylenemez?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi tımar sisteminin bozulmasının nedenlerinden biri değildir?

A) Uzun süren savaşların yaşanması
B) Nüfusun hızlı artması
C) Tımarların, sipahiler dışında kimselere verilmesi
D) Tımarların özel mülke dönüştürülmesinin önlenmesi
E) Enflasyon artışı ve paranın değer kaybetmesi

3. Osmanlı Devleti'nde belirli bir veraset sisteminin olmaması;

I. taht mücadelelerinin yaşanmasına,
II. rakip devletlerin Osmanlı için tehlike oluşturmasına,
III. uzun süren siyasi sıkıntıların ortaya çıkmasına

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

4. Amerika'nın keşfi sonrası Avrupa'ya akan değerli madenler;

I. kıtalar arası ticaretin gelişmesi,
II. Osmanlı akçesinin değerinin artması,
III. Akdeniz ticaretinin öneminin azalması

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I B) I ve II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

5. Aşağıdakilerden hangisi kapitülasyonların verilme nedenlerinden biri değildir?

A) Osmanlı'daki tüccarların, tekelci uygulamalarını önlemek

B) Dış ticaretten gümrük vergisi almak

C) Yabancı sermayenin Osmanlı'ya girişini kolaylaştırmak

D) Batı'da oluşacak Haçlı İttifak'ını engellemek

E) Ticareti Akdeniz'e çekmek

6. XVI. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanda en etkili kurumun kilise olmasında;

I. Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesi,

II. eğitim ve öğretimin kilisenin kontrolünde olması,

III. engizisyon mahkemelerinin varlığı

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

7. Katip Çelebi, yaşının ilerlemiş olmasına rağmen bilmediklerini merak duygusuyla öğrenmeye çalışmıştır. Katıldığı seferlerde bile ordunun konakladığı yerlerde kitapçıları dolaşmıştır.

Buna göre Katip Çelebi'yle ilgili;

I. gençliğinde daha fazla eser vermiştir,

II. öğrenmek için sürekli çaba sarf etmiştir,

III. ilmî gelişmelerden haberdar olmaya çalışmıştır

yargılarından hangilerine ulaşılamaz?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

8. Avrupa'da bazı bilim insanlarının düşünceleri şu şekildedir:

- Ortaya attığı teorisiyle kilise tarafından dogma hâline getirilen Aristo ve Batlamyus'un öğretilerine karşı çıkmıştır.
- Aydınlanma döneminde yeni devlet şeklinin oluşmasına eserleriyle yardımcı olmuştur.
- Felsefesinde insanın aklını başkasının kılavuzluğuna bırakmaması gerektiği üzerinde durmuştur.
- İnsanların toplum içinde özgür ve eşit yaşamaları için bir sistem geliştirmiştir.

Bu düşünceler dikkate alındığında aşağıdaki bilim insanlarından hangisine değinilmemiştir?

A) Copernicus B) Machiavelli

C) T. Moore D) E. Kant

E) J. J. Rousseau

9. Yeni Çağ'da kilisenin kısıtlayıcı engellerinden kurtulmak isteyen ve böylece faaliyet alanlarını genişleterek yükselmeyi amaçlayan sınıftır.

Yukarıda ifade edilen sınıf hangisidir?

A) Burjuvazi B) Soylular

C) Köylüler D) Serfler

E) Ruhban sınıfı

10. Yeniçeri İsyanlarının sonucunda;

I. liyakatsız kişilerin makamlara getirilmesi,

II. merkezî otoritenin sarsılması,

III. ıslahatların sonuçsuz kalması

durumlarından hangileri ortaya çıkmıştır?

A) Yalnız I B) I ve II

C) I ve III D) II ve III

E) I, II ve III

Ç

Osmanlı Devleti'nin Gelir-Gider Durumu (XVI ve XVII. yüzyıllar)

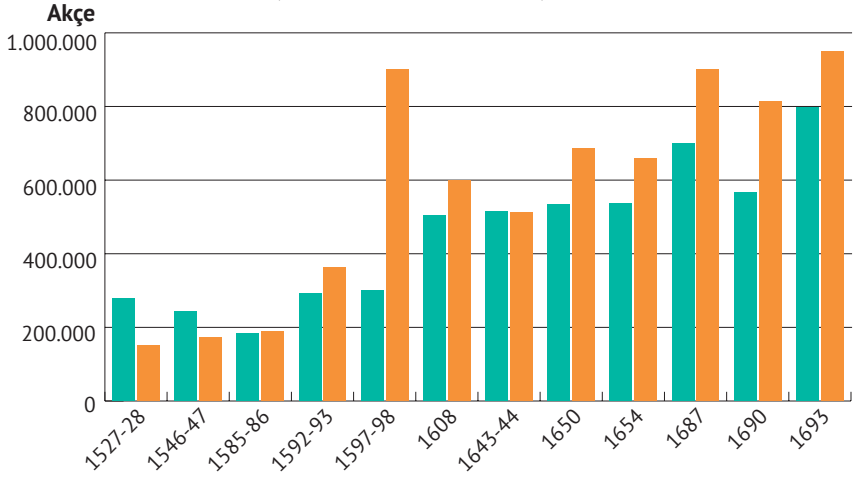

Grafik 2.3
XVI-XVII. yüzyıllar arasında Osmanlı'nın gelir ve giderleri (Black, 2003, s.147)

Gider
Gelir

Aşağıdaki soruları grafikten hareketle cevaplayınız.

1. 1592-1598 yıllarında giderlerde artış görülmesinin (Grafik 2.3) sebepleri neler olabilir?
2. XVII. yüzyılın ilk yarısında devlet birçok problem yaşarken devletin gelirlerinde belirgin bir artış görülmesinin sebepleri neler olabilir?
3. XVI. yüzyılda gelir ve giderlerin birbirine en yakın olduğu yıl aralığı hangisidir?

Şark Mektupları

1716 yılında İstanbul'a atanan İngiliz elçisinin eşi olan Lady Montagu iki yıl İstanbul'da yaşamıştır. Osmanlı ülkesini ziyaretinde yaşadıklarını anlattığı mektupları en seçkin eserlerdendir. Türk aile yapısı ve sosyal hayatına dair yazdığı toplam elli iki mektupta, Osmanlıların XVIII. yüzyıl başlarındaki sosyal hayatı ile ilgili zengin ve renkli tasvirlere yer vermiştir. Pek çok Batılı seyyahın aksine Türklere karşı ön yargılı olmaması, ona dengeli bir muhakeme kabiliyeti kazandırmıştır. Montagu, seyyahların Osmanlılar hakkında Batılıları yanıltıp kendi hayallerindeki Türk imajını anlattıklarını, gerçekte onların bahsettiği gibi bir Türk dünyasının olmadığını belirtmiştir. Mektuplarında Türklerin davranışları ve hayvan sevgileri üzerinde de durmuştur. Türk kadın kıyafetleri giymekten ve bunlarla gezmekten hoşlanan Montagu'nun bu kıyafetlerle yaptırdığı pek çok yağlı boya tablosu bulunmaktadır. Türk kadınlarının nezaket ve zarafetleri, takı ve kıyafetleri, evlenme ve düğün gibi birçok merasimleri yanında; emekleri ve günlük hayatlarının yer aldığı bu mektuplarda Türk kadınları ile Avrupa'daki benzerleri arasında kıyaslamalar da bulunmaktadır. Kadınların serbest hareketlerinden, bağımsız tavırlarından bahsetmiş, Osmanlıların kadınlara verdiği geniş hakları öven ifadelerle kendi ülkesindeki kadınların durumunu karşılaştırmıştır. Montagu, Doğu kadını etnografyası konusunda ilk çalışma yapanlardan biridir.

Mektuplar, Avrupa'da önemli bir etki uyandırmıştır. Avrupalı bilim insanları, politikacılar, diplomatlar, müzik, tıp, sanat ve sosyal tarihle ilgilenen pek çok kimse mektuplardan faydalanmıştır. 2008 yılında Suna ve İnan Kıraç Vakfı tarafından Pera Müzesinde "Doğu'nun Cazibesi" adlı sergide onun portresinin de bulunduğu bir yağlı boya tablosu sergilenmiştir

Aydüz, 2005, s. 273-274; "Pera Müzesi, Doğunun Cazibesi", 2018'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Batılı seyyahların Türklere karşı ne gibi ön yargıları olabilir?
2. Muhakeme ne demektir?
3. Montagu, Türk kadınıyla ilgili hangi bilgileri yazmıştır?
4. Mektuplar, Avrupa'da hangi alanlarda faydalı olmuştur?

Müteferrika ve Matbaa

İlk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika, basma yöntemiyle kitap çoğaltmanın yararları ve gerekliliği üzerine bir risale yazmıştır. Bu konudaki önemli fikirleri şunlardır: "Önemli kitapların çoğaltılması halk ve aydınlar için yararlıdır, basılı kitapların yazıları okuyanlar için kolaylık sağlar, kentlerde kütüphanelerin kurulması öğrencilerin kolayca kitap temin etmesine yardımcı olur." Paris büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Fransa ile ilişkileri geliştirmek ve Batı'daki yenilikleri takip etmekle görevlendirilmiştir. Bu görevi sırasında, basım konusuyla da ilgilenmiş, yurda dönüşünde orada uygulanan basım tekniğinin Osmanlı diline ve yazısına uygulanmasını istemiştir. Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'daki elçilik görevi ve incelemeleri sırasında oğlu Sait Efendi de yanındadır. Dolayısıyla Sait Efendi, matbaanın kurulması gerekliliğine inanmış bir kişi olarak İbrahim Müteferrika'nın ortağı ve yardımcısı olmuştur. Bilginin üretilmesinde vazgeçilmez olan matbaa ile ilgili günümüzde çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Matbaacılık sektörünün nabzının attığı en etkin platform olan PRİNTTEK 2017 Fuarı, 30 ülkeden 500'e yakın firma ile 2017 yılının Ekim ayında İstanbul'da yapılmıştır.

"Matbaa Dünyası", 2017'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. İbrahim Müteferrika'nın matbaanın faydaları ile ilgili görüşleri nelerdir?
2. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin büyükelçi olarak görevlendirilmesinin sebepleri nelerdir?
3. Sizce, matbaanın bilimin gelişmesine olan etkileri nelerdir?
4. Günümüzde matbaa fuarlarında hangi tür etkinlikler yapılabilir?

Copernicus Teorisi

Matematik, astronomi, tıp ve ilahiyat alanında döneminin tüm bilgilerine hâkim olan Copernicus, ağırlıklı olarak astronomi üzerine çalışmalar yapmıştır. Copernicus, araştırmalarını objektif değerlendiren yenilikçi bir bilim adamıdır. Batlamyus Evren Modeli üzerinde çalışmıştır. Batlamyus'a göre Dünya sabit ve hareketsiz olarak evrenin merkezinde bulunmakta, Güneş dâhil her şey onun etrafında dönmektedir. Gökyüzü yıldızların çakılı olduğu dönen bir küredir. Batlamyus'un bu görüşleri XVI. yüzyıla tamamen hâkim olmuş adeta değişmez bir inanç hâlini almıştı. Dünya'nın da düz bir tepsi şeklinde olduğu düşünülmektedir. İşte Copernicus, Dünya'nın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndükleri gerçeğini açıklayan kişi olmuştur.

Tarihe Copernicus Teorisi olarak geçen bu görüşünü Copernicus gerek kilisenin tepkisinden çekindiği gerekse yeterince emin olamaması nedeniyle hayatının son yıllarında dile getirebilmiştir. Çünkü o devirde, kiliseye aykırı fikir ileri süren insanlar, yakılarak ölüme mahkûm edilmiştir. Google 2013 yılında, doğumundan 540 yıl sonra Rönesans'ın ve bilim tarihinin en ünlü isimlerinden biri olan Copernicus'u, teorisindeki gibi bir doodle ile anmıştır (

"Nikola Kopernik 540 yaşında", 2013'ten düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Copernicus'un en önemli özellikleri nelerdir?
2. Batlamyus'a ait olan Evren Modeli ile Copernicus Teorisi arasındaki farklılıklar nelerdir?
3. Copernicus'un teorisini ömrünün son yıllarında dile getirmesinin gerekçeleri nelerdir?
4. Hangi bilim insanıyla ilgili bir doodle yapmak isterdiniz? Neden?
5. Seçtiğiniz bilim insanıyla ilgili bir doodle hazırlayınız.

Ölçme ve değerlendirme sorularının devamı için karekodu okutunuz.

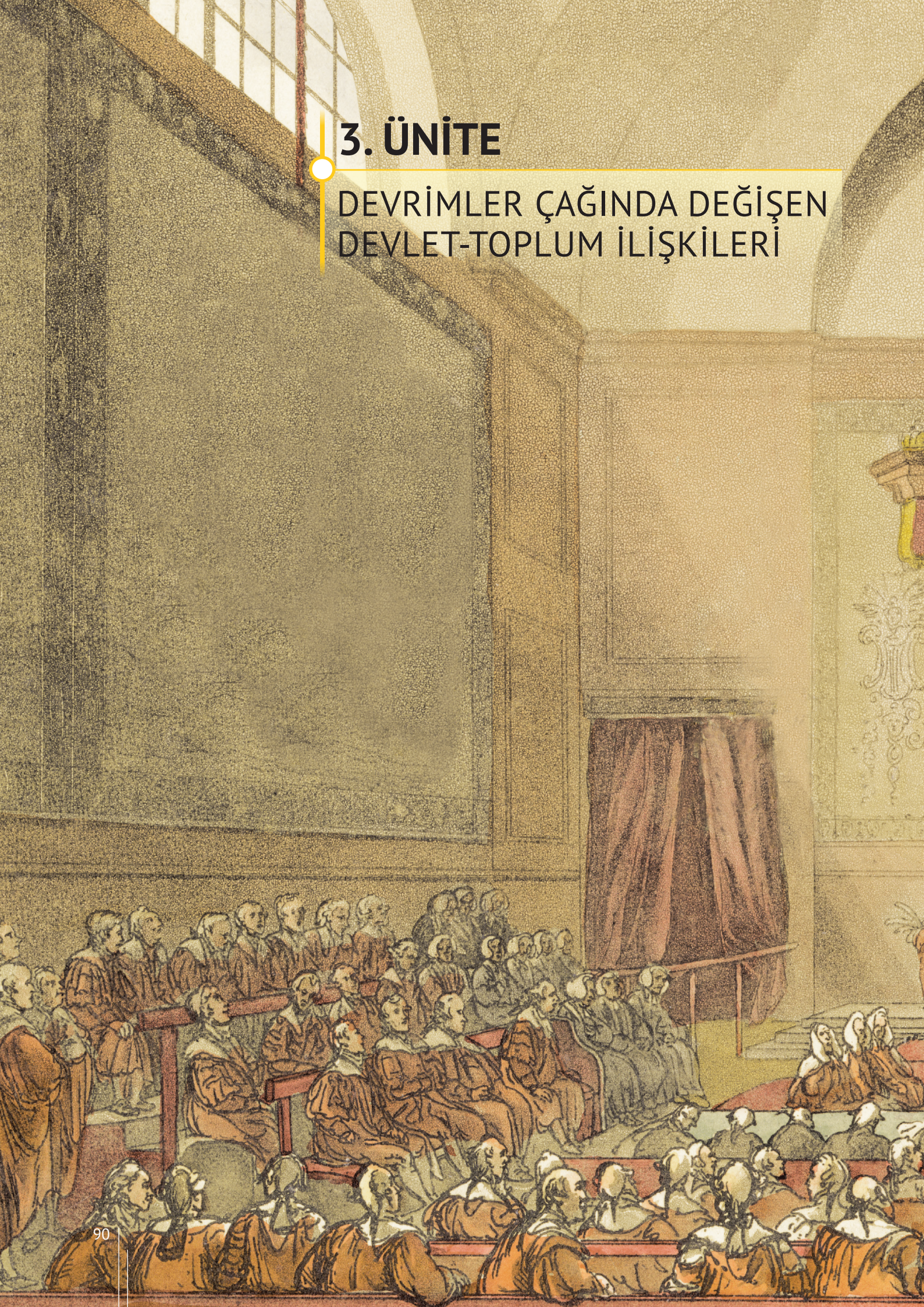

3. ÜNİTE

DEVRİMLER ÇAĞINDA DEĞİŞEN DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

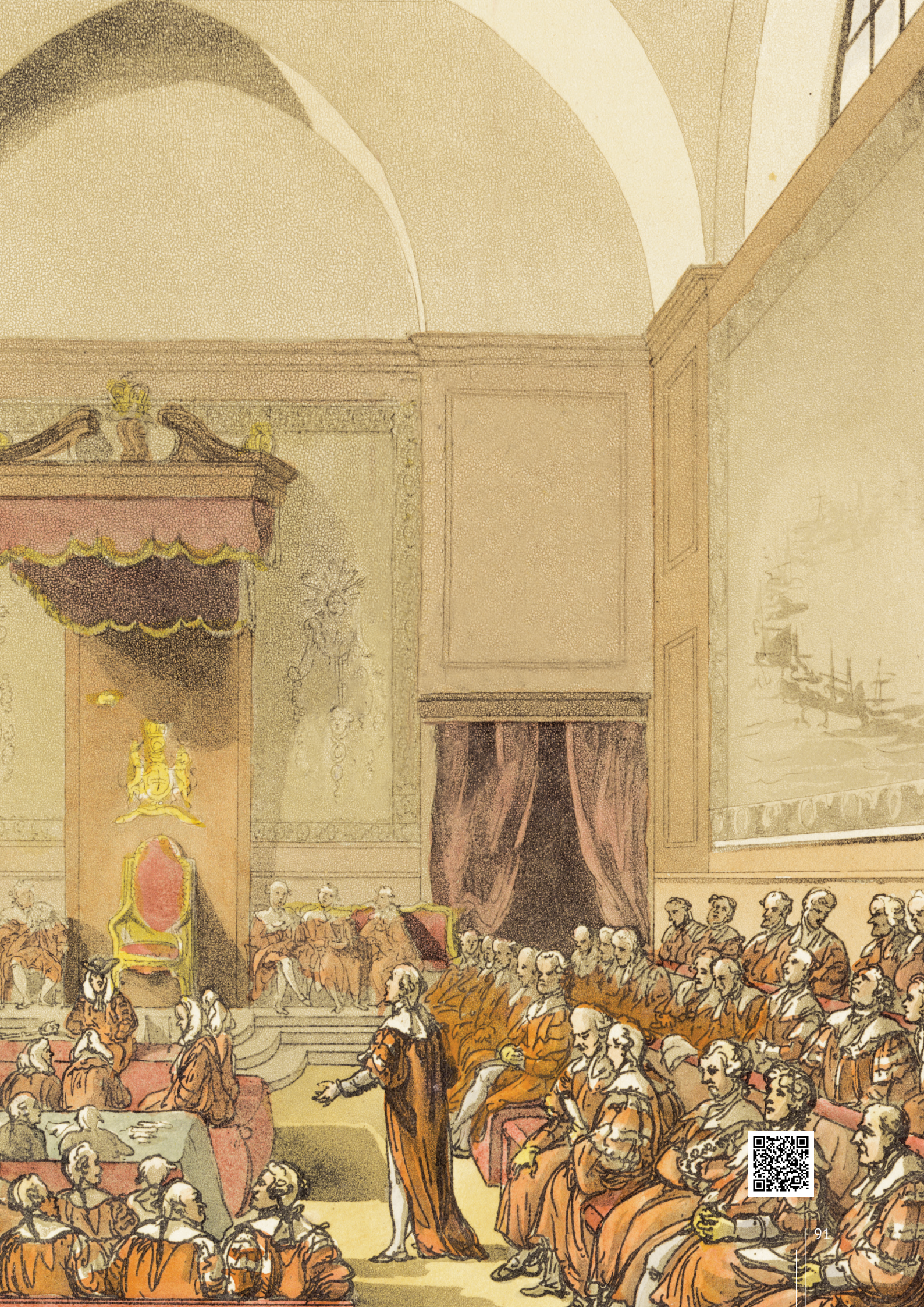

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Fransız İhtilali ve Avrupa'da Sanayi Devrimi ile birlikte devlet-toplum ilişkilerinde meydana gelen dönüşümü
- Sanayi İnkılabı sonrası Avrupalıların giriştiği sistemli sömürgecilik faaliyetleri ile küresel etkileri
- Osmanlı Devleti'nde modern ordu teşkilatı ve yurttaş askerlik konularındaki düzenlemelerin siyasi ve sosyal boyutları
- Ulus-devletleşme ve endüstrileşme süreçlerinin sosyal hayata yansımaları

ÜNİTE KONULARI

3.1. İHTİLALLER ÇAĞI
3.2. SÖMÜRGECİLİĞİN KÜRESEL ETKİLERİ
3.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDUYA GEÇİŞ
3.4. XIX. YÜZYILDA SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİMLER

KAVRAMLAR

- İhtilal
- Milliyetçilik
- Devrim
- Monarşi
- Nizam-ı Cedit
- Vaka-i Hayriye
- Mutlakiyet
- Yurttaş Askerlik
- Sosyal Devlet
- Sanayileşme

HAZIRLANALIM

1. Fransız İhtilali öncesi dünyada görülen yönetim şekilleri nelerdir?
2. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımlaşma hangi yollarla gerçekleşmiştir?
3. Sanayi İnkılabı sonrası Avrupalıların giriştiği sistemli sömürgecilik faaliyetlerinin etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Lordlar meclisi (Gravür, Auguste Pugin ve Thomas Rowlandson, Lordlar Kamarası Odası (1808-1811) Bu gravür Londra Mikrokozmosu'nun Tabak 52 (1809) olarak yayınlanmıştır.)

3.1. İHTİLALLER ÇAĞI

TARTIŞALIM

İsyan, ihtilal ve inkılap kavramlarına tarihten hangi olaylar örnek olarak verilebilir? Niçin?

1789 Fransız İhtilali

Fransız İhtilali ile ortaya çıkan gelişme ve olaylar Avrupa'nın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını alt üst etmiştir. Sonuçları bakımından Fransız İhtilali, bütün dünyayı çok yönlü olarak etkilemiştir.

İhtilal Öncesi Fransa

Fransa, XVIII. yüzyılda Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğu gibi katı bir mutlakiyetle yönetilmekteydi. Kral, ülkenin yönetimi ve geleceği üzerinde mutlak söz sahibiydi. Orta Çağ'da hâkim olan feodalitenin izlerini taşıyan Fransa'da, toplumsal sınıflar arasında ekonomik, hukuki, siyasi ve sosyal eşitsizliğe dayanan bir yapı vardı. Bu nedenle kral ile halk arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Fransa'da halk, genel olarak ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Ayrıcalıklı sınıf, din adamları ve soylulardan; ayrıcalıksız sınıf ise burjuvalar ve köylülerden oluşuyordu. Ülke ekonomisindeki etkileri artan burjuva sınıfı, siyasi ve sosyal haklara sahip olmak istiyordu. Vergi sisteminde de bir adaletsizlik söz konusuydu (Görsel 3.1). Soylular ve din adamları vergi vermezken halktan, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki çeşit vergi alınıyordu. İltizam usulüyle toplanan vergiler, halkın tepkisine neden oluyordu. Adalet sisteminde yargıçlık ya babadan oğula geçiyor ya da satın alınıyordu. XVIII. yüzyıldaki uzun savaşlar da Fransa'yı maddi ve manevi olarak yıpratmıştı. Ancak aydınlanma düşüncesinin etkisiyle Montesquieu (Montesku), Voltaire (Volter) ve Rousseau (Russo) gibi önemli düşünürler halkı etkiliyordu.

Uçarol, 1995, s.9-14'ten düzenlenmiştir.

Görsel 3.1
Halktan vergi toplanması
(Yağlı Boya Tablo, Pieter Brueghel, Vergi Tahsildarlığı Ofisi, 1615, Özel Koleksiyon)

YORUMLAYALIM

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler neler olabilir?

İhtilalin Başlaması ve Gelişimi

Fransa Kralı XIV. Louis (Lui) ve onu izleyen kralların ülke sınırlarını genişletme politikaları, Fransa'yı ekonomik açıdan sıkıntıya sokmuştur. XVIII. yüzyılda özellikle Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Amerika'ya yapılan yardımlar, Fransa'da halktan daha fazla vergi toplanmasına neden olmuştur. Soylular ile kilise mensuplarının da vergiden muaf olması, hazineyi güç duruma düşürdüğü için Fransa iflasın eşiğine gelmiştir. Kral XVI. Louis, mali bunalıma çözüm bulmak amacıyla 1614'ten beri toplanmayan "Etats Generaux"yu (Eta Jenero) 5 Mayıs 1789'da tekrar toplamıştır.

Etats Generaux (Görsel 3.2); soylular, din adamları ve halk temsilcilerinden oluşan bir meclis olup herhangi bir yasama ve yürütme yetkisi yoktu. Bu mecliste alınan kararlarda her sınıfın bir oy hakkı vardır. Bu nedenle çıkarları birbirine yakın olan din adamları ve soylular, mecliste daima çoğunluğu sağladı.

Görsel 3.2
Etats Generaux Meclisi
(Tablo, Louis Charles Auguste Couder, 1789)

Etats Generaux, sınıflar arasında yaşanan güç ve üstünlük mücadelesi nedeniyle bir sonuca ulaşamamıştır. 17 Haziran 1789'da Etats Generaux'daki halk temsilcileri, halkın yüzde doksan altısını temsil ettiklerini söyleyerek kendilerinden oluşan meclisi "Ulusal Meclis" olarak ilan etmiştir. Egemenlik hakkını halk adına ele alan Ulusal Meclis, kendilerinin rızası olmadan halktan hiçbir vergi toplanamayacağını bildirmiştir.

Kral, meclisin toplanmasına engel olmak istemişse de başarılı olamamıştır. Ulusal Meclis, anayasa yapılıncaya kadar dağılmama kararı almıştır. Meclis bu hareketiyle yüzyıllardan beri süregelen monarşi yönetimini değiştirmeyi hedef almış ve bu karar Fransız İhtilali'ni başlatmıştır.

Anayasa hazırlamaya başlayan Ulusal Meclis, 9 Temmuz 1789'da kendisini "Kurucu Meclis" ilan etmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, ayrıcalıklı sınıf olan din adamları ile soyluları korkutmuş ve kralın da desteğiyle meclis dağıtılmak istenmiştir. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine halk, 14 Temmuz 1789'da kraliyet yönetiminin baskısıyla hapse atılanların bulunduğu ve mutlakiyetin sembolü olarak görülen Bastille (Bastil) Hapishanesi'ni basmıştır (Görsel 3.3). Aynı zamanda halk hem Paris'te Commune (Komün) adı ile yeni bir yönetim kurmuş hem de kralın koruma askerlerine karşı ulusal bir ordu oluşturmuştur. Paris'te meydana gelen bu gelişmeler, Fransa'nın diğer yerlerine de hızla yayılmıştır.

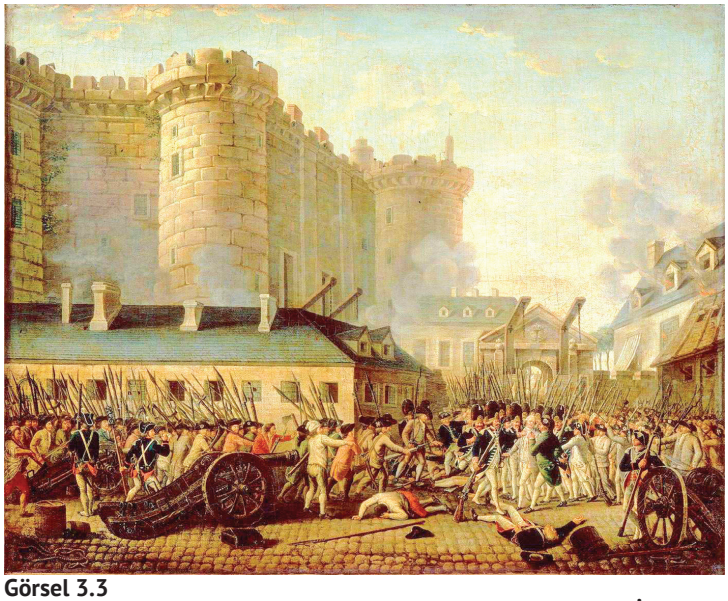

Görsel 3.3
Bastille Hapishanesi Baskını
(Tablo, 1789)

Feodalite Dönemi'nden beri var olan ayrıcalıkları ortadan kaldıran Kurucu Meclis, Fransa'da eşitliğe dayanan yeni bir toplum düzenine geçilmesini sağlamıştır. "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"ni ilan eden Kurucu Meclisin hazırladığı anayasa 1791'de kral tarafından onaylanmıştır. Fransa'nın bu ilk anayasasıyla egemenlik hakkı halka verilmiş ve güçler ayrılığı prensibi kabul edilmiştir. Böylece Fransa'da mutlak monarşi sona ererken meşruti monarşi dönemi başlamıştır.

Anayasayı hazırlayarak görevini tamamlayan Kurucu Meclis, kendisini feshederek seçimlere gitmiştir. Seçimlerden sonra 1792'de cumhuriyet ilan edilmiştir. Böylece Fransa'da ilk cumhuriyet dönemi başlamıştır. Bu dönemde cumhuriyet rejimi, zor kullanılarak ülkeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu baskı idaresine muhalif olanlar, ülke yönetimini ele geçirmiştir.

Terör Yönetimi

İlk cumhuriyet döneminde Fransa'da yaşanan siyasi şiddet, ihtilalin vadettiği özgürlük, eşitlik, insan hakları gibi ilkeleri bir açmaza sokmuştur. Robespierre (Robespier) öncülüğünde 1793'te iktidarı ele geçiren Jakobenler, Fransa'da cumhuriyete karşı çıkanları isyancı olarak addetmiş ve giyotinde idam ettirmiştir. Özellikle Vendee Bölgesi'nde meydana gelen katliam, Fransa'daki terör yönetiminin boyutlarını ortaya koymaktadır. Din adamlarının çalışmalarının durdurulması ve kiliselerin kalıcı olarak kapatılması kararı sonrasında Vendee halkı, 6 Mart 1793'te bir isyan başlatmıştır. İsyancılar, hükûmeti ekonomik kaosa sebep olmak ve din adamlarını etkisizleştirmeye çalışmakla suçlamışlardır. Aynı zamanda ihtilalcilerin Fransa'ya getirmek istediği özgürlüğü reddetmişlerdir. İsyanın bastırılması için bölgeye 45.000 asker gönderilmiş (Görsel 3.4) ve 1793 yılı, Vendee Katliamı olarak tarihe geçmiştir.

Görsel 3.4
İsyanı bastıran Fransız askerleri (Baskı Resim, Engelmann, Godefroy, Karnaval Müzesi, Paris)

Vendee Katliamı ile aynı yıl Nantes'te (Nant) de olaylar yaşanmıştır. Terör yönetiminin aldığı önlemler neticesinde Nantes'te toplam 13.000 kişi infaz edilmiş ve 4.000 kişi de Loire (Luar) Nehri'nde boğularak öldürülmüştür. Yapılan bu katliamların tek sebebi Fransa'yı özgür bir ülkeye dönüştürmektir. Ancak bu amaç uğruna binlerce insanın idama mahkûm edilmesi, devrim değil terördür. Zira ihtilal sonrasında Fransa'da terörün hüküm sürdüğü bu dönemde 17.000'den fazla insan yargılanarak idam edilmiş ve bilinmeyen sayıda kişi de hapishanede ölüme terk edilmiştir. Terör döneminde idam edilenlerin %6'sını ruhbanlar, %8'ini soylular, %14'ünü burjuvalılar ve %70'ini ise köylü ve işçiler oluşturmuştur.

Topçu ve Ateş, 2022, s.203-205'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Fransız İhtilali sürecinde ve sonrasında meydana gelen katliamlar hakkında neler söylenebilir?

Görsel 3.5
Napoleon
(Tablo, Paul Delaroche)

Fransa'da bu istikrarsız döneme General Napoleon Bonaparte (Napolyon Bonapart) (Görsel 3.5) son vermiştir. Ülkedeki isyanları bastıran Napoleon, büyük bir şöhret kazanmış ve 1799'da gerçekleştirilen hûkümet darbesiyle yönetimi ele geçirmiştir. Ardından giriştiği ekonomik, idari ve yasal reformlarla büyük başarı sağlamıştır.

Napoleon'un idaresinde iç barışın geldiği Fransa'da İhtilal Dönemi sona ermiştir. Bu başarıları nedeniyle Napoleon 1804'te imparator ilan edilmiştir. Böylece Fransa'da cumhuriyet dönemi sona ermiş ve imparatorluk dönemi yeniden başlamıştır. Bu dönem Napoleon'un tahttan indirilerek sürgüne gönderildiği 1814 yılına kadar sürmüştür.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Korsika doğumlu bir topçu subayı olan Napoleon, 1796-1797 İtalya Savaşı'nda sağladığı başarıyla ünlü bir general olmuştur. Roma İmparatorluğu hakkında yazılanları büyük bir ihtirasla okuyan Napoleon, bu imparatorluğun doğudaki istilalarını tekrarlamak istemiştir.

İhtilalin Sonuçları

Eşitlik, özgürlük, ulusçuluk, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, adalet gibi kavramlar; Fransız İhtilali ile Avrupa'ya yayılmıştır. İhtilalin ortaya çıkardığı bu düşünce akımları ve kavramlar, günümüze kadar uzanan büyük değişikliklerin ve gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Fransa, ihtilal hareketlerine karşı olan Avusturya ve Prusya başta olmak üzere Avrupalı devletler ile savaşmıştır. İhtilal Savaşları adı verilen bu savaşlar Avrupa'yı siyasi, sosyal ve ekonomik yönden büyük ölçüde değiştirmiştir. Liberalizm ve milliyetçiliğin Avrupa'ya yayılmasıyla ulus devlet anlayışı ortaya çıkmıştır.

Fransız İhtilali'nin İmparatorluklara Etkisi

Görsel 3.6
Metternich
(Gravür, Meyers Konversations-Lexikon, 1859, Almanya)

Bünyesinde çeşitli milletler bulunduran imparatorluklarda aynı millete ait insanların da ayrı ayrı siyasi teşekküller hâlinde yaşadığı olmuştur. İhtilal Savaşlarıyla farklı milletler arasında milliyetçilik ve hürriyet fikirleri yayılmış, bu milletler bağlı oldukları devletlere karşı ayaklanmaya başlamıştır. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan bu fikirler; Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi yapısını etkilemiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, çeşitli ırk ve mezhepten oluşan toplumsal bir yapıya sahiptir. Başbakan Metternich'in (Meternik) (Görsel 3.6) mutlakiyetçi yönetiminde bulunan Avusturya, hâkimiyeti altındaki toplumların ihtilal düşüncesini benimsemesinden ve yönetime karşı ayaklanmasından korkmuştur. Nitekim Fransız İhtilali'nin etkisiyle 1848'de Avrupa'da meydana gelen olaylar, bu korkunun haklılığını ortaya çıkarmıştır. 1848'deki olaylarda özgürlük düşüncesinin etkisiyle ülkede mutlakiyetin kaldırılması istenmiştir. Milliyetçiliğin etkisiyle Alman olmayan uluslar da bağımsızlıklarını elde edebilmek üzere harekete geçmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Avrupa'da gelişen özgürlük ve eşitlik anlayışı sonucunda ortaya çıkan yeni hak talepleri ile bütün kıtayı derinden etkileyen 1848 İhtilalleri yaşanmıştır. İlk olarak Fransa'da başlayan 1848 İhtilallerinde liberalizmin yanında milliyetçilik ve sosyalizm akımları etkili olmuştur. Bu ihtilal sonucunda Avrupa'da birçok hükümdar ya tahtından uzaklaştırılmış ya da liberal bir yönetimi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Avusturya'da halk, ilk defa 1848'de Viyana'da anayasa için ayaklanmış ve Metternich, İngiltere'ye kaçmıştır. Viyana'da toplanan Kurucu Meclis, feodal düzenin vergilerini kaldırarak sosyal eşitliği ilan etmiştir. Ancak Avusturya imparatoru, Viyana'yı işgal ederek meclisi dağıtmayı başarmıştır. Olaylar bu noktadan sonra Avusturya egemenliği altında bulunan ulusların bağımsızlık isyanlarına dönüşmüştür. Bunlardan en önemlisi Macarların bağımsızlık hareketi olmuştur (Görsel 3.7).

Görsel 3.7
Macar İsyanı
(Tablo, Franz Kollarż)

Avusturya, Macarların bağımsızlık hareketine tepki gösteren Rusya ile iş birliği yaparak 1849'da Macaristan'a girmiştir. Macar bağımsızlık hareketi kanlı şekilde bastırılmış ve Macaristan yeniden Avusturya'ya bağlanmıştır. Macar İsyanı'nın bastırılmasından sonra bağımsızlık taraftarlarından bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Yine bu sırada, Rusya'nın bastırdığı Lehistan İsyanı'ndan kaçan Lehler de Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Bu mültecilerin Avusturya ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nden geri istenmesi ve Osmanlı Devleti'nin bu talebi reddetmesi ile "mülteciler sorunu" ortaya çıkmıştır.

TARTIŞALIM

Macaristan ve Lehistan'dan mülteciler, Osmanlı Devleti'ne niçin sığınmış olabilir?

Avusturya egemenliğinden kurtulmak ve ulusal birliğini sağlamak isteyen İtalya'da da aynı dönemde ayaklanmalar çıkmıştır. Ancak Piyemonte orduları, Avusturya'ya yenildiği için İtalya hem bağımsızlığını hem de siyasi birliğini sağlayamamıştır. Ardından küçük devletlerden meydana gelen ve Avusturya'nın nüfuzu altında bulunan Almanya'da da ayaklanmalar yaşanmıştır. Avusturya'da Metternich'in yönetimden çekilmesinden sonra 1848'de Prusya'nın başkenti Berlin'de halk, krala karşı ayaklanmıştır. Bunun üzerine Prusya Kralı IV. Wilhelm (Vilhelm), halka bir anayasa vadetmiş ve böylece Prusya'daki isyan sona ermiştir.

Rusya, 1815 Viyana Kongresi (Görsel 3.8) ile Polonya'ya (Lehistan) hâkim olmuştur. Ancak bağımsızlık isteyen Polonyalılar, 1830'da isyan etmiştir. Ayaklanmayı bastıran Rusya, anayasayı kaldırarak Polonya'yı bir Rus ili hâline getirmiştir. Bu olayda Avusturya ve Prusya, Rusya'nın tarafını tutarken Fransa ve İngiltere tarafsız kalmıştır. Rusya'nın, ülkedeki azınlıklara baskı yapması nedeniyle 1863'te Polonya'da yeni bir ayaklanma daha çıkmıştır. Rusya bu ayaklanmayı bastırdıktan sonra azınlıklara karşı Ruslaştırma politikası başlatmıştır.

Görsel 3.8
Viyana Kongresi (Gravür)

Rusya, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları üzerinde genişleme politikası izlemeye başlamış ve aynı bölgede genişlemek isteyen Avusturya ile rakip hâle gelmiştir. Bölgeye hâkim olmak için Slav toplumlarını bir siyasi birlik altında toplamak isteyen Rusya, Panslavizm politikasını uygulamaya başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Panslavizm, Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımıyla Slavlar üzerinde büyük etki yapmıştır.

Panslavizme göre Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları yıkılarak yerine Rusya'nın egemenliği altında bir Slav devleti kurulmalıdır. Bu politika gereği Osmanlı Devleti içerisindeki Slav ve Ortodoks topluluklara her türlü yardımı yapmaya başlayan Rusya, bunlara özerklik verilmesini de istemiştir.

Osmanlı Devleti; çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan meydana gelmiştir. Fransız İhtilali'yle birlikte milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti içerisinde yayılmaya başlamıştır. Bu akım XIX. yüzyılın başlarından itibaren birçok isyanın çıkmasına neden olmuştur. Balkanları ele geçirmek, Mısır'a ulaşmak ve Doğu Akdeniz'de Fransız hâkimiyeti sağlamak isteyen Napoleon, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan topluluklar arasında bağımsızlık düşüncesinin yayılmasını istemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Napoleon, Rumları kışkırtmak için komutanlarına şu emri vermiştir: "Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz."

Fransa'dan sonra Rusya da Balkanlarda milliyetçilik fikrini yayarak halkı kışkırtmaya devam etmiştir. Fransızlar Napoleon'dan sonra bu bölgeden çekilmiş olsada propaganda faaliyetlerine devam etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti içerisindeki Hristiyan topluluklar arasında bağımsızlık istekleri hızla yayılmaya başlamıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Sırp İsyanı'na neden olmuştur.

Sırp İsyanı (1804-1817)

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılda topraklarına kattığı Sırbistan'da halkın kendi diliyle konuşmasına ve kendi inancına göre ibadet etmesine izin verilmiştir. Sırpların yaşadığı bölgede, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devlete karşı önemli bir olay yaşanmamıştır. Ancak bu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin hem Avusturya hem de Rusya ile giriştiği mücadelelerde Sırbistan toprakları savaş alanı hâline gelmiştir. Ayrıca Avusturya ve Rusya, Sırpları ayaklandırmak için milliyetçilik propagandası yaparak buradaki güvenli ve huzurlu havayı bozmuştur. Merkezî otoritenin zayıflaması, vergilerin artırılması ve yeniçeriler ile âyanların baskılarının artması sonucunda Sırplar, Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmıştır.

Sırplar, bağımsız bir devlet kurma isteğiyle 1804'te Kara Yorgi önderliğinde isyan etmiştir (Görsel 3.9). Rusya'nın desteklediği Sırp İsyanı, Karadağlıların da katılmasıyla daha da şiddetlenmiştir. Ancak Rusya'nın himayesinde bir Sırp devleti görmek istemeyen Avusturya, bağımsız bir Sırp devletine karşı çıkmıştır. Bu durum Avusturya ile Rusya arasında anlaşmazlığa neden olmuştur.

Görsel 3.9
Sırp İsyanı
(Tablo)

Sırp İsyanı, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1812 Bükreş Antlaşması'na kadar sürmüş ve bu antlaşmayla Sırplara ayrıcalıklar verilmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması'ndan sonra Sırpların bağımsızlık hareketleri devam etmiştir. Bu sorunu kesin olarak çözmek isteyen Osmanlı Devleti, 1813'te Kara Yorgi'yi mağlup ederek isyanı sona erdirmiş ve Sırbistan yeniden devlet merkezine bağlanmıştır. Ancak 1816'da Sırplara geniş haklar verilmiş ve 1817'de Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde, İstanbul'a bağlı olmak koşuluyla Sırbistan Prensliği ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa bir Hristiyan topluluğu bağımsızlık için harekete geçmiş, sınırlı da olsa başarıya ulaşmış ve siyasi olarak kendini tanıtmıştır. Bu durum diğer azınlıklar için de örnek olmuş ve Sırp İsyanı'ndan hemen sonra Yunan İsyanı başlamıştır.

Görsel 3.10
Yunan İsyanı
(Tablo, Franz Ludwig Catel, Metropolitan Sanat Müzesi, New York / ABD)

Yunan İsyanı (1820-1829)

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, Rusya ve Fransa tarafından yayılmıştır. Bu devletler, Osmanlı toprakları üzerinde çıkar sağlamak için azınlıkların bağımsızlık hareketlerini desteklemiş ve Osmanlı'nın yıkılmasını hızlandırmak istemiştir. 1815 Viyana Kongresi'nden güçlenerek çıkan Rusya, Yunanistan'daki milliyetçilik duygularını alabildiğine kışkırtarak 1821'de Mora'da çıkan ayaklanmada (Görsel 3.10) başrol oynamıştır.

İngitere'nin Yunanistan Politikası

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmesine rağmen Mora İsyanı'nda Yunan bağımsızlığını desteklemiştir. Böylece İngiltere, bağımsızlığını kazanacak olan Mora Yarımadası'nın, Rus etkisi altına girmesini engellemeyi amaçlamıştır. Ayrıca İngiltere, yapacağı yardımından sonra doğacak minnet duygularından yararlanarak Yunanistan üzerindeki etkisini artırmayı hedeflemiştir. Böylece Doğu Akdeniz'de olası Rus genişlemesine karşı stratejik bir müttefik kazanmıştır.

Sander, 2003, s.299'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

İngiltere'nin, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek istemesinin sebepleri neler olabilir?

Osmanlı Devleti, Mora'da başlayan isyanın genişlemesi üzerine Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mısır Valisi'nin de desteğiyle isyanın direnci kırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa'nın ortak donanması 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştır (Görsel 3.11). Bunun yanında 1828'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmiştir. Yunan devletinin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının başlangıcı olmuştur. Çünkü bağımsız Yunan devleti, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı'da bağımsızlık faaliyetleri için bir örnek oluşturmuştur.

Görsel 3.11
Navarin'de
Osmanlı donanmasının yakılması
(Tablo, Ivan Aivazovsky)

CEVAPLAYALIM

Milliyetçilik akımıyla meydana gelen isyanların Osmanlı Devleti'ne etkileri nelerdir?

Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Üretim

Sanayi Devrimi, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından makine gücüne dayalı üretim tarzına geçiştir. Bu üretim tarzı XVIII. yüzyıl sonunda İngiltere'de ortaya çıkmış ve zamanla Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmıştır. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İngiltere; maden, tekstil ve demir-çelik sanayini geliştirmiş fakat Fransa ve Belçika bu faaliyetlere daha yeni başlamıştır (Harita 3.1).

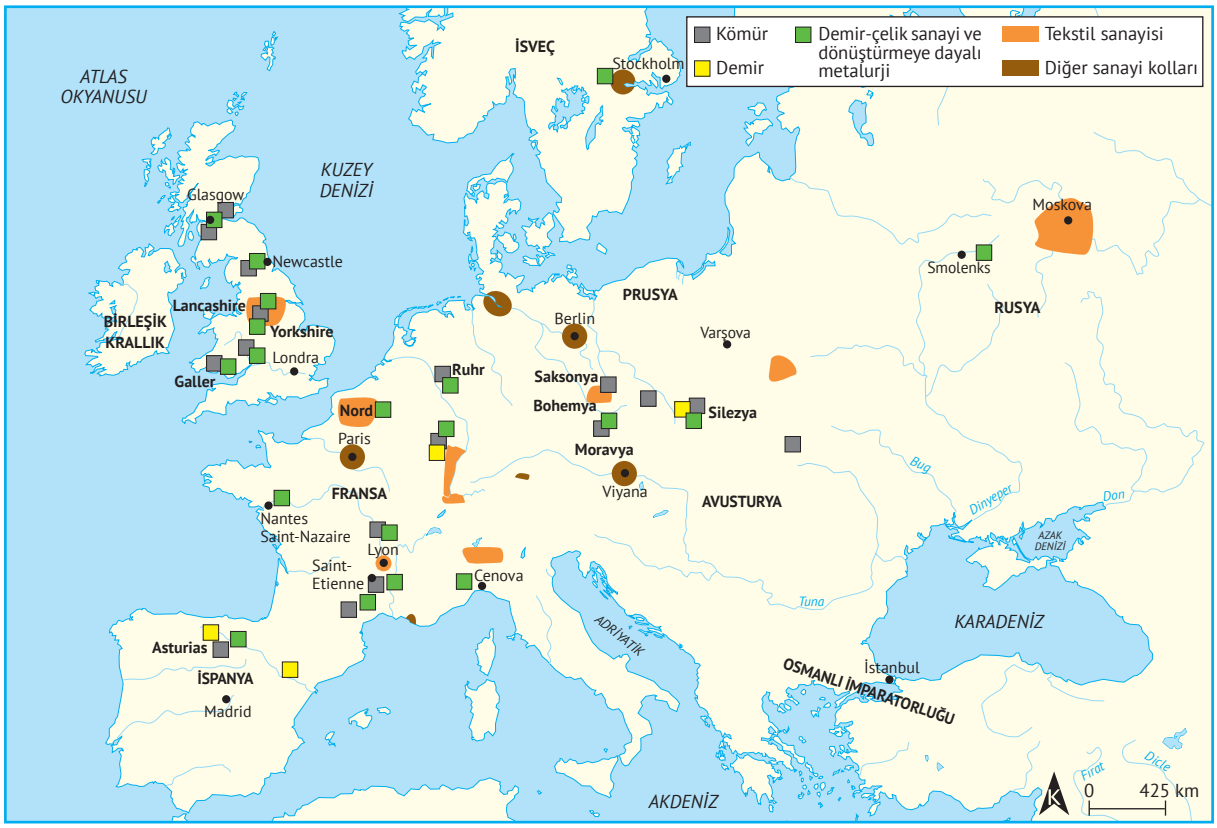

Harita 3.1
XIX. yüzyılın başlarında Avrupa sanayisi

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkmasında Avrupa'daki bilimsel gelişmeler ve teknik buluşlar etkili olmuştur. Teknik gelişmeler o döneme kadar hâkim olan geleneksel üretim tarzını değiştirmiş ve endüstriyel üretim tarzını başlatmıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sağlanmıştır. Tarıma dayalı toplumlarda üretim, el tezgâhlarında yapılırken sanayileşmeyle birlikte artan üretim, büyük sermayelerle kurulmuş fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Böylece endüstriyel üretime geçen Avrupa'da ekonomik refah yükselmiştir.

Sanayi Devrimi öncesinde yün ve pamuk, köylü kadınlar tarafından önce iplik daha sonra her köy evinde bulunan el tezgâhlarında kumaş hâline getirilmiştir. XVIII. yüzyılda iplik makinesinin, dokuma mekiğinin ve dokuma tezgâhının icadıyla özellikle tekstil sektöründe büyük gelişmeler kaydedilmiştir (Görsel 3.12). Bu buluşlar sayesinde seri üretime geçen Avrupa ülkelerinde verimlilik oldukça artmıştır.

Görsel 3.12
İplik yapımı (Tablo)

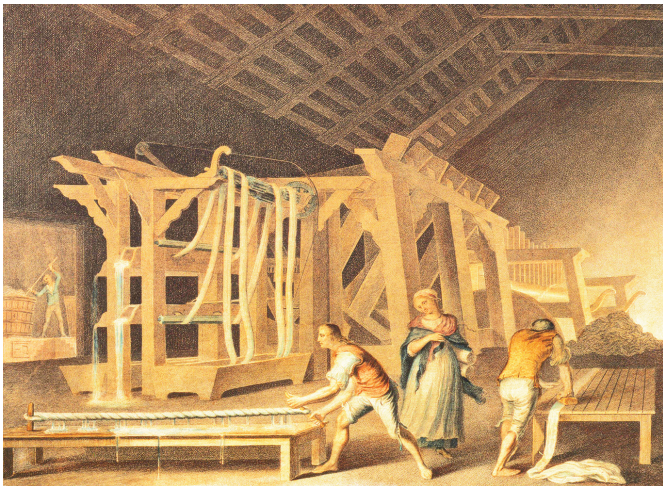

Sanayi Devrimi'yle daha önce geleneksel yöntemlerle yürütülen tarımsal faaliyetlerde de teknik gelişmeler uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde ekili alanların genişlemesi, büyük çiftliklerin kurulması, çiftçilerin uzmanlaşması ve makineleşme tarımsal üretimi artırmıştır. Bu yeniliklerin uygulandığı bölgelerde, birim topraktan ya da iş gücünden elde edilen ürün miktarı büyük ölçüde artış göstermiştir.

Sanayileşen Avrupa'da fabrikaların çoğalmasıyla işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yeni sınıfla birlikte çalışma hayatının geleneksel aktörleri değişmiştir. Geleneksel üretim tarzının meslek kuruluşları XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren önemini yitirirken usta-çırak kavramının yerini patron-işçi kavramı almıştır. Dayanışma olgusu da yerini menfaat çatışmasına bırakmıştır. Sanayi Devrimi sonrası üretimdeki organizasyon hem işçinin fabrikada yoğun mesai harcamasına hem de hep aynı işi yapmasına sebep olmuştur. Bu durum işçinin kendi alanı dışındaki alanlarda ustalaşmasını engellemiştir.

İşçi Sınıfı

Avrupa'da tarımsal alanlardan sanayi merkezlerine gerçekleşen göçler, yeni sosyal problemlerin de doğmasına sebep oldu. Fabrika çevreleri, hayat şartları iyi olmayan yeni işçilerin yerleşim bölgeleri hâline geldi. Yetişkin erkeklere göre daha düşük ücret ödenen kadın ve çocukların çalıştırılması yaygınlaştı (Görsel 3.13). Çalışma saatleri uzadı ve çalışma şartları çok ağırlaştı. Çalışanlara verilen ücret bütün aile fertlerinin çalışmalarını gerektirecek kadar azdı. Hafta tatili ve iş güvenliği uygulamaları ile sağlık ve emeklilik sigortaları henüz mevcut değildi. Bütün bu olumsuz şartlar, çalışan kesimde genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı. İşçiler ağırlaşan hayat şartlarının, içine düştükleri çaresizliğin sebepleri olarak yeni makineleri gördü. Böylece gerek İngiltere'de gerekse daha sonra Kıta Avrupası'nda görülen makineleri kırma ve tahrip etme eğilimleri başladı. Tahta ayakkabı yani "sabot" ile makinelere yapılan tahribat, "sabotaj" kelimesini ortaya çıkardı. 1779'dan itibaren ilk defa İngiltere'de görülen makine kırıcılara, ölüm cezaları öngören yasalar konuldu.

Beydilli, 1991, s.143'ten düzenlenmiştir.

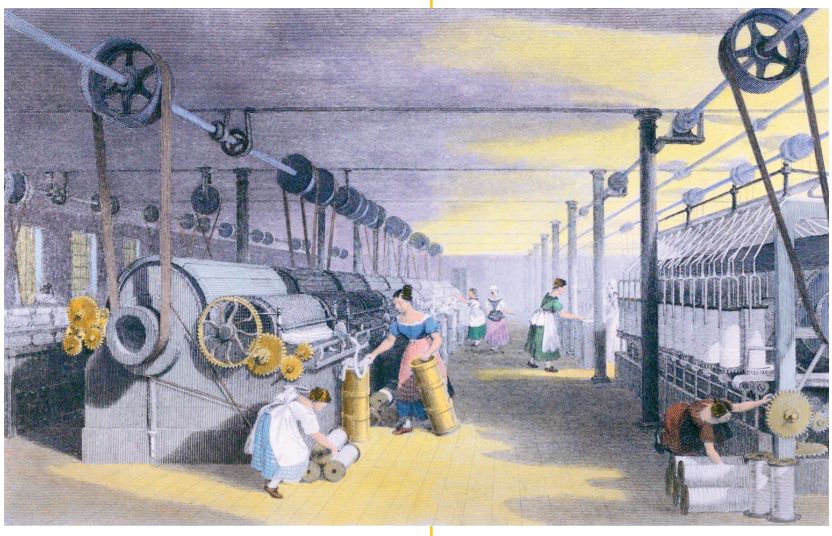

Görsel 3.13
Fabrikalarda kadın ve çocukların çalıştırılması (İllüstrasyon)

YORUMLAYALIM

Fabrikalaşmanın işçi sınıfına sosyo-ekonomik etkileri hakkında neler söylenebilir?

Sanayileşmeyle (Görsel 3.14) sermaye sahibi burjuva sınıfının kurduğu büyük fabrikalarda işçiye ihtiyaç duyulduğu için köylerden kentlere göç hızlanmıştır. Böylece Avrupa'da hızlı bir şehirleşme süreci yaşanmıştır. Sanayi Devrimi, sosyal hayatta da değişikliklere neden olmuş ve toplumun geleneksel yapısını tahrip etmiştir. Artık büyük üretim yerleri olan fabrikalar, geleneksel hayat tarzını değişikliğe uğratmıştır.

Görsel 3.14
Batı Avrupa'da sanayi kuruluşlarının ortaya çıkması

Liberalizm ve milliyetçilik akımıyla birlikte Sanayi Devrimi, Avrupa'yı büyük ölçüde değiştirmiş ve sistemli sömürgecilik faaliyetleri sayesinde tüm dünyaya yayılmıştır. Böylece Avrupa'nın dünyadaki üstünlüğü kesin bir şekilde sağlanmıştır. Bu devrim, XIX. yüzyıl boyunca Avrupa'yı sarsacak olan sosyalizmin doğmasına da neden olmuştur. Yeni ideolojiler, Avrupa'da sınıf mücadelesine bağlı ideolojik karışıklıkları başlatmıştır.

Sanayi Devrimi'nin Sonuçları

- Avrupa'da üretimde artış sağlanmış ve ekonomik büyüme yaşanmıştır.
- Geçimlik ekonomi anlayışı terk edilmiş ve ekonomide kâr etmek amaç olmuştur.
- Makineleşme sonucunda işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.
- Sanayinin geliştiği ve ticari faaliyetlerin merkezi konumundaki yerlerde kentleşme başlamıştır.
- Tıptaki gelişmelerle nüfusta artış sağlanmıştır.
- Bankacılıkta, ticarette ve para hacminde genişleme olmuştur.
- Yeni ham madde ve pazar arayışı Avrupa devletleri arasında rekabete neden olmuştur.

Sanayi Devrimi; el emeğine dayanan üretim yerine, sermaye ve makinelerin yer aldığı yeni bir ekonomik yaşama geçmeyi sağlamıştır. Bunun sonucunda Avrupa'da mal ve ürünlerde üretim hızı ve miktarı artmıştır.

Tablo 3.1: Üretim Tarzları Arasındaki Farklar

Üretimin Değişkenleri	El Emeğine Dayalı Üretim	Endüstriyel Üretim
Çalışma Ortamı	Küçük el tezgâhları, atölyeler	Fabrikalar
Üretim Aletleri	El aletleri	Makineler
Üretim Hızı ve Miktarı	Daha az, kaliteli ve yavaş	Daha fazla, standart kalitede ve hızlı
Üretim Organizasyonu	Mal ve hizmet arzının bol, kaliteli ve ucuz olmasını sağlamak	Kâr amaçlı üretimi artırmak
Çalışma Disiplini	Usta-çırak ilişkisi, iş birliği ve dayanışma	Patron-işçi ilişkisi, rekabet

Mutlak Monarşiden, Anayasal Monarşiye Geçiş

Yeni Çağ'da burjuvazinin desteği ile krallar, feodaliteye karşı iktidarını güçlendirmiş ve Avrupa'da mutlak monarşiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çağda yükselen sınıf olan burjuvazi, kendi üretim ilişkilerini destekleyecek ve güvenli bir merkezî yönetim kurabilecek olan kralların yanında yer almıştır. Böylece Avrupa'da mutlak monarşiler kurulmuş ve ülkenin her yerinde aynı ticaret yasaları hâkim kılınmıştır.

Monarşinin oluşum sürecinde, çıkarlarına uygun davranan burjuvazi ile krallar arasında feodal güçlere karşı geçici bir iş birliği yapılmıştır. Ancak Sanayi İnkılabı sonrasında bu iş birliği bozulmaya başlamış ve belirleyici sosyal sınıf olan burjuva, soyluların yerini almıştır. Ekonomik gücüne dayanarak siyasal yapıda da hak arayışları içine giren burjuvazi ile krallar arasındaki denge, burjuvazi lehine değişmiştir. Artık burjuvazi, kralın yetkilerini sınırlandırarak siyasi haklar elde edebilmenin mücadelesini vermeye başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Anayasal sistem ilk kez İngiltere'de XIII. yüzyılda doğmuş ve gelişmiştir. Milliyetçilik ve demokrasi anlayışı, Sanayi Devrimi ve sömürgecilikle birleşmiştir. Böylece anayasal süreç Batı Avrupa'dan Orta Avrupa'ya, oradan da Doğu Avrupa ve Osmanlı Devleti üzerinden geçerek tüm dünyaya yayılmıştır.

Görsel 3.15
Polonya Anayasası'nın halka duyurulması (Tablo, Jan Matejko, 1891, Varşova Kraliyet Sarayı, Varşova / Polonya)

Avrupa'da aydınlanma düşüncesi ilkelerine dayanan ilk modern ve yazılı anayasa 3 Mayıs 1791 tarihli Polonya Anayasası'dır (Görsel 3.15). Bu anayasadan bir süre sonra yeni bir anayasa da Fransa'da ilan edilmiştir. İhtilalle birlikte mutlak iktidarını kaybeden kralın yetkileri, anayasayla sınırlandırılmış ve bu yetkiler meclisle paylaşılmıştır. Diğer Avrupa ülkelerinin de örnek aldığı Fransa Anayasası'yla Avrupa'da meşruti monarşiler devri başlamıştır. Bu sayede Viyana Kongresi'nde alınan kararların egemen kılınmak istendiği 1815-1830 yılları arasında bile Avrupa'da birçok ülke, anayasa ile yönetilmiştir. Krallar, bu anayasaları kaldırmak veya sınırlarını daraltmak için çalışmış, liberaller de anayasanın sınırlarını daha da genişleterek tam uygulanmasını sağlamak istemiştir.

3.2. SÖMÜRGECİLİĞİN KÜRESEL ETKİLERİ

Sömürgecilik faaliyetlerinin kültürel değerlere etkileri hakkında neler söylenebilir?

TARTIŞALIM

Avrupalı güçlerin XVI. yüzyıl başlarından itibaren uyguladıkları sömürgecilik faaliyetleri, Sanayi İnkılabı sonrasında farklı bir boyut kazanmıştır. Sanayileşen Avrupalı devletlerin kapitalist uygulamalarla ucuz ve fazla mal üretimi, ham madde ve pazar sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle yeni pazarlar aramaya başlayan sömürgeci Avrupalı devletler, dünya ticaret dengesini değiştirmiştir.

Sanayi İnkılabı sonrasında İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz gibi Avrupalı güçler birer sömürge imparatorluğu hâline gelmiştir. Aralarında giderek artan rekabetle mücadele etmek zorunda kalan bu devletler, özellikle Uzak Doğu ve Afrika'da yeni pazarlar ele geçirmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Almanya, Belçika ve İtalya da sömürgecilik yarışına dâhil olmuştur. Sömürgelerindeki değerli maden, pamuk, yün, kauçuk, buğday, et gibi ham maddeleri ülkelerine taşıyan Avrupalılar; demir yolu malzemesi, tekstil ürünleri gibi işlenmiş mamulleri ise bu bölgelerde pazarlamıştır. Bu sayede uluslararası pazarlar denetim altında tutulmuş ve ticaret, bazı bölgelerde Avrupa'nın tekeline girmiştir.

Görsel 3.16
Şeker kamışı toplayan köleler (Şeker Kamışını Kesmek, Tablo, Brown Üniversitesi John Carter Brown, Kütüphanesi, ABD)

Avrupalı devletler, yayıldıkları bölgelerde insan ve doğa kaynaklarını insafsızca sömürmüş (Görsel 3.16) veya kâr uğruna katletmiştir. Örneğin zengin maden kaynaklarına ve verimli topraklara sahip olan Kongo, XIX. yüzyılda Belçika tarafından hem sömürülmüş hem de insanlık dışı uygulamalara maruz kalmıştır. Kongo diğer sömürge ülkelerinden farklı olarak Belçika Kralı II. Leopold'un (Liupold) özel mülkü olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla buradaki bal mumu, kahve, meyve, fil dişi, mineral, hurma yağı ve kauçuk elde etme hakkı da krala verilmiştir. Özellikle kauçuk tarımında Kongo halkı gayriinsani şartlarda çalıştırılmıştır. Lastik üretiminde Avrupa'nın temel gereksinimlerinden biri hâline gelen kauçuk ağaçları kısa vadeli kâr için acımasızca sökülmüş ve çalışmak istemeyen yerliler soykırım anlayışıyla katledilmiştir. Zorunlu çalışma uygulaması, Kongo'daki bazı yörelerin insansız kalmasına neden olmuş ve nüfus yaygın bir biçimde erimiştir. Özellikle II. Leopold Dönemi'nde yirmi milyon olan Kongo nüfusu, burada uygulanan ağır şartlar yüzünden on milyona kadar düşmüştür.

Sömürgelerinde acımasız uygulamalar yapan bir diğer devlet ise Almanya olmuştur. Güney Batı Afrika'yı (Namibya) sömüren

Almanya, 1904-1908 yılları arasında yerli halklardan Nama ve Hereroları katletmiştir. Almanlar, yerel halkı sadece kurşunla değil aynı zamanda su kuyularını zehirlemek, zorla çalışma kamplarında tutmak, tıbbi deneyler ve araştırmalar yapmak suretiyle öldürmüştür. Almanya, Namibya'da Nama ve Herero halklarından yetmiş binden fazla kişiye karşı işlenen suçları 2021'de soykırım olarak kabul etmiştir. Böylece Namibya Katliamı 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak tarihteki yerini almıştır.

TARTIŞALIM

Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri kapsamında yaptıkları katliamların etkileri hakkında neler söylenebilir?

Görsel 3.17
Demir yolu yapımı
(İllüstrasyon, Duvaux Journal Üniversitesi, Fransa)

Sömürgeleştirilen toprakların genişlemesi, rekabetin artmasına ve Avrupalıların yeni önlemler almasına sebep olmuştur. Ucuz ham madde teminine ve işlenmiş malların ihracına önem veren sömürgeci devletler, kendi pazarlarını yüksek gümrük vergileriyle korumuştur. Avrupalılar diğer kıtalar üzerinde egemenlik kurmak için her zaman sömürge sistemine başvurmamıştır. Uyguladıkları kapitalist politikalar gereği Amerika'daki eski İspanyol ve Portekiz sömürgeleri ile İran, Çin, Osmanlı Devleti gibi ülkelerin madenlerini ve tarım alanlarını da işletmiştir. Ayrıca buralarda liman ve demir yolu inşa etme (Görsel 3.17) haklarını da alarak ekonomik avantajlar elde etmişlerdir. Sömürgeci devletler tarafından XIX. yüzyıl ortalarından itibaren bu yöntemle bölüşülen Çin, kâğıt üzerinde bağımsız bir devlet olarak kalmış ancak gümrük hakları da dâhil tüm zenginlikleri sömürülmüştür.

Görsel 3.18
Misyonerlik faaliyetleri
(Gravür)

Sanayi İnkılabı'nın sağladığı teknik üstünlükle dünyaya egemen olan Avrupalılar, sadece ekonomik sömürüyle yetinmemiştir. Sömürülen topraklardaki mahallî değerler, dinî-kültürel kimlikler ve tabii aidiyetler uygulanan politikalarla tahrip edilmiştir. Kendi uygarlıklarının üstünlüğüne inanan Avrupalı devletler, bu üstünlüğü yaymak amacıyla asimilasyon hareketine başlamıştır. Önce misyonerler vasıtasıyla Hristiyanlığı dünyaya yaymaya çalışan Avrupalılar (Görsel 3.18) ardından ticaret ve diplomasi alanında kendi dillerini zorunlu hâle getirerek yerli halkların dillerini asimile etmiştir.

Sanayi Devrimi Sonrası Avrupalı Devletlerin Sömürge Faaliyetleri (Harita 3.2)

Harita 3.2
Sömürge faaliyetlerinde bulunan Avrupalı devletler

1 **İngiltere:** Dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuştur. Amerika, Hindistan, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Afrika kıtalarındaki sömürgelerinde yerli halklara insanlık dışı uygulamalarda bulunmuştur.

2 **Portekiz:** Köle ticaretini başlatan sömürge imparatorluğu olup Afrika sahillerindeki sömürgelerini XIX. yüzyıl başında İngiltere'ye kaptırmıştır.

3 **İspanya:** Afrika ve Amerika kıtalarında sömürgeler edinmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Amerika'daki sömürgelerinin çoğunu kaybetmiş, eski sömürge imparatorluğundan geriye Küba ve Porto Riko kalmıştır.

4 **Hollanda:** Amerika ve Afrika kıtalarında kurduğu sömürgelerinde doğal ve insani kaynakları kullanmıştır.

5 **Fransa:** Afrika Kıtası ve Hindiçin'e yayılmıştır. Özellikle Afrika'da yoğun bir kültürel emperyalizm uygulamıştır. Napoleon (Napolyın) Dönemi'nde Fransız sömürgelerinde köle ticareti yeniden uygulanmaya başlanmıştır.

6 **Almanya:** Afrika kıtasında sömürgeler edinmiş ve XX. yüzyılın ilk soykırımını Namibya'da uygulamıştır.

7 **İtalya:** Sömürgecilik faaliyetlerine geç katılmış ve Afrika kıtasında yayılma göstermiştir.

8 **Belçika:** Kongo'da uygulanan insanlık dışı uygulamalar yüzünden Kral II. Leopold Dönemi'nde yaklaşık 10 milyon kişi hayatını kaybetmiştir.

3.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ORDUYA GEÇİŞ

TARTIŞALIM

Ülkelerin, ordu teşkilatına önem vermesinin sebepleri neler olabilir?

Zorunlu Askerlik Sistemi

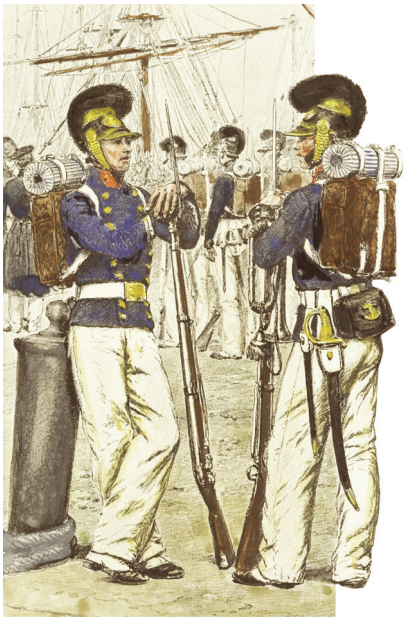

Görsel 3.19
Askerlik görevini yapan vatandaşlar
(Temsilî, Dijital Koleksiyon)

Avrupa'da XIX. yüzyılda ortaya çıkan ulus devletler, siyasi ve askerî güç olarak çok uluslu imparatorluklara karşı ciddi bir tehdit oluşturmuştur. XIX. yüzyılda yaygınlaşan ve güçlenen milliyetçilik akımına bağlı olarak gelişen ulusal hareketler de imparatorlukların birliğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum karşısında imparatorluklar kendilerini yenilemeye ve ulus devletlerin yöntemlerini kullanarak bu tehdide karşı koymaya çalışmıştır. Bu yöntemler; anayasal sistem, vatandaşlık, zorunlu eğitim ve zorunlu askerlik gibi uygulamalardır ve bunlar imparatorlukların değişim sürecini başlatmıştır. Böylece modernleşme çalışmaları imparatorlukların ulusallaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan zorunlu askerlik sistemi hem ulus devletlerin kurulmasında hem de cumhuriyet rejimlerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra halkın vatanını savunması gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre her birey, vatan savunmasından sorumlu olup (Görsel 3.19) gerektiğinde millet, ordu olarak görev yapmalıdır. Fransız İhtilali'nden sonra yaygınlaşmaya başlayan ulusçuluk anlayışıyla birlikte Avrupa'da millî ordu kavramı ulus devletlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Zorunlu askerlik sistemi, ulus devletlerin profesyonel (daimî) ordusunun dışında veya ordusuna asker sağlamak amacıyla vatandaşları devletin savunmasında belirli bir zaman için görevlendirmesidir. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren etkili olan bu sistemde devlet; askerlerin giyim, teçhizat ve temel insani ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Görsel 3.20
Fransız İhtilali sırasında isyan
(Tablo)

Fransız İhtilali'nden sonra birçok cephede Avrupa devletleriyle savaşan Fransa, askere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bunun üzerine 1793'te ilan edilen bir anayasa bildirgesi ile Fransa'da askerlik zorunlu hâle getirilmiştir. Avrupa devletleriyle yapılan savaşlara, ülkedeki iç isyanlar (Görsel 3.20) eklenince askere olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak isteyen Fransız Hükûmeti, 1793'te çıkardığı seferberlik kararnamesi ile 18-25 yaş arasındaki sağlıklı genç erkeklere askerliği zorunlu hâle getirmiştir. Böylece ücret almadan gönüllü olarak yapılan zorunlu askerlik hizmeti, kanuni bir zorunluluk olarak ulus devlet yapısında gelişme imkânı bulmuştur.

23 Ağustos 1793 Tarihli Seferberlik Kararnamesi

Fransa'daki genel seferberlik uygulamasını yürürlüğe sokan 1793 tarihli kararnamenin birinci maddesi şu şekildedir: "Şu andan itibaren, düşmanlarımızın tümü cumhuriyet topraklarından çıkartılana kadar Fransızların hepsi orduda hizmet etmek üzere sürekli göreve alınmıştır. Genç erkekler muharebeye gidecekler, evli erkekler silah yapacaklar ve harp malzemesi taşıyacaklar, kadınlar çadır ve giyecek yapacaklar ve hastanelerde hizmet edecekler, çocuklar eski ketenlerden pansuman bezi yapacaklar, yaşlı erkekler meydanlarda cumhuriyetin lehinde ve krallara karşı nefret dolu konuşmalar yaparak askerlerin cesaretlerini artıracaklardır (Görsel 3.21)."

Brinton, Craig ve Gilbert, 2003, s. 71'den düzenlenmiştir.

Görsel 3.21
Fransız askerleri (Temsilî, Dijital Koleksiyon)

YORUMLAYALIM

Zorunlu askerlik sistemiyle devletlerin askerî yapılarında ne gibi değişiklikler meydana geldiği söylenebilir?

Zorunlu askerlik sisteminin yaygınlaşması XIX. yüzyılda Avrupa'daki önemli gelişmelerden biri olmuştur. Devletlerin askerî gücü ve halk üzerindeki kontrolünü artıran bu sistem sayesinde savaşlar daha yıkıcı hâle gelmiştir. Ulus devletler, zorunlu askerlikle hem güçlü bir ordu meydana getirmiş hem de merkezî yapılarını güçlendirmiştir. Bu sistemle ordu, milletin okulu olarak değerlendirilirken orduya modernleştirme görevi de verilmiştir. Orduda askerlere okuma yazma, devletin resmî dili ve devletin temel değerleri öğretilerek vatandaşlık eğitimi verilmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ulus devletleşme sürecinin Avrupa ve dünyada güç kazanmasıyla beraber askerlik bir vatan hizmeti olarak görülmeye başlanmıştır. İmparatorlukların dağılmasıyla birlikte ulus devletler, ordularını aynı ülkede doğmuş aynı inanç ve kültür kökenine sahip kişilerden oluşturmaya dikkat etmiştir.

Osmanlı Ordusunda Modernleşme

Osmanlı Devleti gibi çok uluslu yapıya sahip devletler, ulusal bağımsızlık hareketlerini önlemek ve siyasi birliğini sağlamak için zorunlu askerlik sisteminden yararlanmak istemiştir. Ancak çok uluslu devletlerin bu sistemi kendi bünyelerinde uygulamaları, ulus devletler kadar kolay olmamıştır. Çünkü çok uluslu devletler ordularını kendi geleneklerine uygun olarak farklı şekillerde teşkilatlandırmış ve tebaanın tamamını askere almamıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren askerî teknoloji alanındaki yeniliklere açık olmuştur. İstanbul'un Fethi'nden sonra silah,

teçhizat ve mühimmat imalathaneleri kurulmuş ve tersaneler inşa edilerek güçlü bir yerli askerî sanayi oluşturulmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan siyasi rekabet ve XVIII. yüzyıldaki Sanayi İnkılabı, askerî teknolojideki gelişmeleri de hızlandırmıştır. Osmanlı devlet adamları, Avrupa'daki bu yenilikleri takip etmek için büyük çaba göstermiştir. Batı'daki teçhizat, son model silahlar, zırhlı gemiler (Görsel 3.22) ve askerî sanayide kullanılabilecek makineler ithal edilmeye başlanmıştır. Bunların benzerleri ülke içinde de üretilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Bu nedenle Osmanlılar, askerî teknolojiyi sadece kullanan pozisyonunda kalmıştır.

Görsel 3.22
Zırhlı gemi

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda Rusya ve Avusturya'ya karşı ağır yenilgiler alarak büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı devlet yöneticileri, sadece eski kurumları yenileme yoluna gitmemiş aynı zamanda Avrupa'daki kurumların benzerlerini örnek alan ıslahat hareketlerine girişmiştir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud, Batı tarzı reformlar yapmıştır.

Sultan III. Selim Dönemi'nde Batı tarzında Nizam-ı Cedit Ordusu (Görsel 3.23) kurulmuştur. II. Mahmud Dönemi'nde ise Yeniçeri Ocağı kaldırılarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti, Batı tarzı yeni ordu kurma projeleriyle askerî rekabete ayak uydurmaya çalışmış ve bunun yanında merkezî idarenin otoritesini artırmayı amaçlamıştır.

Görsel 3.23
Nizam-ı Cedit askeri
(Temsilî, Dijital Koleksiyon)

III. Selim ve Nizam-ı Cedit

III. Selim, yalnız askerî alanda değil devletin bütün müesseselerinde düzenleme yapılması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle devlet adamlarının da tavsiye ve görüşleri doğrultusunda büyük bir reform hareketine girişmiştir. III. Selim tarafından girişilen bütün ıslahat hareketlerini kapsayan Nizam-ı Cedit, dar ve geniş olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Dar anlamıyla Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen eğitimli askeri anlatmak için kullanılmıştır. Geniş manada ise orduyu muntazam hâle getirilmesini sağlamak, ulemanın geriliğe yönelik zihniyetine karşı koyarak onların nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, teknik ve medeniyetteki hamlelerine ortak yapmak için giriştiği ıslahat hareketlerinin bütününü ifade etmektedir.

Özcan, 2002, s.673-674'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan III. Selim'in, devletin bütün müesseselerinde düzenleme yapmak istemesinin sebepleri neler olabilir?

Nizam-ı Cedit Ordusu

Avrupa'nın üstünlüğü her ne kadar Lâle Devri'nden itibaren kabul edilse de Batılılaşmayı her alanda bir devlet politikası hâline getiren Sultan III. Selim (Görsel 3.24), Batı tarzında köklü reformlar yapmak istemiştir. Avrupalı devletler karşısında alınan yenilgiler ve sürekli karşı karşıya kalınan saldırılar, III. Selim'i öncelikle askerî reformlar yapmaya zorlamıştır. Bu nedenle ilk olarak Yeniçeri Ocağı'nın modernleşmesi için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca yapılan bu yeniliklere karşı oluşabilecek tepkileri önlemek için de yeniçerilerin maaşları artırılmış ve tam zamanında ödenmiştir. Fakat bununla yetinmeyen III. Selim, yeni bir ordu oluşturmak istemiştir. Bu nedenle 1792'de Batı tarzında eğitilen ve teçhizatlandırılan Nizam-ı Cedit Ordusu kurulmuştur. Bu ordunun masraflarını karşılamak için de İrad-ı Cedit denilen yeni bir hazine oluşturulmuştur. İlk başta 2.500 kişilik bir güce sahip olan bu birliğin kadrosu, 1806 yılına gelindiğinde 22.685 asker ve 1.590 subaya yükselmiştir. Bunların bir yarısı İstanbul'da kalırken diğer yarısı Anadolu'nun vilayet merkezlerine dağıtılmıştır. Bu ordunun asker ihtiyacı, Anadolu'daki köylerden temin edilmiş ve askerlik süresi üç yıl olarak belirlenmiştir.

Görsel 3.24
Sultan III. Selim
(TSMK. A.3689, 2, İstanbul)

İyi yetişmiş silahlı birlikler olan Nizam-ı Cedit Ordusu (Görsel 3.25) ile hem İstanbul'da hem de taşrada merkezî idarenin otoritesinin artırılması amaçlanmıştır. Asker toplama tarzı olarak zorunlu askerlik sistemi içinde yer almayan Nizam-ı Cedit Ordusuna asker olarak girebilmenin temel şartlarından biri Müslüman olmaktır. Bu yeni orduya ilk girenler, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda esir alınanlar ile İstanbul sokaklarından toplanan gençler olmuştur. Daha sonraları Anadolu'dan da askerler gelmeye başlamış ve bunlar, İstanbul'da şehir merkezine uzak kışlalarda askerî eğitime alınmışlardır.

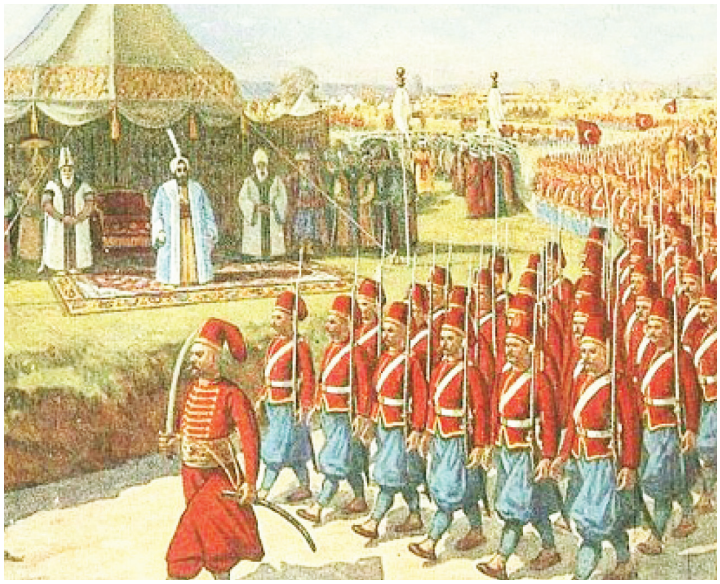

Görsel 3.25
Nizam-ı Cedit Ordusu
(Tablo)

Nizam-ı Cedit Ordusu, Filistin'i işgal eden Napoleon'u Akkâ'da mağlup ederek en önemli başarısını elde etmiştir. Bu durumdan cesaret alan Sultan III. Selim, vilayetlerde yeni birlikler kurulması için asker toplamaya girişmiş ve Anadolu'da da yeni kışlalar kurdurmuştur. Fakat bu uygulama, Balkanlarda çok sert direnişle karşılanmıştır. 1805'te Rumeli'deki köylerden 20-25 yaşları arasındaki gençler askere alınmaya çalışılmışsa da hem yeniçeriler hem de köylüler buna şiddetli tepki göstermiştir. Baskıların artması üzerine III. Selim, ordusunun gücünü kullanamadan Nizam-ı Cedit birliklerini 1807 yılında dağıtmak zorunda kalmıştır.

Nizam-ı Cedit Ordusunun kurulmasının gerekçeleri nelerdir? CEVAPLAYALIM

Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması (1826)

Sultan II. Mahmud (Görsel 3.26) Dönemi'nde, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Nizam-ı Cedit Ordusu örnek alınarak Sekban-ı Cedit isimli bir birlik oluşturulmuştur. Ancak kısa süre sonra çıkan isyan neticesinde Alemdar Mustafa Paşa öldürülerek Sekban-ı Cedit birlikleri dağıtılmıştır. Böylece yeniçeriler, Osmanlı yönetimi üzerindeki güçlerini bir kez daha artırmıştır. Bu dönemde adam kayırma ve rüşvet gibi yollarla ocağa alınan yeniçerilerin sayısı, kışlalarda bulunan askerlerin sayısından fazla hâle gelmiştir.

Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmayı düzeltmek için padişah ve devlet adamları tarafından tedbirler alınmak istenmiştir. Fakat yeniçeriler yapılmak istenen düzenlemelere karşı çıkarak hem eğitim düzenlerini hem de kullandıkları silah ve araç gereçleri, yeni teknolojiyle değiştirmeye yanaşmamıştır. Üstelik başta İstanbul olmak üzere kışlaların bulunduğu yerlerde halktan ve esnaftan haraç almışlar, açtıkları kahvehaneler ve benzeri iş yerleriyle haksız rekabet sonucu büyük kazanç elde etmişlerdir. Bu konumlarını kaybetmekten korkan yeniçeriler, başta askerlik olmak üzere devletin kurum ve kuruluşlarında yapılmak istenen bütün yeniliklere karşı çıkmıştır. Ayrıca Yeniçeri Ocağı, Sırp ve Yunan isyanlarını bastırmakta da yetersiz kalmıştır.

Görsel 3.26
Sultan II. Mahmud
(Tablo, TSM 17-115, İstanbul)

Sultan II. Mahmud bu durumun önüne geçmek için 1826'da Yeniçeri Ocağı içinde Eşkinci adı verilen talimli tüfekçi birliklerin kurulmasını sağlamıştır. Bu birliğe Yeniçeri Ocağı'nın bir şubesi görüntüsü verilmeye çalışılsa da Eşkinci birliği, talime dayalı bir düzene sahip olduğu için yeni bir askerî teşkilat gibi algılanmıştır. Bu nedenle yeniçeriler, Eşkincilerin talime başladığı gün İstanbul kahvehanelerinde, olumsuz propaganda yapmaya başlamıştır. Yeniçerilerin ileri gelenleri, yapılan işin kâfirleri taklit ve esas amacın ise Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesi olduğunu savunmuştur. Bu arada yeniçeri olan binlerce esnafın da gelirlerini kaybedeceği söylenerek ayaklanma için uygun bir ortam hazırlanmıştır. Sonunda Eşkinci birliği aleyhinde yapılan tahrikler etkisini göstermiş ve yeniçeriler 1826'da isyan etmiştir.

Sultan II. Mahmud, hızlı bir şekilde olağan üstü konuların görüşüldüğü danışma meclisi olan Meclis-i Meşveret'i toplayarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Toplantı sonucunda isyancılara karşı, kuvvet kullanılması yönünde karar çıkmış ve bu karar, ulema tarafından da onaylanmıştır. Hem halkın hem de ulemanın desteğini alan II. Mahmud, yeniçeri kışlalarını topa tutarak ortadan kaldırmıştır. Osmanlı tarihine "Vaka-i Hayriye" olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması, Osmanlı Devleti'nde ordu ve devlet teşkilatındaki modernleşmenin asıl başlangıcı kabul edilmiştir.

CEVAPLAYALIM

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmesinin gerekçeleri nelerdir?

Vaka-i Hayriye Olayı'ndan sonra toplanan Meşveret Meclisinde, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karar verilerek bir ferman hazırlanmıştır. Bu ocağın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla talimli ve düzenli yeni bir ordu kurulmuştur.

Görsel 3.27
Avrupa tarzı Osmanlı askeri
(Tablo, Dijital Koleksiyon)

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını ilan eden fermandan sonra Hz. Muhammed'in adına ithafen, bu yeni orduya Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (Hz. Muhammed'in Muzaffer Askerleri) ismi verilmiştir. Batı tarzında talim yapan bu yeni ordu, özellikle Sultan III. Selim Dönemi'ndeki Nizam-ı Cedit Ordusunun yapısı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Yeni kurulan ocağa on beş ile otuz yaş arasındaki gönüllü askerler seçilmiştir. Asgari hizmet süresi on iki yıl olarak belirlenmiş ve bu süre sonunda askerlere emeklilik hakkı tanınmıştır. Kişinin askerliğini tamamlayıp sivil hayata dönmesi, bir meslekle uğraşması ve evlenmesi için bu sürenin dolması şart koşulmuştur. Avrupa tarzı yeni orduya (Görsel 3.27) asker alımında Balkanlarda bir direniş olması üzerine Sultan II. Mahmud, Anadolu'daki gençleri orduya almaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yeni düzenli ordu kurma teşebbüslerinin amaçları neler olabilir?

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerlik Sistemine Geçiş

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin asker sayısı yeterli düzeye ulaşmamıştır. Bunda zorunlu askerlik uygulamasına geçilememesi, yeni ordunun tam olarak teşkilatlanamaması ve savaşlarda alınan yenilgiler etkili olmuştur. Ayrıca o dönemde devletin içinde bulunduğu siyasi durum da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusunun gelişimini engellemiştir. Yeni ordunun yetersizlikleri nedeniyle yapılan seferberliği kaldırmak ve ücretli askerlere olan ihtiyacı azaltmak için eyaletlerde Redif-i Asâkir-i Mansûre Ordusu kurulmuştur.

1839 Tanzimat Fermanı'nda, ulus devlet modelini andıran "muhafaza-i vatan" ifadesi yer almıştır. Bu durum, askerliğin artık Osmanlı tebaasının ortak sorumluluğunda olduğunu göstermiştir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1843 yılında çıkarılan bir kanunla askerlikte kura usulü getirilmiştir. Böylece özel statüdeki eyaletler dışında kalan yerlerdeki Osmanlı tebaasının tamamı askerlik hizmetinden sorumlu tutulmuştur. Bununla Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik sistemine geçişin yasal altyapısı oluşturulsa da uygulamaya hemen geçilememiştir. Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik sistemine, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geldikten sonra 1909'da çıkarılan gayrimüslimlerin de askere alınması kanunuyla geçilebilmiştir.

3.4. XIX. YÜZYILDA SOSYAL HAYATTAKİ DEĞİŞİMLER

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nde modern eğitim kurumlarının açılmasının sebepleri neler olabilir?

Ulaşım ve Haberleşme

Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupalı devletler yüksek kapasiteli, ucuz maliyetli ve güvenli bir taşıma sistemine ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da yol ve kanal inşası gelişmiştir. Yapılan bu yollar ve kanallar sayesinde hem insanlar hem de ürünler daha süratli ve daha ucuza taşınmıştır.

XIX. yüzyılda kapitalist devletler, ham madde ve pazarlara kolay ulaşabilmek için yeni bir ulaştırma aracı olan treni icat etmiştir. Buhar gücünün ulaşımda kullanılmasıyla ortaya çıkan tren ve demir yolu ağı (Görsel 3.28), kapitalist devletlerin etkinliğini ve gücünü artırmıştır. Avrupa'da ilk başarılı demir yolu 1830'da İngiltere'de açılmış ve kısa sürede ülkenin önemli şehirleri demir yoluyla birbirine bağlanmıştır. 1870'lere gelindiğinde Batı Avrupa, oldukça sık bir demir yolu ağı ile kaplanmıştır. Zamanla bu yeni teknolojinin emniyeti artırılmış, sürati ve taşıma kapasitesi yükseltilmiştir. Limanlar; demir yolu ile iç bölgelere bağlanarak buğday, kömür, demir gibi ağır ve hacimli mallar ucuz ve hızlı bir şekilde taşınmıştır.

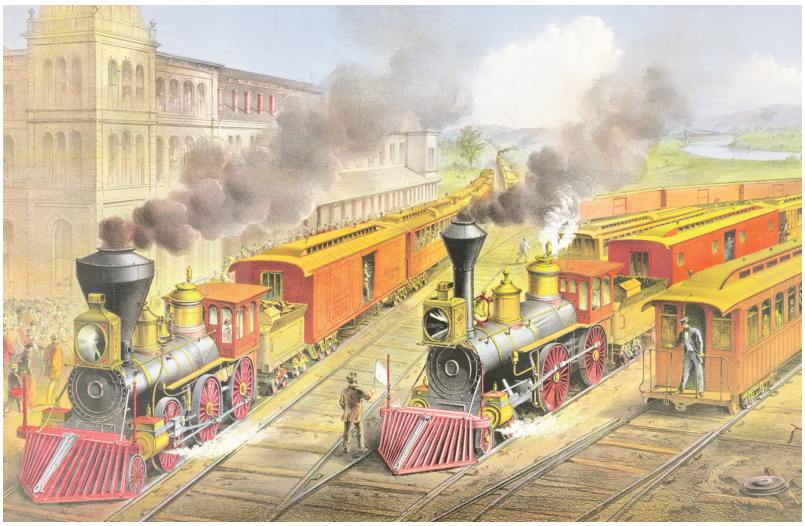

Görsel 3.28
Buharlı tren
(Taş baskı, Currier, Ives Gale Research Koleksiyonu, Washington Kongre Kütüphanesi)

Osmanlı Devleti'nde ilk demir yolu girişimleri, Islahat Fermanı'nın yabancı sermayeye imkân tanımasıyla gerçekleşmiştir. Osmanlılardan demir yolu imtiyazı alan İngiliz girişimciler, 1867'de 130 km uzunluğundaki İzmir-Aydın hattını inşa etmiştir. Daha sonra yeni sözleşmelerle uzatılan bu demir yolunun 1914'te toplam uzunluğu 610 km'yi bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde demir yolu faaliyetleri; yapım maliyetinin yüksek olması, sermaye, kaynak yetersizliği gibi güçlükler nedeniyle istenilen düzeyde olmamıştır. Demir yolu faaliyetlerinin yürütülmesi ancak bir imtiyaz olarak yabancı şirketlere verilmesiyle gerçekleşmiştir.

Böylece Osmanlı Devleti, demir yolu yapımını kapitalist devletlerin ekonomik, siyasi ve askerî çıkarlarına göre ele almak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde demir yolu yapımı Sultan Abdülmecid, Abdülaziz ve özellikle II. Abdülhamid'in politikalarından biri olmuştur. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin tüm demir yolu ağının yaklaşık %73'ünü inşa ettirmiştir (Harita 3.3).

Harita 3.3
XIX ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti demir yolu güzergâhı

Osmanlı devlet yöneticileri demir yolu yatırımlarıyla merkezî devlet otoritesinin ülkenin uzak bölgelerine kadar ulaştırılmasını, iç güvenliğin sağlanmasını, tarımsal vergilerin toplanmasını, savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme sevk edilmesini amaçlamıştır. Ayrıca ülkeyi boydan boya kat edecek bir demir yolu ağı, Osmanlı egemenliğini içten ve dıştan gelecek tehlikelere karşı da güvenlik altına alacaktır. İsyan bölgelerine kısa sürede ulaşılabilecek ve devletin otoritesini sarsan ayaklanmalar önlenebilecektir. Osmanlı Devleti'nde işletmeye açılan demir yolları sayesinde askerî birliklerin taşınması hızlanmış, isyan ve savaşlarda kolaylıklar sağlanmıştır. İnşa edilen demir yolları; Dömeke Savaşı'nda, Balkan Savaşlarında ve I. Dünya Savaşı'nda faydalı olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hicaz demir yolu hattının (Görsel 3.29), 1.500 km'lik kısmı finansmanıyla, inşaatıyla ve tasarımıyla İslam dünyasından toplanan bağışlarla Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yapılan yerli bir girişimdir.

Görsel 3.29
Hicaz demir yolu hattı inşası

XIX. yüzyılda Avrupa'da haberleşme alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak düzenli posta hizmetleri kurulmuş ve 1844'te telgrafın icat edilmesiyle Avrupa'daki büyük şehirler, haberleşme ağıyla da birbirine bağlanmıştır (Görsel 3.30).

Görsel 3.30
Avrupa'da bir telgraf ofisi (Gravür, François Louis, Washington Kongre Kütüphanesi)

Osmanlı Devleti'nde telgraf hattı ilk kez 1855'te kurulmuş ve bu hat İstanbul'u Avrupa'ya bağlamıştır. Kısa sürede telgraf, Osmanlı yöneticileri tarafından benimsenen başlıca teknolojik gelişmelerden biri olmuştur. Padişahlar, telgrafı birbirinden uzakta olan vilayetler üzerinde bir denetim aracı olarak kullanmıştır. Böylece devletin merkezî otoritesi ülke genelinde sağlanmaya çalışılmıştır.

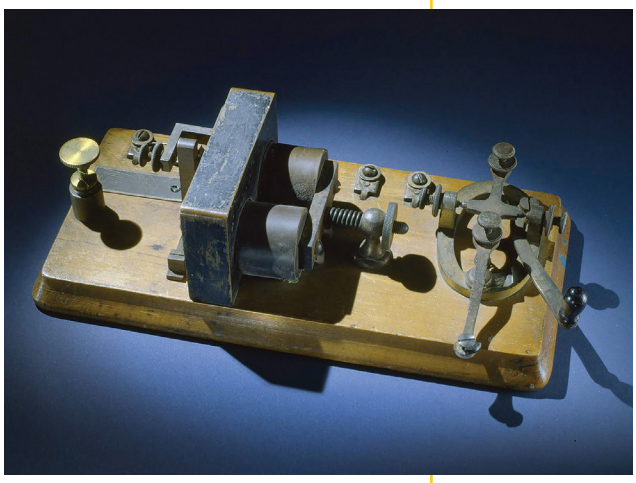

Görsel 3.31
Telgraf makinesi

Osmanlı Devleti'nde Telgraf

Osmanlı Devleti'nde telgraf hatlarıyla ilgili ilk çalışma Kırım Harbi esnasında başlamıştır. Bu hatlar devletin kendi ihtiyaçları için kurdurttuğu Edirne-Şumnu-İstanbul hatları olup Fransızlar tarafından yapılmıştır. İstanbul-Edirne hattı inşa çalışmalarına 1855 Mart ayında başlanmış ve İstanbul'dan Edirne'ye 270 km'lik bir hat çekilmiştir. Bu hat düz bir çizgi hâlinde Yedikule'ye kadar sur üzerinden gitmekte buradan Küçükçekmece-Büyükçekmece-Kumburgaz-Ereğli-Çorlu-Kosturan-Lüleburgaz-Havza yoluyla Edirne'ye bağlanmaktadır. Nihayet 19 Ağustos 1855'te Edirne telgrafhanesinin de faaliyete geçmesiyle İstanbul'a ilk telgraf çekilmiştir (Görsel 3.31).

Kaçar, 1986, s.14, 50'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

XIX. yüzyılda demir yolu ve telgrafın kullanılmasının Osmanlı merkezî otoritesine etkileri neler olabilir?

Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumları

XVII. yüzyıldan itibaren siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sebeplerle klasik yapısı bozulan Osmanlı Devleti çağdaşlarından geri kalmıştır. Kuruluş ve Yükselme dönemlerinde girdiği savaşları kazanan Osmanlı ordusu, XVII. yüzyıldan itibaren yaptığı savaşları kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyıla kadar Batı ile çok ilgilenmeyen Osmanlı Devleti, alınan mağlubiyetler üzerine Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Mevcut ordu ve eğitim düzeninde Batı'yla mücadele edemeyeceklerini anlayan Osmanlı devlet adamları, Avrupa'dan uzmanlar getirtmiştir. Böylece ilk kez XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen reformlarla Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma hamleleri yapılmıştır. Avrupa devletleriyle girilen siyasi ve askerî rekabet çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nde yeni kurumlar da açılmıştır.

Görsel 3.32
Sultan I. Abdülhamid (Konstantin Kapıdağlı, 1804-1806)

Hendesehane, çağdaşlaşma hareketinin ilk kurumudur. Sultan I. Mahmud, Osmanlı ordusunun yeniden güçlenmesi için çağdaş askerlik bilgisi bulunan subaylara ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Sadrazamın girişimiyle Conte de Bonneval (Kont dö Boneval) ülkeye davet edilmiştir. Bonneval, İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını almıştır. İçinde patlayıcı madde bulunan yuvarlak demir mermi olarak bilinen humbarayı yapan ve kullanan Humbaracı Ocağı'nın başına getirilip ocağı ıslah etmesiyle Humbaracı Ahmet Paşa olarak tanınmıştır. Onun çalışmalarıyla 1734 yılında İstanbul Üsküdar'da askerî bir okul olan Hendesehane kurulmuştur. Modern askerî teknikler hakkında eğitim veren Hendesehane'de, Batı eserlerinden tercüme edilmiş trigonemetri, geometri ve matematik kitaplarından dersler okutulmuştur. Tercüme edilen bu kitaplarla ilk defa modern matematik, Osmanlı ülkesine girmiştir. Fakat yeni eğitim anlayışından hoşlanmayan humbaracılar ile yeniçerilerin tepkisi ve ödenek sıkıntısı gibi sebepler, Hendesehanenin 1750'de kapatılmasına neden olmuştur.

Humbaracı Ahmet Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, Kaptanıderya Hasan Paşa'nın önerisi ile 1775 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından 1770 yılında Çeşme'de yakılması üzerine Kaptanıderya Hasan Paşa, yeni ve güçlü bir donanma kurulmasını istemiştir. Sultan I. Abdülhamid (Görsel 3.32) Dönemi'nde açılan bu okulda, gençleri özendirmek için öğrencilere burs ve okulun adının bulunduğu padişah tuğralı madalyalar verilmiştir. Okulun ilk hocaları Hasan Paşa ve Baron de Tott'tur (Baron dö Tott). Programında yabancı dil, pozitif bilimler ve uygulamalı derslerin yer aldığı Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (Görsel 3.33), Batı tarzında eğitim veren çağdaş bir kurumdur. Yerli ve yabancı birçok eserin yer aldığı zengin kütüphanesi ile Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, modern eğitim-öğretim anlayışı içerisinde günümüzde Deniz Harp Okulu adı ile varlığını sürdürmektedir.

Görsel 3.33
Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (İstanbul)

Görsel 3.34
Mühendishane-i Berr-i Hümâyun (İstanbul)

Mühendishane-i Berr-i Hümâyun, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Sultan III. Selim tarafından 1795'te İstanbul Eyüp'te kurulmuştur (Görsel 3.34). Kara Mühendishanesi olarak da bilinen okul; humbara, istihkâm ve mühendislik olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Okul programında pozitif bilimler ve uygulamalı savaş sanatı yer almıştır. Askerî kurumlara önem veren III. Selim, okula bağışlar yapmış, Avrupa'dan hoca ve kitaplar istemiştir. Mezunlarının askerî ocaklara subay olarak atandıkları okul için ayrıca bir matbaa da kurulmuştur. Mühendishane-i Berr-i Hümâyun, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar eğitim vermeye devam etmiştir.

Mekteb-i Harbiye, Sultan II. Mahmud'un isteğiyle 1834 yılında İstanbul Maçka'da kurulmuştur. Çağdaş bir kurum olan Mekteb-i Harbiye, Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye Ordusuna modern askerî ve teknolojik bilgiye sahip subay yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Mühendishane-i Berr-i Hümâyundan getirilen Türk hocalar ile Avrupa'dan getirilen yabancı subay ve uzmanlar, okulda güçlü bir öğretim kadrosu oluşturmuştur. Zamanla okul programında değişiklikler yapılmışsa da genel olarak geometri, logaritma, matematik, cebir, harita, ahlak, astronomi, tarih, coğrafya, Fransızca ve askerlikle ilgili dersler okutulmuştur. 1936 yılında Ankara'ya taşınan Mekteb-i Harbiye, günümüzde Millî Savunma Üniversitesine bağlı olarak eğitim ve öğretime devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki modern eğitim kurumlarıyla ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Mekteb-i Tıbbiye, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde 1827 yılında İstanbul Şehzadebaşı'nda kurulmuştur. Modern bir tıp okulu olan Tıbbiye, Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye Ordusunun sağlık alanındaki ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla açılmıştır. Öğretim dili Fransızca olan okulda anatomi dersleri, modeller ve resimlerle yapılmıştır. Okuldan mezun olanlar, tıp muavini olarak çeşitli görevlere atanmıştır. Tıbbiye ile yakından ilgilenen II. Mahmud, Avrupa'dan ünlü tıp hocalarını davet ederek Tıbbiyede görevlendirmiştir. Pozitif bilimleri içeren programıyla Tıbbiye, II. Mahmud'un okulu ziyareti sırasında "Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şâhâne" adını almıştır. 1847 yılında Viyana'ya gönderilen dört hekimin oradaki sınavlarda başarılı olması sebebiyle Viyana Tıp Fakültesi Kurulu tarafından Tıbbiyeye "Fakülte" unvanı verilmiştir. Bu gelişmeden sonra Tıbbiye diplomalarının üzerine "Osmanlı Fakültesi" yazılmıştır.

Görsel 3.35
Mülkiye (İstanbul)

Mekteb-i Mülkiye, Osmanlı Devleti'nin ilk sivil yüksekokulu olarak 1859'da İstanbul'da açılmıştır (Görsel 3.35). Modernleşme hareketinin uygulanabilmesi için gerekli olan çağdaş ve bilgili devlet adamlarının yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Programında tarih, coğrafya, iktisat, siyaset, muhasebe, devletler hukuku gibi dersler yer almıştır. 1877 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ismini alan okulun mezunları, üst düzey devlet kademelerine atanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında kapanan okul, 1936 yılında Ankara'ya taşınmıştır. Bu okul, günümüzde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nde akademik ve askerî eğitim veren modern kurumların yanında mesleki eğitim veren çağdaş okullara da ihtiyaç duyulmuş ve bu konuda çalışmalar yapılmıştır. 1869'da yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile mesleki eğitim önem kazanmıştır. Modernleşme amacıyla Sanat Mektepleri, Kondüktör Mektebi, Aşı Memurları Mektebi, Telgraf Memurları Mektebi, Rüsumat Memurları Mektebi, Dişçi Mektebi, Demir yolu Memurları Mektebi, Çırak Mektepleri gibi meslek okulları açılmıştır.

Avrupa devletleriyle giriştiği siyasi ve askerî rekabet çerçevesinde gerçekleştirdiği bu reformların başarıya ulaşması için Osmanlı Devleti, nitelikli insan yetiştirmeye önem vermiştir. Bu nedenle Sultan II. Mahmud, 1824 yılında yayımladığı bir fermanla İstanbul'da ilköğretimi zorunlu hâle getirmiştir. Eğitimde önemli bir yenilik olarak kabul edilen bu gelişmeyle II. Mahmud Dönemi'nden itibaren zorunlu örgün eğitim başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar tarafından açılan okullar, zamanla yabancı devletlerin himayesine girmiştir. Okul sayısını artırmak isteyen yabancı devletler, Osmanlı ülkesinde himayelerine aldıkları gayrimüslim toplulukların okullarıyla birlikte, kendi adlarına da okullar açmıştır. Hristiyanlığı yaymak isteyen misyonerler de genç nesillere fikirlerini aşılamak, kültürel etkileşimi sağlamak için yaygın bir biçimde Osmanlı ülkesinde okullar açmaya başlamıştır (Görsel 3.36).

Görsel 3.36
Misyonerlik faaliyetleri
(İllüstrasyon)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Resmî tarihli ilk Fransız okulu, 18 Kasım 1583'te Cizvit rahipleri tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Amerika'nın Osmanlı topraklarındaki ilk kurumu 1859'da açılan Harput Amerikan Kolejidir. Ermenilerin ilk resmî okulu ise Amerika iş birliğiyle 1790'da Kumkapı'da açılmıştır.

Azınlık okulları, yabancı devletlerin belirlemiş olduğu politikalara uygun olarak Osmanlı Devleti'ne yönelik yıkıcı faaliyetlere başlamıştır. Teşkilatlanan bu okulların faaliyetlerini ilk başlarda dikkate almayan Osmanlı Devleti'nin bu tutumu; Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya gibi devletlerin Osmanlı denetiminden uzak, kendi okullarını açmasına neden olmuştur. Yabancı devletlerin, misyonerlerin ve azınlık okullarının sayısı 1860'lı yıllarda büyük bir artış göstererek yaklaşık 1.600 civarına ulaşmıştır. Osmanlı topraklarında yabancı okullar özellikle Orta Doğu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İstanbul'da açılmıştır. Okulların kurulma yerleri dikkate alındığında siyasi amaçla kuruldukları açık bir şekilde görülmektedir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1894 yılında Elâzığ'da 83, Bitlis'te 22, Diyarbakır'da 22, Erzurum'da 24 Protestan okulu; 1910 yılında Beyrut'ta 44 Rus okulu; 1917'de yalnızca İstanbul'da 83 İngiliz okulu bulunmaktaydı.

Yabancı okullar, gizli yürüttükleri siyasi faaliyetlerden dolayı Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olmuştur. Okullar, Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre denetlenmiştir. Bu nizamnameye göre Osmanlı ülkesinde yabancıların okul açabilmesi için yabancı okullarda çalışan veya çalışacak olan öğretmenlerin Maarif Nezaretinden onaylı diplomalarının olması şartı getirilmiştir. Yabancı okullarda okutulacak olan kitaplarla uygulanacak programların Maarif Nezareti tarafından onaylanması ve eğitim faaliyetlerine devam etmek isteyen ya da yeni açılacak olan okulların Maarif Nezaretinden ruhsat alma zorunluluğu da getirilmiştir. Alınan bütün bu tedbirlere rağmen yasal denetim 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na kadar tam olarak sağlanamamıştır.

ÖRNEK METİN

Bir Yabancı Okul Programı

Edremit'e bağlı Cunda Adası'ndaki bir Rum okulunun 1884 yılına ait ders programında; Türkler, Rumlara düşman olarak tanıtılmış ve Türklerin ekonomik olarak çökertilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Türklerin Avrupa devletleri karşısında saygınlığının zedelenmesini isteyen programda Türk milletinin ahlak, din, milliyet ve gelenek bakımından zayıflatılması, Türk gençliğinin bozulması, İstanbul'un ele geçirilmesi, rüşvet ve kandırma yoluyla Türklerden taraftar edinilmesi gibi hedefler yer almıştır.

Haydaroğlu, 2002, s.331'den düzenlenmiştir.

Modern eğitim veren yabancı okullarla mücadele etmek için Osmanlı Devleti, kendi eğitim kurumlarında yenilikler yapmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde hızlanan bu süreçte, devlet tarafından modern okullar açılmıştır.

Tablo 4.1: Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet Okulları

II. Abdülhamid Dönemi'nde Devlet Tarafından Açılan Okullar		
Sanayi-i Nefise Mektebi	Polis Mektebi	Kız Sanayi Mektebi
Hendese-i Mülkiye Mektebi (Görsel 3.37)	Gümrük Mektebi	Mekteb-i Fünûn-ı Maliye
Lisan Mektebi	Aşiret Mektebi	Deniz Ticareti Mektebi
Hamidiye Ticaret Mektebi	Çoban Mektebi	Orman ve Maadin Mektebi
Tüccar Kaptan Mektepleri	Hukuk Mektebi	Sağır, Kör ve Dilsizler Mektebi
Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi	Darü'l-Muallimin-i Aliyye	Zeytincilik ve Yağcılık Mektebi
Ameli Ziraat Mektepleri	Ziraat ve Baytar Mektebi	Sulama ve Direnaj Mektebi

Görsel 3.37
Hendese-i Mülkiye Mektebi öğrencileri (Fotoğraf)

Sosyal Devlet ve Sultan II. Abdülhamid

Endüstrileşmenin artmasıyla Almanya'da işçi sayısında meydana gelen büyük artış beraberinde birtakım sosyal sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar, Almanya'da endüstrileşmeye bir tepki olarak sosyal devlet anlayışının doğmasını sağlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'da güçlenen sosyal devlet anlayışı, yaşanan sorunların siyasetle çözümlenmesini mecbur kılmıştır. Almanya bu sorunları çözebilmek için para, ekonomi, finans ve sosyal politikalara önem vermiştir. Bu dönemde yoksulluk ve yaşanan göç dalgalarıyla ortaya çıkan sıkıntıları çözmek için Almanya; iş ve konut bulma, halk sağlığı, acil durum yönetimi ve beslenme sorunlarına dönük sosyal politikalar üretmeye başlamıştır.

Görsel 3.38
Sultan II. Abdülhamid

Almanya'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde güçlenen sosyal devlet anlayışı, Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımın bir devlet görevi olduğu bilincini oluşturmak ve refah devlet anlayışını kurumsallaştırmak için ilk çalışmaları Sultan II. Abdülhamid (Görsel 3.38) yapmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde bu anlayışla başta hastaneler olmak üzere pek çok sosyal yardım kurumu açılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şişli Hamidiye Etfal Hastanesi, Samsun Gureba Hastanesi, Yıldız Askerî Hastanesi, İstanbul Kuduz Hastanesi, Üsküdar Akıl Hastanesi, Haydarpaşa Numune Hastanesi, Adana Hamidiye Hastanesi, Bursa Hamidiye Hastanesi, Edirne Askerî Hastanesi, Erzurum Numune Hastanesi, Antep Hamidiye Hastanesi, Gülhane Askerî Tıp Akademisi, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan önemli devlet hastanelerinden bazılarıdır.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Dârülaceze, Dârülhayr-ı Ali ve Himaye-i Etfal Cemiyeti (Görsel 3.39) gibi sosyal yardım kurumları da açılmıştır. II. Abdülhamid'in yaptırdığı en önemli yardım kurumu olan Dârülaceze; çocuk, yaşlı, sakat ve kimsesizleri koruma amacıyla kurulmuştur. Bu kurum, din ve milliyet farkı gözetmeden yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarını karşılamıştır. 1895 yılında İstanbul'da kurulan Dârülaceze, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda faaliyet gösteren ilk sosyal yardım kurumu olup günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Görsel 3.39
Himaye-i Etfal Cemiyetinde bakılan çocuklar

Dârülhayr-ı Ali de II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan sosyal yardım kurumlarındandır. Bu kurum, 1890'lı yıllardaki Ermeni Olayları sonrası yetim kalan Müslüman çocukların başta eğitimi olmak üzere diğer tüm ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla açılmıştır. Kimsesiz ve korumaya muhtaç çocuklar için kurulan bir başka kurum ise Himaye-i Etfal Cemiyetidir. 1908 yılında Kırklareli'de kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti hakkında bilgi sunusu için karekodu okutunuz.

Görsel 3.40
Dârülaceze kurum logosu

Dârülaceze

1895 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Dârülaceze (Görsel 3.40) bugüne kadar 30.000'i çocuk olmak üzere toplam 72.000 kişiye şefkat yuvası olmuştur. Hâlen 600'e yakın insanımızı kuruluş felsefesinden ödün vermeden barındıran Dârülaceze din, dil, ırk, cinsiyet ve mezhep farkı gözetmeksizin cami, kilise ve havrasıyla dünyada eşi benzeri olmayan bir hayır kurumudur.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı ve kendine özel bir nizamname ile yönetilen Dârülaceze, 7.000 altın değerindeki özel eşyalarına ilaveten 10.000 altın bağışlayarak kurulmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamid başta olmak üzere bağışçılarının destekleri ile bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Dârülaceze, kurulduğu günden bugüne tüm ihtiyaçları ile işletim giderlerinin tamamını hayırseverlerin bağışları ile karşılamış ve devlete bağlı olmasına rağmen varlığını devlete yük olmadan sürdürmüştür.

"Yaratandan dolayı yaratılana saygı" anlayışı ile ortaya çıkan Dârülaceze güç, sevgi ve gönülden veren ile alanın oluşturduğu bir sosyal dayanışma havuzudur. Dârülaceze darda ve sıkıntıda kalındığında sığınılacak bir kucak, varlıklı olunduğunda da desteklenecek kurumlardan biridir. Dârülaceze değerlerimizi ve taşıdığı dayanışma sembolü olma vasfı ile yoksul insanların yaşam sigortası olmaktadır.

Toplam 27.000 metrekare alan üzerinde kurulan Dârülaceze bünyesinde 7 aceze servisi, bir poliklinik, bir çocuk kreşi, içinde kütüphanesi bulunan rehabilitasyon merkezi, fırın, modern bir mutfak, kesimhane, buzhane, çamaşırhane ve kurumun ihtiyaçlarına cevap verecek ölçüde terzihane, matbaa, marangozhane, ayakkabı tamir atölyesi, demirhane mevcuttur.

Darülaceze Başkanlığı, t.y.'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Dârülacezenin hangi insani değerleri savunduğu söylenebilir?

Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışı içerisinde gerçekleştirdiği diğer bir yenilik de emeklilik konusunda olmuştur. Emeklilik sistemi ile ilgili Osmanlı Devleti'ndeki ilk kurum, 1866 yılında askerler için kurulan Askerî Tekaüd Sandığıdır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde ise 1881'de bütün devlet memurları için Tekaüd Sandığı kurulmuştur. Bu kurum günümüzde Sosyal Güvenlik Kurumu olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Ayrıca Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde refah devlet anlayışına uygun bir diğer gelişme de yoksullara aylık bağlanmasıdır. Yoksullara maaş uygulaması, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından devam ettirilmektedir.

CEVAPLAYALIM

II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen sosyal devlet anlayışının günümüzde de sürdürülmesini değişim ve süreklilik açısından değerlendiriniz.

Dil, Aile ve Bayrak

Türk tarihinde siyasi ve sosyal alanlarda yüzyıllar boyunca süren değişime rağmen önemini devam ettiren, varlığını koruyan önemli unsurlar; dil, aile yapısı ve bayraktır. Erken çağlardan itibaren doğudan batıya ilerleyen Türkler, değişik kültürler ve değerlerle tanışmıştır. Bu durum Türklere millî değerlerini ve kimliklerini kaybettirmemiştir. Türkler yeni karşılaştıkları kültürlerle hem uyum sağlamış hem de kendi kültürlerini sürdürmeyi başarmıştır.

Milletlerin varlığını sürdürmesinde bir kültür vasıtası olarak en başta gelen unsur dildir. Türk milleti geçmişte bazı zorunluluklar nedeniyle idari ve siyasi bakımdan birbirlerinden çok uzaklarda kalmıştır. Farklı kültürlerle ve halklarla temas hâlinde olmalarına rağmen Türkler doğudan batıya, kuzeyden güneye az bir lehçe farkıyla aynı dili konuşmayı sürdürmüştür. Bu bakımdan Türk dili, millî bir bağ olarak önemini devam ettirmiştir.

Diğer bir kültür vasıtası olan aile; ana, baba ve çocuklardan oluşmakta ve Türk kültüründe ev halkı olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu aile yapısı Batı'daki çekirdek aile özelliklerine değil geleneksel aile özelliklerine sahiptir. Türk aile yapısında, toplumdan soyutlanmış ilişkiler yerine birinci dereceden akrabalardan başlamak üzere diğer akrabalara doğru yayılan bir ilişki ağı mevcuttur. Türklerin aile yapısına verdikleri önemin en somut göstergesi, Türk dilinde farklı dillerde olmadığı kadar akrabalık adının bulunmasıdır. Türk aile yapısı, bireyin yalnız temel ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bir kurum değildir. Aynı zamanda aile, sosyal yaşamın ortaya çıkardığı sıkıntıların sığınağı konumundadır. Aile fertleri, hak ve sorumluluklar çerçevesinde aile yaşamını devam ettirirler. Kadın ve erkek, birbirlerini gözeterek kendilerine ve çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirirler. Saygı temeli üstüne kurulan Türk aile yapısı, varlığını günümüzde de korumaktadır.

Türk millî kültür ve kimliğinin vazgeçilmez bir unsuru olan Türk bayrağı mukaddes kabul edilir. Türk milletinin varlığını, devletin hâkimiyetini temsil eden bayrak, Divânü Lugāti't-Türk adlı eserde "savaşlarda kullanılan ve ucuna bir ipek parçası takılan mızrak" olarak açıklanmıştır. Aynı eserde tuğ kelimesinin karşılığı bayrak olarak verilmektedir. Türk devletlerinde İslamiyet öncesi ve sonrasında çetr, asâ, tamga gibi farklı hâkimiyet sembolleri içerisinde bayrak, özel bir itibara sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde ak ve al bayraklar kullanılmıştır. XIII. yüzyıl sonunda al bayrak öne çıkmıştır. Padişah III. Selim Dönemi'nde ordu ve donanmaya ait bayraklarda hilalin yanına sekiz köşeli yıldız da eklenmiştir (Görsel 3.41). II. Mahmud Dönemi'nde daha önce III. Selim zamanında belirlenen bayrak şekillerine riayet edilerek kalelere ve hükûmet binalarına çekilen resmî sancak, ay yıldızlı al bayrak olmuştur. Sultan Abdülmecid Dönemi'nin sonlarına doğru sekiz köşeli yıldız, beş köşeliye dönüştürülmüştür (Görsel 3.42). XIX. yüzyılın ilk yarısında, üstünde ay ve yıldız bulunan al sancağın Osmanlı Devleti'nin millî bayrağı olduğu görülmektedir.

Görsel 3.41
Osmanlı bayrağı
(Sekiz köşeli yıldız)

Görsel 3.42
Osmanlı bayrağı
(Beş köşeli yıldız)

Bayrakbilim ve Türk Bayrakları Müzesi sanal gezisi için karekodu okutunuz.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Fransız İhtilali: .....

.....

Sanayi Devrimi: .....

.....

Vendee Katliamı: .....

.....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Fransız İhtilali'nin imparatorlukların siyasi hayatlarına etkileri nelerdir?
2. Sanayi İnkılabı'yla birlikte işçi sınıfının karşılaştığı sorunlar nelerdir?
3. Geleneksel üretim tarzı ile endüstriyel üretim tarzı arasındaki farklar nelerdir?
4. Sultan III. Selim zamanında yapılan yeniliklere Nizam-ı Cedit denmesinin sebepleri nelerdir?
5. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının gerekçeleri nelerdir?
6. II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleştirilen sosyal devlet anlayışı uygulamaları nelerdir?
7. Türk milletinin varlığını sürdürmesinde kültür vasıtası olan unsurlar hangileridir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan oluşan Osmanlı Devleti'nde Fransız İhtilali'yle birlikte milliyetçilik ve bağımsızlık akımları yayılmaya başlamıştır. Bu sebeple XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında birçok isyan çıkmıştır.

Aşağıdakilerden hangisi bu isyanlardan biri değildir?

A) Sırp İsyanı B) Yunan İsyanı
C) Mısır İsyanı D) Bulgar İsyanı
E) Karadağ İsyanı

2. Aşağıdakilerden hangisi Sultan II. Mahmud'un Sened-i İttifak'ı onaylamasının nedenlerinden biri değildir?

A) Ülkede güvenliği sağlamak istemesi
B) Meşruti yönetime geçmek istemesi
C) Âyanların desteğiyle tahta çıkmış olması
D) Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi
E) Merkez ve taşradaki siyasi dengeleri korumak istemesi

3. Aşağıdakilerden hangisi Osmanlı Devleti'nin demir yoluna olan ilgisinin nedenlerinden biri değildir?

A) Avrupalı devletlerin ülkedeki ekonomik etkinliğini kırmak
B) Ülkedeki iç güvenliği sağlamak
C) Tarımsal vergilerin toplanmasını kolaylaştırmak
D) Cepheye asker ve malzeme sevk edilmesini hızlandırmak
E) Devlet otoritesini uzak bölgelere kadar ulaştırmak

4. Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından 1770'te Çeşme'de yakılması üzerine Kaptanıderya Hasan Paşa'nın önerisiyle 1775'te İstanbul'da kurulan ve Batı tarzında eğitim veren çağdaş eğitim kurumu aşağıdakilerden hangisidir?

A) Hendesehane
B) Mühendishane-i Berr-i Hümâyun
C) Deniz Ticareti Mektebi
D) Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun
E) Mekteb-i Harbiye

5. Modern eğitim veren yabancı okullarla mücadele etmek için Osmanlı Devleti, kendi eğitim kurumlarında yenilikler yapmıştır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde hızlanan bu süreçte, devlet tarafından modern okullar açılmıştır.

Aşağıdakilerden hangisi II. Abdülhamid Dönemi'nde açılan bu okullara örnek olarak verilemez?

A) Sanayi-i Nefise Mektebi
B) Enderun'un Mektebi
C) Orman ve Maadin Mektebi
D) Polis Mektebi
E) Sulama ve Direnaj Mektebi

6. Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin güçlendirilmesinde,

I. telgraf hattının çekilmesi,
II. demir yolu faaliyetlerinin yürütülmesi,
III. Mekteb-i Harbiye'nin kurulması

gelişmelerinden hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

7. Sultan II. Mahmud Dönemi'nde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin asker sayısının yeterli düzeye ulaşmamasında;

I. zorunlu askerlik uygulamasına geçilememesi,
II. yeni ordunun tam olarak teşkilatlanamaması,
III. savaşlarda alınan yenilgiler,
IV. Sekban-ı Cedit birliklerinin oluşturulması

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) I ve II B) I ve III
C) II ve III D) I, II ve III
E) II, III ve IV

8. 1793'te ilan edilen bir anayasa bildirgesi ile Fransa'da askerliğin zorunlu hâle getirilmesinde;

I. birçok cephede savaşılması,
II. ülkede iç isyanların çıkması,
III. devlet yapısının güçlendirilmesi

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

9. XVIII. yüzyıl sonunda Avrupa'da mal ve ürünlerde üretim hızı ve miktarının artması sonucu tarıma dayalı Osmanlı ekonomisini temelden sarsan gelişme aşağıdakilerden hangisidir?

A) Fransız İhtilali
B) Sanayi Devrimi
C) Sömürgecilik
D) Mülteciler sorunu
E) Kapitülasyonlar

10. Aşağıdakilerden hangisi Türk kültüründe ailenin özelliklerinden değildir?

A) Aile; ana, baba ve çocuklardan oluşmakta olup Türk kültüründe ev halkı olarak adlandırılmaktadır.
B) Geleneksel aile özelliklerinden çok, Batı'daki çekirdek aile özelliklerine sahiptir.
C) Aile yapısında toplumdan soyutlanmış ilişkiler yerine, akrabalara doğru yayılan ilişkiler ağı mevcuttur.
D) Aile, bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayan sosyal bir kurum olmayıp sosyal yaşamın ortaya çıkardığı sıkıntıların sığınağı konumundadır.
E) Aile yapısı, saygı temeli üstüne kurulmuş olup kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sorumluluklarını esas alır.

Ç

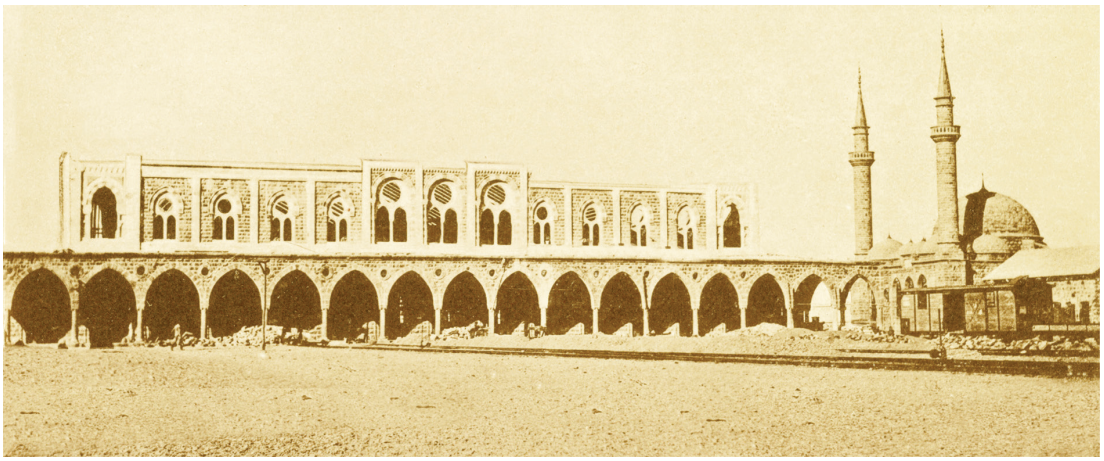

Görsel 3.43
Medine tren istasyonu (Medine / Suudi Arabistan)

Hicaz Demir Yolunda Son Durak

Birçok otoriteye göre Osmanlı Devleti'nin son büyük projesi olarak kabul edilen Hicaz demir yolu projesi ümmeti birleştirme gayretinin ürünüydü. İnşaatına 1900 yılında başlanan Hicaz demir yolu, Şam ile Medine'yi birbirine bağlayacaktı.

İstanbul'dan başlatılan hatlar Şam'a ulaştığında İstanbul-Medine hattı birleştirilmiş olacaktı. Böylece Hicaz demir yolunun rüyası olan Mekke hattı tamamlandığında başkentler başkenti İstanbul ile kıymetliler kıymetlisi Mekke birbirine kavuşacaktı. Boğazlarla Arap Yarımadası arasındaki ulaşım hızlanacak, güvenlik ve askerî sevkiyat konularında da önemli bir açık kapanacaktı. Projenin bir diğer faydası da hac yolculuğunu çok kısa süreye indirmesi ve yolculuğu güvenli hâle getirmesiydi.

27 Ağustos 1908 yılında Medine'ye ilk yolculuk gerçekleştirildi. Büyük proje hayata geçirilmiş Şam ve Medine birbirine demir yoluyla bağlanmış, Hayfa ile İstanbul, Medine'ye çok daha hızlı ulaşır duruma gelmişti. Sıra demir yolunun Mekke'ye uzatılmasıydı. Fakat hayal buraya kadar sürdü ve raylar Mekke'ye kadar uzatılamadı.

İnşaat Medine'ye yaklaştığında Mescid-i Nebevi'nin, Kuba Mescidi'nin, Veda Tepesi'nin ve canını Uhud'ta seve seve veren sahabelerin hatırası ve ruhu incinmesin diyerek rayların altına keçe döşendi. Büyük fikirler tıpkı ufuklar gibi kalıcıydı. Medine Garı büyük ümmetin demir yolu ağı ile buluştuğu son duraktı (Görsel 3.43). İstanbul'la Medine arasında kurulan gönül bağı, yüzlerce Hicaz demir yolunu yeniden inşa etmeye muktedirdir.

Kurt, 2016, s.47-49'dan düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Hicaz demir yolu projesinin amaçları nelerdir?
2. Tren yolu inşaatı Medine'ye yaklaştığında rayların altına keçe döşenmesinin gerekçeleri nelerdir?
3. Muktedir ne demektir?
4. Hicaz demir yolu projesinin Mekke'ye ulaşamamasının sebepleri neler olabilir?
5. Hicaz demir yolu günümüzde hangi ülkelerin sınırları içerisinden geçmektedir?
6. Demir yollarının Osmanlı Devleti'ne hangi alanlarda katkı sağladığı söylenebilir?
7. İslam dünyasını birleştirmeye yönelik günümüzde başka hangi projeler geliştirilebilir?

Proletarya ve Burjuvazi

Makinelerin kullanılması ve fabrikaların kurulması zanaatçılar sınıfını gittikçe zor durumda bırakmaya başlamıştı. Kapitalizmin gelişmesi, küçük burjuvazinin (küçük mülk sahipleri: zanaatçılar ile orta ve küçük toprak sahipleri) bir kesiminin dağılıp çökmesine yol açıyordu. Aralarında birçoğu yoksullaşarak proletarya saflarına katılıyordu. Bu sınıfın ancak bazı üyeleri, başkalarının emeklerini sömürerek zenginleşiyorlar, kapitalistleşiyorlar, fabrika ve atölye sahipleri oluyorlardı. Birkaç on yıl sonra büyük sanayi İngiltere'de kesinlikle başarıya ulaştı ve böylece toplum belli başlı iki sınıfa bölündü: işçiler ve sanayi burjuvazisi.

İlk fabrikaların kurulmasıyla birlikte yetişkin erkek işçilerin yerini kadınlar ve çocuklar almıştı. Fabrika sanayiinin daha ilk yıllarında İngiltere'de, işçilerin üçte ikisini kadınlarla çocuklar oluşturuyordu. İş günü ön dört, on beş hatta on sekiz saat sürüyordu. Fabrika işçileri acımasız bir şekilde sömürülüyordu. İşçilerin ve zanaatçıların durumları gittikçe kötüleşiyordu. Birçoğu, suçun kapitalist patronlarında değil de makinelerde olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden makineleri kırmaya, tahrip etmeye başladılar. Makineli üretim yaygınlaşmaya başlar başlamaz, makine kırıcıları hareketi patlak verdi.

Yeliseveya, 2010, s.31'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Zanaatçıları zor durumda bırakan gelişmeler nelerdir?
2. Kapitalizmin güçlenmesinin toplumsal hayata etkilerine dair neler söylenebilir?
3. Başkalarının emeklerini sömürmek" ibaresi hangi anlamlara gelmektedir?
4. Fabrikalarda kadın ve çocuk işçi sayısının artmasındaki etkenler neler olabilir?
5. Proletarya ne demektir?
6. Dönemin şartları göz önüne alındığında insanların duygu, düşünce ve amaçları hakkında neler söylenebilir?
7. Çalışma şartları ile temel insan hakları arasındaki ilişkiyi açıklayınız?
8. Günümüzde toplumsal hayatta kadın ve çocukların rollerini ele alan kısa bir metin yazınız.

Ahmet Cevdet Paşa'ya Göre Askerlik

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı ordusunun şimdiye kadar "ya gaza ya şehadet ya da din-i mübin uğruna" sözleriyle harekete geçirildiğini, gayrimüslim askerlerle karışık bir ordunun bu kavramlarla hareket ettirilemeyeceğini belirtiyordu. Böyle bir orduyu Batı'daki ulus devletlerdeki gibi "vatan uğruna" diyerek harekete geçirmek gerekirdi ancak "bizde vatan denilürse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelür." diyordu Ahmet Cevdet Paşa. Osmanlı'da "vatan" sözü uygulamaya konsa ve sonra halk arasında kabul görerek Avrupa'da sahip olduğu etkiye sahip olsa bile "gayret-i diniyye" kadar etkili olamayacağını belirten Ahmet Cevdet Paşa, bunun çok uzun bir zaman gerektireceğini vurguluyordu. Bu şekilde gayrimüslimlerle Müslümanları karıştırarak oluşturulacak bir ordunun, Osmanlı toplumunun o dönemdeki gerçek koşullarıyla mümkün olmayacağının da altını çiziyordu. Bununla Ahmet Cevdet Paşa, aslında Osmanlı ordusunun varolan koşullarda ancak bir Müslüman ordusu olarak geliştirilebileceğini ileri sürüyordu.

Hacısalihoğlu, 2007, s.58'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Osmanlı ordusunu harekete geçiren unsurlar hakkında neler söylenebilir?
2. "Gayret-i diniyye" ibaresi hangi anlamlara gelmektedir?
3. Osmanlı ordusu ile Avrupa orduları arasındaki farklara dair neler söylenebilir?
4. Vatan kavramı neleri çağrıştırmaktadır?
5. Günümüzde Türk ordusunun gelişmesine yönelik yapılan çalışmalarla ilgili bir rapor hazırlayınız.

Ölçme ve değerlendirme sorularının devamı için karekodu okutunuz.

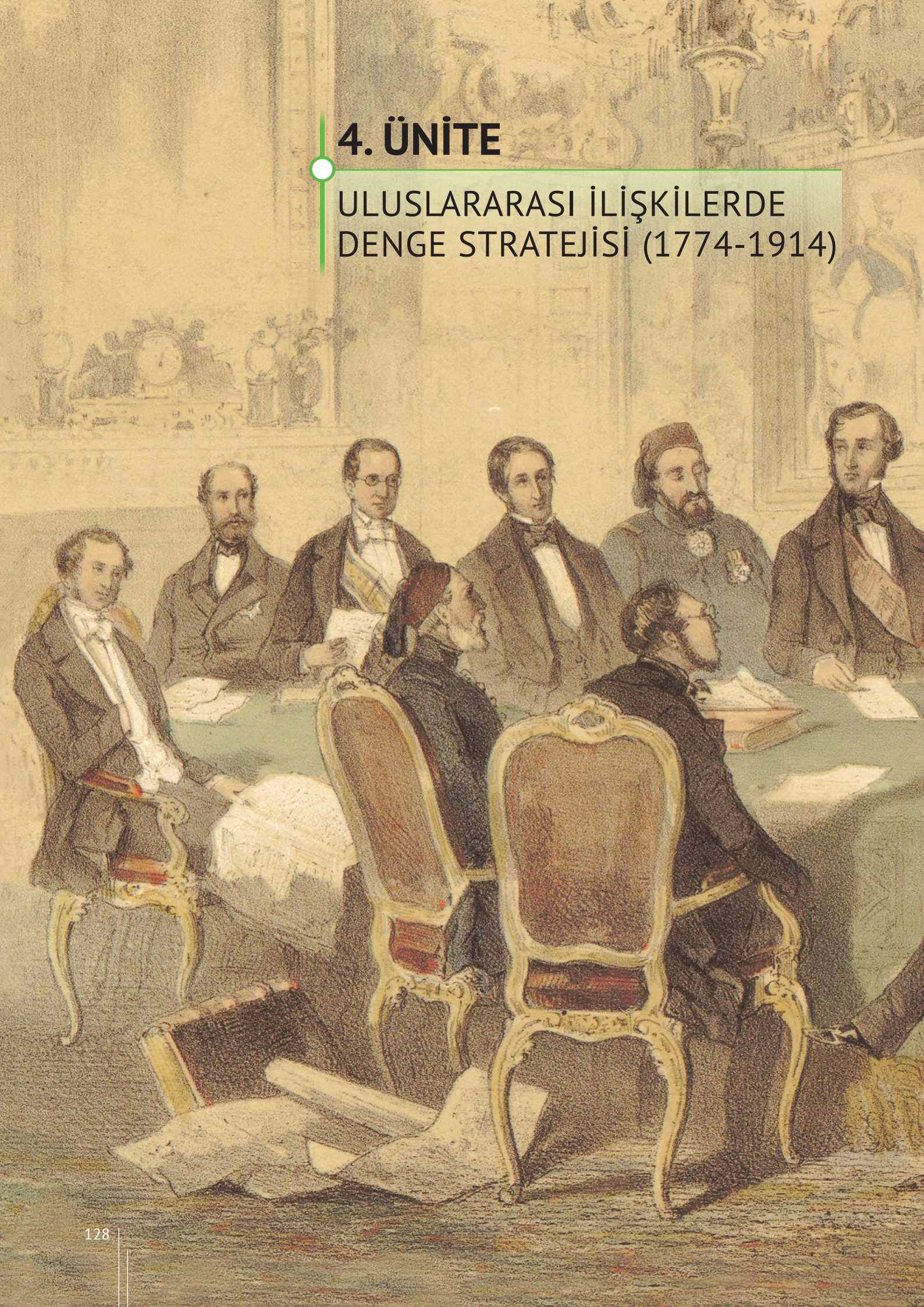

4. ÜNİTE

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DENGE STRATEJİSİ (1774-1914)

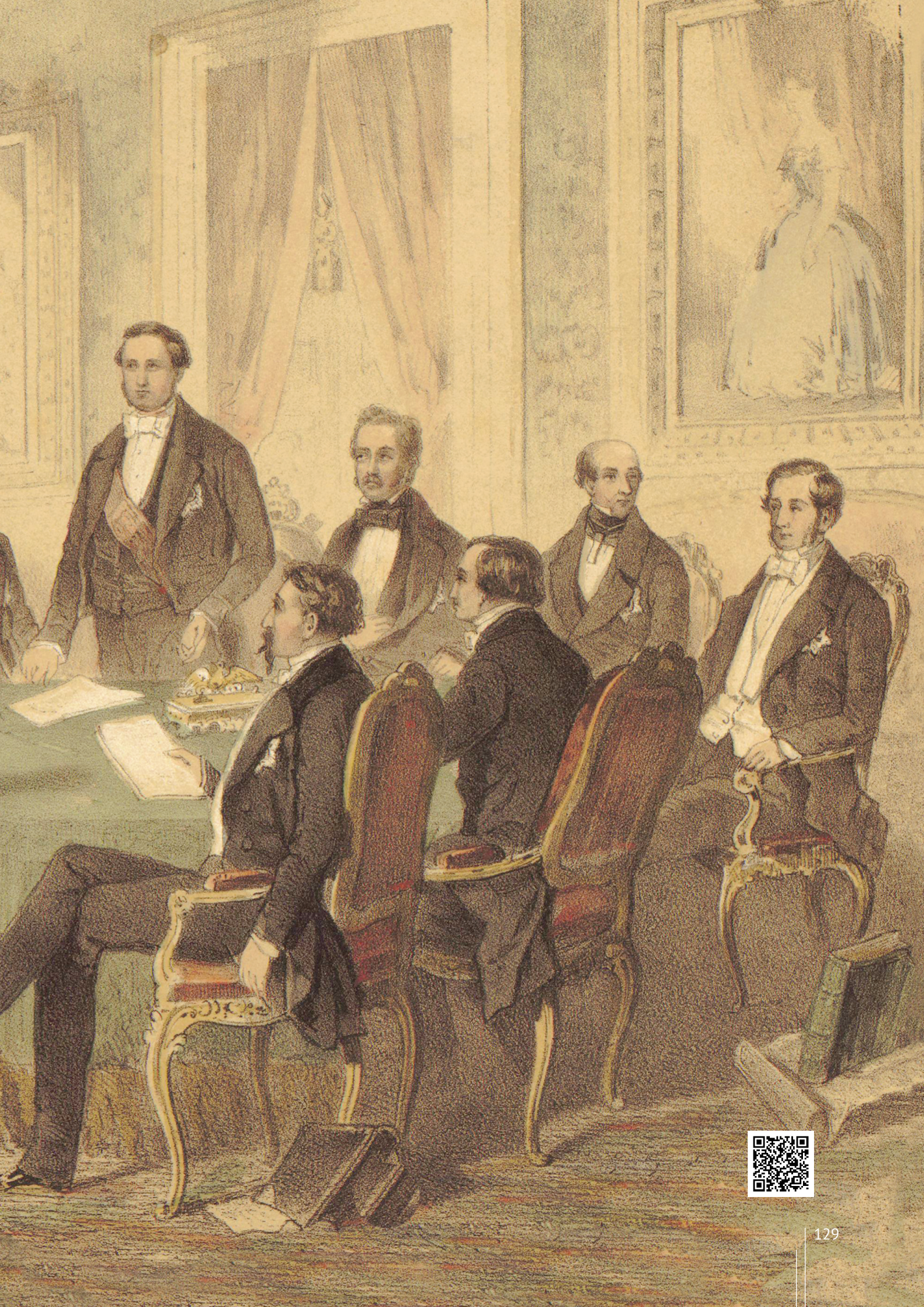

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığına yönelik iç ve dış tehditleri
- Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin içeriklerini küresel ve yerel siyasi şartlar bağlamında değerlendirme
- 1876-1913 arasında gerçekleştirilen darbelerin Osmanlı siyasi hayatı üzerindeki etkileri

ÜNİTE KONULARI

4.1. 1774-1914 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER
4.2. OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK TEHDİTLER
4.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ
4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

KAVRAMLAR

- Şark Meselesi
- Düvel-i Muazzama
- Kutsal Yerler
- Tanzimat
- Kanun-ı Esasi
- Üç Tarz-ı Siyaset
- Yeni Osmanlılar
- Darbe

HAZIRLANALIM

1. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle siyasi varlığını tehdit eden iç ve dış etkenler nelerdir?
2. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi'yi hazırlamasına neden olan gelişmeler hangileridir?
3. 1876-1913 arasında gerçekleştirilen darbelerin Osmanlı siyasi hayatı üzerindeki etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Paris Konferansı Katılımcıları
(De Vinck Dijital Koleksiyonu (Fransa tarihi, 1770-1871) Fransa Milli Kütüphanesi, Baskılar ve Fotoğrafçılık Bölümü, RESERVE FT 4-QB-370 (145))

4.1. 1774-1914 YILLARI ARASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

"Uyvar önünde bir Türk gibi kuvvetli" sözü düşünüldüğünde Osmanlı'nın XVII ve XVIII. yüzyıllardaki siyasi gücü hakkında neler söylenebilir?

TARTIŞALIM

1783 Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı

1789 Fransız İhtilali (Görsel 4.1)

1792 Yaş Antlaşması

1804 Sırp İsyanı

1815 Viyana Kongresi

1821 Rum İsyanı

1829 Edirne Antlaşması

Görsel 4.1
Fransız İhtilali
(Tablo, Jean Duplessis Bertaux, Versay Sarayı Ulusal Müzesi, Versay / Fransa)

Harita 4.1
XVIII-XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

1833 Hünkar İskelesi Antlaşması

1838 Balta Limanı Antlaşması

1839 Tanzimat Fermanı

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi

1853-1856 Kırım Savaşı (Görsel 4.2)

1856 Islahat Fermanı

1856 Paris Antlaşması

1876 Kanun-i Esasi'nin ilanı

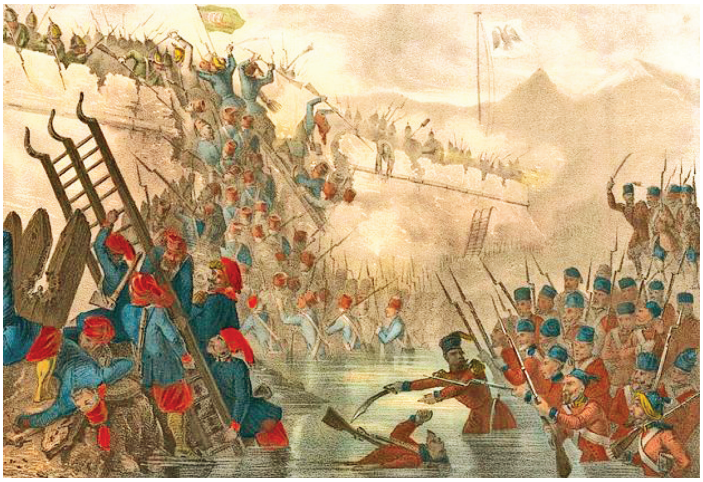

Görsel 4.2
Kırım Harbi (Taş baskı, Unbekannter Künstler, 1853-1854, Özel koleksiyon, Almanya)

Harita 4.2
XIX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

1878 Berlin Antlaşması

1881 Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin kurulması

1908 II. Meşrutiyet'in ilanı

1911 Trablusgarp Savaşı

1912 I. Balkan Savaşı (Görsel 4.3)

1913 II. Balkan Savaşı

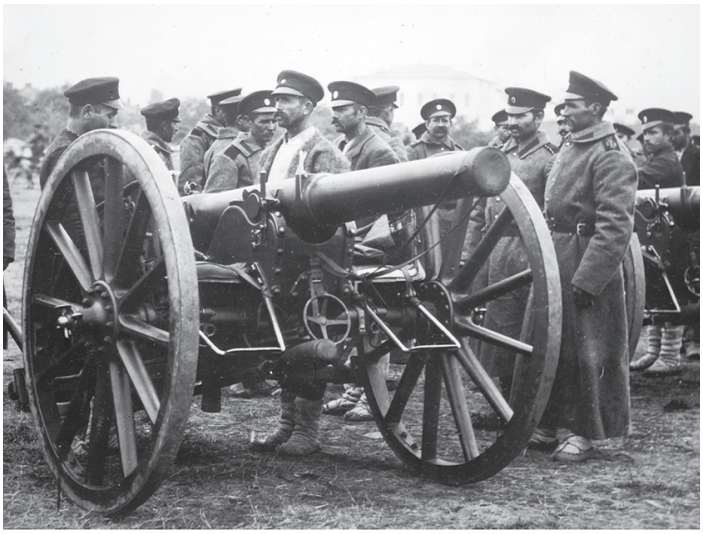

Görsel 4.3
I. Balkan Savaşı'nda Kullanılan Top

Harita 4.3
XIX-XX. yüzyıl siyasi gelişmeleri

4.2. OSMANLI DEVLETİ'NE YÖNELİK TEHDİTLER

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nin, XVIII. yüzyıldan itibaren diplomasiye ağırlık vermesinin sebepleri neler olabilir?

Görsel 4.4
Napoleon Savaşları
(Tablo, Sutherland, Thomas, Jenkins, J. Editeur Harrison, L. Editeur Fonds Ancely Toulouse Şehir Kütüphanesi, Paris)

Avrupalı güçlerin, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti üzerinde etkinlik kurması ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması ile eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin yerini Avrupa'da Rusya ve Avusturya almıştır. Daha sonra bu iki devlet, Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi faaliyetlere girişmiştir. Fransız İhtilali ve Napoleon Savaşları'ndan (Görsel 4.4) sonra ise İngiltere ve Fransa da Osmanlıların iç ve dış siyasetine karışmaya başlamıştır. Osmanlı coğrafyasına nüfuz etme çabalarına 1870'te siyasi birliğini sağlayan Almanya da katılmıştır.

ÖRNEK METİN

Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti'ndeki Çıkarları

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda, birçok baskıya karşı zayıf bir durumdaydı. Batı'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırlarından kuzeyde ve doğuda Rus Çarlığı ve İran'a; güneyde Arabistan Yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti, birçok halkı ve bölgeyi kapsıyordu. Yüzyılın başında kendi sınırları içindeki milliyetçi bağımsızlık hareketlerine ve Avrupa'nın emperyal hırsına karşı mücadele eden Osmanlı Devleti'nin önemli bir kozu vardı: Avrupalı güçlerin, Osmanlı Devleti'nin siyasal bir yapı olarak hayatta kalmasına yönelik genel arzuları. Zira devletin toptan dağılması daha büyük tehlikeler barındırıyordu. Büyük güçlerin XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti üzerinde hatırı sayılır çıkarları vardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin dağılma tehlikesi yaşadığı dönemdeki krizler, büyük güçler arasındaki siyasal ilişkilerde gerilimlere yol açtı. Her büyük gücün Osmanlı Devleti'ne dair kendi özel kaygıları ve ilgi alanları vardı. Fakat büyük güçler, çıkarları birbirlerine ciddi biçimde dokunmadığı sürece çatışmalardan kaçınmışlardır.

Kent, 2013, s.13-14'ten düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Projesi

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Kırım'ı ele geçirmesinin önündeki engelleri aşan Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde daha geniş emeller beslemeye başlamıştır. II. Catherine'nin (Katerina) "Yunan (Grek) Projesi" olarak bilinen bu emeliyle Osmanlı topraklarının paylaşılması ve eski Bizans'ın canlandırılması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını sadece II. Katerina değil Avusturya İmparatoru II. Joseph (Jozif) de istemiştir. Bu iki lider planlarını gerçekleştirmek için 1780'de Avusturya'da bir ittifak antlaşması imzalamıştır.

Rusya ile Avusturya'nın kurduğu ittifak, Avrupa'daki siyasi dengeyi temelden sarsacak niteliktedir. Çünkü hazırlanan planla Osmanlılar Avrupa'dan atılacak ve Türk toprakları paylaşılacaktır. II. Katerina bu planla İstanbul, Trakya, Makedonya, Bulgaristan ve Kuzey Yunanistan'la birleşerek yeni bir Bizans İmparatorluğu kuracaktır. Balkanlardaki birçok bölge ise Avusturya'ya verilecektir. Ancak bu proje, Avusturya İmparatoru II. Joseph'in ölmesi sonucunda uygulanamamıştır.

Görsel 4.5
Montesquieu
(Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ünlü Fransız düşünürü Montesquieu (Görsel 4.5) "Türklerin imparatorluğu, şu sıralarda Bizanslıların eskiden düştüğü zayıflık derecesindedir. Ancak daha uzun süre yaşamaya devam edecektir. Çünkü toprak ele geçirme isteğiyle Osmanlı Devleti'ni tehlikeye atacak imparatorlar bulunsa bile Avrupa'nın tacir ülkeleri çıkarlarına öylesine bağlıdır ki hemen Osmanlıların yardımına koşar." demiştir.

Şark Meselesi (Doğu Sorunu)

Avrupa tarihi içinde önemli bir yer tutan ve Türklerin Avrupa'dan atılması şeklinde tanımlanan Şark Meselesi, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması ve topraklarının paylaşılması kavgasıdır.

Zayıflayan Osmanlı Devleti, üç kıtada sahip olduğu geniş topraklarıyla Rusya ve Avusturya ile denizaşırı sömürge imparatorlukları kuran İngiltere ve Fransa'nın ilgisini çekmiştir. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin başta Avrupa'daki olmak üzere bütün topraklarını paylaşmak istemiştir. Bunun için Osmanlı üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurulmuş, gayrimüslim halkların durumları istismar edilmiş ve bağımsızlık mücadeleleri desteklenmiştir.

Şark Meselesi'nin ilk adımı 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamıştır. Türkleri Anadolu'ya sokmamayı amaçlayan Avrupalı devletler, başarısız olunca savunmaya geçmiştir. Bu dönem içerisinde Türklerin Anadolu'da durdurulması için Haçlı Seferleri düzenlenmiş ancak başarı sağlanamamıştır. Bu aşama Batı'daki Türk ilerleyişinin durdurulduğu 1683 II. Viyana Kuşatması ile sona ermiştir. Şark Meselesi'nin ikinci adımında saldırıya geçen Avrupa devletleri, Balkanlardaki gayrimüslim unsurların bağımsızlıklarını kazanması için uğraşmış ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmıştır. Nihayet Anadolu'daki Türk varlığına son vermeyi hedefleyen Avrupalı devletler, amaçlarını Sevr Antlaşması ile gerçekleştirmek istemişlerse de Türk milleti buna izin vermemiştir.

Görsel 4.6
Çar I. Alexander
(Tablo)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şark Meselesi tabiri ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde Rus Çarı I. Alexander (Aleksandır) (Görsel 4.6) tarafından kullanılmıştır. Bu mesele I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarına sahip olmak isteyen emperyalist güçlerin uyguladıkları politika olmuştur.

Harita 4.4
XIX ve XX. yüzyılda
Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları

Şark Meselesi'nin İflası

Şark Meselesi kapsamında Arap vilayetlerinin paylaşımı, Hindistan'a yönelik çıkarları bakımından İngiltere ve Suriye bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen Fransa tarafından uygulamaya konmuştur. XIX. yüzyılın sonlarında (Harita 4.4) Almanya'nın bu bölgeye girmek istemesi de büyük devletlerin rekabetini artırmış ve bölge dışında ateşlenen sömürge edinme kavgaları buralarda Şark Meselesi'ne yeni boyutlar kazandırmıştır. Osmanlı'ya ait Arap vilayetlerinin paylaşımı Şark Meselesi'nin son aşamasını teşkil etmiş ve Sevr Antlaşması bunun son durağını oluşturmuştur. Filistin'de, yoğun göçlerle sayıları giderek artan Yahudiler için bir vatan kurulmasının temelleri atılmış ve Arap coğrafyası Avrupalı devletlerce paylaşılmıştır. Bunun yanında Avrupalı devletlerin Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma ve geri kalan Anadolu topraklarını da parçalama isteği Millî Mücadele'nin zaferiyle neticesiz kalmıştır.

Beydilli, 2010, s.356-357'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Şark Meselesi kapsamında Avrupalı devletlerin, Orta Doğu'ya yönelik politikaları hakkında neler söylenebilir?

Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken toprak bakımından dünyanın en büyük devletlerinden biridir. Bugünkü Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir'den başka Akdeniz'in doğusundaki Girit, Kıbrıs ile Ege Denizi'nin bütün

adaları Osmanlı sınırları içindedir. Karadeniz, Marmara, Ege Denizi, Kızıldeniz birer Türk denizi olup Adriyatik Denizi ile Basra Körfezi kıyılarının bir kısmı da Türk topraklarıdır. Akdeniz kıyılarının dörtte üçü de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindedir.

Osmanlılarda beyliği kuran ve sınırları genişleten Türklerin yanında onların idaresini kabul etmiş olan Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Araplar ve Yahudiler de vardır. Devlet içinde Müslümanlık, Hıristiyanlık, Musevilik gibi çeşitli dinler bir arada bulunmuştur. Osmanlıların ılımlı siyaseti sayesinde farklı ırk, dil, din ve gelenekler bir arada yaşamıştır. Fakat böylesine geniş bir coğrafyada, bütün farklı unsurlarıyla barış içerisinde yaşayan Osmanlılar, XIX. yüzyılın başlarında gerek iç gerekse dış meseleler nedeniyle büyük devletlerle sık sık karşı karşıya gelmiştir.

Görsel 4.7
Fransızların Mısır'ı işgali (Gravür)

Fransız İhtilali sonucunda çıkan karışıklıklar neticesinde Avrupa'da, Fransa'ya karşı bir cephe oluşmuştur. Bu cepheleşme, Osmanlı Devleti'nin bir süre Rus tehdidinden uzak kalmasını sağlamıştır. Kadim dost olarak bilinen Fransa'nın, 1798'de Mısır'ı işgal etmesiyle (Görsel 4.7) Osmanlı için tehdit ve saldırının yönü kuzeyden Akdeniz'e kaymıştır. Fransızların Mısır'ı işgali karşısında diğer Avrupalı devletler, kendi menfaatleri için Osmanlı Devleti'ni savunmuştur.

Osmanlı Devleti, Napoleon'un 1798 Mısır Seferi ile dış siyasette denge politikası takip etmiştir. Zayıflamaya başladığı XIX. yüzyıl boyunca sürdürdüğü denge politikasıyla Osmanlılar, Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak varlığını sürdürmek istemiştir. "Düvel-i Muazzama" olarak adlandırılan bu devletler; İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa'dır. Denge politikası kapsamında Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa'ya karşı Rusya; İngiltere, Fransa ve Rusya üçlüsüne karşı da Almanya denge unsuru olarak kullanılmıştır. Genel olarak Osmanlı Devleti, 1878'e kadar İngiltere'ye bu tarihten sonra ise Almanya'ya yakınlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte büyük güçler, Osmanlı coğrafyasında etkinliklerini artırmış, özellikle Kuzey Afrika'daki toprakları ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bu bağlamda Fransızlar 1830'de Cezayir'i 1881'de de Tunus'u işgal etmişlerdir. Bunun üzerine bölgede Fransız hâkimiyetini kırmak ve kendi nüfuz alanını genişletme isteyen İngilizler de 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Kuzey Afrika'daki son toprak parçası Trablusgarp ise 1912'de İtalyanların işgaline uğramıştır.

Viyana Kongresi (1815) ve Uluslararası Sorunlar

Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan özgürlük ve milliyetçilik akımları Napoleon tarafından Avrupa kıtasına yayılmaya çalışılmıştır (Harita 4.5). Napoleon'un bu politikasına karşı Avrupalı diğer güçler birleşerek Fransa'yla savaşmıştır. Bu savaşlardan sonra Avrupa'nın siyasi haritası alt üst olmuş ve güçler dengesi değişmiştir. Avrupa'nın yeni siyasi şeklini düzenlemek üzere Fransa'yla savaşan devletler, Viyana'da bir kongre toplamıştır.

Harita 4.5
Napoleon'un düzenlediği seferler

1814'te toplanan Viyana Kongresi (Görsel 4.8), o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir toplantı olmuştur. Kongrede İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya galip devletler olarak etkili olmuş, alınan kararlara yön vermiştir. Kongrede alınan kararlar, 1815'te imzalanmış ve Avrupa'da yeni bir statü meydana gelmiştir. Böylece İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya kendi çıkarları doğrultusunda Avrupa'nın siyasi haritasını ve güçler dengesini yeniden düzenlemiştir. Bu güçler ülke sınırlarının nasıl olacağını kararlaştırmış ve aldıkları kararları baskıyla diğer devletlere kabul ettirmiştir.

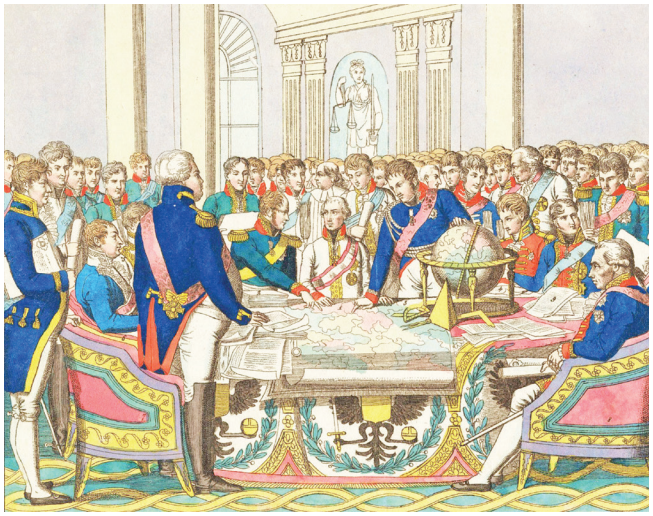

Görsel 4.8
Viyana Kongresi
(Suluboya Gravürü, Friedrich Andreas Campe, Moskova Devlet ve Tarih Müzesi / Rusya)

Viyana Kongresi'nde, Aydınlanma Dönemi ve Fransız İhtilali ile oluşan pek çok büyük gelişmenin sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi, Avrupa'ya huzur getirmemiştir. Çünkü kongrede milliyetçilik ve özgürlük akımlarını önleyebilmek için bütün kralların bu akımlar karşısında dayanışma ve fiilî yardımlaşmalarını öngören Metternich (Meternik) sistemi kurulmuştur. Bu sistem çerçevesinde hareket eden ve topraklarında düzeni sağlamak için gerektiğinde baskı ve şiddet uygulamaktan çekinmeyen devletler, 1830-1848 İhtilallerinin çıkmasını engelleyememiştir.

Mora İsyanı (1821) ve Yunanistan'ın Kurulması (1829)

Yunan bağımsızlık hareketi, Fransız İhtilali ile yayılan ulusçuluk akımı sonucunda ortaya çıkmıştır. 1814'te Rum tüccarların ve siyaset adamlarının yer aldığı bir grup, Rusya'nın Karadeniz'deki önemli liman şehri Odesa'da Filiki Eteria (Dostluk Cemiyeti) adıyla gizli bir örgüt kurmuştur. Bu örgüt kısa sürede devlet içinde ve dışında Yunan bağımsızlığı için çalışmaya başlamıştır. Nihayet 1821'de önce Eflâk ve Boğdan'da ardından ise Mora'da, Yunan İsyanları çıkmıştır.

Tepedelenli Ali Paşa İsyanı

Osmanlı Devleti'nde taşrada âyanların etkin olduğu XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyıl başlarında, Yunanistan'da da âyanlar ortaya çıktı. Bunlardan en meşhuru Tepedelenli Ali Paşa'dır. Âyanlık mücadeleleri neticesinde Yanya'yı ele geçiren Tepedenli Ali Paşa, buranın valiliğine tayin edildi. Kısa zamanda rakiplerini ortadan kaldırarak Yunanistan'ın büyük bir kısmıyla Güney Arnavutluk'a hâkim oldu ve yarı özerk bir yönetim kurdu. Tepedelenli Ali Paşa, 1820'de II. Mahmud tarafından azledilince isyana meyilli Rumlar'la iş birliği yaptı. Ali Paşa'nın başlattığı isyan 1822'de bastırıldı ve bu isyan yüzünden Osmanlı Devleti, Mora İsyanı ile yeterince ilgilenemedi. Bu da Yunan İsyanı'nı kolaylaştırdı ve başarılı olmasına katkı sağladı.

Hacısalihoğlu, 2013, s.588'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan II. Mahmud'un, Tepedelenli Ali Paşa'yı azletme sebepleri neler olabilir?

Mora'da başlayan isyan, hızlı bir şekilde ilerlemiş ve adalara da sıçramıştır. Ayaklanma sırasında Mora'da yaşayan 50.000 kadar Müslüman ya kaçmış ya da Rumlar tarafından katledilmiştir. Rusya'nın etkin bir rol oynadığı isyanda Fener Rum Patrikanesi ve diğer Avrupalı devletler de kendi çıkarları doğrultusunda Rumlara her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmuştur.

Mora İsyanı'nı bastıramayacağını anlayan Osmanlı Devleti, 1824'te Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Düzenli ordusu ve güçlü bir donanması olan Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin de kendisine verilmesi koşuluyla isyanı bastırmayı kabul etmiştir. 1825'ten itibaren, Mora İsyanı'nı bastırmak için Osmanlı ordusu ile birlikte hareket eden Mısır ordusu, kısa sürede büyük başarılar kazanmıştır. Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin isyanı bastırması üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa; Osmanlı Devletine karşı 1827 yılında Londra Protokolü'nü imzalamıştır. Bu üç devlet, isyancılarla Osmanlı Devleti arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmasını istemiştir. Ayrıca ateşkesin hemen ardından bağımsız bir Yunan devletinin kurulacağı bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti bu kararları tanımayınca Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır donanması 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus donanması tarafından bir baskınla imha edilmiştir (Görsel 4.9).

Görsel 4.9
Navarin Baskını
(Tablo, Philadelphia Sanat Müzesi, Philadelphia / ABD)

Kavalalı'nın Mora'dan çekilmesi sonrası Rusya'nın savaş ilanıyla başlayan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar, Edirne'ye kadar ilerlemiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsız Yunan devleti kurulmuştur. Yunanistan bu tarihten sonra Osmanlı Devleti aleyhinde genişleme siyaseti gütmüştür. Yunanistan'ın yayılmacılık hırsı sonraki süreçte, başta Ege Denizi olmak üzere bölgede yeni gerilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1821'de Mora Yarımadası'nda başlayan ve bağımsız Yunan devletinin kurulmasıyla sonuçlanan isyan, Balkanlarda yaşayan diğer milletlerin ayaklanmalarına örnek olmuştur.

Kırım Savaşı (1853-1856) ve Paris Konferansı (1856)

Rusya'nın güneye inme politikasının bir sonucu olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşı (Görsel 4.10) yaşanmıştır. Ancak Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki hedefleri, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına dokunmuştur. Bu nedenle Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı bir Avrupa bloku oluşturmuştur. Kutsal Yerler Sorunu'nu bahane ederek savaş başlatan Rusya, yenilmiş ve Paris'te bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. 25 Şubat 1856'da resmen başlamış olan Paris Kongresi, Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletleri arasındaki dengeyi etkileyen en önemli toplantılardan birisi olmuştur. Barış görüşmeleri sonucunda 30 Mart 1856'da otuz dört maddeden olan Paris Antlaşması imzalanmış ve Kırım Savaşı sona ermiştir.

Görsel 4.10
Kırım Savaşı
(Panoromik Tablo, Franz Roubaud, Sivastopal Kahramanlık Savunma ve Kurtuluş Müzesi, Kırım / Ukrayna)

Paris Antlaşması'nın Önemli Maddeleri

- Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin devletler hukukundan yararlanmasını kabul edecektir. Ayrıca her biri ayrı ayrı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterecektir.
- Osmanlı padişahının ilan etmiş olduğu Islahat Fermanı diğer devletler tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak bu ferman; antlaşmayı imzalayan hiçbir devlete, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hak ve yetkisi vermemiştir.
- Osmanlı Devleti ve Rusya, savaş sırasında birbirlerinden aldıkları yerleri ve esirleri geri iade edecektir.
- Boğazların kapalılığına dair 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi aynen yürütülecektir.
- Karadeniz; tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine sürekli olarak kapalı olacaktır. Kıyılarında hiçbir tersane (Görsel 4.11) bulunmayacaktır.

Görsel 4.11
Osmanlı Devleti'nde bir tersane

Kırım Savaşı, Avrupalı devletlerin müdahalesi ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Çünkü Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Avrupalı Devletler, Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini yeniden kurmayı amaçlamıştır.

Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ilk kez Avrupa devletler hukukuna dâhil edilmiş ve topraklarının bütünlüğü büyük devletlerin garantisi altına alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa devleti olduğu belirtilmiştir. Avrupalı devletler, kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gerekli gördükleri için böyle bir politika takip etmeye başlamıştır.

Paris Antlaşması'yla Balkanlardaki Rus nüfuzunu kırmak için Karadeniz'in tarafsızlığı ve Boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılması sağlanmıştır. Ayrıca Balkanlarda Eflâk, Boğdan ve Sırbistan topraklarındaki yönetimler; konferansa katılan devletlerin ortak garantisi altına alınmıştır. Bu şekilde Rusya'nın güneye inme politikası engellenmek istenmiştir.

Osmanlı Devleti, bu antlaşma ile savaştan önceki sınırlarına dönmüş ve Rus tehlikesinden bir süre kurtulmuştur. Osmanlı Devleti, Paris Konferansı'na savaşı kazanmış olarak katılmasına rağmen antlaşmanın Karadeniz ile ilgili maddesi, yenilmiş olan Rusya ile birlikte kendisine de uygulanmıştır. Islahat Fermanı'nın da antlaşmada yer alması Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmuştur.

Kutsal Yerler Sorunu

Hristiyanlar tarafından Kudüs ve çevresi buralarda bulunan kilise, mezar gibi bazı yerler, kutsal sayılmaktaydı. Bunun için Osmanlı'da Hristiyan mezhepleri arasında, bu yerler öteden beri büyük bir rekabet konusuydu. Osmanlı Devleti, bu bölgeyi topraklarına kattıktan sonra kutsal yerlerde mezhepler arasında daha önce kurulmuş olan düzeni olduğu gibi bıraktı. Ancak sonraki yıllarda, devletlerin de baskıları ile Katoliklere ve Ortodokslara, diğer mezheplerin aleyhine birçok ayrıcalık verdi. 1740 kapitülasyonu ile Fransızlara yani Katoliklere yeni ayrıcalıklar tanındı. Fransız İhtilali sırasında meydana gelen gelişmeler, kutsal yerlerdeki Katolikleri koruyucusuz bıraktı ve Ortodokslar, kutsal yerlerde daha üstün bir duruma geçti. Ancak Katolikler, eski durumun kurulmasını istemeye başladı ve bu durum Kutsal Yerler Sorunu'nun doğmasına neden oldu. Sorun, görünüşte Hz. İsa'nın doğduğu yer olan ve "Beytül-Lâhim"denilen yerdeki gümüş yıldızın 1847'de kaybolması ile başladı. Bunun suçunu, Ortodokslarla Katolikler birbirlerinin üstlerine attılar. Osmanlı Devleti, mezhepler arasındaki gerginliğe son verebilmek için kendisi yeni bir yıldız yaptırıp yerine koymak istediyse de sorunun gelişmesini önleyemedi.

Uçarol, 1995, s.196'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kutsal Yerler Sorunu'nun, Osmanlı dış siyasetine etkileri neler olabilir?

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)

Sıcak denizlere inmek isteyen Rusya, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarını ve İstanbul'u ele geçirmeyi amaçlamıştır. 1853 Kırım Savaşı'nın intikamını da almak isteyen Rusya, Panslavizm siyasetiyle Balkanlardaki Slav ahali üzerinde faaliyetlerini artırarak sürekli Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmıştır. Böylece Rusya Balkanlarda hem Bosna-Hersek hem de Bulgar isyanlarını teşvik etmiş ve Sırbistan ile Karadağ'ı Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa kışkırtmıştır. Balkanlardaki bu sorunların Osmanlı ordularının galibiyetiyle sonuçlanması üzerine olaylara diplomatik yollarla çözüm bulmak isteyen İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya 23 Aralık 1876'da Haliç'te bulunan Bahriye Nezaretinde (Görsel 4.12) İstanbul (Tersane) Konferansı'nı düzenlemiştir. Daha önce Rus elçiliğinde belirlenen teklifler, İstanbul Konferansı'nda alınan kararlar olarak Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir.

Görsel 4.12
Bahriye Nezareti (Fotoğraf, Abdullah Freres, 1880-1900, İstanbul)

İstanbul Konferansı

İstanbul Konferansı'nda bildirilen tekliflere göre Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile anlaşarak onlara toprak verecekti. Bulgaristan, beşer yıllık sürelerle tayin edilecek birer Hristiyan vali tarafından yönetilecek ve muhtariyet idaresine sahip iki eyalet hâline getirilecekti. Bulgaristan'da Bulgarca resmî dil olarak kabul edilecek, mahallî milis askeri oluşturulacak, Türk askeri yalnız büyük merkezlerde bulundurulacaktı. Ayrıca Bulgarlar için genel af ilan edilecek, Müslüman ahalinin elindeki silahlar toplatılacak ve bu hususların uygulanması için milletlerarası bir komisyon görevlendirilecekti.

Aydın, 1994, s.498'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

İstanbul Konferansı'nın tarihsel önemine dair neler söylenebilir?

Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olan teklifler, Bâbıâli'de kurulan bir genel mecliste müzakere edildikten sonra reddedilmiştir. Bunun üzerine Rusya, 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Rûmî takvime göre 1293 yılına rastladığı için bu savaşa 93 Harbi (Görsel 4.13) denmiştir. Bu savaşta Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tavır takınmış; Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri de isyan ederek Rusya'nın yanında yer almıştır. 93 Harbi'nde Osmanlılar, Kafkasya ve Tuna olmak üzere iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır.

Görsel 4.13
93 Harbi
(Tablo, Alexey Popov)

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da sayıca kendisinden çok üstün Rus ordusuna karşı, Ahmet Muhtar Paşa (Görsel 4.14) komutasındaki sınırlı sayıda askerle mücadele etmiştir. Kafkasya Cephesi'nde Ahmet Muhtar Paşa, Ruslara karşı uzun süre direnmişse de Doğubeyazıt, Ardahan, Kars ve Erzurum Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Nene Hatun ve diğer Erzurumlu vatandaşlar, Aziziye Tabyası'nı Ruslara karşı büyük bir cesaretle savunmuştur.

Görsel 4.14
Ahmet Muhtar Paşa

93 Harbi'nde Balkanlardaki muharebeler Rusların, Tuna Nehri'ni geçerek Osmanlı topraklarına girmesiyle başlamıştır. Rus birlikleri Osmanlı ordusunu Plevne'de abluka altına almıştır. 145 gün Plevne'yi savunan Gazi Osman Paşa (Görsel 4.15) komutasındaki Osmanlı ordusu, Rus ve Romen orduları karşısında 10 Aralık 1877'de başarısız olmuştur. Plevne'nin düşmesinden sonra Sırplar da Osmanlılara karşı saldırıya geçmiştir. Hızla ilerleyen Rus orduları, Edirne ve Silivri'yi de alarak Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar ilerlemiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır.

Görsel 4.15
Gazi Osman Paşa

Sonuçta 3 Mart 1878'de İstanbul'da Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Panslavizm'in bir zaferi sayılan bu antlaşmayla Rusya, bölgede çok avantajlı bir duruma gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması ile Avrupa'daki dengenin Rusya lehine bozulduğunu gören Avusturya, İngiltere, Fransa ve Almanya bu antlaşmaya karşı çıkarak Berlin'de uluslararası bir konferans toplanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Ayastefanos Antlaşması, Sevr Antlaşması gibi kâğıt üzerinde kalan bir antlaşma olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin ağır mağlubiyetiyle neticelenmiştir. Rusların ve Bulgarların Balkanlardaki katliamları nedeniyle Rumeli'deki Türk nüfusu azınlık konumuna düşmüştür. Böylece Türk tarihinin en büyük göç dalgalarından birisi yaşanmıştır. Balkanlardan Anadolu'ya uzanan yollar, göçmen kafileleriyle dolmuştur.

Berlin Kongresi (1878)

Avrupalı güçlerin baskısıyla Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden düzenlenmesi için Berlin'de bir konferans toplanmıştır (Görsel 4.16). Bu kongre öncesinde geçici ve şartlı olarak Kıbrıs'ın idaresini İngilizlere bırakan Osmanlı Devleti, Rusya'yı yola getirmek için İngiltere'ye güvenmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katılımıyla toplanan konferans sonunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır.

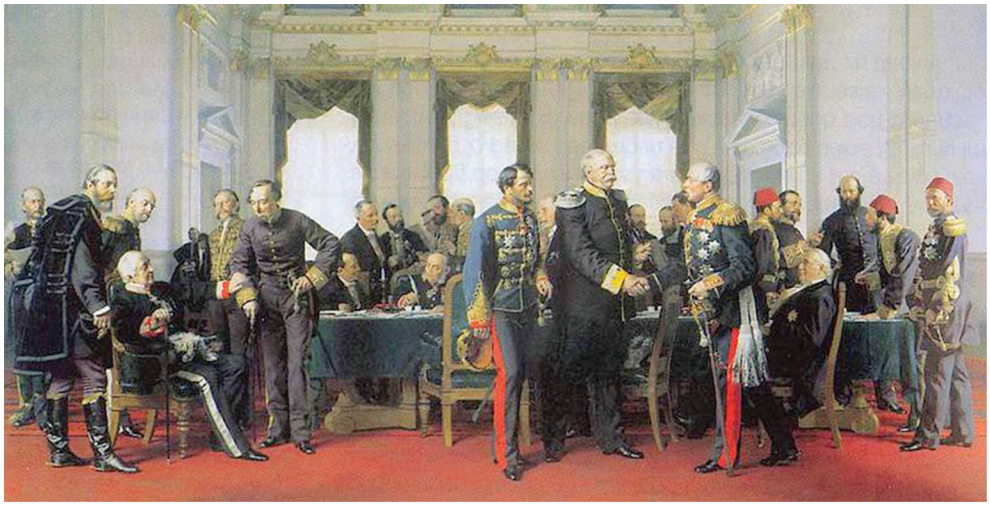

Görsel 4.16
Berlin Kongresi (TÜBY Tablo, Anton Von Werner, Berlin Belediye Binası / Almanya)

1774-1878 arasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı bazı önemli antlaşmalar ile ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'nın Önemli Maddeleri

- Ayastefanos Antlaşması ile sınırları çizilen Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile üç bölgeye ayrılacaktır. Buna göre birinci bölge doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgaristan Prensliği hâline getirilecek, ikinci bölge idari yönden bağımsız olmakla birlikte siyasi ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olacak ve üçüncü bölge olan Makedonya ise ıslahat yapılmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.
- Girit'te ıslahat yapılacak ve Avrupalı devletler destek verecektir.
- Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak ancak Avusturya tarafından yönetilecektir.
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olacaktır.
- Tuna Nehri; savaş gemilerine kapalı, ticaret gemilerine açık olacaktır.
- Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılacaktır.
- Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapacaktır.
- Boğazlar, 1841 Londra ve 1856 Paris antlaşmalarındaki statüye sahip olacaktır.
- Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş tazminatı ödeyecektir.

Berlin Kongresi'nde sadece Ayastefanos Antlaşması'na yeni bir şekil verilmemiş, bozulan Avrupa güçler dengesinin yerine yeni güçler dengesi de kurulmuştur. Bu yeni denge, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayastefanos Antlaşması ile karşısında sadece Rusya'yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde altı büyük devletin hedefi hâline gelmiştir.

1856 Paris Antlaşması'nda kabul edilmiş olan "Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi" Berlin Kongresi'nde yer almamıştır. Bu ilkenin başta gelen savunucularından olan İngiltere, Berlin Antlaşması'nın imzalandığı günlerde Kıbrıs'a yerleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Bosna-Hersek'te ve Kıbrıs'taki egemenliği kalkmıştır. Balkanlar, Doğu Anadolu, Girit gibi yerlerde ıslahat yapmayı kabul eden Osmanlı Devleti, bunları Avrupa devletlerine bildireceği için buradaki egemenliğini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Görsel 4.17
Ermeni komitaları

Berlin'de Ermeni Meselesi

Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları toprakların stratejik değerini göz önünde bulunduran İngiltere, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerle ilgilenmeye başlamıştır. 93 Harbi'nden sonra Ermenileri kullanma girişiminde bulunan Rusya, önce Ayastefanos ardından da Berlin Antlaşması'yla Ermeniler lehinde kazanımlar elde etmiştir. Böylece Ermeni Meselesi, uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Anadolu'nun bir kısmının Rusya'nın eline geçmesi de bölgedeki Ermeniler üzerinde Rus etkisini artırmıştır. Rusya'nın bu tutumundan rahatsız olan İngiltere, Ermenileri Rus nüfuzundan çıkartmak istemiş ve Berlin Antlaşması'yla Ermenilere bağımsızlık yolunu açmayı planlamıştır. Bu durum, Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet oluşturmayı amaçlayan Ermeni örgütlerinin (Görsel 4.17) ortaya çıkmasına ve bu örgütlerin her türlü kanlı eylemlerde bulunmasına yol açmıştır.

Berlin Antlaşması'yla ortaya çıkan Ermeni Meselesi'nin günümüz siyasi ilişkilerine etkileri hakkında neler söylenebilir?

TARTIŞALIM

Mehmet Ali Paşa'nın Güç Kazanması

Fransa, sömürgecilik rekabeti nedeniyle İngiliz güçlerini Hindistan'da yok etmeyi amaçlamış ve bunun için önce Mısır'ın işgal planını yürürlüğe koymuştur. Böylece Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a ticaret yapmayı hedefleyen Fransa, Yedi Yıl Savaşlarıyla

kaybettiği sömürgeleri de Mısır'ı işgal ederek telafi etmek istemiştir. Bu hedefler doğrultusunda Napoleon komutasında harekete geçen Fransız ordusu, İskenderiye ve Kahire'yi ele geçirerek 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Napoleon'un Mısır'ı işgaliyle unutulmaya yüz tutmuş olan Doğu Akdeniz havzası tekrar dünya gündemine girmiştir.

Görsel 4.18
Napoleon'un Akka saldırısı
(Tablo)

Fransızların Mısır'ı işgal etmesinden kaygılanan Avusturya da İngiltere'nin yanında savaşa girmiştir. Bu arada Mısır üzerinden Filistin'e ilerleyen Fransız kara ordusu, Akka önlerine gelmiştir (Görsel 4.18). Burada Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri karşısında başarısız olan Napoleon, Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Ardından Osmanlı ordusu, Mısır'a girdiyse de başarısız olarak Filistin'e geri çekilmiştir. İngilizlerin Süveyş'e çıkması üzerine Fransızlar Mısır'ı boşaltmak zorunda kalmıştır.

Mehmet Ali Paşa, 1799'da Kavala'dan gönderilen seçme askerlerin başında Kahire'ye gelmiştir. Fransızların Kahire'yi boşaltmasından sonra kısa sürede buradaki düzensiz askerleri yönetimi altına almış ve bu askerlerin komutanı olmuştur. Hızlı bir şekilde Mısır'da kendi otoritesini kurmayı başaran Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1805'te buraya vali olarak atanmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

Mehmet Ali Paşa, Osmanlı toprağı olmasına rağmen Mısır üzerinde söz sahibi olan Kölemen beylerinin etkisini ortadan kaldırarak Mısır'ın tek hâkimi hâline gelmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da giderek güç kazanması Osmanlı idaresini rahatsız etmiştir. Paşa, Selanik ve Kavala valiliklerine tayin edilmiştir. Ancak bu atamayı kabul etmeyen Mehmet Ali Paşa (Görsel 4.19) Mısır'a hâkim olarak nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır. Kavalalı, Osmanlı Devleti'nin bir türlü sonuçlandıramadığı Hicaz'daki Vehhabi İsyanı'nı 1818'de bastırarak hac yolunu açmış ve İslam dünyasında saygınlık kazanmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'ya Hicaz ve Habeş valiliklerini de vermiştir. Daha sonra Kavalalı, 1822'de Sudan'da hâkimiyet kurmuştur.

Görsel 4.19
Mehmet Ali Paşa
(Suluboya gravür, Jean Francois Portaels, Belçika 1769-1849)

Mehmet Ali Paşa, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güçsüz durum nedeniyle Orta Doğu'da daha da güç kazanmıştır. Nitekim Sultan II. Mahmud, Mora İsyanı'nı bastıramayınca Girit ve Mora valilikleri karşılığında Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek durumunda kalmıştır. Bu ise Mısır valisinin nüfuzunun daha da artmasına neden olmuştur.

Osmanlı-Rus Rekabeti (1768-1914)

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren çatıştığı Avusturya ve Safevilerin yerini, XVIII. yüzyılın başından itibaren Rusya almıştır. Bazı Rus çarları tarafından izlenen modernleşme çabaları başarıya ulaşmış ve Rusya giderek güç kazanmıştır. Sıcak denizlere ulaşmayı geleneksel dış politika hâline getiren Rusya, bu politikanın önünde engel olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Böylece iki devlet arasında uzun yıllar sürecek bir rekabet başlamıştır. Bu politika gereği önce Karadeniz'e açılarak Boğazları ele geçirmek isteyen Ruslar daha sonra Akdeniz'de faaliyete geçmeyi amaçlamıştır. Sıcak denizlere ulaşmanın yanında Balkanlarda da Panslavizm politikası uygulamaya koyan Rusya, bu sayede milliyetçilik akımından faydalanarak bölgede nüfuzunu genişletmeye çalışmıştır. Bu politikalarla Rusya, XVIII. yüzyıldan itibaren gerek Karadeniz'de gerekse Balkanlarda Osmanlı Devleti ile sürekli mücadele hâlinde olmuştur (Görsel 4.20).

Görsel 4.20
Osmanlı-Rus Savaşları
(Tablo, Gustave Dore, 1856)

XVIII ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan antlaşmalarda, Rusya'nın ekonomik ve siyasi kazanımları nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya'ya ve diğer Avrupalı devletlere Boğazlardan ticari geçiş hakkı vermek zorunda kalmıştır. Böylece Rusya, ilk defa Karadeniz'e çıkma ve serbestçe ticaret yapma hakkı elde etmiştir. Rusya'ya verilen bu haklar nedeniyle Karadeniz "Türk Gölü" olma özelliğini kaybetmiş ve Boğazlar artık devletler arası hukukun konusu olmaya başlamıştır. Bununla beraber Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçişine izin verilmemiştir. Ancak Napoleon'un 1798'de Mısır'ı işgali sırasında Rus savaş gemileri ilk defa Boğazlardan serbestçe geçmiş ve Akdeniz'e açılarak Osmanlı Devleti ve İngiltere'yle beraber Fransa'ya karşı savaşmıştır. Böylece Rusya, tarihî hedeflerinden en önemlisine geçici de olsa ulaşmıştır.

Daha önce Küçük Kaynarca Antlaşması ile İstanbul'da bir kilise inşası, kapütilasyonlardan istifade hakkı ve savaş tazminatı gibi kazanımlar elde etmiş olan Ruslar, Kırım üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamışlardır.Rusların, Kırım üzerinde nüfuzunu genişletmek için faaliyetlere girişmesi iki devleti yeniden savaş durumuna getirmiştir. Bunun üzerine İstanbul'da yapılan görüşmeler sonrasında 1779'da Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir eki olarak kabul edilebilecek olan Aynalıkavak Tenkihnâmesi imzalanmıştır. Böylece savaş ihtimali bir müddet bertaraf etmişse de

Ruslar, Kırım'ı ele geçirmekten vaz geçmemiştir. Nitekim 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul etmiştir. Dinyester Nehri'nin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır kabul edildiği Yaş Antlaşması'ndan sonra Rusya, İstanbul ve Boğazları tehdit etmeye başlamıştır.

Görsel 4.21
Mehmet Ali Paşa donanması İstanbul Boğazı'nda (Tablo, Ivan Konstantinovich Aivazovsky, İstanbul, 1849, Tsarskoye Selo Devlet Müzesi Koruma Alanı, Saint Petersburg / Rusya)

Boğazlar üzerinde üstünlük sağlamaya ve söz sahibi olmaya çalışan Rusya, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile gelişen Mısır Meselesi'ni kendi hedefleri doğrultusunda kullanmasını bilmiştir.

Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda Rusya'nın İstanbul Boğazı'ndan (Görsel 4.21) geçerek Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın durdurulması sonucu İngiltere, Mısır Sorunu'yla ilgilenmeye başlamıştır. Bunun neticesinde Sultan II. Mahmud Dönemi'nde Mehmet Ali Paşa ile 1833 Kütahya Antlaşması imzalanmış ve devleti tehdit eden tehlike geçici olarak önlenmiştir. Ardından Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1833 yılında Hünkar İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Sekiz yıl geçerli olacak bu antlaşma ile taraflar tehlike anında birbirlerine yardım etmeyi kabul etmiştir. Böylece Rusya hem Boğazlardan gelecek bir tehlikeye karşı korunmuş hem de Boğazların kontrolünde söz sahibi olmuştur. Bu yüzden Avrupa devletleri, Hünkar İskelesi Antlaşması'nı büyük bir tepkiyle karşılamıştır.

Mısır Meselesi 1839'da tekrar silahlı bir hesaplaşmaya dönüşmüş ve Osmanlı ordusu Nizip Savaşı'nda Mısır kuvvetlerine mağlup olmuştur (Görsel 4.22). Mehmet Ali Paşa'ya İstanbul yolunun açılması, Hünkar İskelesi Antlaşması gereği Rusya'nın Boğazlara inerek Osmanlı Devleti'ni koruma hakkını kullanmasınıda beraberinde getirmiştir. Bu durum üzerine harekete geçen İngiltere, Londra'da bir konferans toplanmasını sağlamıştır.

Görsel 4.22
Mısır askerî kuvvetleri (Tablo, Hendrik Jacobus Vinkhuijzen Koleksiyonu)

Bu konferansa İngiltere, Osmanlı, Avusturya, Fransa, Rusya ve Prusya katılmıştır. Konferans sonunda imzalanan 1840 Londra Antlaşması'yla Mehmet Ali Paşa'ya Mısır valiliği verilmiş ve Mısır Meselesi çözülmüştür.

Mısır Meselesi halledildikten sonra Hünkar İskelesi

Antlaşması'nın süresinin de dolması üzerine Londra'da Boğazlar Konferansı toplanmıştır. Konferansa katılan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri arasında 1841 Londra Boğazlar Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Boğazları yabancı savaş gemilerine kapalı tutması kabul edilmiştir. Böylece Boğazlardan geçiş sadece Osmanlı hukuk kuralları veya Osmanlı Devleti ile diğer devletlerarasında yapılan ikili antlaşmalarla düzenlenmesi aşamasından çıkmıştır. Artık Boğazlardan geçiş uygulaması, uluslararası bir statü kazanmıştır. Boğazların 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'ndaki durumu, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişine kadar bu şekilde korunmuştur.

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'na tepki göstermesinin sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Bloklaşmalar ve Değişen Uluslararası Şartlar

Kırım Savaşı ve İtalya'nın ile Almanya'nın siyasi birliklerini kurmaları, 1853 ile 1871 yılları arasında Avrupa diplomasisini etkileyen gelişmeler olmuştur. Özellikle İtalya ve Almanya'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısında birliklerini sağlaması, Viyana Kongresi ile Avrupa'da oluşturulan devletlerarası dengeyi bozmuştur. Bu süreçte Fransa ve Avusturya, Avrupa siyasetindeki etkinliklerini büyük ölçüde kaybetmeye başlamıştır.

İtalya, Avrupa'da siyasi birliğini geç tamamlayan devletlerden biri olmuştur. Bir kısmı Avusturya'nın işgali altında olan İtalya'da Piyemonte, en kuvvetli devlet olarak dikkat çekmiştir. Siyasi birliğini sağlamak için dış desteğe ihtiyaç duyan Piyemonte, bu desteği sağlamak amacıyla Kırım Savaşı'na katılmıştır. Böylece Fransa'nın desteğini kazanan Piyemonte, 1870'te İtalyan siyasi birliğini sağlamıştır. Birliğini kurduktan sonra sömürgecilik hareketlerine başlayan İtalya, kısa zamanda Avrupa politikasında söz sahibi devletlerden birisi olarak ön plana çıkmıştır.

İtalya ile aynı dönemde Almanlar da siyasi birliklerini sağlamak içim faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu yolda önce Danimarka ve Avusturya ile mücadeleye girişen Almanya, daha sonra da Fransa ile karşı karşıya gelmiştir. Fransa'ya da üstünlüğünü kabul ettiren Başbakan Otto von Bismarck (Otto fon Bismak) Alman siyasi birliğini sağlamayı başarmıştır. Almanya'nın Fransa'yı Sedan'da yenmesi ve Alsace-Lorraine'i (Alsas-Loreyn) ele geçirmesi sonrası kurulan Alman siyasi birliğine diğer Alman devletleri de katılmıştır. Sonuçta Prusya Kralı I. Vilhelm, Alman imparatoru olmuş ve Avrupa'daki siyasi dengeler derinden etkilenmiştir. Böylece Almanya da İtalya gibi geç de olsa Avrupa'nın kuvvetli devletlerinden biri olarak sömürgecilik hareketlerine girişmiş ve devletlerarasında bloklaşmalar başlamıştır. Almanya ile İtalya'nın faaliyetlerini genişletmesinin yanında Avrupa'daki bloklaşmalarda ve rekâbetin yükselmesinde İngiltere ile Rusya arasındaki Reval

Görsel 4.23
Otto von Bismarck (Gravür)

Görsel 4.24
VII. Edward (Gravür)

Görsel 4.25
II. Nikola (Gravür)

görüşmesi de etkili olmuştur. İngiltere Kralı VII. Edward (Edvırd) (Görsel 4.24) ile Rus Çarı II. Nikola (Nikola) (Görsel 4.25) 1908'de Reval Limanı'nda bir araya gelmiştir. Bu buluşmada Makedonya ve Boğazlar Sorunu ele alınmış ancak görüşme sonucunda sadece Makedonya'ya ait ıslahat işi açığa vurulmuştur.

Avusturya-Macaristan, topraklarındaki Slav kökenli halklar bulunması dolayısıyla Balkanlarda Rusya ile çatışma içerisine girmiş, İtalya ise bir yandan Akdeniz'de yayılmak isterken diğer taraftan Avusturya-Macaristan idaresindeki topraklara göz dikmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda İtalya, Fransa ile gizli bir antlaşma yapmıştır.

Reval Görüşmeleri, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyeti ikinci defa ilan etmesindeki en büyük dış etken olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmıştır. Böylece Balkanlarda Osmanlı Devleti egemenliğinde sadece Arnavutluk ve Makedonya kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki bu son toprakları da Balkan devletlerinin hedefi hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalya ile savaştığı sırada Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ birleşerek 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Savaştan önce Fransa, İngiltere ve Rusya bir araya gelerek Osmanlı Devleti'nden Balkanlardaki Hristiyan halk için reformlar yapmasını istemiştir. Bu isteği en fazla destekleyen de Almanya olmuştur. Tarihinin en büyük yenilgilerinden birisine uğrayan Osmanlı Devleti, Balkan topraklarının hemen hemen tamamını kaybetmiş ve bu mağlubiyet sonrası ittifak arayışlarını hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde ilk olarak ilişkilerinde inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuştur. Ancak İngiltere, Yakın Doğu'daki çıkarları için Rusya ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Gerek Reval Görüşmelerinde alınan kararlar gerekse Rusya'nın uygulamak istediği politikaların Osmanlı topraklarından geçmesi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ittifakını zora sokmuştur.

Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa, 1913'te İngiltere'ye ittifak teklifi yapmıştır. İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet (Sör Lui Melıt), Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifinde müttefikleri Rusya ve Fransa'nın tavrının önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir tutum izlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ittifak teşebbüslerinden sonra Osmanlı Devleti,

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devlet'i, İngiltere ile ittifak kurmak için teşebbüslere Trablusgarp Savaşı sırasında başlamıştır. Maliye Nazırı Cavid Bey, Winston Churchill'e (Vinstın Çörçil) iki ülke arasında ittifak yapılması konusunda teklifte bulunmuştur. 2 Kasım 1911'de bu teklife cevap veren Dışişleri Bakanı Edward Grey (Edvırd Grey), Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki savaşta İngiltere'nin kesin bir tarafsızlık politikası izleyeceğini bildirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar İtilaf Devletleri'ne başka bir teklif yapmamıştır.

1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey (Görsel 4.26), Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'a (Sazanof) Rusya'nın ittifakla ilgili ne düşündüğünü sormuştur. Bu teklife prensip olarak sıcak baktığını ancak böylesine önemli bir meselenin ciddi ele alınması gerektiğini belirtmiş ve zaman istemiştir. Ancak iki hafta sonra İstanbul'dan gönderdiği mektupta teklife olumsuz yanıt verilmiştir. Osmanlı Devleti, Almanlarla gizli ittifak antlaşmasını imzaladıktan sonra genel seferberlik ilan edince bundan en çok Ruslar rahatsız olmuştur.

Görsel 4.26
Talat Bey
(Fotoğraf, 1918, Berlin / Almanya)

Prusya'ya 1870'te mağlup olan Fransa, I. Dünya Savaşı öncesinde toparlanmış olsa da Almanya'ya karşı kendini emniyette hissetmemiştir. Bu konuda Avrupa'daki dengenin korunması ve Fransa'nın savunma hatlarının güçlendirilmesi gerektiğini isteyen Fransa cumhurbaşkanının, Osmanlı'yla ilgili politikası net olmamıştır. Bu konuda Fransa ile müttefikleri İngiltere ve Rusya arasında belirli noktalarda çıkarlar çatışmıştır. Bazı devlet adamları, Rusya ile ters düşme pahasına Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Fransa; İngiltere ve Rusya'ya isteklerini yaptırma konusunda yeteri kadar güçlü olamamıştır.

Osmanlı Devleti; Rusya ve İngiltere'ye karşı Fransa'nın desteğini almaya çalışmıştır. Bu amaçla Cemal Paşa (Görsel 4.27), Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyetinin kuruluşuna önderlik etmiş ve 1914'te Fransa'ya gitmiştir. Cemal Paşa Fransa'dan, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Bloku'na alınarak Rusya'dan gelebilecek darbelere karşı korunmasını istemiştir. Ancak Fransa, ittifak konusunda tek başına bir şey yapamayacağını ve bu konuyu müttefikleriyle de müzakere etmeleri gerektiğini belirterek Cemal Paşa'ya olumsuz yanıt vermiştir. Bu durumda İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Devleti'nin ittifak taleplerinin kabul edilmesine imkân tanımamıştır.

Görsel 4.27
Cemal Paşa
(Fotoğraf)

Almanya ile Osmanlı Devleti arasında Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren iyi ilişkiler kurulmuştur. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim (Vangenhaym), Osmanlı ordusunun hiç iyi durumda olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin kiminle ittifak yaparsa yapsın ona yük olacağını düşünmüştür. Buna rağmen Alman İmparatoru II. Wilhelm, Balkanlarda Rusya'ya karşı Avusturya'nın her türlü desteğe ihtiyacı olduğunu ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin önemli olduğunu vurgulamıştır. Sadrazam Said Halim Paşa, 28 Temmuz 1914'te Wangenheim'ı çağırarak Rusya'ya karşı Almanya'yla gizli bir ittifak yapmak istediklerini ve bununla Üçlü İttifak'a dâhil edilmeyi beklediklerini bildirmiştir. Sonuçta Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması imzalanmış ve aynı gün Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışlarında bulunmasının sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Devleti'ne Yapılan Yardımlar

Dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman topluluklar, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı zamanlarında yardımda bulunmuştur. Bunlardan en çok bilinenleri Hindistan, Arakan, Azerbaycan ve Moritus'ta yaşayan Müslüman halkın yardımlarıdır.

Tarih boyunca Türklerle yakın ilişki içinde bulunan Hint Müslümanlar, 1858'de Hindistan'ın tümüyle İngiliz sömürgesi altına girmesinden sonra umutlarını hilafeti elinde bulunduran Osmanlı padişahına bağlamıştır. İslam birliği kurma politikası bağlamında halifelik kurumuna büyük önem veren II. Abdülhamid de (Görsel 4.28) Arakan'daki Müslümanlara el uzatmıştır. Kurulan bu dostluk bağının sonucunda Arakan Müslümanları, zor zamanlarında maddi ve manevi yardımlarla Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'ne sadece Müslüman Hintlilerden değil diğer dinlerden olan Hintlilerden de yardım ulaşmıştır. Ayrıca Hintliler, İngiltere üzerinde etkili olacak büyük mitingler düzenleyerek siyasi girişimlerde de bulunmuşlardır. Balkan Savaşları sırasında dünyanın her tarafındaki Müslümanlar gibi Myanmarlı Müslümanlar da Osmanlı Devleti'ne yardım için para toplamıştır. O dönemde adı Birmanya (Burma) olan Myanmar'daki (Miyanmar) Müslümanlar topladıkları yardımları konsolosluk, Osmanlı Bankası ve Avrupa bankaları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne ulaştırmıştır.

Görsel 4.28
Sultan II. Abdülhamid
(Tablo, Fausto Zonaro)

Tarih boyunca Anadolu'daki soydaşlarının her zaman yanında olan Azerbaycan Türkleri de Osmanlı Devleti'nin yardımına koşmuştur. Balkan Savaşları sırasında ve sonraki yıllarda, Rus baskısı altında oldukları dönemlerde bile Osmanlı ülkesinde meydana gelen gelişmeleri takip etmişlerdir. Çar hükûmeti tarafından yapılan baskılardan yılmayan Azerbaycan halkı gerek maddi gerekse manevi olarak Türkiye'ye yardımlarda bulunmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Balkan Savaşları sırasında Azerbaycan'dan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen gönüllülerden "Kafkas Gönüllü Kıtası" adıyla bir askerî birlik oluşturulmuştur.

Hint Okyanusu'nun güneybatı kısmında bulunan Moritus Adası'ndaki Müslümanlar da 93 Harbi sırasında ve sonrasında Osmanlı şehit, gazi ve yetimlerine maddi yardımlarda bulunmuştur. Başkentleri Port Louis'deki Osmanlı konsolos vekilliği önderliğinde başlatılan yardım kampanyasında yaklaşık iki bin İngiliz sterlini değerinde poliçe toplanmış ve Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Hindistan'daki Müslümanlar ile yakın ilişki içerisinde bulunan Moritus Müslümanları, sonraki süreçte Anadolu'daki Millî Mücadele için yardım yapmıştır.

CEVAPLAYALIM

Osmanlı Devleti'ne yapılan yardımlarda bulunanların duygu, düşünce ve amaçlarına dair hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

4.3. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİ

TARTIŞALIM

Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ndeki demokratikleşme sürecine etkileri neler olabilir?

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletle halk arasında irtibatı sağlayan âyan ve eşraf mahallî otorite olarak ortaya çıkmıştır. Âyanlar, zamanla devletin içine düştüğü sıkıntılardan faydalanıp bulundukları bölgede güçlerini ve nüfuzlarını genişletmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Sultan III. Selim (Görsel 4.29), âyanları halka seçtirerek merkezî otoriteyi güçlendirmek istese de başarılı olamamıştır. Taşrada otoriteyi kuramayan devlet, bu yerel güçlerin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Âyanların gerek kendi aralarında gerekse devletle yaptığı mücadeleler, sosyal yapıyı ve siyasi dengeleri bozmuştur. Bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasıyla bu dengeler daha da değişmiştir.

Görsel 4.29
Sultan III. Selim
(TSM 17-97, İstanbul)

Alemdar Mustafa Paşa

III. Selim Dönemin'de yapılan ve Nizam-ı Cedit diye adlandırılan yenilikler, Kabakçı Mustafa İsyanı'yla sona ermiştir. Yenilikçi devlet adamlarından bazıları, isyancılardan canını kurtarmak için Ruscuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmıştır. Bu kişilerin etkisiyle Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i tahta çıkarmak amacıyla İstanbul'a hareket etmiştir. Sadrazam dâhil pek çok kişiyi yanına çeken Alemdar, sarayı kuşatınca Sultan IV. Mustafa, amcası III. Selim ve kardeşi Mahmud'un öldürülmesine izin vermiştir. III. Selim öldürülmüş ancak Şehzade Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa tarafından kurtarılmıştır. IV. Mustafa'yı tahttan indiren Alemdar, II. Mahmud'u tahta geçirmiş ve kendisi de sadrazam olmuştur.

Beydilli, 1989, s.365'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam dâhil pek çok çevreden destek almasının sebepleri neler olabilir?

Sened-i İttifak (1808)

Sultan II. Mahmud'un (Görsel 4.30), tahta geçmesini sağlayan Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam olarak padişahtan daha etkin bir konuma gelmiştir. Kendisi de bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa, ülkede düzenin sağlanması için devletle âyanların görüşmesi ve uzlaşması gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla Rumeli ve Anadolu'daki âyanlar İstanbul'a davet edilmiş fakat âyanlardan bazıları bu davete icabet etmemiştir. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında devlet görevlileri ile İstanbul'a gelen âyanlar arasında geniş katılımlı bir toplantı yapılmıştır. Müzakereler sonucunda 29 Eylül 1808'de bir sözleşme kaleme alınmıştır. Âyanlara birtakım hak ve imtiyazlar veren bu sözleşmeye Sened-i İttifak denilmiştir. II. Mahmud'un onaylamasıyla Sened-i İttifak resmen geçerli ve bağlayıcı siyasi bir belge niteliği kazanmıştır. Sened-i İttifak'a göre âyanlar; padişahın ve padişah vekili sadrazamın buyruklarına uyacak, kendi nüfuzları altındaki bölgelerden devletin asker toplamasına karşı çıkmayacaktır. Bu kurallara uymayanlara el birliğiyle müdahale edilecektir. Devlet adına modern askerî bir-

Görsel 4.30
Sultan II. Mahmud
(Dijital Koleksiyon)

likler oluşturulacak, yeniçeriler ve diğer ocaklar buna karşı çıkarsa âyanlar davet beklemeksizin asileri cezalandırabilecektir. Vergilerin toplanmasında yolsuzluğa izin verilmeyecektir. Âyanların devlete itaat ve hizmetlerine karşılık devlet de onların fiilî kazanımlarını meşru kabul edecektir. Sened-i İttifak'ın onaylanmasından kısa süre sonra çıkan bir yeniçeri ayaklanmasında sözleşmenin mimarı Alemdar Mustafa Paşa ölmüştür. Böylece Sened-i İttifak sahipsiz kalmış ve belgedeki şartlar uygulanamamıştır.

Sultan II. Mahmud, iktidarının ilk yıllarını merkez ve taşradaki siyasi dengeleri gözetmekle geçirmiştir. Ülkede otoritesi zayıflamış olan padişaha karşı İstanbul'da Yeniçeri Ocağı ile ulema; taşrada ise âyanlar olarak anılan mahallî güçler ön plana çıkmıştır. Siyasi rakiplerini aynı anda karşısına almaktan kaçınan II. Mahmud, zamanla âyanların etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Sened-i İttifak'la devrin siyasi aktörleri olan âyanlar, mevcut kazanımlarını iktidar karşısında garanti altına almıştır. Sened-i İttifak, her ne kadar uygulanamamış bir belge olsa da hukuki bakımdan padişahın yetkilerini kısıtlamış ve mutlak otoritesini sınırlandırmıştır.

Magna Carta (Magna Karta) ve Sened-i İttifak

Sened-i İttifak, bir kısım araştırmacılar tarafından 1215'te İngiltere'de kral ile soylular arasında imzalanan Magna Carta'ya (Görsel 4.31) benzetilir. Ortaya çıkış biçimleri ve içerikleri bakımından bu iki belgenin aralarında bazı benzerliklerin bulunduğu söylenebilir ancak sonuçları bakımından belgelerin birbirine benzediğini ileri sürmek güçtür. Zira Magna Carta, İngiltere'de soyluların haklarını teminat altına alarak zamanla bu hakların, halka doğru genişlemesinin yolunu açmıştır. Oysa Sened-i İttifak için böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca Magna Carta'da haklarını krala karşı korumak isteyen güçlü bir sosyal grup olarak soylular varken Sened-i İttifak'ta senedin içeriğindeki hakları benimseyen böyle bir taraf yoktur.

Akyıldız, 2009, s.514'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.31
Magna Carta'nın imzalanışı
(Tablo)

ÖRNEK METİN

Görsel 4.32
Sultan Abdülmecid
(Tablo, Jean Portet, Sebuh, Ruben Pera Müzesi, İstanbul)

Tanzimat Fermanı (1839)

Taşrada âyanların etkisini azaltan merkezde de Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmud, otoritesini güçlendirmiş ve 1830'lardan itibaren Osmanlı merkez teşkilatında köklü değişiklikler yapmıştır. II. Mahmud Dönemi'nde yapılan bu değişiklikler, bir bakıma Tanzimat Dönemi'nin temelini oluşturmuştur.

Sultan II. Mahmud 1839'da vefat etmiş ve yerine oğlu Abdülmecid (Görsel 4.32) tahta geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldığı bu dönemde; içerde bütünlüğü sağlamak, devletin zayıflamasını engellemek ve Avrupa kamuoyunun desteğini kazanmak için daha kapsamlı yenilik hareketlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Sultan Abdülmecid'in emriyle Sadrazam Koca Hüsrev Paşa'nın başkanlığında Bâbıâli'de bir Meşveret Meclisi toplanmıştır. İlmiye mensupları ve bürokratların katıldığı bu mecliste kabul edi-

len ilkeler, padişah tarafından da onaylanmıştır. Bu ilkeler, Mustafa Reşid Paşa tarafından ilan edilecek olan Tanzimat Fermanı'nın da esasını oluşturmuştur. Bu süreçte Tanzimat Fermanı, tek başına Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmamıştır. Ferman dış etkilerden ziyade Osmanlı Devleti'nin iç etkenlerinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'nda geçen "eski idare usulünü tamamen değiştiren bu iradenin dost devletlere duyurulması" ifadesi Osmanlı Devleti'nin, Mısır Meselesi'nin görüşüleceği Londra Konferansı'ndan önce Avrupalı devletlerin desteğini kazanma arzusunu da göstermiştir.

Görsel 4.33
Hırka-i Şerif Dairesi Avlusu (İstanbul)

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa; Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda yüksek rütbeli devlet adamları, ulema, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri ve sefirlerin de hazır bulunduğu bir törende okumuştur. Töreni Gülhane Kasrı'ndan izleyen Sultan Abdülmecid, ilan edilen hususlara uyacağına dair Hırka-i Şerif Dairesi'nde (Görsel 4.33) yemin etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tanzimat Fermanı'yla padişah, hukukun üstünlüğünü kabul etmiş ve bu olay anayasal rejim yolunda atılan ilk adım olmuştur. Ayrıca Tanzimat Fermanı, modernleşmeyi devlet siyaseti hâline getiren resmî bir belgedir.

Tanzimat Fermanı'nda; eskiden devletin güçlü, ülkenin mamur ve halkın refah içinde olduğu ancak son 150 yıldan beri bu durumun zaaf ve fakirliğe dönüştüğü ifade edilmiştir. Ardından gerekli tedbirlerin alınması hâlinde, devletin kısa sürede eski durumuna kavuşacağı belirtilerek bunun için hazırlanması gereken yeni kanunların esasından bahsedilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın Önemli Maddeleri

- Müslüman ve Hristiyan bütün tebaanın can güvenliği, malı, ırzı ve namusu korunacaktır.
- Vergi, herkesin gücü oranında tahsil edilecektir.
- Askerlik tüm Osmanlı tebaası için zorunlu olacak, askerlik süresi dört veya beş yıl olarak belirlenecektir.
- Hiç kimseye yargılanmadan ölüm cezası verilmeyecek, herkes malını mülkünü istediği gibi tasarruf edebilecektir.
- Ülkenin harap olmasına yol açan rüşveti önlemek amacıyla etkili bir kanun hazırlanacaktır.

Görsel 4.34
Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Osmanlı Kadınları
(Fotoğraf, Pascal Sebah)

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde geleneksel yapıyı kökten sarsacak yenilikler getirmiştir. XIX. yüzyılda Sırpların özerklik kazanması, Yunanların bağımsız olması, Rusya'nın Panslavizm politikasını sürdürmesi gibi gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Tanzimat Fermanı, milliyetçilik akımından etkilenen gayrimüslimlerin devletten ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılmış ve Müslim gayrimüslim eşitliğini esas alan bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedeflemiştir.

Tebaanın kanun önünde eşitliğine dayanan Osmanlı birliği siyaseti, Tanzimat Devri'nin en önemli unsurlarından olmuş ve bu siyaset, Islahat Fermanı'nda da devam etmiştir. 1876 Kanun-ı Esasi'deki "Osmanlı Devleti tabiyyetindeki herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı (Görsel 4.34) tabir olunur." ifadesi, bu siyasetin Meşrutiyet Dönemi'ne yansımasıdır.

Tanzimat'ın Dış Dünyada Yankıları

Tanzimat Fermanı dış kamuoyunda farklı tepkilerle karşılandı. İngiliz ve Fransız kamuoyunda olumlu karşılanan ferman, Avusturya ve Rusya tarafından olumsuz karşılandı. Tanzimat Fermanı'yla padişahın ve üst düzey yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırıldığını gören Avusturya Başbakanı Prens Metternich, ülkesinde de benzer taleplerle karşılaşabileceği endişesiyle reformları eleştirdi. Rusya ise iç ve dış siyasette devlete güç katacağı ve İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkinliklerini arttıracağı kaygısıyla yeni kararlara karşı olumsuz bir tavır takındı.

Akyıldız, 2011, s.3'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Tanzimat Fermanı'nın İngiltere ve Fransa tarafından olumlu karşılanmasının sebepleri neler olabilir?

Islahat Fermanı (1856)

Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da ilan ettiği Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit sayıldığını ve herkesin devletin güvencesi altında olduğunu açıklamıştır. Ancak Avrupalı devletler, bu fermanı yeterli bulmamış ve Osmanlı Devleti'nde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı siyasi ve hukuki farklılıklar olduğunu ileri sürmüştür. Avrupalı devletlerin daha köklü reformlar yapılması talepleri sonucunda, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan Islahat Fermanı hazırlanmıştır. Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere, vatandaşlık hukuku açısından Müslümanlarla tam eşitlik sağlayan önemli haklar verilmiş ve böylece Avrupalı devletlerin, Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi önlenmek istenmiştir. Islahat Fermanı'nın, Paris Antlaşması maddeleri arasında yer alması, bu fermanın siyasi nitelikli olduğunu göstermektedir.

Islahat Fermanı'nın Hazırlanışı

Osmanlı Ortodokslarını resmen himaye etmek isteyen Rusya, XIX. yüzyılda Kudüs ve çevresindeki kutsal yerler için Osmanlı Devleti'nden bazı taleplerde bulunmuştur. Ancak Rusların bu istekleri Osmanlı yönetimi tarafından reddedilmiştir. Kutsal Yerler Sorunu'yla başlayan Kırım Savaşı'nda (Görsel 4.35) Batılı devletler, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların haklarının yeterince korunmadığını iddia eden Rusya'ya karşı Avrupalı devletler, bu iddiayı boşa çıkarmak için girişimlerde bulunmuştur. Kırım Savaşı sürerken İngiltere, Fransa ve Avusturya, savaş sonrasında yapılacak antlaşma esaslarını görüşerek bazı kararlar almıştır. Bu kararlar arasında, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarını bozmayacak şekilde, Hristiyanların hak ve ayrıcalıklarını belirleyen bir ferman çıkarılması da yer almıştır. Osmanlı Devleti yapılan bu görüşmenin ve alınan kararların devletin iç işlerine karışmak anlamına geleceğini bildirmiştir. Bunu engellemek için de barış görüşmelerinden önce Islahat Fermanı'nı ilan etmeyi uygun görmüştür.

Görsel 4.35
Kırım Savaşı'ndan bir kesit (İllüstrasyon, Yvon, L'Illustration Journal Universel, 1857, Paris / Fransa)

Islahat Fermanı'nın hazırlanması için İstanbul'da İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın elçilerinin de yer aldığı bir komisyon kurulmuştur. Bu devletler, Rusya'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden Ortodoks Hristiyanları bahane ederek sağladığı hak ve ayrıcalıkları, kendileri için elde etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Avrupalı devletler, alınan kararların uygulanmasında da kendilerinin söz hakkına sahip olmasını istemiştir. Müzakereler sonrasında yeni bir ıslahat programı hazırlayan komisyon, bunun bir beyanname şeklinde ilan edilmesine karar vermiştir.

İngiliz elçisi, ıslahat programının Paris Barış Antlaşması'nda yer almasını ve Avrupalı devletlerin garantisi altında olmasını istemiştir. Osmanlı Devleti hükümranlık haklarına aykırı sayarak kesinlikle reddetmiştir. Bunun üzerine ıslahat programı, gayrimüslimlere padişahın kendi arzusu ile ayrıcalıklar verdiği zannını uyandırmak için bir ferman şeklinde ilan edilmiştir.

Islahat Fermanı ve İlanı

Islahat Fermanı, Paris Kongresi'nin başlamasından sonra İstanbul'da 18 Şubat 1856 tarihinde yabancı devlet temsilcilerinin de katıldığı bir törenle ilan edilmiştir.

Fermanın Getirdiği Önemli Hususlar

- Tanzimat Fermanı kararları, bu fermanla yenilenecek ve uygulanması için gerekli önlemler alınacak.
- Müslümanlar ile gayrimüslimler kanun önünde eşit olacak.
- Patrikhanelerde (Görsel 4.36) yeni meclisler kurulacak ve verecekleri kararlar Bâbıâli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek.
- Hükûmetten izin almak şartıyla gayrimüslimler şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, mezarlık, okul, hastane gibi kurumlarını tamir ettirebilecek veya yeniden yaptırabilecek.
- Irk, din, dil farkı gözetilmeden hiçbir mezhep diğerine üstün sayılmayacak.
- Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak.
- Devlet hizmetlerine, askerliğe ve okullara ayrım gözetmeksizin tüm tebaa kabul edilecek.
- Bütün milletler okul açabilecek.
- Cizye vergisi kaldırılacak, gayrimüslimler askerlik yapacak gitmeyenler ise askerlik bedelini nakit olarak ödeyecek.
- Tebaanın eşit ve serbest şekilde ticari ve ekonomik girişimlerde bulunabilmesi sağlanacak.
- Mahkemeler herkese açık olacak, hapishaneler ıslah edilecek.
- Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davaları görmek için karma mahkemeler kurulacak, gayrimüslimlerin şahitlikleri kabul edilecek ve herkes kendi inancına göre yemin edebilecek.

Görsel 4.36
Rum Patrikhanesi (İstanbul)

- Yazışmalarda veya halkın ve memurların söyleminde gayrimüslimleri aşağılayan tabirler kullanılmayacak.
- Yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk sahibi olabilecek.
- İltizam usulü kaldırılacak, bütün Osmanlı tebaası din ve mezhebi ne olursa olsun aynı vergiyi ödeyecek.

Islahat Fermanı'nın Devlet Yönetimine Etkileri

Islahat Fermanı'nın amacı Müslümanlar ile gayrimüslimlerin haklarını eşit hâle getirerek bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Ancak ferman, gayrimüslimlerin (Görsel 4.37) ayrıcalıklarını genişletmiş, Müslümanlar için ise yeni haklar getirmemiştir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin baskısı karşısında, Müslüman olmayan toplumlara eşitlik tanıdığını resmen açıklamak zorunda kalmıştır. Bu fermanla gayrimüslimler üzerindeki nüfuzlarını artıran Avrupalı devletler; Osmanlı topraklarında siyasi, ekonomik, hukuki ve kültürel alanlarda yeni hak ve çıkarlar sağlamıştır.

Görsel 4.37
Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler (Tablo, New York Halk Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları)

Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumlu karşılanmadığı gibi kendilerine birtakım haklar tanınan gayrimüslimler tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Örneğin fermandan önce devlet katında üstün sayılan Rumlar, Islahat Fermanı'yla diğer gayrimüslimlerle eşit hâle geldikleri için fermana karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin ruhban sınıfı ise egemen konumları sarsıldığı için fermana tepki göstermiştir. Devlet içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlükle karşılaşmıştır.

Islahata Mecbur Kalmak

Tanzimat Fermanı, ülkenin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için Osmanlı devlet adamları tarafından hazırlanmıştır. Islahat Fermanı ise yabancı devletlerin baskısı sonucunda düzenlenmiş ve ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu fermanı kendiliğinden ilan etmiş görünmekle sadece şekil yönünden hükümranlık şerefini kurtarmıştır. Aslında ise Hristiyan toplulukların korunması kararları, Avrupa devletlerinin eline geçmiştir. Nitekim bu tarihten sonra Paris Antlaşması'ndaki, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacak maddesine rağmen büyük devletler her fırsatta imparatorluğun iç işlerine karışmaya başlamış, bunlar da birçok iç ve dış olayın ve gelişmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Gülsoy, 1999, s.187'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Avrupalı devletlerin Islahat Fermanı üzerinden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeleri hakkında neler söylenebilir?

Kanun-ı Esasi (1876)

Osmanlı Devleti'nde padişahlar ve devlet adamları, devletin zayıflamasını engellemek amacıyla çeşitli dönemlerde pek çok yenilik yapmıştır. Bu yenilik hareketleri, Tanzimat Dönemi'nde hız kazanmış fakat devletin gerilemesine engel olamamıştır. Avrupa'da 1830 ve 1848 İhtilalleriyle mutlak monarşilerin yerini anayasal monarşilerin alması üzerine bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı Devleti'nin de bu yönetime geçmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır.

"Yeni Osmanlılar" olarak bilinen aydınlar, Osmanlı Devleti'nin sadece meşruti yönetim ile kurtulabileceğine inanmıştır. Meşrutiyet yönetimine geçiş için devletin siyasi, sosyal ve hukuki yapısında bazı değişikliklerin yapılması zorunluluğu üzerinde durulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tanzimat ile birlikte eğitim faaliyetlerinin artması ve basın-yayın hayatının gelişmesi sürecinde yetişen aydın sınıfına "Yeni Osmanlılar" denmiştir. Genç Osmanlılar adıyla da bilinen bu grup, genellikle bürokrat ve gazetecilerden oluşmuştur. 1860'lardan sonra örgütlü hâle gelmeye başlayan Yeni Osmanlılar, anayasanın kabulünü ve meşrutiyet yönetimine geçilmesi gerektiğini savunmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Kanun-ı Esasi'nin (Görsel 4.38) kabulüyle I. Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasını sağlayan gelişmeler, 10 Mayıs 1876'da ortaya çıkan öğrenci hareketiyle başlamıştır. Medrese öğrencilerinin bu hareketi, halktan da destek görmüş ve Sultan Abdülaziz önemli kademelere meşrutiyet yanlısı paşaları getirmek zorunda kalmıştır. Devlet kademelerine atanan meşrutiyet taraftarları, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine Şehzade Murat getirilmiştir. Ancak kısa süre sonra Sultan V. Murad da tahttan indirilmiş ve yerine meşrutiyeti ilan edeceği teminatını veren II. Abdülhamid getirilmiştir.

Görsel 4.38
Kanun-ı Esasi'nin kapağı ve ilk sayfası

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlar bu dönemde bir anayasanın ilanını zorunlu kılmıştır. II. Abdülhamid, bu iş için Mithat Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmasına izin vermiştir. Bu komisyon Fransa, Belçika ve Prusya anayasalarından esinlenerek bir anayasa metni hazırlamış ve 1876'da padişahın da katkılarıyla 119 maddelik Kanun-ı Esasi ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde padişah değişikliklerinin olduğu, anayasa tasarısı ve ilanıyla ilgili şiddetli tartışmaların yaşandığı 1876'da Balkanlarda yaşanan bunalım için de adım atılmıştır. Bu krizi çözmek için Avrupalı devletler ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla İstan-

bul'da Tersane Konferansı toplanmıştır. Osmanlı Devleti, Tersane Konferansı'nın yapıldığı sırada 23 Aralık 1876'da top atışlarıyla Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir.

Kanun-ı Esasi'ye göre Osmanlı Genel Meclisi, üyelerini halkın seçtiği Mebusan Meclisi ve padişahın seçtiği Âyan Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmuştur. 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı padişahın da katıldığı büyük bir törenle Dolmabahçe Sarayı'nda (Görsel 4.39) açılmıştır. Türk tarihinin bu ilk anayasasıyla Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin metni bastırılarak halka dağıtılmış ve halk, meşrutiyeti büyük bir heyecanla karşılamıştır. İstanbul'un değişik yerlerinde top atışları yapılmış ve şehirde büyük şenlikler düzenlenmiştir. Vilayetlere, sancaklara ve kazalara bir genelge gönderilerek Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği duyurulmuştur.

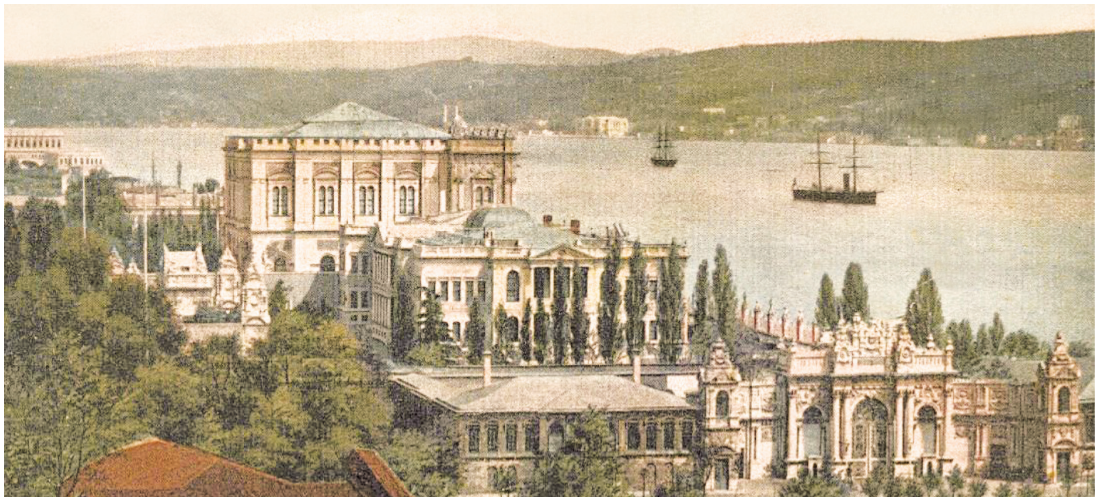

Görsel 4.39
Dolmabahçe Sarayı (İstanbul)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Meşrutiyet yönetimi, padişahın yetkilerinin yasalarla sınırlandırılmasıdır. 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanından, Sultan II. Abdülhamid'in meclisi tatil edip Kanun-ı Esasi'yi askıya aldığı 1878 yılına kadar geçen dönem Osmanlı tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi olarak anılır.

Kanun-ı Esasi hem dış sorunlara çare bulmayı hem de içeride bir değişimi hedeflemiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Mısır Meselesi'nde, Islahat Fermanı'nın ilanıyla da Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin desteğinin sağlanması amaçlanmıştır. Benzer şekilde Kanun-ı Esasi'nin ilanında da Tersane Konferansı'na katılan Avrupalı devletleri etkilemek amaçlanmıştır. Her ne kadar halkın desteği ve baskısı olmasa da Kanun-ı Esasi'nin ilanı tamamıyla dış sebeplere bağlanamaz. Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin doğal bir devamı olan Kanun-ı Esasi'nin ilanında, Genç Osmanlıların halkın yönetime katılması düşüncesi etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki demokratikleşme faaliyetlerinde, içerdeki ve dışardaki farklı kesimlerin talepleri etkili olmuştur. Örneğin Sened-i İttifak'ın imzalanmasında yerel siyasi aktörler olan âyanların, Tanzimat ve Islahat Fermanı ile Kanun-ı Esasi'nin

ilanında ise uluslararası güçlerin istekleri etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlılar gerek Tanzimat ve Islahat Fermanı gerekse Kanun-ı Esasi ile çıkardığı kanunlarla devlet-toplum ilişkisini iyileştirmek ve devletin Avrupa siyasi sistemine entegrasyonunu sağlamak istemiştir.

I. Meşrutiyet Dönemi uzun sürmemiştir. Çünkü anayasada vekillerin bütün Osmanlıları temsil etmesi yönündeki hüküm bir tarafa bırakılmış, vekiller mensup oldukları ırk veya dinin temsilcileri gibi davranmaya başlamıştır. Özellikle farklı unsurların hükûmete karşı faaliyetleri, mecliste bir kargaşa ortamı oluşturmuştur. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi süresiz tatil etmiştir. Otuz yıl sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu askerlerin baskısıyla 23 Temmuz 1908'de Sultan II. Abdulhamid Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuş ve II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır.

CEVAPLAYALIM

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-ı Esasî'nin merkezî otorite tarafından kabulünde hangi unsurlar etkili olmuştur?

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerindeki Hukuksal Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte yeni bir dönem başlamış ve hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda Osmanlı Devleti'nin askerlik, vergi, yargı gibi temel meselelerinden bahsedilmiş ancak bu sorunların hâlledilmesiyle ilgili kanunların ayrıca çıkarılacağı ifade edilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde çıkarılan kanunlarda hem devlet ile toplum ilişkilerini düzenleme hem de Avrupa kanunlarıyla entegrasyon düşüncesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki hukuki ihtiyaçları da yasaların yapılmasında önemli rol oynamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında ilan edilen hususların başında can, mal ve namus emniyeti gelmiş, bütün vatandaşlara eşit haklar öngörülmüştür. Bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır.

Görsel 4.40
1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu

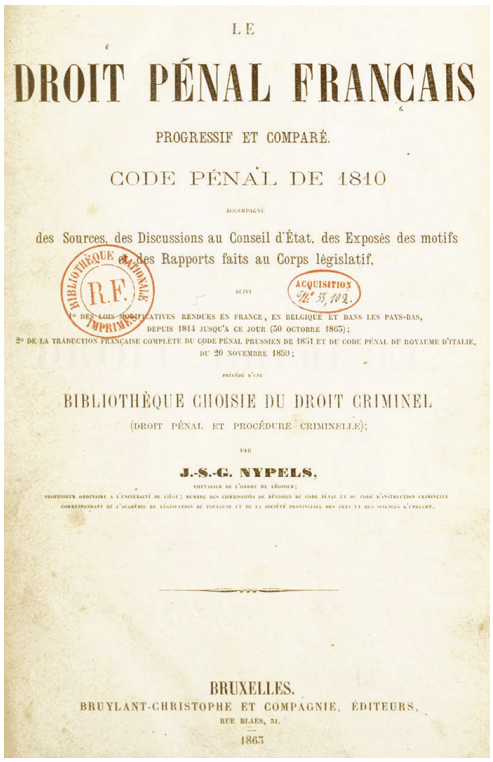
LE

DROIT PÉNAL FRANÇAIS

PROGRESSIF ET COMPARÉ.

CODE PÉNAL DE 1810

des Sources, des Discussions au Conseil d'État, des Exposés des motifs et des Rapports faits au Corps législatif,

BIBLIOTHÈQUE CHOISIE DU DROIT CRIMINEL

(DROIT PÉNAL ET PROCÉDURE CRIMINELLE);

J.-S.-G. NYPELS,

BRUXELLES.

BRUYLANT-CHRISTOPHE ET COMPAGNIE, ÉDITEURS,

1865

Tanzimat Fermanı'nın uygulanması için 1840'ta kırk maddelik bir ceza kanunu çıkarılmıştır. Bu ceza kanunuyla herkesin kanun önünde eşit olduğu ilkesi kabul edilmiş ve merkezde sadrazamın, taşrada da valilerin keyfî uygulamalarına son verilmeye çalışılmıştır. Avrupa hukukundan yararlanılarak hazırlanan Ceza Kanunnamesi'nin eksiklikleri 1851'de Kanun-i Cedit ile giderilmiş ve "kamu davası" uygulaması başlamıştır. Fransız kanunları (Görsel 4.40) örnek alınarak 1858'de daha kapsamlı bir Ceza Kanunnamesi hazırlanmış ve 1870'te Askerî Ceza Kanunu oluşturulmuştur.

Özel hukuk alanında yapılan ilk kanun olan Ticaret Kanunnamesi, yine Fransa kanunları örnek alınarak 1850'de hazırlanmıştır. Bu

kanuna yapılan ilavelerle Osmanlı Devleti'nde yeni ticaret mahkemeleri kurulmuş ve yetkileri tüm ticari davaları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Hollanda, Sicilya, Belçika ve Prusya kanunlarından yararlanılarak 1863'te Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi hazırlanarak deniz ticareti hukuk güvencesi altına alınmıştır. Ancak Avrupa ve özellikle Fransız hukukundan yapılan uyarlamalar, faiz konusunda olduğu gibi zaman zaman İslam hukukuyla çatışmıştır.

Toprak hukuku alanında yapılan en önemli kanun olan Arazi Kanunnamesi ise Ahmet Cevdet Paşa'nın (Görsel 4.41) başkanlığındaki bir heyet tarafından 1858'de hazırlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı medeni hukuku hazırlanması gündeme gelmiş ve 1868'de Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından Mecelle hazırlanmıştır. Mecelle, Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan en önemli ve millî kanun olup borçlar, eşya ve yargılama hukukuna dair bölümlerden oluşmuştur. Aile ve miras hukukuna yer verilmeyen Mecelle, Hanefi fıkhına göre hazırlanıp toplam 16 kitap ve 1851 maddeden oluşmuştur.

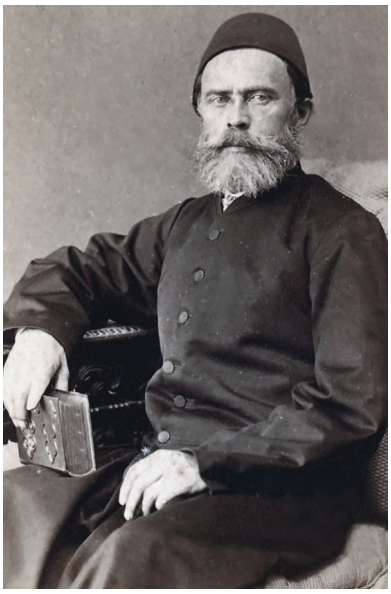

Görsel 4.41
Ahmet Cevdet Paşa

CEVAPLAYALIM

Mecelle'nin Osmanlı Devleti'nde daha önce kullanılan hukuk kurallarından farkı nedir?

İslam hukukuna dayalı olarak hazırlanan ilk kanun olması sebebiyle Osmanlı hukuk tarihi bakımından olduğu kadar İslam hukuk tarihi bakımından da önemlidir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamın kontrolündeki eğitim işleri, 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin kurulmasıyla birlikte hükûmetin denetimine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nde hukuksal gelişimin dönüm noktası, Kanun-ı Esasi'nin kabulüdür. Kanun-ı Esasi; siyasal rejimi belirlemiş, yetkilerin kullanımını tanımlamış, yönetenlerin sorumluluklarını belirleyip denetime tabi tutmuş ve yargılama açısından yenilikler getirmiştir.

Kanun-i Esasi, tıpkı ABD ve Avrupa'daki benzerleri gibi tarihî bir sürecin ürünüdür. 18. ve özellikle de 19. yüzyılda yapılan bir dizi reform ve ıslahat hareketlerinin sonuncusu olarak ortaya çıkmıştır. Devlet işlerinin istişareyle yürütülmesi fikrinin varlığı, hem toplumun hem de kamuoyu oluşturmada zamanla ulemanın yerini alacak olan aydınların bir anayasa algısının olduğunu göstermektedir.

Avrupa'daki kralların yetkilerini sınırlandırma çalışmalarının tam karşılığı olmasa da Sened-i İttifak, yönetimde bazı düzenlemeler getirmesi yönüyle önemlidir. II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlar ve Abdülmecid'in Tanzimat Fermanı ile hukukun üstünlüğünü tanıması, Kanun-ı Esasiye giden yolda büyük bir eşiğin atlanmasını sağlamıştır. Sonrasında yapılan kanun çalışmaları ve Islahat Fermanı'nın ilanı sonrası oluşturulan meclisler, Osmanlı toplumunun idareye katılımının yolunu açmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin Bazı Maddeleri

- Osmanlı Devleti'nin mevcut idari bölgeleriyle merkeze bağlı ve imtiyazlı eyaletleri, bölünmez bir bütündür. Ayrılık kabul etmez.
- Padişah kutsaldır ve icraatlarından dolayı sorumlu tutulamaz.
- Vekillerin tayin ve azli, yabancı devletlerle sözleşme yapılması, savaş ve barış ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, Meclis-i Umûminin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusan'ın feshi padişahın mutlak haklarındandır.
- Matbuat, kanun dairesinde serbesttir.
- Müsadere, angarya ve işkence yasaktır.
- Meclis-i Umûmi üyeleri, düşünce ve beyanlarında özgürdür; meclisteki konuşmaları ve görüşleri için haklarında soruşturma açılamaz.
- Kanun teklifi Heyet-i Vükela'ya aittir.

Gözler, 2000, s.19-43'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kanun-ı Esasi'nin padişaha geniş yetkiler vermesinin etkileri hakkında neler söylenebilir?

قانون اساسی

« ممالك دولت عثمانیه »

برنجی ماده دولت عثمانیه ممالك وقطعات حاضره‌یی وایالات ممتازه‌یی محتوی ویکوجود اولمغله هیچ برزمانده هیچ برسببله تفریق قبول ایتمز

ایکنجی ماده دولت عثمانیه‌نك پای تختی استانبول شهریدر وشهر مذکورك سائر بلاد عثمانیه‌دن آیرو اوله‌رق برکونه امتیاز ومعافیتی یوقدر

اوچنجی ماده سلطنت سنیهٔ عثمانیه خلافت کبرای اسلامیه‌یی حائز اوله‌رق سلالهٔ آل عثماندن اصول قدیمه‌سی وجهله اکبر اولاده عائددر

دردنجی ماده ذات حضرت پادشاهی حسب الخلافه دین اسلامك حامیسی وبالجمله تبعهٔ عثمانیه‌نك حکمدار وپادشاهیدر

بشنجی ماده ذات حضرت پادشاهینك نفس همایونی مقدس وغیر مسؤلدر

التنجی ماده سلالهٔ آل عثمانك حقوق حریه واموال واملاك ذاتیه ومادام الحیاة تخصیصات مالیه‌لری تکافل عمومی تحتنده‌در

یدنجی ماده وکلانك عزل ونصبی ورتبه ومناصب توجیهی ونشان اعطاسی وایالات ممتازه‌نك شرائط امتیازیه‌لرینه توفیقا اجرای توجیهاتی ومسکوکات ضربی وخطبه‌لرده نامنك ذکری ودول اجنبیه ایله معاهدات عقدی وحرب وصلح اعلانی وقوهٔ بریه وبحریه‌نك قوماندا‌سی وحرکات عسکریه واحکام شرعیه وقانونیه‌نك اجراسی ودوائر اداره‌نك معاملاتنه متعلق نظامنامه‌لرك تنظیمی ومجازات قانونیه‌نك تخفیفی ویاعفوی ومجلس عمومینك عقد وتعطیلی ولدی الاقتضا هیئت مبعوثانك اعضاسی یکیدن انتخاب اولنمق شرطیله فسخی حقوق مقدسهٔ پادشاهی جمله‌سندندر

تبعهٔ دولت عثمانیه‌نك حقوق عمومیه‌سی

Görsel 4.42
Kanun-ı Esasi'nin bazı maddeleri

Bütün bu konularda padişahın geniş yetkilerinin bulunması, anayasayı etkisiz kılmış ve padişah, devlet idaresinde geleneksel otoritesini korumuştur. Ancak padişahın geleneksel otoritesi, anayasa ile az da olsa sınırlandırılmıştır. Meclis-i Mebusan üyelerinin seçimle gelecek olması da halkın idareye katılması için yeni bir adım olmuştur.

Meşrutiyetin ilanından sonraki yıllarda Kanun-ı Esasi'de (Görsel 4.42) yedi defa değişiklik yapılmıştır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra 21 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikler, en köklü değişikliklerdir. 1909'daki değişikliklerden biri, padişahın mecliste anayasaya bağlılık yemini etmesi olmuştur. Bu dönemde hükûmetin, hükümdara değil Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olması ve güvenoyu alma mecburiyeti gibi pek çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca yabancı devletlerle antlaşmalar yapma konusunda meclisin yetkileri artırılmıştır. Bu düzenlemeyle 1876'da padişaha tanınan sürgün yetkisi başta olmak üzere bazı haklar kaldırılmıştır. Böylece daha özgürlükçü bir yapı ve gerçek parlamenter hükûmet modeli benimsenmiştir. Aynı dönemde, yeni bir madde ile toplanma ve dernek kurma hürriyeti getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Seçim

II. Mahmud, merkezî yönetimi güçlendirmek amacıyla kapsamlı reformlara girişmiş, buna bağlı olarak da mülki taksimatta ve taşra idaresinde çeşitli düzenlemelere gitmiştir. Bu bağlamda muhtarlık teşkilatı ilk kez 1829'da İstanbul'da kurulmuştur. İstanbul'daki uygulama örnek alınarak taşradaki ilk muhtarlık uygulaması 1833'te Kastamonu Sancağı'nda başlatılmıştır.

Tanzimat sonrası yapılan nizamnamelerle taşrada yeni yapılanmalar gerçekleşmiş, eyalet ve sancaklarda meclisler oluşturulmuştur. Eyalet meclisi; hükûmet tarafından atanan bir başkan, vali, defterdar, hâkim (kadı veya naip), müftü, kâtip ve halk tarafından seçilecek dört Müslüman temsilci ile gayrimüslimlerin her cemaatini temsilen birer kişiden meydana gelmiştir. Liva idare meclisi olarak isimlendirilen sancak meclisleri de benzer şekilde oluşturulmuştur (Görsel 4.43). Bu sebeple Osmanlı toplumu meşrutiyetten daha önce seçimle tanışmıştır.

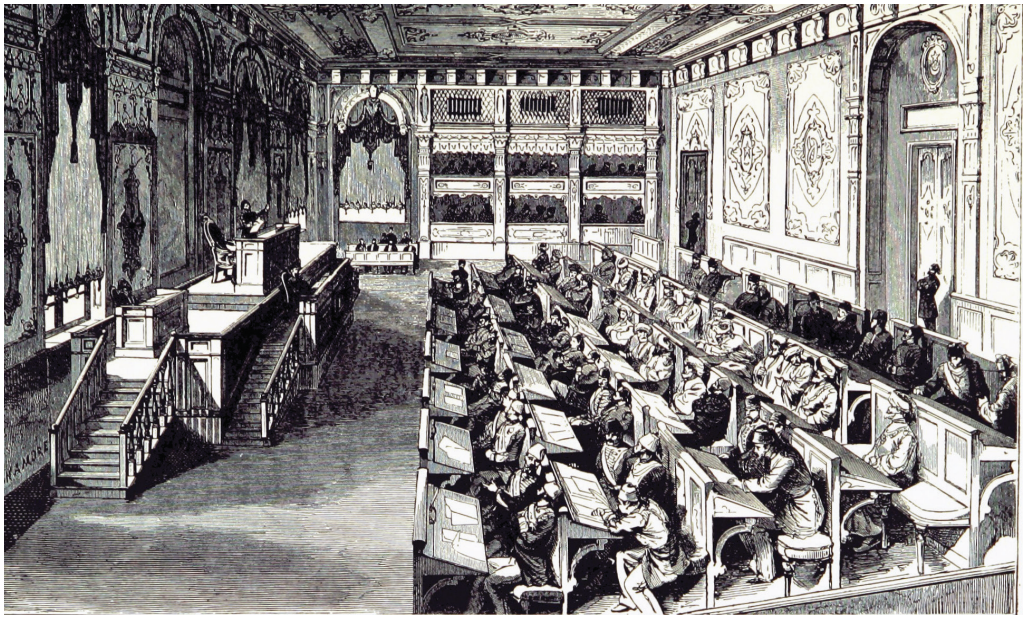

Görsel 4.43
Meclis toplantısı (Tablo)

Kanun-ı Esasi'yi hazırlayan komisyonun üzerinde çalıştığı konulardan biri de seçimlerin yapılarak meclisin toplanmasını sağlamak olmuştur. Komisyon, meclisi oluşturacak üyelerin atamayla mı yoksa seçimle mi belirleneceği konusu üzerinde titizlikle durmuştur. Âyan Meclisi üyelerinin padişah tarafından tespit edilmesi, Mebusan Meclisi üyelerinin ise seçimle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu iki meclis, Meclis-i Umûmiyi meydana getirmiştir. Mebusların halk tarafından seçilmesi, Türk tarihinde demokratikleşme yolunda atılan önemli bir adım olmuştur.

Kanun-ı Esasi'ye göre iki dereceli seçim yapılması gerekmektedir. Ancak meclisin bir an önce toplanabilmesi için daha kolay bir yol izlenmiştir. Buna göre kaza, sancak ve vilayet idare meclislerinde halk tarafından seçilmiş mevcut üyelerin, mebusları seçmeleri kararlaştırılmıştır. Bu sebeple ilk Osmanlı meclisinin mebusları genelde varlıklı ve nüfuzlu şahıslardan oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez yapılan seçimlere İstanbul'da ayrı bir özen gösterilmiş ve âdeta gelecekte tasarlanan bir seçim modeli uygulanmıştır. Osmanlı toplumu, seçim talimatlarına harfiyen uymuş ve seçimler sorunsuz bir şekilde yapılmıştır.

İlk Osmanlı Meclis-i Umûmisi, 115'i Meclis-i Mebusan ve 26'sı da Meclis-i Âyandan olmak üzere 141 üyeyle 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Meclisin açılış gününde tüm resmî daireler tatil edilmiş ve halk, törene büyük ilgi göstermiştir.

TARTIŞALIM

I. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleştirilen seçim sisteminin özellikleri hakkında neler söylenebilir?

Osmanlı toplumundaki gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfusun yaklaşık dörtte biri kadardır. Buna rağmen mebuslar arasındaki orana bakıldığında gayrimüslim mebus sayısının, Müslüman mebus sayısına yakın olduğu görülmektedir. Bu durum temsil ilkesinin gerçekleşmesi konusunda Müslümanların aleyhine olmuştur. Meclis, ilk dönem çalışmalarını 28 Haziran 1877'de tamamlamıştır.

Meclisin 13 Aralık 1877'de başlayan ikinci çalışma döneminde Osmanlı Devleti, Ruslara karşı 93 Harbi'nde ağır bir yenilgi almıştır. Bu dönemde mecliste, Müslüman ve gayrimüslim mebuslar arasındaki tartışmalar sertleşmiş ve bu şartlarda meclis çalışmalarının yararlı olmayacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim Sultan II. Abdülhamid 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz tatil etmiş ve böylece Osmanlı Devleti mutlakiyetçi bir yönetime dönmüştür.

II. Meşrutiyet (1908) ve Siyasi Partiler

Osmanlı Devleti'nde 1908'de hem içerde hem de dışarda yaşanan olaylar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar vermiştir. Aralarında Enver Bey ve Niyazi Bey (Görsel 4.44) gibi ünlü subayların da bulunduğu askerî grupların baskısıyla 23 Temmuz 1908'de Sultan II. Abdülhamid Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymuştur. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi başlamış ve otuz yıllık bir aradan sonra yeniden mebus seçimi yapılmıştır.

Görsel 4.44
Soldan başlayarak Enver Bey ve Niyazi Bey

Seçim, I. Meşrutiyet'te olduğu gibi iki derecelidir. Bu sisteme göre önce seçmenler, mebusları seçecek olan kişileri belirlemiş ardından bu kişiler de mebusları seçmiştir. Bu seçimlerde birden fazla oy kullanmayı engellemek için seçmenlerin nüfus cüzdanlarına kayıt düşülmüştür. Yapılan seçimlerde seçme yaşı 25, seçilebilme yaşı ise 30 olarak belirlenmiştir. 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Ahrar Fırkası katılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki ilk meclis, 275 milletvekiliyle 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Yeni rejime karşı çıkan 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından sonra Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Ardından meclis 21 Ağustos 1909'da anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Bu değişikliklerle siyasal örgütlenme ve toplantı hakkı tanınmış ve Türk demokrasi tarihinde gerçek anlamıyla siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır. Böylece daha meşrutiyetçi bir yapı ve gerçek parlamenter hükûmet modeli benimsenmiştir. Ancak 31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti özgürlükçü tavrından vazgeçmiştir. Bu durum İttihatçılara karşı muhalefetin gelişmesine neden olmuş ve farklı fikirleri savunan yeni siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır (Tablo 4.2).

Tablo 4.2: Osmanlı'da Siyasi Partiler

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kurulan Siyasi Partiler
İttihat ve Terakki Fırkası
Ahrar Fırkası
Osmanlı Demokrat Fırkası
İttihad-ı Muhammedi Fırkası
Mutedil Hürriyetperveran Fırkası
Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası
Ahali Fırkası
Osmanlı Sosyalist Fırkası
Hürriyet ve İtilaf Fırkası
Millî Meşrutiyet Fırkası

Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında detaylı bilgi için karekodu okutunuz.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Bu savaşların yanında göçler, isyanlar, siyasi çekişmeler ve toprak kayıpları gibi pek çok önemli olay da meydana gelmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen II. Meşrutiyet Dönemi'nde dört kez sandığa gidilmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde yapılan bu seçimler ve çok partili hayata geçiş denemeleri, Türk tarihinde demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlar olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1889'da kurulan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, 1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. 1909'da kendini parti olarak ilan eden İttihat Terakki Cemiyeti, 31 Mart Vakası'nın bastırılması ile güçlenmiştir. Bâbıâli Baskını ile hukûmeti tamamen ele alan parti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devleti idare etmiştir.

Üç Tarz-ı Siyaset

Avrupa'da ulus devlet, halk egemenliği, modernizm ve sekülerizm gibi gelişmeler; din ve töre temelli değerlerin yerine insan aklını ve bilimin ürünü olan değerlerin konulmasını sağlamıştır. Ulus devletler hem kendi halklarını dil ve ülkü birliğine sahip bir "ulus" hâline getirmek hem de "millî kültür" inşa etmek için çalışmıştır.

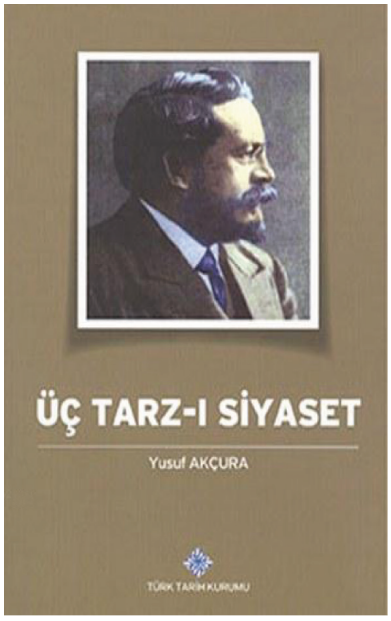

Görsel 4.45
Üç Tarz-ı Siyaset

Ulus devlet modelinin öncüsü ve başarılı bir örneği olan Fransa, onlarca etnik grubu aynı dili konuşan ortak duygu ve düşüncelere sahip bir millet hâline getirmeyi başarmıştır. Bununla beraber XIX. yüzyılda Fransa'da ulusal akım ortaya çıkmıştır.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne de yansımaları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ülke parçalanmaya doğru giderken kötü gidişi önlemek amacıyla birtakım kurtuluş çareleri ortaya atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde gerek merkezî idarenin gerekse düşünce adamlarının, devletin dağılmasını önlemek için siyasi ve toplumsal birliği koruma çabaları, farklı fikir akımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu fikir akımları Üç Tarz-ı Siyaset olarak bilinmektedir.

ÖRNEK METİN

Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset

Yusuf Akçura, Türk siyasi hayatında "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı (Görsel 4.45) makalesiyle meşhur olmuştur. 1904 yılında Mısır'da "Türk" isimli gazetede yayımlanan bu makale, Türkçülük akımının manifestosu olarak kabul edilmiştir. Akçura, bu makalesinde Osmanlı Devleti'nin eski gücüne tekrar kavuşabilmesi için Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak adlandırdığı üç ana düşünceyi incelemiştir. Üç Tarz-ı Siyaset'te Yusuf Akçura şu konular üzerinde durmuştur: Bir Osmanlı ulusu meydana getirmek, İslamcılığa dayanan bir devlet yapısı kurmak ve ırka dayalı bir Türk siyasal ulusçuluğu meydana getirmek.

Akçura, 1976, s.1-11'den düzenlenmiştir.

Fransız İhtilali ve Napoleon Savaşları sonrasında yaygınlaşan milliyetçilik fikri, halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmak için faaliyetlere girişmelerine neden olmuştur. Bu durum özellikle imparatorlukların, millî devletlere bölünme tehlikesini beraberinde getirmiştir. Bu tehdide maruz kalan Osmanlı Devleti'nde ise pek çok aydın, Osmanlıcılık fikrini savunmuştur.

Osmanlıcılık fikrine göre ırk, dil, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları; haklar ve ödevler bakımından eşit kabul edilmiştir. Böylece ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı ulusunun inşa edilmesi hedeflenmiştir. Osmanlıcılık fikrinin oluşturulma amacı devleti parçalanmaktan kurtarmak ve mevcut sınırları korumaktır. Akçura, Osmanlıcılık fikrinin Fransa'nın liberal milliyet anlayışına göre Sultan II. Mahmud Devri'nde başladığını belirtmiştir. Tanzimat Devri'nde güçlenen Osmanlıcılık söylemi, Balkan Savaşları esnasında yaşanan millî felaket ve Rumeli topraklarının tamamının elden çıkması ile kesin olarak sona ermiştir.

Namık Kemal (Görsel 4.46), Ahmet Midhat Efendi, Ziya Paşa gibi aydınlar, Osmanlıcılık fikrinin önemli savunucularındandır.

Görsel 4.46
Namık Kemal
(Fotoğraf)

İslamcılık, dünyadaki Müslümanlardan bir "İslam Birliği" meydana getirilmesi fikri ve eylemidir. Sultan Abdülaziz zamanında Osmanlıcılık fikrinin zayıflamaya başlamasıyla ortaya çıkan İslamcılık fikri, Avrupalılar tarafından Panislamizm olarak da adlandırılmıştır. Sultan II. Abdülhamid, İslamcılığı fikirden eyleme dönüştürmüştür. Bu dönemde sarayda, toplum hayatında, eğitimde ve dış siyasette İslamcılığa önem verilmiştir. Ayrıca diğer İslam devletlerinde de geniş bir İslamcılık propagandasına girişilmiştir. Dönemin şartları gereği toplumsal alanda dine, milletlerarası alanda da hilafete daha çok vurgu yapılmaya başlanmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başında halife tarafından ilan edilen cihat çağrısı etkili olmamıştır. Bu savaşta bazı Arap liderlerin Osmanlı'ya karşı İngilizlerin yanında yer alması, milliyetçilik fikri ve bağımsızlık düşüncesinin, İslamcılık fikrinin önüne geçtiğini göstermiştir. Sultan II. Abdülhamid ve ünlü şair Mehmet Akif Ersoy (Görsel 4.47) bu fikrin önemli savunucularıdır.

Türkçülük, Türk birliğini kurmayı hedef alan bir siyasi düşüncedir. Bu düşünceye göre önce Osmanlı Türklerinin, Türk olmadıkları hâlde Türkleşmiş olanların ve millî bilinçten yoksun olanların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Ardından Asya kıtasıyla Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesiyle büyük bir siyasal milliyet meydana getirilmesi amaçlanmıştır.

Görsel 4.47
Mehmet Akif Ersoy
(Fotoğraf)

Türkçülük Fikrinin Güçlenmesinin Nedenleri

- Milliyetçilik hareketinin Hristiyan tebaa arasında yayılması ve bunun sonucunda isyanların çıkması
- Türk olmayan Müslüman toplulukların Batılı devletlerin propagandalarıyla Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya başlamaları
- Osmanlı'nın kaybettiği topraklardaki Müslümanların Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması ve bu insanların karşı karşıya kaldıkları felaketlerin uyandırdığı tepki
- Avrupa'nın Türkler aleyhindeki propagandaları
- Avrupa'ya giden Türk aydınlarının, Avrupalıların Türkler hakkındaki çalışmalarından rahatsız olmaları

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, İsmail Gaspıralı ve Ahmet Ağaoğlu Türkçülük fikrinin önemli savunucularındandır. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları ya merkezî idareyi elinde bulunduranlar ya da düşünce insanları tarafından ortaya atılmış ve savunulmuştur. Bu kişilerin ortak amacı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve toplumsal birliğini koruyarak dağılmasını önlemektir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türkçülük fikri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte XX. yüzyılın başından itibaren güçlenmiş ve bu fikir Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da etkili olmuştur.

4.4. OSMANLI DEVLETİ'NDE DARBELER

TARTIŞALIM

Darbelerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayata etkileri neler olabilir?

Osmanlı tarihinde isyanların önemli bir yeri olmakla birlikte XIX. yüzyıla kadar yaşanan ayaklanmalar, hanedanın değiştirilmesine yönelik bir halk hareketi olmamıştır. Buna rağmen isyanların bazılarında hükümdar ya tahtını ya da hayatını kaybetmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise devlet kademelerindeki değişim, Avrupa'da eğitim almış devlet adamlarıyla bazı aydınların tutumu ve özellikle de Avrupa'daki siyasi akımların etkisi, rejimi hedef alan gelişmelere neden olmuştur.

1876 Darbesi

Görsel 4.48
Sultan Abdülaziz
(Tablo, TSM 17-943, İstanbul)

Genel anlamda darbe, ordunun ya da devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemlerle mevcut hükûmeti değiştirmesi olarak tanımlanır. 1876 Darbesi'ni önemli kılan ise Osmanlı Türk tarihinde darbe tanımlamasına uyan ilk siyasi hareket olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı burjuvazi tarzı kurumları üretmeye uygun olmadığı gibi reformları yapan devlet adamlarının da halkı yönetime katma gibi bir amacı olmamıştır. Meşruti bir yönetim kurulması fikrini dile getirmeye başlayan Tanzimat Dönemi aydınları, Batı uygarlığının üstünlüğünü, halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejimlere bağlamıştır. Osmanlı idarecileri ise meşruti sisteme inanmamış ve yapılan yeniliklerde merkezî otoritenin güçlendirilmesini ön planda tutmuştur. Batı'yı örnek alarak yapılan yenilikler; aydınlar tarafından yeterli bulunmamdığı için siyasi rejimin değişmesi ve devlet otoritesinin sınırlandırılması tek yol olarak görülmüştür. İdareciler, Osmanlı gibi çok uluslu bir devlette bu tür bir girişimin bölünmelere neden olacağını düşündükleri için parlamentolu meşruti rejime sıcak bakmamıştır. Ancak Sultan Abdülaziz'in (Görsel 4.48) sert mizacı ve otoriter yapısı, aydınların parlamentolu rejim taleplerini daha da artırmıştır.

Başlangıçta fikir yoluyla mücadele eden meşrutiyet yanlıları, başarılı olamayınca "Yeni Osmanlılar" (Genç Osmanlılar) adıyla gizli bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet, Batı'da eğitim görmüş meşrutiyet yanlısı, genç bürokrat ve aydınlar arasında büyük ilgi görmüş, cemiyete devlet adamlarından da katılanlar olmuştur. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa, cemiyeti maddi olarak desteklemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa, veraset kanununda yapılan değişiklik sonucu hidivlik hakkını kaybettiği için Sultan Abdülaziz'e ve Sadrazam Fuat Paşa'ya düşmanlık beslemiştir. Padişah ve sadrazamla yakınlık kurmuş ancak bu hakkı geri alamamıştır. Bunun üzerine de hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini desteklemek suretiyle hidivliği ele geçirmenin yollarını aramıştır.

Yeni Osmanlılar, meşruti sisteme geçmek için padişahla bir görüşme yapmayı düşünmüşlerse de 1867'de yaptıkları toplantıda ihtilal hareketine girişmeye karar vermişlerdir. Kırk kişilik bir fedai grubu ile Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olan Bâbıâli'yi basmayı ve Sadrazam Âli Paşa ile taraftarlarını ortadan kaldırarak Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmeyi planlamışlardır. Bu girişimi haber alan Âli Paşa, cemiyet üyelerinin bazılarını tutuklamış bazı üyeler de yurt dışına kaçmıştır. Ziya Paşa, Namık Kemal gibi cemiyetin önemli kişileri ise çeşitli memuriyetler bahane edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Avrupa'daki sürgün hayatlarında Ziya Paşa ve Namık Kemal çok yakın iki mesai arkadaşı olmuş ve diğer aydınlar gibi meşrutiyet mücadelesini sürdürmüşlerdir. 1871'de Sadrazam Âli Paşa'nın ölümü üzerine de aydınların çoğu İstanbul'a dönmüştür.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel merkezî idaresine karşı ilk örgütlü muhalefeti başlatan Yeni Osmanlılar, toplumun hiçbir kesiminin tam olarak desteğini kazanamamıştır. Üstelik kendi aralarında da bir beraberlik kuramamış ve Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğini çekmesiyle hareket dağılmıştır.

Görsel 4.49
Keçecizade Mehmet Fuat Paşa
(Gravür)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mustafa Reşit Paşa ile başlayıp Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (Görsel 4.49) ve Âli Paşa ile süren "Tanzimat Paşaları Dönemi", Âli Paşa'nın vefatı ile sona ermiştir. Tanzimat'ın bu üç paşasının döneminde padişah ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerde, Bâbıâli daha ağır basmıştır. Bunda Sultan Abdülmecid'in padişahlığı döneminde, paşalardan halk için gelen talepleri geri çevirmemesinin büyük payı vardır.

Sultan Abdülmecid'e göre daha sert bir mizaca sahip olan Sultan Abdülaziz fikir ve siyaset akımlarıyla ilgilenmemiş; ordunun, donanmanın ve demir yollarının geliştirilmesi için uğraşmıştır. Fuat Paşa ve Âli Paşa'yı ölümlerine kadar devlet idaresinde tutan Abdülaziz, paşaların ölümünden sonra iktidarı tam olarak eline almıştır. Sultan Abdülaziz, her alanda egemen olmak amacıyla sözünden çıkmayacağını düşündüğü Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş ve meşrutiyete taraftar olan yöneticileri tek tek görevlerinden uzaklaştırmıştır.

Mahmud Nedim Paşa'nın 11 ay süren ilk sadrazamlığında beş serasker, dört bahriye nazırı, dört adliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadaret müsteşarı ve altı serasker müsteşarı değişmiştir. Bu dönemde görevinden alınan devlet adamları, padişahı tahttan indirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunlardan biri de seraskerlik görevinden alınan Hüseyin Avni Paşa'dır.

Mahmud Nedim Paşa; ıslahatçı devlet adamlarının yanında, orduyu yenilemek için Avrupa'dan getirilen uzmanların da görevlerine son vermiştir. Okullardan Fransızca kaldırılmış ve dış politikada Rusya'ya yaklaşılmıştır. Bu yakınlaşma Batılı ülkeler kadar Müslüman halkı da rahatsız etmiş ve yoğun tepkiler üzerine padişah, Mahmud Nedim Paşa'yı 1872'de görevden almıştır.

Sultan Abdülaziz ile reform taraftarlarının uzlaşmaz tutumu iç politikada yaşanan gerginlikleri çatışma noktasına getirmiştir. Dış politikada ise devletin Ruslara yaklaşması, Hersek İsyanı, Bulgar İhtilali gibi gelişmeler; Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine dönmesine sebep olmuştur. 1875'te ikinci kez sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın muhalifleri, bu gelişmeleri fırsat bilmiş ve onu sadrazamlıktan uzaklaştırmak istemiştir. Sultan Abdülaziz'in bunu kabul etmemesi üzerine henüz hükûmeti düşürecek siyasi etkiye sahip olmayan meşrutiyet yanlısı Yeni Osmanlılar, medrese öğrencilerini ayaklandırmıştır. Askerlerin 30 Mayıs 1876 günü sarayı kuşatmaları sağlanmış Fatih, Süleymaniye ve Bayezid medreselerinin talebeleri şeyhülislamın ve sadrazamın azledilmesini isteyerek isyan etmiştir. Üç gün süren isyan sonucunda Sultan Abdülaziz, Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazamlığa getirmek zorunda kalmıştır. Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Mithat Paşa da devlet şûrası başkanlığına atanmıştır.

Görsel 4.50
Sultan V. Murat
(Gravür)

Sultan Abdülaziz tahtta olduğu sürece kendi geleceklerini sağlama alamayacaklarını anlayan bu paşalar, sultanı tahttan indirmek ve hatta öldürmek için fırsat kollamaya başlamıştır. Askerlerin padişaha bağlı olduğunu bilen Hüseyin Avni Paşa, ayrıntılı bir darbe planı hazırlayarak Sultan V. Murat'ı tahta geçirmek istemiştir. Padişaha yapılacak bir saldırıyı önleyecekleri gerekçesiyle aldatılan askerlerin, sarayı kuşatmaları sağlanmış ve Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat (Görsel 4.50) tahta çıkartılmıştır. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmeyi kafasına koyan Hüseyin Avni Paşa, bu darbeyi 63 kişilik bir cuntacıyla gerçekleştirmiş ve askerler tarafından fark edilmesi hâlinde planın başarısız olabileceğini düşünerek darbe gecesine kadar en yakınlarından bile planını gizlemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Sultan Abdülaziz, devlet adamlarınca görevden alınan ilk padişahtır. Ancak bu sonucu ortaya çıkartan asıl güç, hareketin gerçek amacından habersiz olarak istismar edilen askerler olmuştur. Türk siyasi hayatında bu gücü bilenler, orduyu bu amaçla kullanmış ve ordunun fiilen rol almadığı hiçbir darbe girişimi başarılı olamamıştır.

Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdikten sonra V. Murat'ı tahta çıkaranlarla 1876 Darbesi'ni yapanlar meşrutiyeti ilan etmek konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Mithat Paşa en kısa zamanda meşrutiyet idaresine geçilmesini istemiş, aydınlar ve Batı kamuoyu da onu desteklemiştir. Fakat Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve bazı devlet adamları, millete siyasi haklar vermenin zararlı olacağına ve meşrutiyet idaresinin uygulanamayacağına inanmıştır. Serasker Hüseyin Avni Paşa ise hem siyasi yapının eskisi gibi bırakılmasından hem de gerektiğinde şiddet kullanılmasından yana olmuştur.

Meşrutiyetin ilanı konusunda tartışmalar sürerken Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü, devlet işlerini karıştırmıştır. Sultanın bileklerini keserek intihar ettiği resmen ilan edilse de kimse buna inanmamıştır. Padişahın öldürüldüğü kanaatine sahip olanlar, bu konuda Hüseyin Avni Paşa'dan şüphelenmiştir.

Sultan Abdülaziz'in ölümünden bir süre sonra Çerkez Hasan adında bir yüzbaşı, vekiller heyeti toplantısını basarak sadrazamı öldürmüştür. Sultan Abdülaziz'in ölümünden sonra yaşanan Çerkez Hasan hadisesi ile devlette sıkıntılar artmıştır. Bu dönemde hürriyet ve meşrutiyet adına hiçbir adım atılmadığı gibi siyasette bir belirsizlik başlamıştır. Ayrıca V. Murat'ın rahatsızlığı artmış ve Avrupa'dan getirilen hekimler, padişahın tam olarak iyileşemeyeceğine dair rapor vermiştir. Bu belirsizlik ortamında Abdülhamid, devlet ileri gelenlerine tahta çıkarıldığı takdirde anayasayı ilan edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa, II. Abdülhamid ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrasında 31 Ağustos 1876 günü "daimî cinneti" olduğuna dair bir fetva ile V. Murat tahttan indirilerek yerine Sultan II. Abdülhamid (Görsel 4.51) padişah olmuştur.

Görsel 4.51
Sultan II. Abdülhamid
(Tablo, Fausto Zonaro)

BİLİYOR MUSUNUZ?

V. Murat'ı yeniden tahta geçirmek isteyen Ali Suavi, 20 Mayıs 1878'de Rumeli göçmenleriyle Çırağan Sarayı'nı basmıştır. Tarihe Çırağan Vakası olarak geçen bu olayda Yedisekiz Hasan Paşa, Ali Suavi'yi öldürmüş ve baskın başarısız olmuştur.

1909 Darbesi

Türk tarihinde Sened-i İttifak'la başlayan demokratikleşme süreci Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı ile devam etmiştir. 24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ise bu demokratikleşme çabalarının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrası ülkede umut edilen gelişmelerin yaşanmamasından İttihat ve Terakki Cemiyeti sorumlu tutulmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Girit ile Bosna-Hersek'in kaybedilmesi ve Bulgaristan'ın da bağımsızlığını kazanmasıyla siyasi kargaşa ortamı artarak devam etmiştir. Bu durum karşısında itibar kaybeden cemiyete karşı muhalefet oluşmaya başlamıştır. Şubat 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükûmet ve muhalefet arasındaki mücadele, siyasi havayı daha da gergin hâle getirmiştir.

İttihat ve Terakki'ye yakın olan hükûmet, ilmiye öğrencilerinin askerden muaf olma ayrıcalığını kaldırmış ve ordu içerisindeki alaylı subaylar tasfiye edilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, medrese öğrencileri ile alaylı subaylar arasında İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı muhalefeti artırmıştır.

Muhalif bir gazete olan Serbestî'nin başyazarı Hasan Fehmi'nin Nisan 1909'da suikaste uğraması, bütün tepkileri İttihat ve Terakki'ye yönlendirmiştir. Bunun üzerine 13 Nisan 1909'da alaylı askerler ve medrese öğrencilerinin birlikte gerçekleştirdiği darbe girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bu darbe girişiminde muhalefetin önde gelen organları, Ahrar Fırkası ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti etkili olmuştur. Başlangıçta İttihat ve Terakki duruma hâkim olamamış, muhalifler de tam başarı sağlayamamıştır. İsyan bastırıldıktan sonra sorumluluk Sultan II. Abdülhamid'e yüklenmiştir.

31 Mart Vakası'nın Başlaması

31 Mart Vakası; 13 Nisan 1909 sabahı Avcı taburlarına mensup askerlerin Ayasofya Meydanı'nda toplanarak gösteri yapması, silah atması ve bazı isteklerde bulunması ile başlamıştı. Kısa zamanda toplanan kalabalıktan uyumlu bir ses çıkmamış, herkes kendi talebini seslendirmişti. Fakat ortak söylem olarak padişahtan şeriatın tam olarak uygulanması, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza'nın görevden alınması istenmişti.

Taleplere bakıldığında aslında isyancılar hem II. Abdülhamid hem de İttihatçılara karşıydı. Bu görüntü tam da Derviş Vahdeti'nin gazetesindeki fikirlere uygundu. Ayrıca kalabalık içinde İttihad-i Muhammedî Cemiyetinin bayraklarını taşıyanlar da vardı. Bu hareketin ilk sonucu Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası oldu. Bu arada isyancılar Galata Köprüsü civarında Ahmet Rıza zannederek Adliye Nazırı Nazım Bey'i, ayrıca Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid zannederek Lazkiye mebusu Arslan Bey'i öldürdü ve iş tamamen kontrolden çıktı. Bazı isyancılar, sokaklarda "mektepli subay" avına çıktı. İstanbul tamamen isyancıların kontrolüne girdi.

Kurşun, 2013, s.51'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

31 Mart Vakası'nın Osmanlı Devleti'nin demokratikleşme hareketlerine etkisi hakkında neler söylenebilir?

13 Nisan 1909 tarihinde yaşanan bu olay, Rûmî 31 Mart 1325 tarihine denk geldiği için 31 Mart Vakası olarak adlandırılmıştır. İsyan hareketinden etkilenen Meclis-i Mebusan toplantılarına ara vermek zorunda kalmıştır. İstanbul'da bulunan I. Ordu, isyanı bastırmakta başarılı olamamıştır. Bu olayın Selanik'te duyulması üzerine komutanlığını Mahmud Şevket Paşa'nın, kurmay başkanlığını ise Mustafa Kemal Bey'in yaptığı III. Ordu'ya bağlı Hareket Ordusu oluşturulmuştur.

Görsel 4.52
Hareket Ordusu İstanbul'da

İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu (Görsel 4.52), İstanbul halkına hitaben bir beyanname yayımlamıştır. İsyandan sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamid, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi V. Mehmet Reşad getirilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'na kadar iktidara hâkim olan İttihat ve Terakki, bu tarihten itibaren etkinliğini artırmış olsa da 1913'teki Bâbıâli Baskını'na kadar devlet yönetimini dolaylı olarak devam ettirmiştir.

1913 Darbesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Vakası sonrası arka planda kalarak iktidara hâkim olmuştur. Bu sebeple ülkede bir muhalefet cephesi ortaya çıkmış ve 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Yoğun baskı altında yapılan 18 Ocak 1912 seçimlerini kazanan İttihatçıların yönetimdeki tutumları daha da sertleşmiştir. Bu arada Arnavutluk İsyanı'nı bastırmak için gönderilen ve İttihatçıların sert politikalarını beğenmeyen bazı asker ve muhalif subaylar, dağlara çıkmıştır. "Halâskâr Zâbitân" (Kurtarıcı Subaylar) denilen bu askerler, hükûmete verdikleri muhtırada meclisin dağıtılmasını, Kâmil Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmasını istemiştir. İttihatçılar bu isteklere boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Siyasi görüş ayrılıkları sebebiyle parçalanmış olan Osmanlı ordusu, Balkan Savaşlarına hazırlıksız yakalanmıştır. Birbiri ardına alınan kötü sonuçlar nedeniyle istifa eden Gazi Ahmet Muhtar Paşa yerine Kâmil Paşa Kabinesi kurulmuştur. İktidarı tekrar ele geçirmek isteyen İttihatçılar, savaşta muhtemel yenilgiyi hükûmet değişikliği için kullanmayı amaçlayarak ordu içinde partizanca davranışlarda bulunmuştur.

Görsel 4.53
Sultan V. Mehmet Reşad
(Tuval üzerine yağlı boya, Sinan Agopyan, Harbiye Askerî Müzesi, İstanbul)

Avrupalı devletler, Bâbıâli'ye bir nota vererek Balkan devletleri lehinde bazı tavizler istemiştir. Tekliflerin görüşülmesi için Dolmabahçe'de bir toplantı yapılmış ve İttihatçılar da bu toplantıyı bahane ederek tasarladıkları hükûmet darbesini uygulamak için harekete geçmiştir. Kâmil Paşa Kabinesi'nin Edirne'yi Bulgarlara verdiği yönünde halkı galeyana getiren İttihatçılar, destek sağlamaya çalışmıştır.

İttihat ve Terakkinin ileri gelenleriyle birlikte 23 Ocak 1913 günü Bâbıâli'ye doğru yola çıkan Enver Bey, yol boyunca halkın desteğini almıştır. Bâbıâli'ye ulaşan darbeciler, başta Harbiye Nazırı Nâzım Paşa olmak üzere harbiye nazırının yaveri, sadaret yaveri ve polis komiserini öldürmüştür. Enver ve Talat beylerin baskısı ile sadrazam Kâmil Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Sultan V. Mehmet Reşad (Görsel 4.53), İttihatçıların teklif ettiği Mahmud Şevket Paşa'yı sadrazam tayin etmiştir.

Bâbıâli Baskını ile idareyi darbe sonucu ele geçiren İttihatçılar, bazı muhalifleri tevkif etmiş ve I. Balkan Savaşı'ndan sorumlu tutulan başta eski sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere kabine üyelerinin bazılarını ülkeden uzaklaştırmıştır. Edirne'yi kurtarma propagandasıyla işe başlayan yeni hükûmet, uğrunda darbe yaptığı Edirne'yi 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'yla Bulgaristan'a bırakmıştır. Bâbıâli Baskını'yla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkeyi tek partili bir rejimle yönetmiştir.

TARTIŞALIM

Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen darbelerin karakterisitik özellikleri hakkında neler söylenebilir?

Balkanlardaki Toprak Kayıpları

Görsel 4.54
Sırp Krallığı arması

Osmanlı Devleti 1876, 1909 ve 1913 yıllarındaki darbeler sonrası yaşadığı siyasi sıkıntılar sebebiyle pek çok toprağını kaybetmiştir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri başta olmak üzere yaşanan çeşitli gelişmeler, Balkanlardaki milletlerin art arda bağımsızlık kazanmasına sebep olmuştur. Yeniçerilere tepki olarak başlayan 1804 Sırp İsyanı, gittikçe milliyetçi bir karakter kazanmış ve Sırplar özerklik talep etmeye başlamıştır. 1812 yılında Bükreş Antlaşması'yla Sırplara ayrıcalıklar veren Osmanlı Devleti 1815'te yeni bir isyanın patlak vermesine engel olamamış ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Anlaşması'yla Sırplar özerklik kazanmıştır. 1875'te Bosna-Hersek'te başlayan isyanlar sonrası Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmiştir. Osmanlı ordusu, Sırp kuvvetlerini yenilgiye uğratmışsa da 93 Harbi'nde Rusların Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi sonucu imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Sırplar bağımsızlığını elde etmiştir (Görsel 4.54). İngiltere'nin müdahalesi sonucu Ayastefanos'un maddelerinin yeniden düzenlenmesiyle imzalanan 1878 Berlin Antlaşması'nda Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığı tanınmıştır.

Görsel 4.55
Bulgar Krallığı arması

Bulgaristan'da Türk İslam hâkimiyeti, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli bir sıkıntı çıkmadan devam etmiştir. Yunanların bağımsızlığını kazanması sonrası Rusların tahrikleriyle Bulgarlar arasında bağımsızlık duygusu yayılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla Sofya merkezli Bulgar Prensliği kurulmuştur. II. Meşrutiyet'in ardından 5 Ekim 1908'de de Bulgaristan bağımsız bir devlet hâline gelmiştir (Görsel 4.55). Bulgaristan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti aleyhine bir Balkan İttifakı oluşturulmasında önemli rol oynamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bulgar Cemaati'nin 1870'te Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Bulgar Eksarhlığı'nı kurması sonrası Sırplar da özellikle Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek için kendine ait millî kilise kurma çalışmasına girişmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve kendi millî kiliselerini kurma gayretine girişmeleri sonrası Balkanlar, Makedonya; Rum-Bulgar ve Sırp cemaatleri arasında bir mücadele alanı hâline geldiği için Kiliseler Sorunu ortaya çıkmıştır.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra genişleme politikası izleyen Yunanistan, Avrupalı devletlerden sürekli yardım görmüştür. Bu genişleme siyasetinde Girit önemli bir yer tutmuştur. 1878 Berlin Antlaşması'na Girit ile ilgili özel bir madde konmuş ve sorun artık uluslararası bir boyut kazanmıştır. 1878 Halepa Fermanı ile Girit Rumlarına geniş haklar verilmiş ancak bu haklar, adada yeni isyanlara neden olmuştur. Gönüllü giden Rum askerlerinin yanında Girit'e silah da gönderilmeye başlanmıştır. Müslümanlarla Hristiyan arasındaki çarpışmaların artması üzerine Avrupalı devletler,

Girit'e donanmalarını göndermişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden adaya Hristiyan bir valinin atanması istenmiştir.

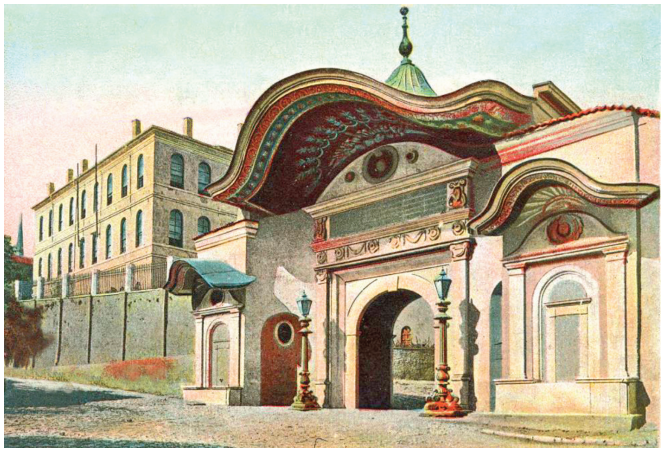

Görsel 4.56
Bâbıâli

Avrupalı devletlerin baskıları sonucu 1896'da bu şartları kabul eden Sultan II. Abdülhamid, Girit'e yabancı bir vali göndererek Halepa Fermanı'nı yeniden ilan etmiştir. Bir müddet sonra Avrupalı devletler, adada Türk kuvvetlerinin olmasının tam muhtariyet esasları ile bağdaşmayacağını ileri sürerek Girit'in boşaltılmasını istemiştir. Osmanlı ordusunun Yunanları yenmesine rağmen 18 Aralık 1897'de Girit'e muhtariyet verilmiştir. Yunan kralının oğlu yönetici olarak Girit'e tayin edilmiş ve bu gelişme Osmanlı Devleti'nin adadaki hâkimiyetine fiilen son vermiştir. 1908'de Girit Millî Meclisi, Yunanistan Krallığı'na katıldığını resmen ilan etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde protesto edilmiş ve İstanbul'da mitingler düzenlenmiştir. Bâbıâli (Görsel 4.56), ilgili devletler nezdinde teşebbüse geçmişse de sonuç değişmemiştir. I. Balkan Harbi'nin ardından Girit, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'ne resmen bağlı olan Bosna-Hersek'i 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra işgal etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından faydalanan Avusturya Macaristan İmparatorluğu, 7 Ekim 1908'de bölgeyi kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir.

Görsel 4.57
Balkanlardaki çeteler

Balkanlarda yayılan milliyetçilik hareketleri sonrasında bölgede peş peşe ulus devletler kurulmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığıyla başlayan bu süreçte Berlin Antlaşması önemli bir aşama olmuş; Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler olarak ortaya çıkmıştır. Yine bu antlaşma ile özerklik elde eden Bulgarlar 1908'de bağımsızlığını kazanmıştır. Balkanlarda Sırplar, Karadağlılar ve Bulgarlar kurdukları çeteler (Görsel 4.57) ile Rumeli topraklarının elden çıkmasında etkili olurken bu dönemde Arnavutluk'ta bir isyan hareketi yaşanmamıştır. Avusturya'nın, Bosna-Hersek'i işgali ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı sonrası Arnavutlar, İttihat ve Terakki iktidarına karşı güvensizlik duymaya başlamış ve 1911'de büyük bir Arnavut İsyanı çıkmıştır. Balkan ülkelerinin, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sonrası Arnavutların yaşadığı toprakların büyük bir kısmı işgale uğramıştır. Bu dönemde daha örgütlü bir hâl alan isyan, 28 Kasım 1912'de Arnavutların bağımsızlığını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen darbelerin sosyal ve politik etkileri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

OKUMA PARÇASI

Görsel 4.58

15 TEMMUZ DEMOKRASİ VE MİLLÎ BİRLİK GÜNÜ

Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur (Görsel 4.58). Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilası'na, I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek mesele, vatan müdafaası olduğunda milletimiz kanının son damlasına kadar mücadele etmeyi mukaddes bir görev bilmiştir.

Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir. Diğer yandan yakın tarihimizde ülkemiz; 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında antidemokratik müdahalelere sahne olmuştur. Millî iradeyi yok sayan her teşebbüs geride derin acılar ve silinmesi zor izler bırakmıştır. Millî iradeyi hiçe sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe girişimlerinin sonuncusu ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış FETÖ/PDY terör örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu menfur darbe girişiminde devletin uçakları, tankları ve silahları gasp edilerek millete karşı kullanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Özel Harekât Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TÜRKSAT, TRT ve Boğaziçi Köprüsü saldırıya uğramıştır. Vatanına, bayrağına, özgürlüğüne ve geleceğine sahip çıkmak için sokaklara inen milletimizin üzerine kurşun ve bomba yağdırılmıştır.

Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere "*tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*" ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. 15 Temmuz'da Türk Milleti, darbe girişimini püskürterek tarihe altın harflerle yazılan bir demokrasi destanına imza atmıştır. Bağımsızlığımıza kasteden teröristlerin tankları, silahları, helikopterleri milletin ortak iradesi ve kararlılığı karşısında etkisiz kalmıştır.

Her kesimden, her yaştan insanıyla tek yumruk hâline gelerek vatanını savunan aziz milletimiz, iman dolu yüreği, dik duruşu, feraseti, cesareti, birlik ve beraberliğiyle 15 Temmuz gecesi tarihimizin en büyük kahramanlıklarından birini sergilemiştir (Görsel 4.59).

Bu saldırılarda 2 bin 193 vatandaşımız yaralanarak gazi olurken 250 vatan evladı da şehitlik mertebesine erişmiştir.

Devletimiz, bu hain darbe girişiminden sonra da FETÖ terör örgütüne yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Darbeci hainler ve onlarla iş birliği yapanlar tek tek yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Milletimizin 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kahramanlık öyküsünün gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. O gece bizim için canlarını feda eden şehitlerimizi ve gazilerimizi hatırlamak ve hatırlatmak, verilen mücadeleyi yâd etmek, özgürlük ruhunu yaşatmak amacıyla 15 Temmuz, "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" olarak ilan edilmiştir.

Görsel 4.59

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.

Şark Meselesi: .....

Denge Politikası: .....

Kanun-i Esasi: .....

93 Harbi: .....

31 Mart Vakası: .....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Büyük güçlerin, XIX ve XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları nelerdir?
2. Kutsal Yerler Sorunu nedir?
3. Sened-i İttifak ile Magna Charta arasındaki benzer ve farklılıklar nelerdir?
4. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine etki eden gelişmeler nelerdir?
5. 1913 Bâbıâli Baskını'nın siyasi hayata etkileri nelerdir?

C

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl boyunca denge politikası takip etmesinde;

I. varlığını sürdürmek istemesi,
II. Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanması,
III. kaybedilen toprakları geri alma düşüncesi

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

2. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin 1908'de ikinci defa ilan edilmesinde aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

A) Reval Görüşmeleri
B) Balkan topraklarını elde tutma amacı
C) Padişahın gücünü artırma düşüncesi
D) Avrupalıların iç işlerine karışmasını önlemek istemesi
E) İttihat Terakki Cemiyetinin etkisi

3. 1821'de Mora İsyanı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Osmanlı-Mısır kuvvetlerinin Yunan İsyanı'nı bastırması üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa 1827'de Mısır-Osmanlı donanmasını imha etmiştir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) XIX. yüzyılda milliyetçilik isyanlarının yaşandığı
B) Osmanlı Devleti'nin otorite sağlamakta zorlandığı
C) Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karıştığı
D) Mora İsyanı'nın, Boğazlar Sorunu'nu başlattığı
E) 1815 Viyana Kongresi kararlarına uyulmadığı

4. Paris Barış Konferansı'nda alınan karara göre Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapalı olacaktır. Ayrıca Karadeniz kıyılarında hiçbir tersane bulunmayacaktır.

Buna göre

I. Balkanlarda Rus nüfuzunun engellenmek istendiği,

II. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile birlikte yenik sayıldığı,

III. Avrupalı devletlerin kendi çıkarlarını korumaya çalıştıkları

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

5. 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'da oluşturulan devletler arası denge, hangi devletlerin siyasi birliğini sağlamasıyla bozulmuştur?

A) İtalya-Almanya B) İtalya-Hollanda

C) Fransa-İtalya D) Almanya-Portekiz

E) Almanya-Lehistan

6. 93 Harbi'nde yenilen Osmanlı Devleti, Rusya ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamıştır. Avusturya ve İngiltere, Almanya'yı da yanlarına alarak Rusya'nın lehine olan bu antlaşmaya karşı çıkmış ve yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Ayastefanos Antlaşması'nın uygulandığı

B) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunduğu

C) Almanya'nın uluslararası alanda güç kaybetmeye başladığı

D) Osmanlı Devleti'yle ilgili kararlarda Avrupalı devletlerin etkili olduğu

E) Rusya'nın Avrupalı devletlerle savaşmaya çalıştığı

7.

I.	1774 Küçük Kaynarca Antlaşması	Karadeniz'in Osmanlı gölü olmaktan çıktığı
II.	1792 Yaş Antlaşması	Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu
III.	1829 Edirne Antlaşması	Yunanistan'ın bağımsız olduğu
IV.	1856 Paris Antlaşması	Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayıldığı
V.	1878 Berlin Antlaşması	Bulgaristan'ın bağımsız olduğu

Yukarıda verilen antlaşmalardan hangisinin açıklaması yanlış verilmiştir?

A) I B) II

C) III D) IV

E) V

8. Şark Meselesi ile Osmanlı Devleti'nin bütün toprakları paylaşılmak istenmiştir. Avrupalı devletler bu doğrultuda;

I. Osmanlı üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurma,

II. gayrimüslim halkların durumlarını istismar etme,

III. gayrimüslimlerin isyanlarını destekleme

politikalarından hangilerini uygulamıştır?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) Yalnız III D) I ve II

E) I, II ve III

9. Aşağıdakilerden hangisi Sultan II. Mahmud'un Sened-i İttifak'ı onaylamasının nedenlerinden biri değildir?

A) Ülkede güvenliği sağlamak istemesi

B) Meşruti yönetime geçmek istemesi

C) Âyanların desteğiyle tahta çıkmış olması

D) Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi

E) Merkez ve taşradaki siyasi dengeleri korumak istemesi

Ç

Görsel 4.60: Sinop Baskını'nın 150. yılı münasebetiyle basılan pul

Sinop Baskını

Ruslar, 1853 yılında sürpriz olmayan bir baskınla Sinop Limanı'nda bulunan 12 gemilik Osmanlı filosunu imha etmiştir. Osmanlı filosu sadece hafif tonajlı ateş gücü az firkateyn ve korvetlerden oluşmuştur. Yanan gemilerde bulunan 4.200 personelin 2.700'ü şehit olmuş ve filo komutanı Koramiral Osman Paşa esir düşmüştür. Deniz harp tarihinde, Osmanlılar sadece 1571'de İnebahtı'da normal bir deniz savaşı sonunda yenilmiştir. Diğer yenilgileri hep baskına uğramak şeklinde olmuştur. Bunlar 1771 Çeşme Baskını, 1827 Navarin Baskını ve 1853 Sinop Baskını'dır. Bu üç baskında da Rus donanması yer almıştır. Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşen Sinop Baskını, bir buçuk saat içinde neticelenmiştir. Ancak Amiral Nahimov, zaferine leke süren bir uygulamaya imza atmıştır. Merhametsizce gülle, humbara ve yağlı paçavra atmaya devam etmiştir. Direnmeyen birçok kişinin öldürülmesinin yanında kasabanın Müslüman mahallesini de yakmıştır. Ruslar, 1853 Sinop Baskını'nın akabinde başlayan Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilmiştir. Deniz kuvvetlerinin tamamına yakınını kaybeden Ruslar, yine de tarihlerindeki bu zaferi her yıl kutlamaya devam ederek tarih kitaplarında anlatarak bugünkü nesillere aktarmıştır. Ruslar, zaferin 150. yıl dönümü anısına pul bastırmıştır (Görsel 4.60). Ayrıca Sivastopol'un en güzel meydanına Amiral Nahimov'un da yer aldığı zafer anıtı dikmiştir. 70 yıl sonra deniz şehitleri anısına 24 Temmuz 1923'te Sinop'ta bir anıt yapılmıştır.

Tarakçı, t.y.'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Rusların, Sinop Limanı'nda bulunan gemilere yaptığı baskının sürpriz olmamasının sebepleri neler olabilir?
2. Deniz harp tarihimizde kazandığımız önemli başarılar hangileridir?
3. Tonaj ne demektir?
4. Türk tarihindeki hangi kahramanla ilgili bir pul tasarlamak isterdiniz? Niçin?
5. Tasarladığınız pulu sınıf veya okul panosunda sergileyiniz.
6. Türk tarihindeki önemli olay ve kahramanların nesilden nesile aktarılması için hangi çalışmalar yapılabilir?

Kahraman Nene Hatun, 93 Harbi'nde

Görsel 4.61
Nene Hatun (Fotoğraf, 1857-1955)

Halk arasında 93 Harbi olarak bilinen 1877'de başlayan Türk-Rus Savaşı'nda gösterdiği mücadele ile destanlaşan kadın kahramanlarımızdan biri de Nene Hatun'dur. Ruslar, 4 Kasım'da Erzurum'un doğusundaki Gazi Ahmet Muhtar Paşa kuvvetlerine taarruz etmiştir. Erzurum'a çekilen Osmanlı kuvvetleri, takviye kuvvetlerle şehri savunmaya hazırlandılar. 9 Kasım gecesi Ruslar, Aziziyye Tabyası'nı zapt ettiler. 8-9 Kasım gecesi Müezzin Abdullah Efendi, Ayas Paşa Camisi'nin minaresine çıkarak Aziziyye Tabyası'nı Rusların ele geçirdiğini anlatmış, "eli silah tutan koşsun!" diye halka seslenmiştir. Bu sırada 22-23 yaşlarında olan Nene Hatun'a kocası "sen evde kal, çocuğa bak." demişse de Nene Hatun (Görsel 4.61), çocuğunu Allah'a emanet edip kalabalığa karışmıştır. Nene Hatun'un anlattığına göre Mecidiyye Tabyalarını aşıp alçağa indiklerinde, kulaklarını sağır eden tüfek ateşleri altında, yaralanana ve ölene bakmadan ileri atılmışlar. Bazen satırla, bazen taşla, önlerine çıkan her Rus'u vurarak tabyalara doğru ilerlemişler. Bir taraftan kendilerinin, bir taraftan askerlerimizin gayretiyle Aziziyye Tabyası'nı ele geçirmişlerdir. Bu sıralarda yaralı bulunan kardeşi Hasan'ın, gözü önünde şehitlik mertebesine eriştiğini de görmüştür. Aziziyye Tabyası'nın Rus kuvvetlerinden geri alınması için yapılan çarpışmadaki kahramanlığı dolayısıyla 3. Ordu tarafından, Erzurum'un Eminkurpu Mahallesi'nde bir ev tahsis edilen Nene Hatun, ordumuzun kıymet bilirlik inceliğini yansıtan bu evde uzun yıllar yaşamıştır. Kore Savaşı'ndan sonra Erzurum'a gelen NATO'da görevli General Ridgway, Nene Hatun'u evinde ziyaret ederek elini öpmüştür. Kendisini ziyaret eden Ridgway'e (Ricvey): "O zaman vazifemi yapmıştım. Bu gün de ilerlemiş yaşıma rağmen aynı hizmeti, daha mükemmeliyle yapacak güç ve heyecana sahibim." demesi ile bir kez daha kahraman Türk kadınının ruhunu göstermişti. Nene Hatun tutulduğu zatürre yüzünden, 22 Mayıs 1955'te Erzurum Numune Hastanesi'nde hayata gözlerini yummuş ve merasimle Aziziye Şehitliğine defnedilmiştir. Nene Hatun ölmeden önce Türk ordusunun "Ninesi" ilan edilmiş ve 2 Mayıs 1955'te "Yılın Annesi" seçilmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti müdürler toplantısının kararı ile Erzurum Kız Öğretmen Okulu'nun ismi "Nene Hatun Öğretmen Okulu" olarak değiştirilmiştir.

Tansel, 1991, s.5-8; Uzunyaylalı, 2015, s.10, 57'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın "93 Harbi" olarak adlandırılmasının gerekçesi nedir?
2. "Kıymet bilirlik" ifadesi hangi anlamlara gelmektedir?
3. Nene Hatun'un çocuğunu bırakıp halkın arasına mücadele için karışması hangi değerlerle ifade edilebilir?
4. Tarihimizde Nene Hatun gibi destanlaşan diğer kadın kahramanlarımız kimlerdir?
5. Bir insanı kahraman yapan özellikler nelerdir?

Ölçme ve değerlendirme sorularının devamı için karekodu okutunuz.

5. ÜNİTE

XIX ve XX. YÜZYILDA DEĞİŞEN SOSYO-EKONOMİK HAYAT

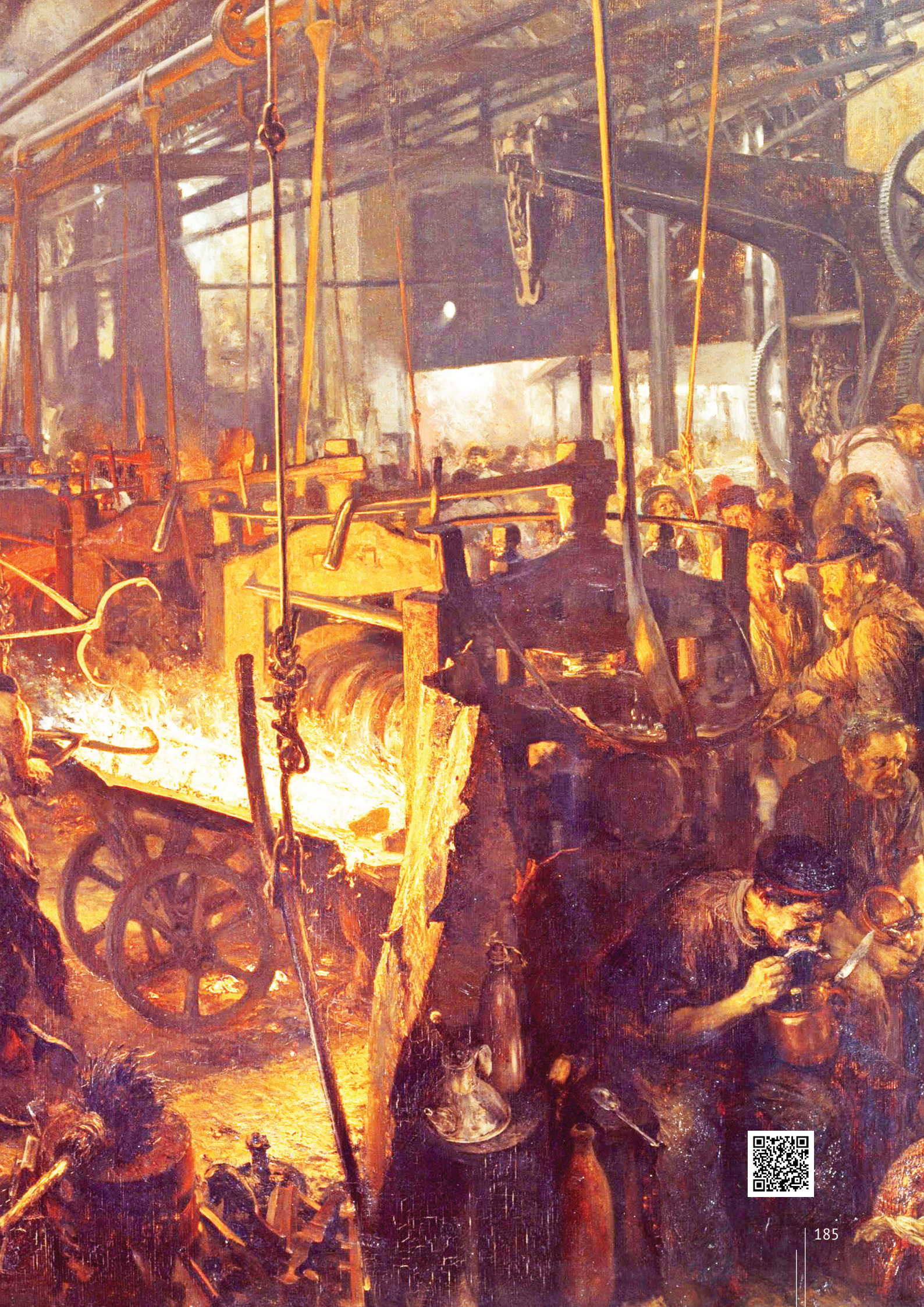

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde endüstriyel üretime geçiş çabalarını ve bu süreçte yaşanan zorlukları
- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki nüfus hareketlerinin siyasi, askerî ve ekonomik sebep ve sonuçları
- Modernleşmeyle birlikte sosyal, ekonomik ve politik anlayışta yaşanan değişim ve dönüşümlerin gündelik hayata etkileri

ÜNİTE KONULARI

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME ÇABALARI

5.2. XIX VE XX. YÜZYILDA OSMANLI NÜFUSU

5.3. METROPOLLER, SALGINLAR VE KAMUOYU

KAVRAMLAR

- Ham madde
- Endüstriyel üretim
- Düyûn-ı Umûmiye
- Sermaye
- Islah-ı Sanayi
- Göç
- Metropol
- Salgın
- Kamuoyu

HAZIRLANALIM

1. Endüstriyel üretimi geleneksel üretimden ayıran özellikler nelerdir?
2. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının Anadolu'ya olan sosyo-kültürel etkileri nelerdir?
3. Gazete ve diğer süreli yayınların, kamuoyu üzerindeki etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Fabrikada çalışan işçiler ("Demir Haddehanesi", Adolph Menzel, Berlin Ulusal Galeri)

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİLEŞME ÇABALARI

Osmanlı Devleti'nin sanayileşme çabalarının sebepleri neler olabilir?

TARTIŞALIM

Sanayi Devrimi'nden önce Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tarıma, ticarete ve küçük ölçekli atölyelerde yürütülen üretime dayanmaktadır. Zamanla merkezî otoritenin zayıflaması, tımar sisteminin bozulması, savaşlarda alınan başarısızlıklar ve toprak kayıpları nedeniyle Osmanlı ekonomisi, sanayileşen Avrupa'yla rekabet edemez duruma gelmiştir. Bu sorunu çözmek isteyen Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa ülkeleri gibi sanayileşmek istemiştir. Ancak Osmanlı'nın sanayileşme çabaları; sermaye birikiminin yetersizliği, bilimde ve teknolojide geri kalınması, yetişmiş personel eksikliği ve geleneksel iktisadi düşünce biçimi gibi sebeplerle sonuçsuz kalmıştır. Kapitülasyonlar ve Avrupalı devletlerin sömürgecilik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nde sanayileşme politikalarının başarısız olmasına sebep olmuştur.

İngiltere, Fransa, Hollanda gibi Avrupalı devletler, XVI. yüzyılın sonlarına doğru merkantilizm sistemi sayesinde sermayelerini güçlendirmiştir. İlerleyen süreçte ekonomileri güçlenen Avrupa devletleri sanayileşmeye başlamıştır (Görsel 5.1). Batı'da bu tür gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti merkantilizm karşıtı politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda ihracatı sınırlandıran Osmanlı Devleti, sadece aşırı bolluk olduğunda ve iç talep karşılandığında ihracata sıcak bakmıştır. İhracatın çok az olması ise sermaye girişini yavaşlatmıştır. Bu durum sanayi alanında sermaye birikimini olumsuz etkilediği gibi ülkeden sermaye çıkışını da hızlandırmıştır. Bunun yanında yabancı tüccarlara sürekli imtiyazlar tanınması, sermayenin büyük bir kısmının sadece bu ellerde toplanmasına sebep olmuştur. Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler, ekonomik hayatta ticareti ve tefeciliği tekelinde tutmuş ancak birikimlerini sanayiye aktarmamıştır. Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı'da, Avrupa devletlerinde olduğu gibi ulusal sanayi gelişme imkânı bulamamıştır.

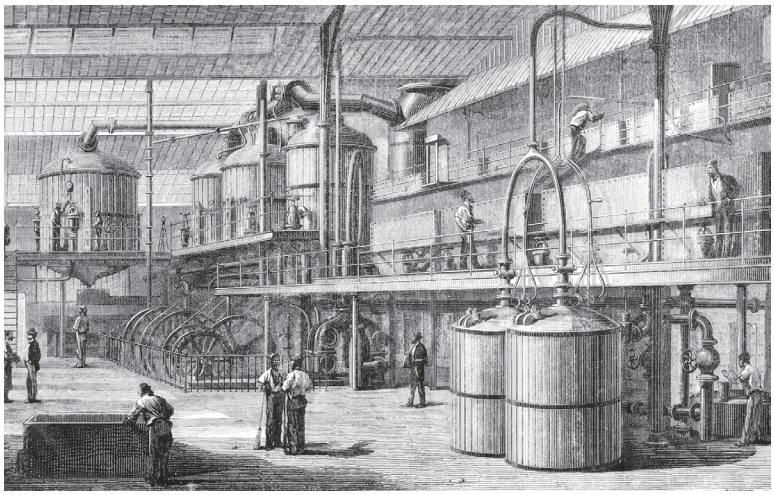

Görsel 5.1
Avrupa'da sanayileşmenin yaygınlaşması (Gravür)

Sadrazam Rami Paşa, dokuma ustalarına "Avrupalılar çuha ve ipekli kumaşların ham maddelerini bizden alıyor, ürettiklerini bize geri satıyor. Onlarla bu konuda rekabet edemeyişimiz, çalışma düzenimizin bozuk olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle gerekli alet ve levazımı sağlamalı ve ham maddelerimizi yurt içinde işlemeliyiz. Bu işe bir düzen verirsek size her türlü yardımda bulunuruz." demiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

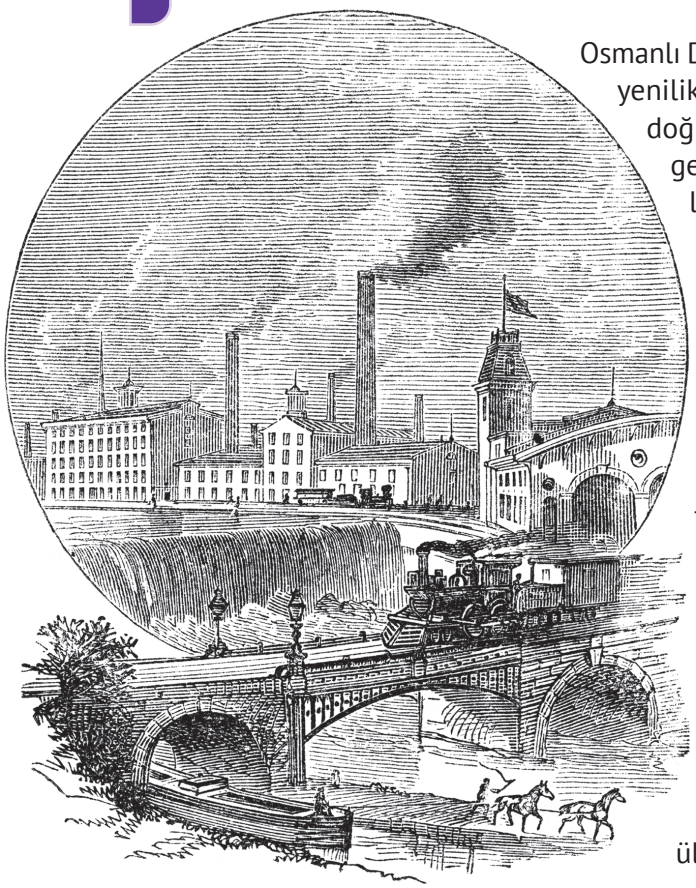

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesinde bir diğer sebep Batı'daki yeniliklerin takip edilememesidir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, bilimde ve teknikte Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Avrupalı devletlerle giriştiği savaşları kaybetmesiyle bunu anlayan Osmanlılar, teknik gelişmelerden ilk defa askerî alanda yararlanmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yeni buluşların, üretim sürecinde kullanılmaya başlaması ile Osmanlı ekonomisi büyük bir darboğaza girmiştir.

Sanayileşme sürecinde Avrupalı devletler, buharlı gemiler ve trenler sayesinde kolaylıkla ham madde temin etmiş ve ürettikleri malları rahatça pazarlama imkânı bulmuştur (Görsel 5.2). Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken XIX. yüzyılın ortalarında bile Osmanlı sınırlarının genelinde demir yolu ve deniz yolu ulaşımı söz konusu değildir. Sanayideki teknolojik gelişmelerin yanında tıbbi gelişmelere de ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, salgın hastalıklara karşı modern tıp tekniklerini uygulayamamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde, nüfus artışı Avrupa ülkelerine göre kısıtlı kalmıştır.

Görsel 5.2
Avrupa'da yaygınlaşan demir yolu ve deniz yolu ulaşımı (Gravür)

Osmanlı Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı Devleti'nde görevli Konsolos Palgrave'nin (Polgrev) 1870 tarihli raporu şu şekildedir: "Tarımsal faaliyete ilişkin her şey en basit ve ilkel durumdadır. Karasaban sadece ucuna demir takılmış birbirine çatılı iki odun parçasından ibarettir. Toprağı çevirmeyip çizen bu aleti bugün ancak Avrupa'nın bazı uzak köşelerinde görmek mümkündür. Sonra toprağı bellemeye yarayan iki çatallı tahta yaba gelir. Ekili toprağı düzeltmek için kullanılan araç, kalın daldan örülmüş bir hasırdır. Ekini kesmekten ziyade koparan kaba bir orakla kör bir çapa başlıca araçlar arasındadır. Tohum toprağa elle savrulur. Harman ise kısmen ekini çiğneyen kısmen de üstünde bir oğlan çocuğunun ağırlık koyduğu, sapları başaktan ayıran ve altında çakmak taşı bulunan düveni çeken öküz ya da atların işidir (Görsel 5.3). Taneler, samandan rüzgâra savrularak ayrılır. Gübre nadiren kullanılır ve asla sistematik ve uygun biçimde verilmez. Sulama, iklim ve toprak koşullarına uygun tarımı kimse duymamıştır."

Baskıcı, 2003, s.50'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.3
Hasat sonrası başakların ayrıştırılması (Gravür)

YORUMLAYALIM

Osmanlı Devleti'nde, tarım alanında modern teknik ve makine kullanımının kısıtlı kalmasının sonuçları neler olabilir?

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabalarındaki engellerden bir diğeri de nitelikli personel sıkıntısıdır. Devlet eliyle kurulan sanayi tesislerini yönetenlerin, rekabetçi bir mantıkla bu fabrikaları işletebilecek tecrübeleri olmadığı gibi o dönemde Müslümanlar arasında da yeterli beceriye sahip kişiler azdır. Bu nedenle Osmanlı devlet yöneticileri, sanayi tesisleri kurma işini daha iyi yapacağına inandıkları gayrimüslim girişimcilere emanet etmiştir. Bu tesislerde çalışacak ustabaşı, zanaatkâr ve nitelikli işçilerin büyük çoğunluğu Belçika, Fransa, İtalya gibi sanayileşmiş ülkelerden getirilmiştir. Ancak Avrupa'dan getirilen bu iş gücünün maliyeti yüksek olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmeyi yürütecek personeli yetiştirmek amacıyla 1860'da Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun sanayi eğitimi vermek (Görsel 5.4), gümrük vergisini artırmak, sergiler açmak ve esnaf içinde şirketleşmeyi sağlamak gibi görevleri vardır.

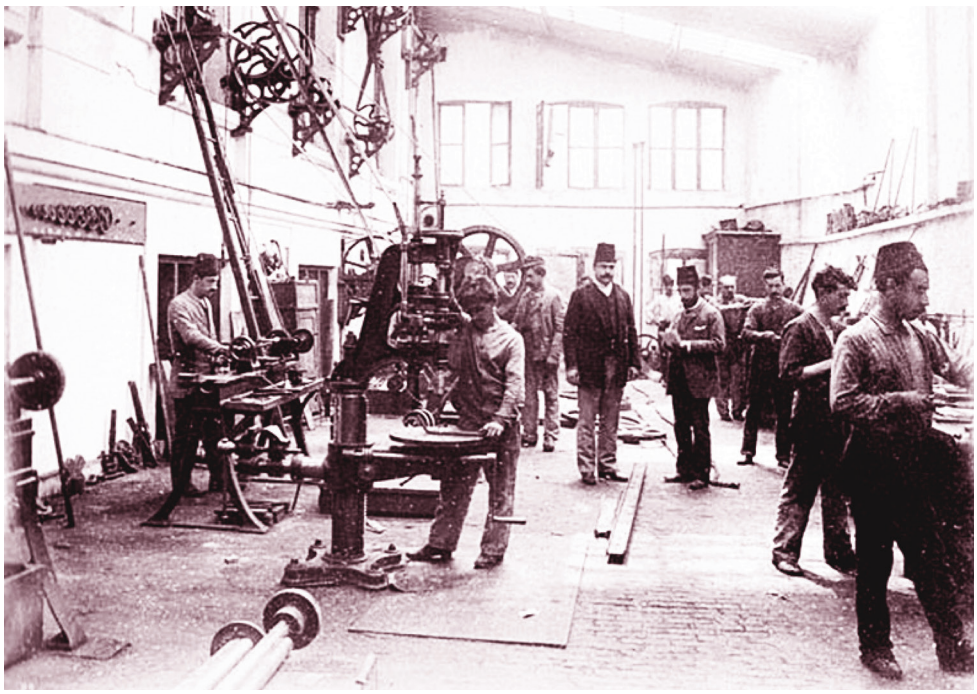

Görsel 5.4
Osmanlı'da başlayan sanayileşme çalışmaları

Sanayileşmenin önündeki bir başka engel de devletin ekonomik kalkınma için uzun vadeli stratejiler üretememesidir. Avrupa'nın üstün duruma geçmesini başta önemsemeyen Osmanlı Devleti; oluşan ekonomik sıkıntıları, geçmişle olan bağlarının zayıflaması şeklinde açıklamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlar, Batı'nın kendisine üstünlük sağladığı alanları tespit etme ve bunları gerçekleştirme yönünde değil Yükselme Dönemi'ndeki kurumların ıslah edilmesine yönelik olmuştur. Bu durum devletin sanayileşme için uygulaması gereken uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasını engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin önündeki engellerden bir diğeri ise uzun süren ağır maliyetli savaşlardır. Bu savaşlar, bir yandan iş gücünü azaltırken diğer yandan da devletin sanayileş-

me için bütçeden gelir ayırmasına engel olmuştur. Ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde, nüfusun üretken kesimi savaşlarda kullanıldığı için devletin tarımsal üretimi azalmış ve üründen elde edilen vergi gelirleri düşmüştür. Ayrıca ağır dış borçlar, devletin sanayileşmesi için gerekli kaynağı ayırmasını engellemiştir.

ÖRNEK METİN

Mehmet Genç'e Göre Osmanlı Ekonomisi

"Osmanlı'nınki talan ekonomisiydi. Fetihlerle geçiniyorlardı. Fetihler durunca kendi halkını sömürdü ve sonra dağıldı gitti." diyorlar. Bunu demeye imkân yok. Osmanlı üretim yapıyordu. Üretim olmadan milyonlarca km^2 toprağın üzerinde o kadar insanın yaşaması mümkün değil. Üretim vardı ama küçük ölçekliydi. Ziraatte de sanayide de küçük birimler hâkimdi. Bu küçük ölçekli üretim sistemi Batı'daki Sanayi Devrimi'nin getirdiği değişim olmasaydı pekâlâ yaşayabilir bir sistemdi. Bu sistem, teknolojik gelişmeyi kolaylaştıran bir sistem değil ama adalet içinde herkesin kıt kanaat de olsa yaşamasını sağlayan bir yapıyı oluşturduğu da muhakkaktır.

Genç, 2009'dan düzenlenmiştir.

Osmanlı yöneticileri, aslında XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alan pek çok sanayileşme hamlesi yapmıştır. Ancak gerçek anlamda fabrikaların faaliyete geçmesi XIX. yüzyılın başlarını bulmuştur. Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren fabrikalar çoğalmış, aynı yıllarda özel teşebbüse de fabrika kurması için çeşitli teşvikler ve kolaylıklar gösterilmiştir. XIX. yüzyılda ordunun, donanmanın ve sarayın taleplerini karşılamak amacıyla Osmanlı Devleti, en son kullanılan teknolojiyi Avrupa'dan ithal ederek bir dizi fabrika kurmuştur. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra hız kazanan sanayileşme hareketi sonucunda; İstanbul ve çevresinde dokuma, çuha, basma ve demir döküm fabrikaları (Görsel 5.5) ile feshane (Görsel 5.6), tophane ve tersane açılmıştır. Fakat sanayileşme amacıyla kurulan bu fabrikalar, istenilen başarıları elde edemediği için kısa sürede kapanma noktasına gelmiştir.

Görsel 5.5
Demir döküm fabrikası (İstanbul)

Görsel 5.6
Feshane (İstanbul)

Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne Etkisi (1838)

Sanayi Devrimi'ni XIX. yüzyılın başlarında tamamlayan İngiltere, Napoleon Savaşları'nda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz duruma gelmiştir. Ancak aynı yıllarda Sanayi Devrimi'ni yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri, aldıkları önlemlerle İngiliz mallarının kendi pazarlarına girmesini engellemiştir. Bu durumda Avrupa dışındaki ülkelere yönelen İngilizler, Latin Amerika'dan Çin'e kadar birçok ülkeyle ya diplomasi yoluyla ya da silah kullanarak serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi ve mali sorunlarla uğraşsa da hâlâ çok geniş topraklara sahiptir. Bu nedenle pazar olmaya müsait Osmanlı ülkesi, özellikle İngilizlerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Bu pazarı ele geçirmek isteyen İngiltere, Osmanlı Devleti ile serbest ticaret antlaşması imzalamayı amaçlamıştır.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa XIX. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Akdeniz'de güçlenmiştir. Bu durum ekonomik çıkarlarını tehdit ettiği için İngiltere'yi; saltanatını tehlikeye soktuğu için de Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Mehmet Ali Paşa tehdidi karşısında Sultan II. Mahmud, Rusya ile 1833'te Hünkar İskelesi Antlaşması'nı imzalamıştır. Ancak bu antlaşma ile Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını Rus tehdidi altında hisseden İngiltere, Mehmet Ali Paşa sorununda Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Bu yardımı karşılığında Osmanlı Devleti, İngiltere ile 16 Ağustos 1838'de Balta Limanı Konağı'nda (Görsel 5.7) bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Görsel 5.7
Balta Limanı Antlaşması'nın imzalandığı Mediha Sultan Yalısı (İstanbul)

1838 Balta Limanı Antlaşması'nın Önemli Maddeleri

- Mevcut kapitülasyonlar devam edecek ve İngiltere'ye yeni imtiyazlar verilecektir.
- İngilizler, Osmanlı ülkesindeki tarım ve sanayi ürünlerini serbestçe alıp satabilecektir.
- Osmanlı Devleti, ihracat yasaklarını ve iç ticarette uyguladığı her türlü tekelleşmeyi kaldıracaktır.
- İngiliz tüccarlar, Osmanlı ülkesinde yerli tüccara sağlanan hak ve kolaylıklardan yararlanacaktır.
- İhracattan alınan vergiler %12, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak uygulanacaktır.

İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması; Osmanlı Devleti'nin sanayileşmiş Batı ülkeleriyle yaptığı ticarette önemli bir aşama olmuştur. Bu antlaşma, her devlete açık tutulmuş ve bütün Avrupa ülkeleri bu antlaşmadan yararlanmak istemiştir. Aynı yıl Fransa ile daha sonra da İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya, Danimarka, Belçika gibi ülkelerle ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu ticaret antlaşmalarını imzaladığı ve ithalatı artırdığı dönemde, Avrupalı devletler yüksek gümrük vergileri ile ithalatı azaltıp ihracatı teşvik ederek tam tersi bir politika izlemiştir.

Balta Limanı Antlaşması'yla iç ve dış ticaretteki sınırlamalar kaldırılmış ve yabancı malların ülkeye kolayca girişine imkân sağlanmıştır. Buna karşın yerli malların dışarıya çıkarılması kolaylaşmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bağımsız ticaret siyaseti izleyebilme seçeneği de ortadan kalkmıştır. Bu antlaşma, yabancı tüccarlara vergi muafiyeti getirirken yerli tüccarlar vergi ödemeye devam etmiştir. Böylece Osmanlı pazarları geniş ölçüde yabancıların denetimine geçmiş ve Avrupa'yla girilen rekabet karşısında Osmanlı esnafı faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Balta Limanı Antlaşması'nda gümrük vergilerinin düşük olduğu tespit edilmiş fakat ek vergiler konulmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, gümrük gelirlerinde önemli kayıplar yaşamıştır. 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'nın masrafları da eklenince Osmanlı, dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır.

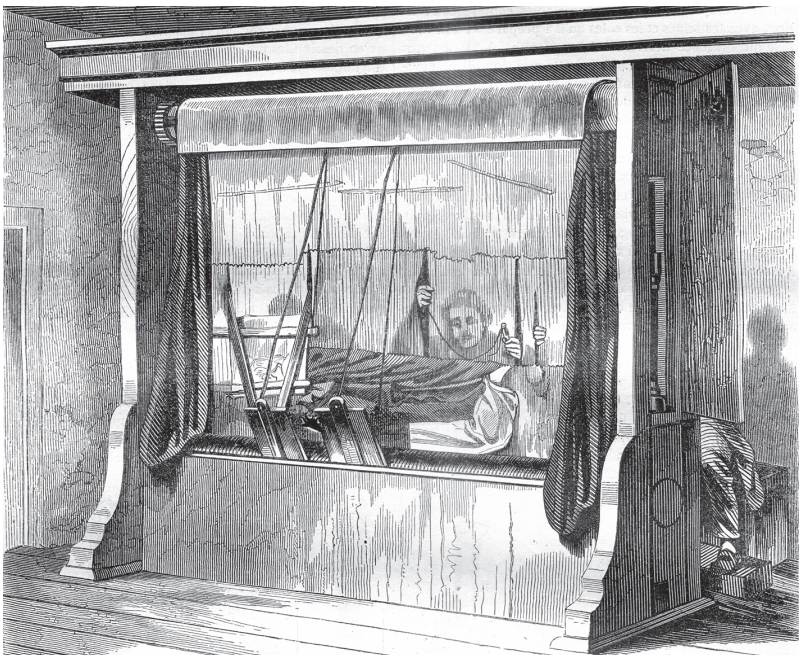

Görsel 5.8
Dokuma tezgahı (Gravür)

Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret antlaşmaları ve uygulanan reformlar, Osmanlı ekonomisinde büyük tahribata neden olmuştur. Bu tahribat, İçişleri Bakanlığının 1934 tarihli bir raporunda şöyle belirtilmiştir: Gümrük kapıları nın ardına kadar açık tutulduğu devirde, Avrupa'dan ithal edilen ipekli kumaşlar, Bilecik dutluklarının harap olmasına sebep oldu. 1812'de Tırnova'da 3.000 olan dokuma tezgâhı (Görsel 5.8) sayısı daha sonra 1.000'e; benzer şekilde 1821'de Üsküdar'da 600 olan el tezgâhı sayısı da 40'a düşmüştür. Dokuma sanayisinin gerilemesi diğer sanayi kollarını da etkilemiş ve ülke sanayisinin tekrar canlanacağı ümidi kalmamıştır. O zamandan beri de ülke, ham madde sağlayan bir memleket olarak kalmış ve Batı'nın sanayi ürünlerine karşı açık pazar olmaya mahkûm olmuştur.

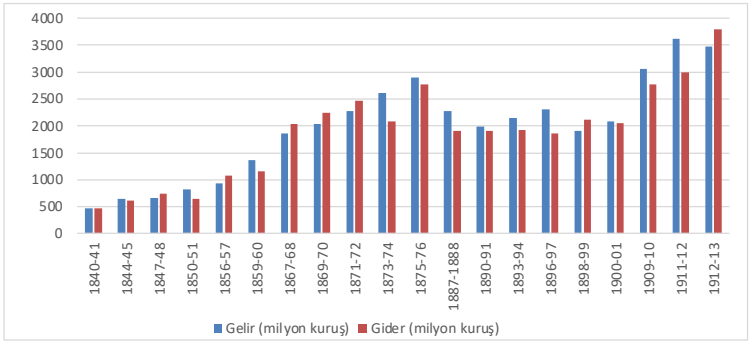

Grafik 5.1
1840-1913 Osmanlı Devleti Toplam Gelir ve Gider Rakamları (milyon kuruş) (Akkuş, 2013, s.171-172.)

YORUMLAYALIM

Grafiğe göre gelir-gider dengesizliğinin en az ve en fazla olduğu yıllar hangilerdir?

Grafiğe göre gelir-gider dengesizliğinin sebepleri neler olabilir?

Ekonomiyi Düzeltme Çabaları

Balta Limanı ve sonrasında yapılan ticaret antlaşmaları ile Osmanlı Devleti hem Batı'nın pazarı hâline gelmiş hem de Avrupalıların sermayesini değerlendirdiği bir ülke olmuştur. Osmanlı topraklarına giren yabancı sermaye, Osmanlı Devleti'nin gelişimine katkı sağlamayı amaçlamamıştır. Aksine yabancı sermaye, Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını ele geçirmiştir. Ayrıca yabancı sermaye sahipleri, Osmanlı Devleti'nde Avrupa ülkelerine rakip olabilecek fabrikalar kurmaktan da kaçınmıştır.

Osmanlı'nın iç pazarlarına nüfuz etmek isteyen Avrupalılar, bunun önünde en büyük engel olarak ulaşım yetersizliğini görmüştür. Bu nedenle başta İngiltere olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri, iç pazarlara mal taşımak için demir yolu ağının kurulması üzerinde durmuştur (Görsel 5.9). Böylece yabancı mallar iç pazara ucuz fiyatla ve kolayca taşınmış, o bölgelerin ham madde ve tarım ürünleri de Avrupa'ya nakledilmiştir. Bu amaçla "Ottoman Railway Company" (Otımın Reyilvey Kampani) adlı İngiliz şirket, İzmir-Aydın demir yolunu inşa etmiştir. Yine aynı amaçla Almanlar da Bağdat-Basra üzerinden demir yoluyla tüm Doğu'ya açılmayı düşünmüştür.

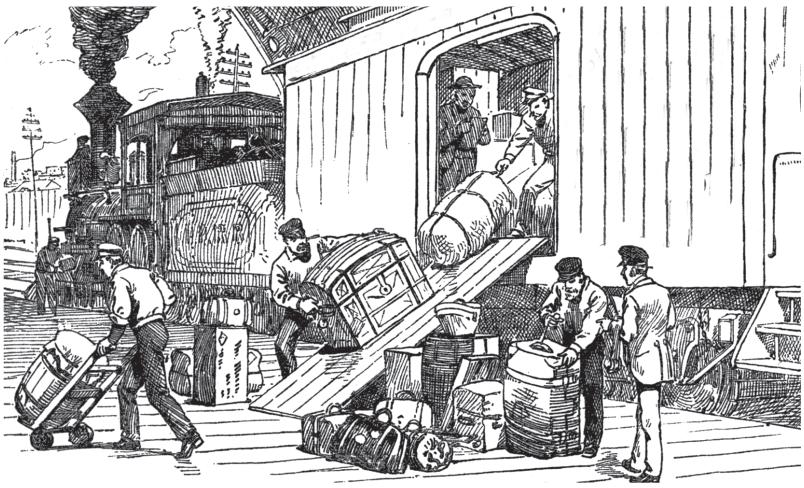

Görsel 5.9
Demir yollarının mal taşımada kullanılması (Gravür)

CEVAPLAYALIM

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda Avrupa devletleri ile rekabet edememesinin sebepleri nelerdir?

Balta Limanı Antlaşması, Sanayi Devrimi'ne yeterince ayak uyduramayan ve uluslararası pazarlarda direnmeye çalışan yerli Osmanlı sanayisine büyük zarar vermiştir. Bu tarihten sonra yabancı sermaye giderek güçlenmiş, dış ticaret dengeleri daha da bozulmuş ve ülke dış borçlanmaya mecbur kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan mali bunalımlar sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları, dış borçlanmanın en önemli sebebidir. Fetihlerin durması, artan savaş maliyetleri ve vergi gelirlerinin azalması bütçe açıklarına neden oldu. XVII. yüzyılın ortalarına kadar yaşanan bütçe açıkları, Galata bankerleri olarak bilinen sermaye sahiplerinden alınan kredilerle kapatıldı. Ancak Osmanlı'daki idari yapı ve ordunun modernleştirilme çabaları, devlet harcamalarının daha da artırdı.

Görsel 5.10
Mustafa Reşid Paşa
(İllüstrasyon)

Avrupa, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ne sadece mal satmakla yetinmeyip sermaye yatırımı da yapmaya başlamıştır. Büyük bankalar tarafından yüksek faiz getiren senetler aracılığıyla devletlere borç vermek kazançlı bir iş hâline gelmiştir. Böylece Avrupa devletlerinin borç alan ülkeyi mali kontrol altına alması da kolaylaşmıştır. Bu yüzden İngiltere ve Fransa, kendilerinden borç alması için Osmanlı'ya baskı yapmıştır.

Mustafa Reşid Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı devlet adamları sık sık ortaya çıkan para darlığına ve bütçe açıklarına rağmen dışarıdan borç para almaktan kaçınmıştır. Mustafa Reşid Paşa (Görsel 5.10), 1850-1851 mali yılında hazinenin maaşları bile ödeyemeyecek duruma gelmesi üzerine ilk dış borç antlaşmasını imzalamıştır. Fakat dış borçlanmanın doğuracağı tehlikeleri gören Sultan Abdülmecid anlaşmayı onaylamamıştır. Hazine, 2 .200.000 Osmanlı lirası tazminat ödeyerek anlaşmayı feshetmiştir.

Görsel 5.11
Kırım Harbi (Taş baskı, 1853-1854, Özel koleksiyon, Almanya)

Rusya ile gerçekleşen Kırım Harbi (Görsel 5.11) Osmanlı maliyesini zor durumda bırakmıştır. Osmanlı yöneticileri, Kırım Savaşı'nda destek veren İngiltere ve Fransa'nın kredi açma konusundaki tekliflerini kabul ederek ilk borç antlaşmasını 24 Ağustos 1854 tarihinde İngiltere ve Fransa ile imzalamıştır. Böylece Osmanlı tarihinde dış borçlanma dönemi başlamıştır. İlk borcun üzerinden henüz bir sene geçmişken savaş giderlerinin karşılanması için çok daha ağır koşullarda İngiltere'den ikinci kez borç alınmıştır. Osmanlı, aldığı bu borca karşılık Mısır gelirleri ile Suriye ve İzmir gümrüklerini teminat göstermiştir. 1881 yılına kadar Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerden toplam on altı kez borç almıştır.

Her borç alışta devletin gelir kaynakları teminat olarak gösterilmiş ve bu durum ülkeyi ipotek altına sokmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Osmanlı Devleti'nin borç aldığı paraların nerelere harcanacağı borç veren devletler tarafından belirlenmiştir. Adapazarı'nda yetişen patatesi İstanbul'a getirmek isteyen Osmanlı sadrazamı, İstanbul-Adapazarı arasında yapılacak yol için 1860'ta Avrupa'dan borç para istemiştir. Avrupalı sermaye sahipleri "Şimdi size sadece silah almanız için para lazım, onu veririz. Tabii silahları kimden alacağınızı da biz tayin ederiz." demiştir.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl boyunca daha fazla ve daha yüksek faizle borçlanmaya devam etmiştir. Alınan dış borçların sadece %7,8'i Rumeli demir yolu yatırımına ayrılmıştır. Geriye kalan büyük kısımı ise plansız ve kontrolsüz kamu harcamalarına, borç taksitlerinin ödenmesine, sarayların yapımına, orduya ve devlet memurlarının maaşlarının ödenmesine harcanmıştır. Böylece ödenemeyen dış borçlar yenilerini de beraberinde getirmiştir.

Dış borçlanmaya rağmen masraflarını karşılayamayan Osmanlı Devleti, bir iç borçlanma anlamına gelen kâğıt para (Görsel 5.12) basımına başvurmuştur. "Esham-ı cedide" adı verilen bu senetler bir tür hazine bonosudur. Günümüz ekonomik düzeninde kullanılan hazine bonoları devletin kısa süre içinde para elde etmesi için satılan senetlerdir. Hazinenin senelik borç yükünün ağırlaştığını gören Sultan Abdülmecid, düzenli bir bütçe çıkarmak ve uygulamak için bir komisyon oluşturulmasını emretmiştir. Ancak kamu harcamalarında tasarrufa uyulmadığı için bu komisyon olumlu bir sonuç elde edememiştir. Bu durumda günlük giderleri bile karşılamakta sıkıntı çeken hazine, yabancı piyasalardan borç almaya devam etmiştir. Ekonomik hayatı canlandıracak yatırımlara kaynak ayrılamadığı için borçlar giderek ödenemez olmuş ve en sonunda da Osmanlı maliyesi iflas etmiştir.

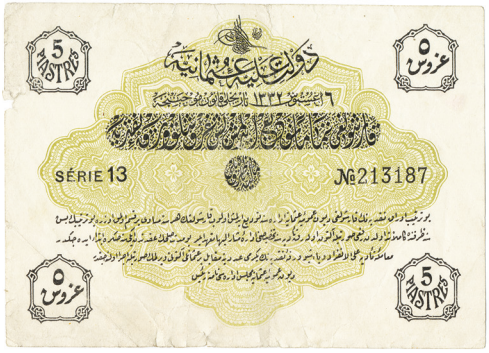

Görsel 5.12
1916 tarihli kağıt para

ÖRNEK METİN

Osmanlı Maliyesinin İflası

Osmanlı Devleti'nin, 1875 yılında bütçe açığı 5 milyon lirayı geçiyordu. Aynı yıl 14 milyon lira dış borç taksitinin ödenmesi gerekiyordu. Rumeli'de isyanlarla uğraşan ordu için de acilen 2 milyon liraya ihtiyaç vardı. Bu durum karşısında Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, dünya borsalarını ayağa kaldıran bir mali operasyona girişti. 1875 tarihinde padişahın da onayı ile bir kararname yayımlandı. Bu kararnamede, dış borç taksitinin yarısının nakit olarak ödeneceği, yarısı için de %5 faizle beş yıl vade yapılacağı belirtildi. Bunun için bütün gümrük gelirleri tuz, tütün ve ağnam vergisi ile Mısır eyalet gelirlerinin teminat gösterileceği açıklanmıştı. Osmanlı'nın bu kararına, Avrupalılar büyük tepki göstermişti.

Küçük ve Ertüzün, 1996, s.58-59'dan düzenlenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid (Görsel 5.13), Osmanlı borçlarının devletlerden değil şahıslardan alındığını ifade etmiştir. Bu sebeple borçlar konusunun siyasi yönünün bulunmadığını söyleyen Sultan II. Abdülhamid, meselenin doğrudan alacaklıların temsilcileriyle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. II. Abdülhamid, dış borçlar meselesinin bir an önce çözüme kavuşturulmasını, devletin çıkarları açısından gerekli görmüştür. Böylece Avrupa'nın her fırsatta borçları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesi engellenmek istenmiştir. Bu nedenle Bâbıâli, 3 Ekim 1880 tarihli bir nota ile alacaklıların temsilcilerine görüşme çağrısında bulunmuştur.

Görsel 5.13
Sultan II. Adülhamid
(Fotoğraf, William Downey)

II. Abdülhamid'in Meclis Konuşması

Meclis konuşmasında II. Abdülhamid "Babam I. Abdülmecid, Tanzimat'ı başlatıp ülkenin huzur içinde refaha ulaşması için gereken her tedbiri almış, işler de iyiliğe gider olmuşken Kırım Savaşı çıktı. Savaş dolayısıyla harcamalar arttı. O zamana değin kimseye bir akçe borcu olmayan hazinemiz borçlanmak durumunda kaldı. Borç kapısı işte böyle açıldı. Ama iç ve dış sıkıntıların sonu gelmedi. Devlet mali sıkıntıyı yenemedi. Ödemeler durduruldu. Bu tutum, dürüst bir hareket sayılmaz. Borç yaparak finansman o günü, o anı kurtarır ama geleceği sıkıntıya sokar. Bu sıkıntı bizim tahta çıktığımız şu anda bütün ağırlığıyla karşımızdadır. Biz, istibdat idaresine son vermeyi, meşveretin bütün bu güçlükleri yenmeye kadir olacağına inandığımız için karar verdik. Hepinizden ricam şudur: El ve gönül birliği ederek gerekli tedbirleri alın; çıkması yararlı olacak yasaları çıkarın, mali reform yapın, ülkeyi bu sıkıntılı durumdan kurtarın." demiştir.

Gürsoy, 2011, s.18'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Sultan II. Abdülhamid'in mali reformlar istemesinin sebepleri neler olabilir?

Temsilcilerle yapılan görüşmeler sonucunda 20 Aralık 1881'de "Muharrem Kararnamesi" yayımlanmıştır. Bu kararnameye göre Maliye Bakanlığı dışında bağımsız bir Düyûn-ı Umûmiye yönetimi kurulmuştur. Bu yönetim; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Osmanlı ve Galata bankerlerini temsil eden yedi kişilik bir konseyden oluşmuştur. Osmanlı Devleti, Düyûn-ı Umûmiye yönetimine altı kalemden oluşan vergi gelirlerini vermeyi kabul etmiştir.

İdareye bırakılan altı kalem vergi (Rüsum-u Sitte); tuz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, damga vergisi, pul gelirleri, içkiler üzerinden alınan vergiler, balık avı vergileri ve kararnamede isimleri yazılı vilayetlerin ipek gelirlerinden oluşmuştur.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi; kendisine verilen gelirlerin toplanmasından, işletilmesinden ve alacaklıların borçlarının ödenmesinden sorumludur. Bu idare, Osmanlı Devleti'nin hem dış borçlarını hem de iç borçlarını ödeyecektir. Osmanlı Hükûmeti, Düyûn-ı Umûmiye yönetimine vergilerin toplanması konusunda her türlü yardımda

bulunmayı taahhüt etmiştir. Konsey, başlangıçta yalnız kendisine bırakılmış olan vergileri toplamakla yetinmiştir. Düyûn-ı Umûmiye sonradan sanayide ve ticarette yatırımlar yapmak yoluyla etkinliğini artırmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in reformları ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi (Görsel 5.14) ile güven kazanan yabancı sermaye sahipleri, Osmanlı Devleti'nde yeni yatırımlara girişmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde bütçeyi dengelemek için yeni borçlar alınsa da ekonomik hayatı canlandıracak yatırımlar yapılmıştır. Ancak Düyûn-ı Umûmiye İdaresinin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin önemli bir kısmı kademeli olarak yabancıların denetimi altına girmiştir. Bu durum Osmanlı hazinesinin değil Avrupalı alacaklıların zenginleşmesine sebep olmuştur.

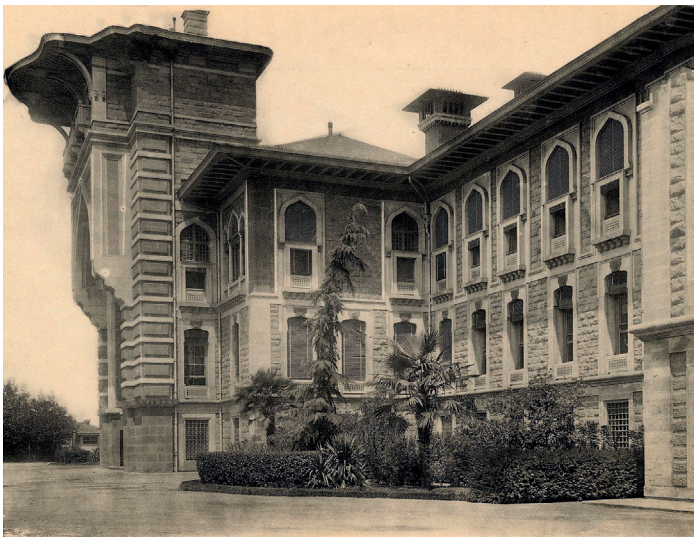

Görsel 5.14
Düyûn-ı Umûmiye İdare binası (İstanbul)

Tablo 5.1
Osmanlı Devleti'nin Aldığı Borçlar

Tarih	Ana Para*	Ele Geçen*	Alacaklılara Karşılık Olarak Gösterilen
1854	3.3	2.6	Mısır'dan alınan vergi
1855	5.5	5.5	Mısır'dan alınan vergi, İzmir ve Suriye gümrükleri hasılatı
1858	5.5	3.8	İstanbul gümrük geliri ve duhuliye hasılatı
1862	8.8	5.7	Tütün, tuz, damga ve temettü vergileri
1863	8.8	5.5	Çeşitli vilayet gümrük gelirleri, Bursa ve Edirne ipek vergileri
1865	6.6	4.1	Ergani bakır madeni geliri ve Anadolu ağnam resmi
1865	40	20	Devletin genel geliri
1869	24.4	13.2	Çeşitli vilayetlerden alınan toprak ve hayvan vergileri
1870	34.3	10.7	Rumeli Demir yolu'nun 99 yıl işletme imtiyazı geliri
1871	6.3	4.6	Mısır'dan alınan vergi
1872	12.2	10.4	Anadolu ile Edirne, Tuna, Selanik'ten toplanan hayvan vergileri
1873	30.5	18.2	Tuna ve Ankara vilayetleri toprak, hayvan vergisi
1874	44	19.1	Devletin genel geliri

* milyon lira

Kalabak, 2014, s.314-317'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Tabloya (Tablo 5.1) göre alınan borçlara karşılık devlet gelirlerinin teminat olarak gösterilmesinin sakıncaları neler olabilir?

Tabloya göre Osmanlı Devleti'nin daha yüksek faizle borçlanmaya gitmesi hakkında neler söylenebilir?

Millî İktisat Politikası

Osmanlı ekonomisi, yapılan ticari antlaşmalar ve kapitülasyonlar ile XIX. yüzyılda dışa bağımlı duruma gelmiştir. Dış borçlar giderek artmış, yabancı sermaye ülkenin bütün ekonomik girişim alanlarını ele geçirmiştir. Gayrimüslim girişimcilerin yanında, yabancı sermaye sahipleri de Osmanlı'nın sanayileşme çabalarını (Görsel 5.15) sevk ve idare etme konusunda tam yetkili kılınmıştır. Ancak bu sermaye sahipleri ellerindeki imkânları genellikle devletin kalkınması için değil kendi kişisel çıkarları uğruna kullanmıştır. Galata bankerleri olarak bilinen gayrimüslim sermaye sahipleri, Tanzimat'la birlikte hukuki olarak canlarını ve mallarını güvence altına almıştır. Bu durum onların faaliyet alanlarının olabildiğince genişlemesine olanak tanımıştır. Avrupalı girişimcilerle de iş birliği yapan gayrimüslim sermaye sahipleri, Osmanlı ekonomisinin her alanına hâkim olmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda gayrimüslimler, hükûmetin para ve maliye politikalarını yürütür konuma gelmiştir (Görsel 5.16). 1912 yılında İstanbul'daki özel bankacılardan hiçbiri Türk değildir. Bunların 12'si Rum ve Ermeni, 8'i Yahudi, 5'i Levanten veya Avrupalıdır. XIX yüzyılın başlarında devletin Avrupa ile ticaretini çoğunlukla Rumlar ve Levantenler yürütürken 1820'lerden itibaren Ermeniler ticaretteki etkinliklerini artırmıştır.

Görsel 5.15
Sanayileşme sürecinde açılan fişek fabrikası (İstanbul)

Görsel 5.16
Bir Osmanlı çarşısı (Tablo, Washington Kongre Kütüphanesi, Washington / ABD)

Toplumun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Türk nüfus, sermaye ve üretimin ancak %15'ini elinde bulundurmuştur. Geri kalan %85'lik sermaye ve üretim ise Rum, Ermeni ve Musevilerin elindedir. Osmanlı sanayi tesislerinin büyük çoğunluğu İstanbul ve İzmir'de kurulurken Anadolu şehirleri, sanayileşme hamlesi içine dâhil edilmemiştir. Müslüman ve Türk nüfus ise daha çok tarım, hayvancılık, küçük esnaflık, zanaatkârlık ve askerlikte kendini göstermiştir.

Görsel 5.17
Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki, iktidara gelen hükûmetler üzerinde etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Bu dönemde giderek güçlenen milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı aydınının iktisadi fikirlerini de etkilemiştir. İttihatçılar, Millî İktisat Politikasıyla hem Batı kapitalizminin Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkilerini giderebileceklerine hem de ülke içinde giderek güçlenen azınlık tüccarlara karşı millî burjuvazi yaratabileceklerine inanmıştır. Dönemin düşünce adamlarından Yusuf Akçura bu konuda "Eğer Türkler kendi içlerinden bir sermayedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olursa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı toplumunun muasır bir devlet hâlinde devamlı yaşayabilmesi zordur." demiştir.

İttihatçılar "Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, Türkler evlatlarını savaşa gönderdikleri için geçim sıkıntısına düşüyorlardı; bu nedenle Türkleri ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek gereklidir." ve "Bu sefer Türkler zenginleşsin." gibi söylemlerle Millî İktisat Politikasını uygulamaya koymuştur. Millî İktisat adı altında Müslüman Türkler (Görsel 5.17) girişimciliğe özendirilmiş ve sermaye birikimini hızlandıran kazançlara yönlendirilmiştir. İttihatçılar, Millî İktisat Politikası kapsamında yerli burjuvazinin sanayi yatırımlarını desteklemek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı çıkarmıştır. Serbest dış ticaret politikasından vazgeçen İttihatçılar koruyucu bir dış ticaret politikası uygulamıştır.

Millî İktisat Politikası I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulamaya konmuştur. Bu süreçte Müslümanlara ait birikimlerle bankalar kurulmuş ve savaş sırasında kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Savaş döneminde deniz ticaret yolları kapandığı için ithalat aksamıştır. Bu nedenle büyük şehirlerin yiyecek ihtiyaçları için Anadolu'nun üretim kaynaklarından yararlanılması düşünülmüştür. İttihat ve Terakki'nin taşra örgütleri, kredi ve satış kooperatifleri kurarak hem üretici hem de Müslüman tüccarları organize etmiş ve böylece piyasayı denetimleri altında bulunduranların karşısına tek satıcı olarak çıkmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İttihatçılar, basın yayın yoluyla da toplumun eğitilmesini gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda 1915 yılında "millî iktisada doğru" anlayışıyla İktisadiyat Mecmuası yayımlanmaya başlanmıştır.

5.2. XIX VE XX. YÜZYILDA OSMANLI NÜFUSU

TARTIŞALIM

Devletlerin nüfus oranları ile uluslararası rekabetteki etkileri arasında ne tür bir ilişki olduğu savunulabilir?

Nüfus gerek nitelik gerekse nicelik olarak ülkelerin, dünya siyasetindeki rolü için önemli bir etkendir. Nüfusun niteliği çok önemli olmakla birlikte uluslararası ilişkilerde nüfusu fazla olan devletlerin dikkate alınmaması mümkün değildir. Günümüzde devletler bu bağlamda nüfus politikaları takip etmektedir. Özellikle nüfus artış hızı düşen devletler, bu durumdan kurtulmanın çarelerini aramaktadır. Millî güç açısından nüfus ve nüfusa bağlı unsurlar; ülkelerin dünya siyasetindeki itibarını, üretimini ve ekonomik etkinliklerini, askerî ve psiko-sosyal gücünü etkileyen en önemli faktördür.

Günümüzde olduğu gibi tarihte de nüfus, devletler için en önemli güç unsurlarının başında gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemler incelendiğinde, bu dönemlerden önce ciddi nüfus artışları yaşandığı görülmektedir. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman öncesi 1478'deki kayıtlara göre İstanbul'un 97.956 olan nüfusu 1520-1530 arasında dört yüz bine, 1571-1580 arasında ise yedi yüz bine kadar yükselmiştir. Taşra şehirlerinde de benzer artışlar söz konusudur. Örneğin Konya'nın 1520-1530 arasında 6.127 olan nüfusu 1571-1580 arasında 15.356'ya yükselmiştir. Ülke genelinde de benzer şekilde bir nüfus artışı yaşanmış, Kanuni Devri'nin başlarında on üç milyondan az olan nüfus, 1580'lerde on sekiz milyona, XVII. yüzyılın başında ise otuz beş milyona kadar çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu Klasik Dönem'de nüfusun yüksekliği dikkat çekicidir. XVII. yüzyıldan itibaren ise nüfus artış hızı düşmeye başlamıştır. XVII ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin nüfusu düşüşe girerken Avrupa'nın nüfusu 100 milyondan 190 milyona kadar çıkmış ve neredeyse iki kat artmıştır.

Osmanlı Nüfus Politikaları

Osmanlı Devleti Klasik Dönem'de nüfusu, asker ve vergi kaynağı olarak görmüş ve fethettiği toprakları imar etmek için kullanmıştır. XIX. yüzyılda ise Osmanlılarda, Avrupa'daki bürokratik devlet ve nüfus teorilerinin etkisiyle nüfus sayımları yapılmaya ve nüfus hizmetlerine dair teşkilatlar kurulmaya başlanmıştır. Nüfus artışıyla ticaret, sanayi, tarım ve askerî bakımdan güçlü bir Osmanlı Devleti oluşturulacağına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda nüfusun artışının doğal kaynağı olarak görülen evliliklerin önündeki en önemli engel olan masrafların azaltılması için taşra idaresi ve ileri gelenlerine emirler gönderilmiş ve müfettişlerle ebeveynler ikna edilmeye çalışılmıştır.

Serbestoğlu, 2014, s.259-261'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, nüfusu artırmak istemesinin sebepleri neler olabilir?

XVII. yüzyılda Avrupa nüfusunun (Tablo 5.2) altıda biri Osmanlı Devleti'ne mensup iken bu oran XIX. yüzyılda onda bire kadar gerilemiştir. Hâliyle nüfus artış hızı olarak Avrupalı devletlerin gerisinde kalan Osmanlı Devleti, uluslararası rekabette de güç kaybı yaşamaya başlamıştır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı yaşamadığı bölgelerde de nüfus artış hızının düşmesi dikkat çekicidir. Musul, Halep, Diyarbakır, Bağdat gibi önemli şehirlerinin nüfusunda ciddi kayıplar yaşanmıştır. Kayıpların yaşanmasında doğum oranlarının düşmesi, salgın hastalıklar, ölüm oranlarının artması gibi sebepler etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1831'de yapılan ilk genel nüfus sayımında, sadece erkekler sayılmış ve bütün bölgelerde sayım gerçekleştirilmemiştir. Bunun için ülke geneline dair sağlıklı verilere ulaşılamamıştır. İkinci nüfus sayımı da benzer şartlarda 1844'te yapılmıştır. Bu dönemde Avrupa topraklarında 15.500.000; Asya'da bulunan topraklarında 16.050.000 ve Afrika'da ise 3.800.000 olmak üzere Osmanlı Devleti'nin nüfusunun yaklaşık 35.350.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Eyalet	Ortalama Nüfus
İstanbul	600.000
Trakya	1.700.000
Bulgaristan	1.500.000
Bosna	820.000
Arnavutluk	350.000
Makedonya	700.000
Tesalya ve Ege	700.000
Livadia	550.000
Mora	420.000
Girit	250.000
Diğer (Adalar dâhil)	400.000
Toplam	**7.990.000**

Tablo 5.2
Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki nüfusu (1820-1840)
(Karpat, 2010, s.76)

Son Dönem Osmanlı Nüfusundaki Değişim: Kayıplar ve Göçler

Kırım ve Kafkaslardan yaşanan göçler, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısındaki değişimlerin en önemli etkeni olarak dikkat çekmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Küçük Kaynarca, Türk İslam tarihi için önemli sosyal sonuçları beraberinde getirmiştir. Halkın karşı çıkmasına rağmen Osmanlı'dan ayrılan ve bağımsız hâle getirilen Kırım Hanlığı, bir süre sonra da Rus işgaline uğramıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaanın çoğunlukta olduğu topraklar dışında bir Müslüman Türk toprağı olan Kırım'ı da kaybetmiştir. Hâkimiyet sahasını Güney Kafkasya'ya kadar yayan Rusya, ele geçirdiği sahalara Slavları yerleştirmiş, yerli Müslüman halkı göçe zorlamış ve bölgeyi Ruslaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve toprak kayıpları sonrası Kırım ve Kafkaslarda kalan Müslüman nüfus, baskı ve katliamlara maruz kaldığı için başta Anadolu olmak üzere Osmanlı coğrafyasına kitleler hâlinde göç etmişlerdir (Tablo 5.3). Nüfusun öneminin farkında olan Osmanlı Devleti, kaybedilen bölgelerden gelen muhacirlerin yerleşimini kolaylaştırıcı ve teşvik edici düzenlemeler yapmıştır. Kırım Harbi sonrası Rusya'nın uyguladığı asimilasyon faaliyetleri, yaşanan göçlere ivme kazandırmış ve gelenlerin bir kısmı Anadolu'ya bir kısmı da Rumeli topraklarına iskân edilmiştir. Özellikle 93 Harbi sonrasında göç hareketleri hızlanmış sonuçta 1831-1882 arasında Anadolu'daki Müslüman nüfus ikiye katlanmıştır.

Göçler ile ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Tablo 5.3
1783-1914 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'ne yönelik göçler
(Karpat, 2002, s.130)

Göç Edilen Yer	Yıllar	Sayılar
Kırım	1783-1856	1.000.000
Kırım ve Kuban	1856-1862	450.000
Kırım ve Kuban	1867-1914	350.000
Kafkaslar	1862-1865	1.500.000
Kafkaslar	1865-1900	1.000.000
Kafkaslar	1874-1877	125.000
	Toplam	**4.425.000**

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne dönük politikaları ve Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımı, Balkanlarda da ciddi siyasi sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgedeki siyasi sorunlar, başta göç olmak üzere pek çok sosyal soruna da sebep olmuştur. Sırplar ve Yunanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan ulusları, ayrılıkçı hareketlere girişmiştir. Bu uluslar, özellikle 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları ile kendi ulus devletlerini kurmak için istedikleri fırsatları bulmuştur. 1829 Edirne Antlaşması ile Yunanistan, 1878 Berlin Antlaşması ile de Sırbistan, Romanya ve Karadağ ulus devletlerini kurmuşlardır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in meydana getirdiği karışıklıklardan yararlanan Bulgaristan ve 1912-1913 Balkan Savaşlarını fırsat bilen Arnavutluk da bağımsızlığını ilan etmiştir. Balkan topraklarında Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan gibi ulus devletlerin ortaya çıkışı, beraberinde demografik hareketleri de getirmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Balkanlarda toprak kaybetmeye başlamış ve bölgede gün geçtikçe artan siyasi ve sosyal sıkıntılar ortaya çıkmıştır.

Balkanlardaki Hristiyan unsurları devlet kurmaları için destekleyen Avrupalı devletler, Müslümanları aynı amaçla desteklememiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında hem ulus devletlerin kuruluşu sırasında yaşanan savaşlar hem de bu devletlerin izlediği baskı politikaları, Balkanlardan kitlesel göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Hristiyan topluluklar, çoğunluğu sağlamak için o bölgelerdeki Türk topluluklarını azaltmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlerin faaliyetleri sonucu Türkler, Balkanlarda azınlık durumuna düşürülmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda Balkanlardaki Rus ve Bulgar çetelerinin saldırılarına maruz kalan ve katliamlarından kaçan binlerce Müslüman Türk, kafileler hâlinde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır (Görsel 5.18).

TARTIŞALIM

Kafkaslarda ve Balkanlarda, Türk ve Müslüman ahalinin maruz kaldığı katliamlar ile Anadolu'ya yapılan göçler arasındaki ilişki hakkında neler söylenebilir?

Görsel 5.18
Selanik'ten Türk göçleri (1912)

Balkanlar, Kırım ve Kafkaslarda kurulan yeni idarelerin ve bölge halkının baskıları, zulümleri, saldırıları, malların gasp edilmesi Türk göçlerindeki (Görsel 5.19) en önemli sebepler olarak dikkat çekmiştir. Bu durum karşısında kafileler hâlinde Anadolu'ya yaşanan Türk göçleri artarak devam etmiştir. Neticede binlerce insan Anadolu'ya gelmiş, yurtlarında kalanlar ise zulüm ve baskı görmüştür. 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Balkanların siyasi haritası önemli ölçüde değişmiştir. Bu savaşlarda Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarının yaklaşık %80'ini, Avrupa'da yaşayan nüfusunun da %70'ini kaybetmiştir. Osmanlı coğrafyasına yaşanan göç hareketlerine rağmen XX. yüzyıl başlarında nüfus azalmaya devam etmiştir. 1906'da yaklaşık yirmi bir milyon olan nüfus 1914'te on sekiz buçuk milyon civarına kadar gerilemiştir

Görsel 5.19
Kafkas Göçleri (Tablo, Pyotr Nikolayevich Gruzinsky, 1872)

93 Harbi'nde olduğu gibi Balkan Savaşları da beraberinde pek çok ekonomik ve sosyal sıkıntı getirmiştir. Savaş sırasında ve sonrasında Balkan devletlerinin askerleri ve kurdukları komitalar tarafından bölgenin Müslüman Türk halkına yapılan baskı, zulüm ve katliamlar toplu göçlerin en büyük sebebi olmuştur. Balkanlardan Anadolu'ya 93 Harbi sırasında 800.000 kişi göç ederken 1878-1914 arasında bu sayı 2.200.000 kişiye çıkmıştır.

Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri

Rumeli göçleri, Anadolu'yu çeşitli bakımlardan etkilemiştir. Anadolu, göçmen kitlelerin son durağı ve son sığınağı olmuştur. Dalga dalga gelen göçmenler sayesinde Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğu artmış, Müslüman Türk nüfusun Müslüman olmayan nüfusa oranı yükselmiştir. Türk nüfusu Rumeli'de azalırken Anadolu'da çoğalmıştır. Böylece göçler, Anadolu'da bir Türk millî devletinin kurulmasını kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur. Aynı şekilde göçmenler; Anadolu'da, zamana göre yeni ve ileri fikirlerin, bu arada millî devlet fikrinin yayılmasında rol oynamıştır. Bu fikirlerin yayılması da Anadolu'da Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve devrimlerin yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bundan başka Rumeli Türk göçleri, ekonomik ve sosyal bakımlardan da Anadolu'yu etkilemiştir.

Şimşir, 1968, s.9'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçlerin etkileri hakkında neler söylenebilir?

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki göçlerin sosyo-ekonomik ve toplumsal yönden olumlu ve olumsuz birçok etkisi olmuştur. Daha çok kırsal kesimdeki boş arazilere yerleştirilen göçmenler, buraların yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu sayede metruk, harabe ve boş yerler ziraata açılmış ve yeni yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Bu süreçte tapu kadastro işleri düzenli yapılmadığı için yerli halk ile göçmenler arasında çeşitli anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıpları yaşadığı dönemlerde meydana gelen göçler, devleti ekonomik olarak da sıkıntıya sokmuştur. Devletin normal giderlerine iskân masrafları da eklenmiş ve hazine, ortaya çıkan bu açığı kapamak için dış borçlanma yoluna gitmiştir. Göçmenlerden kent hayatına ve küçük ticarete alışmış olanlarının yerleşim yerlerini terk ederek şehirlere yerleşmesi, sonraki süreçte şehirlerde plansız yerleşmeyi hazırlayan önemli bir faktör olmuştur. Şehirlerdeki plansız büyüme, çarpık yerleşmelere sebebiyet vermiştir. Nüfus, göçlerle hızla artarken köylünün elindeki arazi küçüldüğü için yetersiz hâle gelmiştir. Sonuçta toprağını satan köylüler, şehirlere göç etmeye başlamıştır. Göçmenlerin, Anadolu'da iskânlarının düzenli bir şekilde yapılabilmesi için 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi yayımlanmıştır. İskân faaliyetleri bu nizamnameye uygun şekilde yapılmaya çalışılmışsa da devletin içinde bulunduğu durum yüzünden Anadolu'ya gelen göçmenler büyük sıkıntılar yaşamıştır (Görsel 5.20).

Görsel 5.20
Muhacirler Anadolu'da (Tablo)

Balkan Göçmenlerinin Dramı

Hükûmet Konağı otelimizin hemen karşısında olduğundan, dört köşe Hürriyet Meydanı'nı geçip konağa ulaşmak zor olmuyor. Son derece büyük binanın geniş koridorlarında ve merdivenlerinde bekleşen kederli insanlarla karşılaşıyoruz. Çoluk çocuk ortada kalan ve kendilerine yerleşecek bir avuç toprak gösterilmesini bekleyen bu insanlar Balkan'dan gelen muhacirler. Şehir bu göçmenlerle dolu. İstasyon çevresinde, resmî binalarda, avlularda ve meydanlarda bohça ve denkleri başında bekleyen kadınlarla eli yüzü kirli çocuklarla yere çömelmiş ve sessizce bekleşen erkeklerle karşılaşıyorsunuz. Kim bilir insanlar bu ucu bucağı belli olmayan eşya ve denk kargaşası arasında kendilerininkini nasıl buluyorlar? Makedonya'da kana susamış vahşi Sırplar tarafından kim bilir kaç yakını öldürülen bu zavallı insanlar, şimdi resmî dairelerin koridorlarında dizilip birilerinin kendileriyle ilgilenmesini bekliyorlar. Bu binanın koridorlarında, insan aklının kabul edemeyeceği sefalet içinde aileler yaşıyor, anneler çocuklarını emziriyor, yemek yiyor, yatıyor ve hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlar.

Horvath, 2010, s.11-12'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Balkanlardan İstanbul'a veya Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk ve Müslüman ahalinin yaşadıkları zorluklara dair neler söylenebilir?

5.3. METROPOLLER, SALGINLAR VE KAMUOYU

TARTIŞALIM

Şehirleşmenin artmasıyla birlikte ortaya çıkan sorunlar hakkında neler söylenebilir?

Günümüzdeki modern şehirler, XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi ile başlayan hızlı sanayileşme süreciyle ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihinde insanın yaşadığı çevreyi değiştiren iki büyük devrimden ilki Tarım Devrimi ikincisi ise Sanayi Devrimi'dir. Tarım Devrimi sonrası yerleşik hayat ve bunun sonucu olarak köyler ve şehirler ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ise hızlı bir göç dalgası başlatmış ve buna bağlı olarak da bugünkü anlamda modern şehirler (Görsel 5.21) ortaya çıkmıştır. İnsanlık tarihi için önemli bir adım olan Sanayi Devrimi, o güne kadar benzeri görülmemiş sosyo-ekonomik bir ilerlemeyi başlatmıştır. Toplumsal, ekonomik, siyasal konular başta olmak üzere hayatın bütün alanlarında ortaya çıkan değişimler, Avrupa'da modern şehirlerin kurulmasında etkili olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Şehir; insanların bir arada yaşadığı, belli bir nüfusu barındıran, ekonomide sanayi ve hizmet sektörünün ağırlığı bulunan, nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin az olduğu yönetsel örgüt birimine sahip gelişmiş yerleşim birimi olarak nitelenmektedir.

Görsel 5.21
Paris Manzarası
(Tablo, Camille Pissarro)

Sanayi Devrimi sonrası teknolojik gelişime dayalı ulaşım, iletişim ve üretim araçlarındaki değişim, şehir formunu biçimlendiren temel etkenlerdir. Bu faktörlere bağlı olarak kentler, dinamik bir yapıya ulaşmış ve bu yapı hızlı bir yayılma sürecine girmiştir. Avrupa'da XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayi toplumu, şehirlerin dokusunda değişimlere sebep olmuştur. Sanayileşme süreci, Avrupa'da ekonomik merkezler durumuna gelen modern şehirleri ve metropolleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum şehirlerde ve metropollerde hem olumlu hem de olumsuz sonuçların yaşanmasına neden olmuştur.

Modern Şehirlerin Dokusu

Modernlik olgusu kentlerde başlamış ve sanayileşme ile birlikte gelişmiştir. Şehirleşme ile sanayileşme arasında doğrudan bir ilişki vardır ve biri, diğerinin nedensel sonucudur. Şehirleşmenin, sanayileşmenin sonucunda ve ona dayalı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Modern şehirler, sanayi toplumuna ait sanayi kentleridir. Modernizm açısından şehirler, toplumsal değişmede ekonomik, sosyal ve kültürel geliştirici işlev görür. Şehirler; kırsal alanları içine alarak büyüyen, oturma-çalışma-eğlenme işlevleri için şehirli bireyin zamanının planlandığı, üretimin ve tüketimin gerçekleştiği mekânlardır (Görsel 5.22). Şehirler; yenilik ve estetik diyarları, kültür ve uygarlığın doğup geliştiği, kibar ve uygar şehirlilerin yaşadığı yerlerdir. Şehir; sıra dışılığı, yeniliği ve yaratıcılığı özendirerek farklılaştırılmış bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olur. Hareketli ve hareketsiz doğal ve yapısal çevresiyle bize kendini anlatır, bir toplumsal kimlik sunar. Yapılı çevrenin, şık insanların, yüksek binaların, bakımlı caddelerin, arabaların, mağazaların, iş merkezlerinin kenti kent yapmaya yeterli olduğu düşünülmektedir. Şehir, sosyo-ekonomik gelişmenin olduğu ve özgürlük kültürünün oluştuğu alandır. Kültür, şehirde modernist söylemin bir parçası olarak sanatın, maddi varlık ve eşyaların, teknolojinin, insan davranışlarının sembolleştirilmiş bir örüntüsü, soyutlamasıdır.

Kaypak, 2013, s. 87'den düzenlenmiştir.

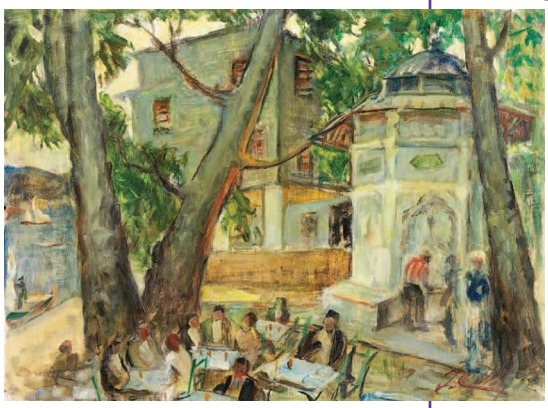

Görsel 5.22
Emirgan çay bahçesi
(Tablo, İbrahim Çallı)

YORUMLAYALIM

Modernleşmeyle birlikte şehirlerin dokusunda yaşanan değişim ve dönüşümün gündelik hayata etkileri hakkında neler söylenebilir?

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan iş gücü açığı nedeniyle kırsaldan şehirlere doğru kitlesel göçler yaşanmıştır. Şehirlere yapılan bu göçler sonucunda, fabrikalar (Görsel 5.23) etrafında yoğun yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Başlangıçta nüfusu düşük olan şehirler, sanayileşme sürecinde fabrikaların sayısının artması sonrası nüfusunu katlayarak sanayi ve ticaret merkezleri konumuna gelmiştir.

Görsel 5.23
Pamuk fabrikası
(Sulu boya tablo, 1820, McConnel ve Company's Mills'in Baskısı, Bilim ve Endüstri Müzesi, Manchester)

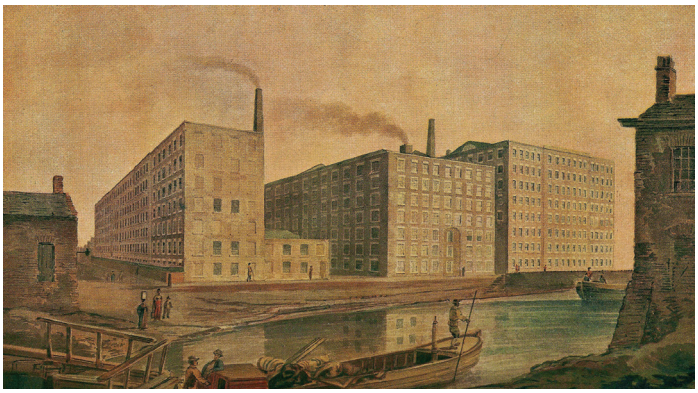

Tarımdan sanayileşmeye, kol gücünden makineleşmeye, kırsaldan kente olan dönüşümler şehirleşme ve toplumsal yapı üzerinde büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi öncesi yaya odaklı şehirler yerini, taşıt odaklı şehirlere bırakmıştır. Dar sokakların yerini, geniş bulvarlar ile caddeler almış ve kır-kent ayrımı belirsizleşmeye başlamıştır. Yeni şehir modelinde kamusal alan ile özel alan birbirinden ayrışmaya başlanmıştır.

Bu doğrultuda şehirler zorunlu olarak toplumsal yapıya uygun tasarlanmış hastane, adliye, üniversite gibi binalar yapılmıştır. Avrupa'da demir yolu ile birlikte ulaşım türleri çeşitlenmiş ve yolculuk süreleri kısalmıştır. Bu durum şehirlerin yapısını büyük ölçüde etkilemiş ve istasyonların etrafındaki gelişim artmıştır. Şehir halkı arasında yöneten-yönetilen, üreten-tüketen, çalışan-işveren gibi kavramlar ve bu grupların idaresini sağlayacak yönetim sistemleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Görsel 5.24
İstanbul
(Washington Kongre Kütüphanesi, Washington / ABD)

Hızlı ve plansız göç hareketleri nedeniyle belediye hizmetleri yanında eğitim, sağlık ve kültür hizmetleri de aksamış ve çarpık kentleşme sorunu baş göstermiştir. Örneğin XX. yüzyıl başında Londra'nın nüfusu, yaşanan göç patlamasıyla kısa sürede 900 binden 4,5 milyona çıkmıştır. Nüfus artışına hazırlıklı olmayan şehirler; plansız yapılaşma, kanalizasyon, atık toplama gibi altyapı eksiklikleri nedeniyle sağlıksız yerleşim merkezlerine dönüşmüştür. Yaşanan hızlı gelişme ve büyüme sürecinde karşılaşılan bu sorunların çözülmesi amacıyla yeni şehir modelleri tasarlanmıştır (Görsel 5.24).

Osmanlı Devleti'nde modern şehirlerin kuruluşu ise fabrikalaşmadan ziyade ülkenin dış pazarlara açılışı, ulaşım ve tarım teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Ulaşım ağının geliştiği şehirde; iş hanları, fabrikalar, hastaneler, kışlalar çoğalmış ve bu değişim nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Ulaşımın gelişmesi büyük kentlerin ortaya çıkmasını sağlamış, birçok yabancı iş adamı, tüccar, devlet adamı ve seyyah Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Şehirleşmeyle birlikte ihtiyaçlar artmış ve devlet, halkın yaşam koşullarını iyileştirmek için tedbirler almıştır. Limanların modernleştirilmesi (Görsel 5.25), iş merkezlerinin artırılması, altyapı, su, tramvay gibi hizmetler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Bu hizmetlerin hayata geçirilmesi modern belediyelerin kurul-

Görsel 5.25
Modern deniz taşımacılığı
("Galata Limanı'nda bir gemi" Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Görsel 5.26
İzmir Limanı, 1916

masını zorunlu kılmıştır. İstanbul'da sık sık çıkan yangınlara karşı kârgir binalar yapılmış ve geometrik caddeler oluşturulmaya çalışılmıştır. İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde XIX. yüzyılda yabancı sermayenin etkisi hissedilmeye başlanmıştır.

1826 yılına kadar İstanbul'un kentsel hizmetleri, sadrazamın yönetiminde Yeniçeri Ocağı'na bağlı farklı kişiler ve kurumlar tarafından yerine getirilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte, şehirdeki hizmetlerin kimler ve hangi kurumlar tarafından yerine getirileceği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu amaçla 1826'da günümüzdeki zabıta teşkilatının temeli olan İhtisap Nezareti kurulmuştur.

Osmanlı Devleti ve Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar, tarih boyunca insan ve toplum hayatını birçok yönden etkilemiştir. Salgının yaşandığı dönemin şartlarına ve insanların bilgi birikimine göre bu etki farklılaşmıştır. Başta çok sayıda can kaybı olmak üzere salgınların toplum üzerinde sosyal, ekonomik ve siyasi etkileri olmuştur. Tarihî süreçte insanları en çok etkileyen salgın hastalıklar; başta "kara ölüm" denilen veba çiçek, sarı humma, tifo, sıtma, frengi, kolera, verem, tifüs, kızamık ve griptir. Bazıları küresel bir yayılma göstermediği hâlde bu hastalıklar nedeniyle milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir (Görsel 5.27).

Görsel 5.27
Veba salgını (Tablo, Josse Lieferinxe, Walters Sanat Müzesi, ABD)

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olan birçok faktör vardır. Hijyen kurallarına uymama, yerleşik hayata geçildikten sonraki yaşam tarzlarının sebep olduğu sağlıksız ortamlar, ekolojik dengenin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler ve insanların bağışıklık sistemlerinin herhangi bir sebeple zayıflaması ilk akla gelenlerdir. Bununla birlikte XIX. yüzyıla kadar salgın hastalıkların nasıl ortaya çıktıkları ve yayıldıkları tam olarak anlaşılamamıştır.

Sonraki süreçte Louis Pasteur'un (Lui Pesteuh) çalışmaları, salgın hastalıkların çıplak gözle görülemeyen mikroplar ve virüsler ile yayıldığını ispatlamıştır.

Görsel 5.28
XIX. yüzyılda Kız Kulesi
(Tablo, William Henry Bartlett, Londra)

Osmanlı Devleti, ilk zamanlardan itibaren salgın hastalıklara karşı birtakım tedbirler almaya gayret etmiş özellikle temizlik konusuna büyük önem vermiştir. Salgınların yayılmasını engelleyici pek çok tedbirin yanı sıra Osmanlı Devleti, koruyucu sağlık uygulamalarına da önem vermiştir. Örneğin XVIII. yüzyıldan itibaren çarşı ve sokakların temizliğine özen gösterilmiştir. Biriken çöplerin ve hayvan ölülerinin temizlenmesi için her mahalleye birkaç süpürücü tayin edilmiştir. Şehirlerin altyapı eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Sultan II. Mahmud zamanındaki kolera salgınının İstanbul'a yayılmaması için padişahın emriyle Kız Kulesi (Görsel 5.28) karantina hastanesine dönüştürülmüştür. Daha sonra yaşanan veba salgını sırasında da hastaların bir kısmı burada kurulan hastanede tecrit edilmiştir.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda salgınların artması nedeniyle daha köklü düzenlemelere ihtiyaç duymuş ve yeni sağlık kuruluşları oluşturmuştur. Örneğin bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı ülkeyi korumak amacıyla Meclis-i Tahaffuz, sağlık personeli ihtiyacını karşılamak için Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye ve ülkedeki sağlık sorunlarına dair genel yetkileri elinde bulundurmak için Meclis-i Sıhhıye-i Umûmiye kurulmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İlki Paris'te gerçekleştirilmiş olan Uluslararası Sağlık Konferanslarından üçüncüsü, Hicaz'dan Kızıldeniz yoluyla yayılan kolera vakalarının görüşülmesi amacıyla 1866'da İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

XIX. yüzyıl sonlarında İstanbul'da görülen salgınlar nedeniyle 1891'de belediye reisi başkanlığında bir "Hıfzıssıhha Komisyonu" kurulmuş ve İstanbul'daki diğer on belediye dairesinde de şubeler açılmıştır. Bu komisyon, ilerleyen süreçte Belediye Sağlık İşleri Müdürlüğü olmuştur. Osmanlı Devleti'de salgınlar, II. Abdülhamid Devri'nde devletin ilgisini çekecek seviyeye ulaşmış ve tıbbın yeni uzmanları olarak kabul edilen bakteriyologlar ülkeye davet edilerek 1893'te Bakteriyolojihane kurulmuştur.

Ayrıca Avrupa'da aşı alanındaki gelişmeler de yakından takip edilmiş ve lüzum görülen yerler aşı uygulamasının zorunlu olduğuna dair bir padişah iradesi yayımlanmıştır. Karışıklıkların önlenmesi amacıyla aşı olanlar için kişisel ve kaçıncı defa aşı olduğuna dair bilgilerin yer aldığı aşı sertifikaları düzenlenmiştir (Görsel 5.29).

Görsel 5.29
Aşı sertifikası

Osmanlı Devleti'nin Salgın Tedbirleri

XIX. yüzyılda salgınların artmasıyla birlikte Osmanlı Devleti de imkânları ölçüsünde koruyucu sağlık önlemleri alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirlerin en önemlisi bulaşıcı hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir bölgenin giriş çıkışlarının kontrol altında tutulması demek olan "karantina uygulaması" olmuştur (Görsel 5.30). Bu şekilde bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. İlk ciddi karantina 1831'de bir kolera vakası nedeniyle İstanbul'da uygulanmaya konmuş, Akdeniz ve Karadeniz'den gelen gemiler farklı limanlarda karantinaya alınmıştır. Boğaz'ın iki yakasında karakollar kurularak karantina uygulamaları başlatılmış, İstanbul'a gelen kayıklar için de geldikleri yerlerde salgın olmadığına dair ilmühaber gösterme zorunluluğu getirilmiştir. Karantina uygulanan gemilerin baş direkleri ile kayıklarına sarı bandıra çekilmeye başlanmıştır. Salgınlar karşısında bir başka önlem olarak hastalığın bulunduğu bölge ile çevrenin bağlantısını kesmek için "kordon uygulaması" başlatılmıştır. Karantinanın daha küçük çaplı bir şekli olan kordon uygulamasının amacı hastalığın görüldüğü yerde kalmasını sağlamak ve burayı ablukaya alarak yayılmasını engellemektir. Salgınlar konusunda Osmanlı Devleti'nin başvurduğu bir diğer önemli tedbir de "tahaffuzhane" denilen sağlık kuruluşlarının açılması olmuştur. Sefer sırasında, yolcu ve çalışanlar arasında bulaşıcı hastalık görülen gemiler için büyük limanlara yakın kıyılardaki sağlık kuruluşlarına tahaffuzhane denmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk tahaffuzhane, 1835'te Çanakkale'de kurulmuştur. Karantina, kordon uygulaması ve tahaffuzhane gibi önlemlerin yanında mikroplu eşyanın sıcak buğu ile temizlendiği "tephirhaneler" de kurulmaya ve kendilerinde salgın hastalık şüphesi bulunan veya hastalığın görüldüğü bölgeden Osmanlı Devleti'ne gelen yolcuların tahaffuzhanelerde dezenfekte edilirken bu kişilerin eşyaları da aynı yerde bulunan tephirhanelerde dezenfekte edilmiştir.

Ardıç, 2019, s.306-307'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.30
Karantina uygulaması

YORUMLAYALIM

XIX. yüzyıldaki salgın hastalıkların etkileri ile Osmanlı Devleti'nin buna yönelik aldığı tedbirler hakkında neler söylenebilir?

Toplumsal Tavır: Kamuoyu

Kamuoyu, insanın yaşadığı çevresinden etkilenmesi ve fikirlerinin ait olduğu toplumsal grup tarafından şekillendirilmesidir. Toplumun kanaatini etkileyen ve daha geniş halk kitlelerine ulaşan başta gazete olmak üzere süreli yayınların artmasıyla kamuoyu kavramının önemi da artmıştır. Basının kamuoyu oluşturma ve toplumu istenen yönlere çekmede önemli bir etken hâline gelmesi, devletlerin de bu gücü daha etkin kullanmak istemelerini sağlamıştır. Bu bağlamda çoğu devlet, kamuoyunu kontrol altında tutmak için basını da kontrol etmek gerektiğini fark etmiştir. Devlet, kamuoyu yaratma konusunda gücünü artıran bu kuvveti bizzat tekeline alarak kullanmaya çalışmıştır.

Her kesiminden insanın üzerinde önemle durduğu kamuoyu kavramından çok eskiden beri söz ediliyor olsa da kavramın açıkça tanımlanması XIII. yüzyılda gerçekleşmiş ve XIX. yüzyılda sistemli bir biçimde incelenmeye başlanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kamuoyu kavramını ilk kez 1741'de "halkın düşüncesi" anlamında İngilizler kullanmıştır. Fransa'da ise ilk kez 1744'te J. J. Rousseau "toplumun tavrı" anlamında kullanmıştır. Batılı ülkelerden dilimize geçen kamuoyu kavramının karşılığı olarak ilk zamanlar "efkâr-ı umumiye, halk efkârı, amme efkârı, kamu efkârı" gibi kavramlar kullanılmıştır.

Batı Avrupa'da modern anlamda kamuoyu kavramını; kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullar ortaya çıkarmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda görülen demokratik gelişmeler, kamuoyunun önem ve etkinlik kazanmasında büyük rol oynamıştır. Demokrasilerde halkı ikna etmeden iktidara gelmek ya da iktidarı sürdürmek pek mümkün olmadığı için kamuoyu, demokratik sistemlerin en önemli hususlarından biri hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde, "kamuoyu" kavramı Tanzimat Dönemi'nde önem kazanmıştır. Yine bu dönemde; hürriyet, meşrutiyet ve demokrasi fikirleri ilk kez kamuoyuna sunulmuştur.

Görsel 5.31
Takvim-i Vekayi gazetesi, 1831

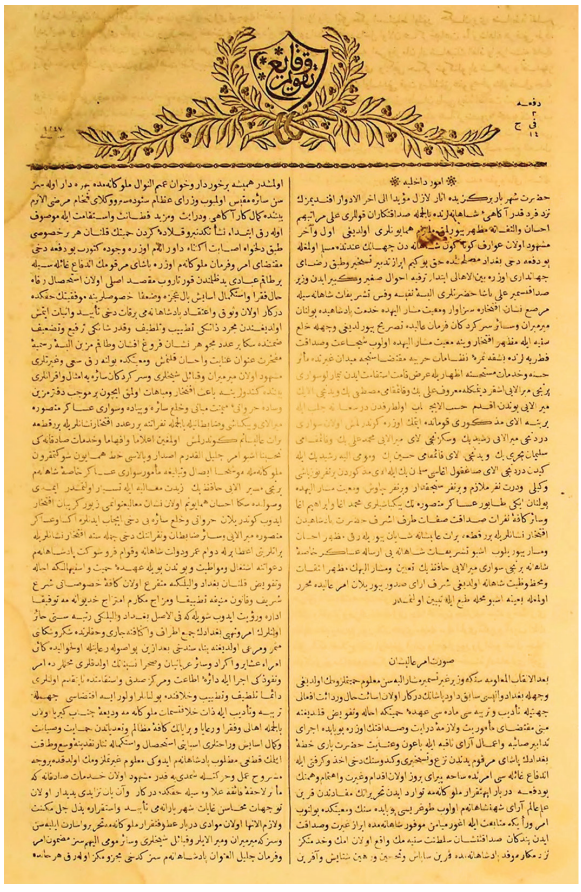

Tanzimat Dönemi'nde değişen gazetecilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin siyasi yaşamının belirleyicisi olmuştur. Olayları aktarırken kişisel yargı ve düşünceleri de aktardığı için gazeteler (Görsel 5.31), dönem itibariyle kamuoyu oluşturmada en etkili süreli yayın olarak dikkat çekmiştir. Osmanlı Devleti'ne, tıpkı matbaa gibi başta gazete olmak üzere süreli yayınlar da Batı'ya göre daha geç bir dönemde gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde basın hayatının gelişmesiyle okuryazar sayısında artış görülmüştür. Bununla birlikte insanlar gazete ve diğer süreli yayınlar vasıtasıyla ülkenin iç ve dış gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olmaya başlamıştır.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki ifadeleri birer cümleyle açıklayınız.**

Balta Limanı Antlaşması: .....

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi: .....

Salgın: .....

İhtisab Nezareti: .....

Kamuoyu: .....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Osmanlı Devleti ilk dış borcu ne zaman ve niçin almak zorunda kalmıştır?
2. Esham-ı Cedide'nin ortaya çıkmasının sebepleri nelerdir?
3. Osmanlı Devleti, dış ticarette bağımsızlığını hangi olayla kaybetmiştir?
4. Millî İktisat Politikasının uygulanma amaçları nelerdir?
5. Osmanlı Devleti'nin salgınlar karşısındaki aldığı önlemler nelerdir?
6. İstanbul'un XIX. yüzyılda büyük değişimler yaşamasının sebepleri nedir?

C **Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hâle gelmesinde;

I. kapitülasyonlar,
II. Balta Limanı Antlaşması,
III. Düyûn-ı Umûmiye

durumlarından hangileri etkili olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi İttihat ve Terakki Fırkası'nın koruyucu dış ticaret politikası uygulamalarından değildir?

A) Millî burjuva oluşturma
B) Teşviki Sanayi Kanunu çıkarma
C) Kapitülasyonları tek taraflı kaldırma
D) Düyûn-ı Umûmiye'yi kaldırma
E) Kredi ve satış kooperatifleri kurma

3. İngiltere ile imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması her devlete açık tutulmuştur. Bu antlaşmaya göre ihracattan alınan vergiler %12, ithalattan alınan vergiler ise %5 olarak uygulanacaktı.

Buna göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Osmanlı gümrük gelirlerinin azaldığına
B) Osmanlı pazarlarının geniş ölçüde yabancıların eline geçtiğine
C) Yabancı sermayenin güçlendiğine
D) Yerli esnafın ve tüccarın rekabet gücünün azaldığına
E) Osmanlı Devleti'nin ihracatı teşvik ettiğine

4. **Osmanlı Devleti'nde ilk kez hangi padişah döneminde dış borç alınmıştır?**

A) II. Abdülhamid B) II. Mahmud
C) Abdülmecid D) III. Mustafa
E) III. Selim

5. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme politikalarının başarısız olmasında aşağıdakilerden hangisi etkili olmamıştır?

A) Sermaye birikiminin yetersizliği
B) Uzun vadeli stratejiler üretilememesi
C) Ham madde eksikliği
D) Dış borçların olması
E) Sömürgeci devletlerin faaliyetleri

6. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda ağır maliyetli uzun süren savaşlar yapması;

I. üretken iş gücünün azalmasına,
II. sanayileşme için bütçe ayrılmasına,
III. vergi gelirlerinin düşmesine

durumlarından hangilerine neden olmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) I ve III
E) I, II ve III

7. Osmanlı Devleti sanayileşmeyi yürütecek personeli yetiştirmek amacıyla 1860'ta Islah-ı Sanayi Komisyonu kurmuştur.

Bu komisyonun görevinin;

I. sanayi eğitimi vermek,
II. gümrük vergisini artırmak,
III. esnaf içinde şirketleşmeyi sağlamak

durumlarından hangileri olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

8. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bölgelerden gelen göç, İzmir'in yapısını derinden etkilemiştir. Böylece şehir Batılı ve yerli unsurların bir arada yaşadığı bir kent hâline gelmiştir. XIX. yüzyılda İzmir'in ekonomisi, Avrupa ülkeleri ile sürdürülen ticarete bağlı olarak gelişmiştir. Liman yatırımının devamı niteliğindeki İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın demir yolları, İngiliz ve Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. İç kısımlardan toplanan ürünler, deve kervanları ve demir yolu ağı vasıtasıyla İzmir'e taşınmış ve İzmir Limanı'ndan Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İzmir, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti hâline gelmiştir.

Buna göre İzmir'in önemli bir şehir hâline gelmesinde aşağıdakilerden hangisinin etkisi yoktur?

A) İzmir'in bir liman şehri olması
B) Tren yollarıyla erken tanışmış olması
C) Kara, demir ve deniz yolunun kesiştiği bir yerde olması
D) Kapitülasyonlar nedeniyle yatırımların artması
E) Alınan göçlerle nüfusunun artması

9. XIX. yüzyılda şehirleşmenin artmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla

I. limanların modernleştirilmesi,
II. altyapı hizmetlerinin yapılması,
III. ulaşımda tramvayın kullanılması

tedbirlerinden hangileri alınmıştır?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

Ç

Çökertmeye Varalım Halil'im

Osmanlı hükûmeti, ekonomik nedenlerle tütün ekiminin yarı hissesini 1884 yılında Fransız Reji şirketine verdi. Bu şirket İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da tütün işleyen fabrikaları kurdu. Reji şirketi, yüz binlerce Türk tütün üreticisini sömürdü durdu. Reji şirketi, 1913 yılında Osmanlı Devleti'ni tehditle baskı altında tutarak şirketi devletten daha güçlü hâle getirecek kararlar aldırttı. Buna göre Reji idaresi kısa zamanda 7.000 kişilik "silahlı kolcu birlikleri" kurdu. Kolcuların çoğu cezaevi kaçkınları arasından seçilmişti. Bunlar tütün kaçakçılığını önlemek bahanesiyle çeşitli bölgelere dağıldı ve yakaladıkları insanlara işkence yaptı, bazılarını öldürdü. Bugün dillerden düşmeyen "Çökertme" türküsünün (Görsel 5.32) dizeleri Reji kolcularının Türk halkının bilinçaltında ne gibi bir yer işgal ettiğine en güzel misaldir.

Görsel 5.32
Çökertme Anıtı
(Heykel, Veli Özkul,
Bitez / Muğla)

"Gidelim, gidelim de
Halil'im çökertmeye varalım
Kolcular görünce nerelere kaçalım
Teslim olmayalım Halil'im
Aman kurşun saçalım
Arkadaşım İbram Çavuş
Allah'ıma emanet
Burası da Aspat değil Halil'im
Aman bitez yalısı
Ciğerime ateş saldı telli kurşun yarası".

Barış, 2017'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Osmanlı hükûmetinin tütün ekiminin yarı hissesini 1884'te Fransız Reji şirketine vermesinin ekonomik sebepleri neler olabilir?
2. Fransız Reji şirketinin fabrikalarını İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da kurmasının gerekçeleri nelerdir?
3. Kolcu ne demektir?
4. Türküde geçen "Ciğerime ateş saldı." ibaresi hangi anlamlara gelmektedir?
5. Türkülerin ortaya çıkmasında sosyo-kültürel faktörlerin etkileri nelerdir?
6. Çökertme türküsü gibi hikâyesi olan türkülere örnekler veriniz?

Anadolu'ya Göç

Görsel 5.33: Balkan göçleri

Anadolu'da göçmenlerin iskân edildikleri bölgelerde müstakil olarak göçmen mahalleleri oluşturulmuştu. Göç olgusuyla birlikte sosyal anlamda problemler daha çok kırsal alanda kendisini göstermişti. Başta Batı Anadolu olmak üzere yurdumuzun değişik yörelerine göçler yapılagelmiştir. Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşayan (Görsel 5.33) vatandaşlarının Anadolu'ya akın akın gelmesinden sonra Anadolu şehirlerinde bir yığılma söz konusu olmuşsa da daha sonra bunları planlı bir iskâna tabi tutmuştur. Gelen göçmenlerin yol güvenlikleri sağlanmış, iskân edilmeleri için yeni araziler tespit edilmiş ve kendilerine uygun araziler tahsis edilerek iskân edilmeleri sağlanmıştır. Bu iskânlar sırasında asayişi bozan pek çok olay da meydana gelmiştir. Göç ederek gelen muhacirlerin geldikleri coğrafyadan bazı hukuki problemlerini de beraberlerinde getirdikleri görülmüştür. Doğal olarak bağ, bahçe, tarla, orman arazisi gibi eski yerlerinde tasarruf ettikleri gayrimenkullerinden dolayı onların ne şekilde tasarruf edileceklerine dair ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır. Ancak geldikleri yörelerdeki pek çok gayrimenkullerine yeni devlet rejimleri tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır. Göçler, savaşlara müteakip yoğunlaşmıştır. Osmanlı merkezî hükûmetinin gelen göçmenlerin yerleşmeleri için hazırladığı tasarı, Balkanlarda pek çok cephede meydana gelen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin yerleştirildiği belli başlı Anadolu yerleşim birimleri şunlardır:

Eşiyok, 2010, s.67-68'den düzenlenmiştir.

Tablo 5.4: Osmanlı Devleti'ne Gelen Göçmenlerin Yerleştirildiği Yerleşim Birimleri

Adalar	Adana	Ankara	Aydın
Bursa	Bergama	Biga	İzmit
Edirne	Canik	Diyarbakır	Karahisâr-ı Sâhib
Üsküdar	Eskişehir	Mihalıç	Alemdağı
Konya	Malatya	Mersin	Nazilli
Trabzon	Sinop	Samsun	Sivas
Kastamonu	Muş	Bandırma	İzmir

Şahin, 2006, s.78-79'dan düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metin ve tablodan hareketle cevaplayınız.

1. Anadolu'ya gelen muhacirlerin, ilk olarak Batı Anadolu'ya yerleşmelerinin sebepleri neler olabilir?
2. Gayrimenkul ne demektir?
3. Osmanlı Devleti, göçmenlerin iskân edilmesi için ne gibi çalışmalar yapmıştır?
4. Tabloda verilen yerleşim birimlerinin hangilerinin Batı Anadolu'da olduğunu işaretleyiniz.
5. Günümüzde Suriye'den gelen muhacirlerin nerelere yerleştirildiğini gösteren bir tablo hazırlayınız.

Ölçme ve değerlendirme sorularının devamı için karekodu okutunuz.

SÖZLÜK

A

abide : **1.** Anıt. **2.** Önemi ve değeri çok olan yapıt. **3.** İbadet eden, tapan kul.

abluka : Kuşatma.

aidiyet : **1.** İlişkinlik. **2.** İlgi.

amme : **1.** Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü. **2.** Bir ülkedeki halkın bütünü, halk.

angarya : **1.** Bir kimseye veya bir topluluğa zorla, ücret vermeden yaptırılan iş, yüklenti. **2.** Bir kişiye görevi dışında yaptırılan iş. **3.** Kölelik düzeninde köylünün derebeyine yaptığı zorunlu ücretsiz hizmet. **4.** Savaş durumundaki bir devletin, kendi sularındaki yabancı bir devletin ticaret gemilerine el koyarak bunlardan yararlanması. **5.** Olağanüstü durumlarda veya sıkıyönetimde devletin vatadaşlara ait taşıtlara el koyması. **6.** Usandırıcı, bıktırıcı, zorla yapılan iş.

arkebüz: : **1.** XV. yüzyılda Fransa'da kullanılmaya başlanan, taşınabilir ateşli silah.

asimilasyon : **1.** Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme. **2.** Benzeşme.

atölye : Zanaatçıların veya resim, heykel sanatlarıyla uğraşanların çalıştığı yer, işlik.

âyan : **1.** Osmanlılarda, bir kentin ileri gelenleri. **2.** Osmanlılarda, XVIII. yüzyıldan bu yana illerin yönetiminde yetki kazanmış yerli kişiler. **3.** Ayan Meclisi üyesi.

B

Bâbıâli : **1.** Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek yönetim organlarının bulunduğu yapı. **2.** Osmanlı hükümeti.

banker : **1.** Banka sahibi. **2.** Para, altın vb. taşınır değerlerin ticaretiyle uğraşan kimse.

beyanname : **1.** Bir kimsenin resmî bir kuruluşa herhangi bir durumu bildirmek için verdiği çizelge, bildirge.

bidat : İslam dininde Hz. Muhammed zamanından sonra ortaya çıkan değişik yargılar ve ilkeler.

bono : Belirli bir sürenin sonunda, belirli bir paranın, belirli bir kimseye ödeneceğini belirten senet, emre muharrer senet.

borsa : Bazı tüccarların ve özellikle sarraflarla değerli kâğıt ve tahvil alışverişiyle uğraşanların alım satım ve değişim amacıyla devlet denetimi altında iş yaptıkları yer.

burjuva : **1.** Şehirde yaşayıp özel imtiyazlardan yararlanan. **2.** Orta sınıftan olan, kent soylu.

Ç

çıkrık : **1.** Kuyudan kovayı çekmeye yarayan ve el ile çevrilen araç. **2.** İplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolap.

D

darbe : Ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usulleri kötüye kullanarak mevcut hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi.

diplomasi : **1.** Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü. **2.** Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı. **3.** Bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği. **4.** Bu görevlilerin oluşturduğu topluluk. **5.** Güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik.

diplomatik : Diplomasi ile ilgili.

düven : Harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan, önüne koşulan hayvanlarla çekilen, alt yüzünde keskin çakmak taşları dikine çakılı bulunan, kızak biçiminde araç.

E

eksarh : Doğu kilisesinde başpapaza verilen san.

emperyalist : Emperyalizm yanlısı olan, yayılmacı, yayılımcı.

endüstri : Sanayi.

enflasyon : **1.** Para şişkinliği. **2.** Pahalılık.
erkân : Bir topluluğun ileri gelenleri, büyükler, üstler.
eşraf : Bir yerin zenginleri, sözü geçenler, ileri gelenler.
etfal : Çocuklar.

F

feodalite : Orta Çağ'da özellikle Batı Avrupa'da toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan siyasal düzen, derebeylik.
feshetmek : **1.** Verilmiş bir yargıyı kaldırmak, bozmak. **2.** Kapatmak, dağıtmak.
finansman : Bir girişime işleyebilmesi, gelişebilmesi için gereken para ve krediyi sağlama işi.
flori : Altın para.

G

göç : Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.
gravür : **1.** Ağaç, taş veya metal bir levhanın oyularak işlenmesi ve bunun bir yüzeye basılması tekniği. **2.** Bu teknikle yapılmış resim.

H

haddehane : Büyük yassı levhaların eritildiği, merdanelerden geçirildiği yer.
halef : Birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse.
hidiv : Osmanlı Devleti'nde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan sonra Mısır valilerine verilen unvan.
hijyen : **1.** Sağlık bilgisi. **2.** Sağlık koruma, hıfzıssıhha. **3.** Sağlığa zarar verecek ortamlardan korunmak için yapılacak uygulamalar ve alınan temizlik önlemlerinin tümü.
hümanizm : Eski Yunan ve Latin kültürünü en yüksek kültür örneği olarak alan ve Orta Çağ'ın skolastik düşünüşüne karşı XIV. yüzyılda doğan felsefe, bilim ve sanat görüşü, insancılık, hümanistlik, hümanizma.

İ

ideoloji : Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü.
imtiyaz : Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık.
inayet : **1.** İyilik etme, iyi davranma. **2.** Bağışlama, bağışta bulunma. **3.** Bağışlanan şey, kayra, lütuf, ihsan, atıfet.
istibdat : Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.
ittihat : Birleşme, birlik kurma, bir olma.

K

kamuoyu : Bir konuyla ilgili halkın genel düşüncesi, halkoyu.
kaos : **1.** Evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumu. **2.** Kargaşa.
kardinal: : Papayı seçen, danışmanlığını yapan başpapazlardan her biri.
kolcu : Bir şeyi korumak için bekleyen veya kol gezen görevli, muhafız.
koloni : **1.** Sömürge. **2.** Göçmen topluluğu veya bu topluluğun yerleştiği yer.
komprador : **1.** Aracı. **2.** Çok zengin kimse.
kondüktör : Yolcu trenlerinde biletleri denetleyen ve vagon işlerine bakan görevli.
konsey : **1.** Yönetim görevi yüklenmiş kimselerden oluşan topluluk. 2. Bazı sorunları görüşüp tartışmak için toplanan meclis.
konsolosluk : **1.** Konsolos olma durumu. **2.** Konsolosun makamı veya görevi, şehbenderlik. **3.** Bu işin görüldüğü daire, konsoloshane.
korvet : Denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan bir çeşit tür savaş gemisi.
kuram : **1.** Uygulamalardan bağımsız olarak ele alınan soyut bilgi. **2.** Belirli bir konudaki düşüncelerin, görüşlerin bütünü.

L

layiha : Herhangi bir konuda bir görüş ve düşünceyi bildiren yazı.
levanten : Özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad.
liyakat : Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu, değim.

M

maarif : **1.** Bilgi ve kültür. **2.** Öğretim ve eğitim sistemi.
manifesto : **1.** Bildiri. **2.** Toplumsal bir hareketin siyasal inanç ve amaçlarının açık ifadesi.
matbuat : Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, basın.
meşveret : Bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma, danışma.
misyoner : **1.** Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse. **2.** Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adayan kimse.
modernleşme : Çağdaşlaşma.
muhacir : **1.** Göçmen. **2.** Hz. Muhammed'e uyarak Mekke'den Medine'ye göç eden.
muhalefet : **1.** Bir tutuma, bir görüşe, bir davranışa karşı olma durumu, aykırılık. **2.** Karşı görüşte, tutumda olan kimseler topluluğu.
mukasemenâme : Taksim, paylaşma, bölüşüm antlaşması.
mutlak : **1.** Salt. **2.** Kendi başına var olan, hiçbir şeye bağlı olmayan, bağımsız, saltık. **3.** Kesinlikle.
mutlakiyet : Bir hükümdarın idaresi altında bulunan idare şekli.
müstakil : Kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız.
müttefik : Aralarında anlaşma veya sözleşme sağlanmış olan (kimse veya topluluk), bağlaşık.
müzakere : Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, oylaşma.

N

nakdî : Para ile ilgili, para bakımından, mali, parasal , akçasal.
nezir : Adanılan şey, adak.
niyaz : Yalvarma, yakarma.
nüfuz : **1.** İçine geçme. **2.** Söz geçirme, güçlü olma.

Ö

öğreti : **1.** Bilimde, felsefede bir görüşü bir sistem içinde belli bir anlayışa, düşünceye dayalı olarak oluşturan ilke ve dogmalar bütünü, doktrin. **2.** Toplumda herhangi bir alanda çığır açan bir düşünce adamının ortaya koyduğu görüşler, ilkeler bütünü, doktrin.

P

Panslavizm : Slav asıllı bütün halkları aynı yönetim altında toplama amacı güden politik akım ve hareket
piskopos : Katoliklerde, bir bölgenin din işlerine başkanlık eden, papazlığın en yüksek aşamasında olan din görevlisi.
proletarya : Emeğini sermayeciye satarak geçimini sağlayanların oluşturduğu toplum kesimi, emekçi sınıfı.
propaganda : Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca.
protokol : **1.** Bir toplantı, oturum, soruşturma sonunda imzalanan belge. **2.** Diplomatlar arasında yapılan anlaşma tutanağı. **3.** Diplomatlıkta, devletlerarasındaki ilişkilerde geçen yazışmalarda, resmî törenlerde, devlet başkanları ile onların temsilcileri arasındaki görüşmelerde uygulanan kurallar.

R

radikal : **1.** Kökten **2.** Köktenci.
reform : Düzeltme.
reji : **1.** Tekel idaresi. **2.** Sinema, tiyatro, radyo ve televizyon oyunlarında oyunu yönetme.
rejim : **1.** Yönetme, düzenleme biçimi, düzen. **2.** Bir devletin yönetim biçimi.
rıhtım : Bir akarsu veya deniz kıyısında doldurularak yapılmış, gemilerin indirme bindirme veya yükleme boşaltma yapabileceği yer.

ruhban : Rahipler.

S

sektör : **1.** Bölüm, kol, dal, kesim. **2.** Aynı işi yapan topluluk.
serf : Derebeylik toplum düzeninde toprakla birlikte alınıp satılan köle.
skolastik : **1.** İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimd birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi. **2.** Bu felsefe ile ilgili olan. **3.** Orta Çağ yöntemlerine uygun, eski.
strateji : Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı.
sükûnet : Durgunluk, dinginlik, hareketsizlik, sessizlik.

T

taahhüt : Bir şey yapmayı üstüne alma, üstlenme.
tabu : Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç.
tağşiş : Bir şeyin içine başka bir madde karıştırma, katıştırma.
tahaffuzhane : Sefer sırasında, yolcu ve çalışanların arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu.
tashih : Düzeltme.
tecrit : **1.** Ayırma, ayrı bir tarafta tutma. **2.** Soyutlama. **3.** Yalıtım
teçhizat : Silah dışındaki savaş gereçleri, donatı.
tedavül : Dolanım.
tefecilik : Aracı kurumların dışındaki kişiler tarafından yasal faiz oranının çok üzerinde bir faiz oranında borç verme.
tekel : Devletin herhangi bir üretim alanını elinde tutması, satışı tek elden yönetmesi ve fiyata hâkim olması durumu, inhisar, monopol.
teori : Bir olay, bir yapı ya da düzenin nedenlerini açıklamak isteyen genel düşünce, görüş, kuram.
tephirhane : Buğuevi.
terakki : **1.** İlerleme, yükselme, gelişme. **2.** İlerleme.
terhis : Askerlik ödevini bitirenleri ordudan bırakma.
tüketim : **1.** Tüketme işi. **2.** Üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması, yoğaltım, istihlak, üretim karşıtı.
tevkif etmek : Tutuklamak.

Z

zafiyet : **1.** Arıklık, zayıflık. **2.** Bitkinlik.
zahire : Gerektiğinde kullanılmak için saklanan tahıl, aşlık.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). *Celâlî İsyanları (1591-1611)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.695-710) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Afyoncu, E. (2006). *Müteferrika*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.32, s.183-185) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Agoston, G. (2015). *Osmanlı'da strateji ve askerî güç*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (Ed.). (2013). *Siyasi düşünceler tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akagündüz, Ü. (2016). Demiryollarının dünyadaki gelişimi ve bu gelişimin Türkiye'ye ilk yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (36), 452-472.

- Akalın, K. H. (2015). Avrupa reformunun ticari temelleri ve ekonomik sonuçları. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, (7), 145-165.
- Akalın, K. H. (2016). Avrupa iktisat tarihinde hukuki ilişkiler olarak tüccar zümresinin yükselişi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *66*, 1-44.
- Akbulut, U. (2016, 12 Temmuz). Aydınlanma çağı: bilimin gelişmesini hızlandırdı. [Blog Yazısı]. Erişim adresi (15 Ocak 2018): http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2016/07/AYDINLANMA-ÇAĞI-BİLİMİN-GELİŞMESİNİ-HIZLANDIRDI-12-TEMMUZ-2016.pdf
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarzı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akdağ, M. (1945). Tımar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *3*(4), 419-431.
- Akdağ, M. (1947). Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *3*(5), 291-313.
- Akdağ, M. (1958). Celali fetreti. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *16*(1-2), 53-107.
- Akdağ, M. (1970). Osmanlı tarihinde ayanlık düzeni devri 1730-1839. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 8*(14), 51-61.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadi ve ictimai tarihi-II (1453-1559)*. Ankara: Barış Yayınları.
- Akdağ, M. (2013). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akdeniz Üniversitesi. (t.y.). Milli güvenlik bilgileri. Erişim adresi: ftp://ftp.akdeniz.edu.tr/Araclar/AdayMemurEgitim2008/M%DDLL%DD%20G%DCVENL%DDK%20B%DDLG%DDLER%DD.doc
- Akkaya, Ş. (1947). Humanizm'in çıkışı ve yayılışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 241-254.
- Akkuş, T. (2008). Bir iktisadi siyasa projesi: Millî iktisat ve Bursa. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *7*(16-17), 119-141.
- Akkuş, Y. (2013). Osmanlı devlet ve vilayet bütçeleri (1840-1913) nasıl okunmalıdır?. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 40,* 147-178.
- Aktan, C., Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2002). Osmanlı tarihinde vergi isyanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 1-20.
- Aktepe, M. M. (1993). *Çeşme vak'ası*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.8, s.288-289) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2009). *Sened-i İttifak*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s.512-514) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.40, s.1-10) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (Ed.). (2013a). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (1703-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Akyıldız, A. (Ed.). (2013b). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri (1876-1918)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya yön veren metinler II*. İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksekokulu Yayınları.
- Albayrak, M. ve Şeker, K. (2014). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı eğitiminde modernleşme*. İstanbul: Bion Matbaacılık.
- Alkan, M. (1993). *Softa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.342-343) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2017). *Osmanlı'dan günümüze darbeler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı-Mısır meselesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Altuntek, N. S. (1993). İlk Türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 191-204.
- Archer, C. I., Ferris, J. R., Herwig, H. H. ve Travers, T. H. E. (2006). *Dünya savaş tarihi*. (C. Demirkan, Çev.), İstanbul: Akyüz Yayınları.
- Ardıç, M.(2019). Bakü'de kolera salgını ve Osmanlı Devleti'nin başvurduğu bazı sıhhi uygulamalar (1893-1894). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (46), 303-316.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2014). *20. yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arnold. T. F. (2003) *Thomas F. Arnold 16.* yüzyıl *Avrupa'sında savaş: devrim ve rönesans.* Top, Tüfek, Süngü kitabı (s.104-127) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aslan, B. (2008). *I Dünya savaşı esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine kardaş kömeği ve Bakü Müslüman cemiyeti hayriyesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aslaner, S. ve Yentürk, H. Ç. (2011). *Osmanlı askeri tarihi*. İstanbul: Kurtiş Matbaacılık.
- Atabek, N. (2002). Kamuoyu, medya ve demokrasi. *Kurgu Dergisi*, *19*, 223-238.
- Atasoy, N. (1992). *Barok*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.81-83) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1979). *Türkiye'nin düzeni I-II*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Ayaydın, R. (2011). *Osmanlı Devleti'nde askeri yükümlülükler ve muafiyetler (1826- 1914)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, E. (2004). 19. yüzyılda Osmanlı sağlık teşkilatlanması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 15*, 185-207.
- Aydın, H. (2008). İslâm, rönesans ve aydınlanma ilişkisi üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Bilim ve Gelecek Dergisi, 58*, 6-21.
- Aydın, M. (1986). Batı ve doğu hıristiyanlığına tarihi bir bakış. *AÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, *47*(1), 123-148.
- Aydın, M. (1994). *Doksanüç Harbi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.9, s.498-499) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, M. A. (2001). *Kânun-ı Esâsî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.328-330) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, Y. A. (2007). *Osmanlı denizciliği 1700-1770* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydüz, S. (2005). *Montagu, Lady Mary Wortley*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.30, s.273-274) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2002). Boş zaman üzerine kuramsal yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 231-260.

- Baltacı, C. (2002). *Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.11, s.446-462) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Barış, İ. (2017, 12 Haziran). *Tütün kullanımının tarihçesi*. Erişim Adresi (4 Şubat 2023, 13.36): https://www.istanbulpi-podernegi.org/FileUpload/ds56190/File/tutun_kullaniminin_tarihcesi-i_baris.pdf
- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı tarımında makineleşme: 1870-1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58*(1), 29-53.
- Baş, E. (2002). *Katip Çelebi (1609-1657)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.11, s.137-154) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baş, Y. (2014). Merkez ve taşrada yerleşik yeniçeri-halk çekişmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(49), 324-365.
- Baş. Y. (2018). *III.Selim Devri'nde İstanbul'da kurulan çuha fabrikası*. (İ. Gökhan, H. Saraç, G. Özcan, Yay. haz.) Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir (s.921-934) içinde. Konya: Köymen Yayınları.
- Başak, T. (2014). Berlin kongresi sürecinde İngiltere ve Ermeni sorunu. *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı, 61*, 1-19.
- Bayhan, O. R. (2022). Post-Kolonyalizm'in kongo tezahürü: Soğuk Savaş ve Sömürgecilik Kıskacında Kongo Krizi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 54-67.
- Baykara, H. (1964). Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda, İstiklal Savaşında Türkiye ordusunda Azerbaycan askeri kıt'aları. *Türk Kültürü,* (22), 72-74.
- Bayraktar, K. (2014). Makedonya sorunu ve Avrupa müdahalesi (1902-1905). *Bilig Dergisi*, *69*, 1-28.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayatın yerel unsurları: Ahilik teşkilâtı ve esnaf loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *21*, 81-115.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beşirli, M. (2003). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Tokat ve çevresinde güvenlik sorunu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *18*(1), 15-43.
- Beydilli, K. (1989). *Alemdar Mustafa Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.364-365) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1991a). *Avrupa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.135-151) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1991b). *Avusturya*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.174-177) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (1992). *Boğazlar meselesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.6, s.266-269) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2001). İspanya. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.23, s.162-170) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2002). *Küçük Kaynarca Antlaşması*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.26, s.524-527) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2007). *Portekiz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.328-331) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2010). *Şark meselesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.38, s.352-357) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2011). *Tehcir*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.40, s.319-323) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2013). *Yeniçeri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.450-462) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2020). *Mustafa Reşit Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.31, s.348-350) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bezmen, N. (2011). *Kurt Seyt & Shura*. İstanbul: PMR Yayınları.
- Bıyıklı, M. (Ed.). (2010). *Türk dış politikası II (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Biber, A. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine eklemlenme süreci ve az gelişmişliğinin evrimi. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi*, *6*(1), 27-44.
- Bilge, M. L. (2010). *Süveyş*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.38, s.186-187) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilici, F. (2001). *Karadeniz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.388-390) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilim, C. Y. (1999). *Osmanlılarda eğitimin çağdaşlaşması askeri okullar*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.5, s.237-244) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Black, J. (2003). *Top, tüfek ve süngü*. (Y. Alagon, Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bora, Y. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de gelişimi üzerine bir inceleme. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, 15*(30), 177-196.
- Bosnalı, Ö. (2004). Ahiliğin üretim ve tüketim mekanizmasındaki yeri ve günümüze uyarlaması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(9), 39-46.
- Bostan, İ. (1989). *Akdeniz*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.231-234) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (1996). *Gemi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.14, s.8-15) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bostan, İ. (2004). Kadırga'dan kalyon'a (XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı gemi teknolojisi'nin değişimi). *Osmanlı Araştırmaları, 24*(24), 65-86.
- Bostan, İ. (2008). *Beylikten imparatorluğa Osmanlı denizciliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İ. (2010). *Akdeniz dünyasında Osmanlılar ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz politikası 19. yüzyıla kadar*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi kitabı (Cilt.1, s.119-138) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Braudel, F. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Briggs, A. ve Burke, P. (2011). *Medyanın toplumsal tarihi*. (Ü. H. Yolsal ve E. Uzun, Çev.), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Brinton, C., Craig, G. A. ve Gilbert, F. (2003). *Jomini. Modern stratejinin yaratıcıları*. (D. Erdem, Çev.), Ankara: ASAM Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (1996). *Fransız sömürgeciliği*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.184-187) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). *Mustafa Fazıl Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.31, s.301-302) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Büyükkara, M. A. (2012). *Vehhâbîlik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-184) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Büyükkarcı, S. (2001). Amerikan okulları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 9-52.
- Cengiz, G. H. (2017). II. Abdülhamid dönemi bir sosyal yardım uygulaması: Tev'em Maaşı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 41*, 57-78.
- Coşgun, M. (2012). Popüler kültür ve tüketim toplumu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, *1*, 837-850.
- Çadırcı, M. (1987). Tanzimat'ın ilanı sırasında Türkiye'de yönetim 1826-1839. *Belleten*, *201*, 1215-1240.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlıda sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *49*(3), 79-99.
- Çakır, M. (2013). Reform ve idari reform kavramları üzerine bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, *16*, 627-640.
- Çakır, M. (2014). Uluslararası ilişkiler ve beşeri güç açısından demopolitika. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *1*(3), 39-52.
- Çetin, M. ve Kök, R. (2015). Askerî devrim bağlamında batı savaş lojistiğinin tarihsel gelişimi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3*(4), 1-25.
- Çetin, Ş., Esen, H., Bolelli, Ş., Başay, E., Özcan, Y., Seçkin, B. ve Aksünger, S. (2020, 18 Haziran). *Avrupa'nın kanlı sömürgeci geçmişi peşini bırakmıyor.* Erişim adresi (24 Şubat 2023, 08.35): https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupanin-kanli-somurgeci-gecmisi-pesini-birakmiyor/1881215#
- Çiçek, K. (2002). *II. Viyana kuşatması ve Avrupa'dan dönüş (1683-1703).* Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.330-392) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *İlke*, [Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı], 25-34.
- Darende, Ö. F. (2015). Sekülerleşme ve laiklik üzerine bir bibliyografya denemesi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *6*(11), 151-187.
- Darülaceze Başkanlığı. (t.y.). *Darülaceze.* Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/Darulaceze
- Davison, R. H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrikli telgrafın girişi. (D. M. Burak, Çev.), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *14*, 347-386.
- Davutoğlu, A. (1994). *Devlet.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.9, s.234-240) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, A. (2015). 15-16. yüzyıl göçlerinin Osmanlı iskân yapısına etkisi. *TAD*, *34*(58), 563-581.
- Demirci, A. E. (2013). Sultan II. Abdülhamid döneminde sosyal politika uygulamaları. *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Hakemli Araştırma Dergisi*, *31*, 33-47.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *19*(2), 137-159.
- Djuvara, G. T. (2017). *Türk İmparatorluğu'nun paylaşılması hakkında yüz proje.* (P. Tacar, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, A. ve Garan, B. (2014). Türk edebiyatında Selanik. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, *18678*(9), 248-263.
- Doğaner, S. (1992). *Belçika.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.393-395) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğru, C. (2008). Osmanlı toplumunda kapitalist-girişimci sınıfın ve insan tipinin oluşumunu engelleyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(1), 75-91.
- *Doğu'nun Cazibesi: Britanya Oryantalist Resmi.* (2008, 28 Eylül). Pera Müzesi. Erişim adresi (29 Ocak 2018, 11.42): https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Dogunun-Cazibesi/53
- Dumrul, C. ve Dumrul, Y. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist paternde sanayileşmesinin önündeki engeller üzerine bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *23*, 146-170.
- Dursun, D. (1989). *Almanya.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.510-520) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Duymaz, A. Ş. (2003). *II. Abdülhamit dönemi imar faaliyetleri Türkiye örnekleri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eker, S. (2015). Savaş olgusunun dönüşümü: yeni savaşlar ve Suriye krizi örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, *2*(1), 31-66.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve iktidar bağlamında Osmanlı sisteminin dönüşümü. *Gazi Akademik Bakış*, *3*, 21-40.
- Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus meselesi demografi araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 12(2), 135-160.
- Eltut, N. (2011). *1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve iki ülke açısından sonuçları.* Icanas 38 Doğubilim Çalışmaları Bildiriler kitabı (s.119-130) içinde. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Emecen, F. (2007). *Osmanlılar.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s.487-496) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erbaş, A. (2001). *Protestan reformu ve Martin Luther.* 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Sempozyumu 09-10 Haziran 2001, Dinler Tarihi Araştırmaları III kitabı (s. 197-245) içinde. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Erdem, B. ve İslatince, H. (Ed.). (2013). *İktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdem, E. (2006). Osmanlı para sistemi ve tağşiş politikası: Dönemsel Bir Analiz. *Bankacılar Dergisi*, *56*, 10-27.
- Erdem, E. (2016). Sanayi devriminin ardından Osmanlı sanayileşme hamleleri: sanayi politikalarının dinamikleri ve zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *48*, 17-44.
- Ergenç, Ö. (1979). XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı parası üzerinde yapılan işlemlere ilişkin bazı bilgiler [1978 özel sayı]. *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 86-97.
- Erhan, Ç. ve Yakut, E. (Ed.). (2013). *Siyasi tarih.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erincik, S. (2008). *John Rawls'un siyasal liberalizminde din-toplum ilişkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersoy, O. (2001). *Kağıt.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.163-166) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ertit, V. (2014). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: sekülerleşme ve laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi, 9*(1), 103-124.
- Esenkal, E. (2007). *Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

- Eşiyok, B. A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine eklemlenmesinde bir dönüm noktası: 1838 serbest ticaret anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, *34*(266), 67-108.
- Eyce, B. (2016). Tarihten günümüze Türk aile yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19*(1), 240-241.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam.* (E. Kılıç, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fatih, D. (2006). Akılcılık bağlamında iki aydınlanma geleneği: Fransız aydınlanması Versus İskoç aydınlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *61*(1), 117-151.
- Fayda, M. (1988). *Ahidnâme.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.535-536) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2002). *Modernleşme bağlamında Osmanlı Amerika ilişkileri (1786-1929).* İstanbul: Beyan Yayınları.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden bağımsızlık hareketlerine sömürgecilik tarihi 13. yüzyıl-20. yüzyıl.* (M. Cedden, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Feyzioğlu, H. S. (2006). 1848 İhtilalleri sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da aldığı önlemler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *25*(39), 50-63.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan imparatorluğa Osmanlı.* (Z. Kılıç, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Fitzgerald, M. L. (2007). Katolik kilisesi İlmihali'nde diğer dinler. (K. Polat, Çev.), *Dini Araştırmalar, 10*(29), 289-302.
- Galeano, E. (2017). *Latin Amerika'nın kesik damarları.* (R. Hakmen ve A. Tokatlı, Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Garaudy, R. (2005). *Entegrizm.* (K. B. Çileçöp, Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gencer, A. İ. ve Özel, S. (1999). *Türk inkılâp tarihi.* İstanbul: Der Yayınları.
- Genç, M. (2000a). *İltizam.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.154-158) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2000b). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2003). *Mâlikâne.* Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* (Cilt.27, s.516-527) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Genç, M. (2009, 25 Mart). *Kapitalizm ve Osmanlı-2 Osmanlı iktisat tarihi alanında otorite isimlerden Mehmet Genç'le yaptığımız konuşma.* Aynur Erdoğan'ın röportajı. Erişim adresi (29 Ocak 2018)*:* https://www.dunyabulteni.net/arsiv/kapitalizm-ve-osmanli-2-h71251.html
- Göger, V. (2017). Askerî devrim kuramı ve XVI. yüzyıl Osmanlı kale kuşatmaları. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 22*(42), 67-106
- Gökbunar, A. R. (2004). 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan göçlerin Türk maliye tarihi açısından analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(3), 231-252.
- Gökçimen, S. (2017). *Karşılaştırmalı hükümet sistemleri parlamenter sistem.* Ankara: TBMM Basımevi.
- Göksoy, İ. H. (1998a). *Hollanda.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.18, s.226-227) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Göksoy, İ. H. (1998b). *Hollanda; Doğu Hindistan Şirketi.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.18, s.232-234) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gömeç, S. (2012). *Türk kültürünün ana hatları.* Ankara: Berikan Yayınevi.
- Görgün, H. (2009). *Sosyalizm.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.382-388) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku.* Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gray, W. ve Hofstadter, R. (1973). *Amerikan tarihinin ana hatları.* Ankara: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi.
- Gül, İ. (2006). *Osmanlı Devleti'nde sultan IV. Murad Dönemi yeniçeri isyanları (1623–1640)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gülsoy, U. (1999). *Islahat Fermanı.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.19, s.185-190) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülsoy, U. ve Ochsenwald, W. (1998). *Hicaz demiryolu.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.17, s.441-445) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, T. (2014). *Osmanlı tarihi el kitabı.* Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güran, T. (1987). Osmanlı tarım ekonomisi (1840-1910). *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (1), 225-303.
- Gürcan, M. (2018). *Savaşın evrimi ve teorik yaklaşımlar.* Erişim adresi (18 Ocak 2018): http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-163-201404072m_gurcan.pdf
- Güriz, A. (1957). Avrupa'da reform hareketi ve mülkiyet sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 25*(1), 237-271.
- Gürsakal, G. G. (2005). Erken modern dönem Avrupası'nda askeri devrim tartışması üzerine bir rehber. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, *1*(2), 113-125.
- Gürsakal, G. G. (2010). Osmanlı ve büyük güçlerin askeri harcamalarına karşılaştırmalı bir bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, *4*(7), 115-131.
- Gürsoy, B. (2011). 100. yılında Düyun-u Umumiye idaresi üzerinde bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, *40*, 17-59.
- Gürün, K. (2010). *Ermeni dosyası.* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hacısalihoğlu, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunlu askerlik sistemine geçiş ordu-millet düşüncesi. *Toplumsal Tarih*, *164*, 58-64.
- Hacısalihoğlu, M. (2013). *Yunanistan.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.586-595) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (2002). *Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler.* Türkler Ansiklopedisi (Cilt.13, s.887-895) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000.* İstanbul: Mozaik yayınları.
- Halıcı, Ş. (Ed). (2013). *Türkiye'de demokrasi ve parlamento tarihi.* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hanioğlu, M. Ş. (2004). *Meşrûtiyet.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.388-393) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harding, R. (2003). *Deniz savaşları 1453-1815.* Top, Tüfek, Süngü kitabı (s.104-127) içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Haydaroğlu, İ. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar.* Türkler Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-188) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyasi ideolojiler bir giriş.* Ankara: Adres Yayınları.

- Hobsbawm, E. (2003). *Devrim çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi.
- İleri, İ. (2005). Azınlıkların eğitimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *17*, 311-327.
- İlgürel, M. (1993). *Celâli isyanları*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.7, s.252-257) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu. *Belleten*, *38*(112), 603-622.
- İnalcık, H. (1999). *Osmanlı tarihine toplu bir bakış*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.37-117) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Modern Avrupa'nın gelişmesinde Türk etkisi*. K. H. Karpat (Ed.), Osmanlı ve Dünya (s.87-97) içinde. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- İnalcık, H. (2013). *Rönesans Avrupası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Âliyye IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2022). *Kırım*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.25, s.447-449) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.) (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. ve Quataert, D. (Ed.). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600-1914*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnce, Y. (2013). *Osmanlı Devletinde barutun ve ateşli silahların kullanımının yaygınlaşması*. Prof. Dr. Nejat Göyünç Hatıra Kitabı (s.503-523) içinde. Konya: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Yayınları.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İpek, N. (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpek, N. ve Teşdemir, M. (Ed.). (2013). *Osmanlı'da iskân ve göç*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İpşirli, M. (2002). *Osmanlı esas yapısının bozulması ve ıslah çalışmaları üzerine bazı gözlemler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.9, s.839- 846) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kabacalı, A. (2000). *Başlangıcından günümüze Türkiye'de matbaa, basın ve yayın*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kaçar, M. (1986). *Osmanlı telgraf işletmesi (1854-1871)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kalkan, B. ve Başdemir, H. Y. (Ed.). (2017). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Kallek, C. (2000). *İmtiyazât*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.242-245) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kant, I. (1983). *Felsefe yazıları, aydınlanma nedir? sorusuna yanıt*. (N. Bozkurt, Çev.), İstanbul: Yazko Yayınları.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda değişim süreci, sosyal ve kültürel durum. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*, 49-65.
- Karadağ, C. (2021, 28 Mayıs). *Almanya, Namibya'daki soykırımı tanıdı*. Erişim adresi (24 Şubat 2023, 08.35): https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-namibyadaki-soykirimi-tanidi/2257029
- Karakoç, E. (2014). Medya aracılığıyla popüler kültürün aktarılmasında toplumsal değişkenlerin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *2*(3), 245-269.
- Karpat, K. H. (1992). *Balkanlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.25-32) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı modernleşmesi: toplum, kuramsal değişim ve nüfus*. (A. Z. Durukan ve K. Durukan, Çev.), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda değişim, modernleşme ve halk: bir vesika. *Kebikeç*, *21*, 5-11.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2014). *Osmanlı modernleşmesi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, Ç. (2016). Küreselleşme sürecinin devlet yapısı üzerine etkileri. *Ankara Barosu Dergisi*, *2*, 289-327.
- Kavas, A. (2001). İtalya. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.23, s. 446-448) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kavas, A. (2009). *Sömürgecilik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.394-397) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kavas, A. (2020). *Moritus*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.30, s.292-294) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kayapınar, A. (Ed.). (2013). *Yakınçağ Avrupa tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kayapınar, L. ve Afyoncu, E. (Ed.). (2015). *Ortaçağ-Yeniçağ Avrupa tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- PKaypak, Ş. (2013). Modernizmden Postmodernizme Değişen Kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), 80-95.
- Kazgan, H. (1995). *Osmanlı Avrupa finans kapitali*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Keegan, J. (1995). *Savaş sanatı tarihi*. (F. Doruker, Çev.), İstanbul: Gençlik Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2013). *Vergi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.43, s.52-58) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kennedy, P. (1998). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. (B. Karanakçı, Çev.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, O. (2020). *Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri*. Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği kitabı (s.17-57) içinde. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık. Erişim adresi (15 Ocak 2023, 11.15): https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/kuresel-salginin-anatomisi-insan-ve-toplumun-gelecegi-1/tarihte-kuresel-salgin-hastaliklar-ve-toplum-hayatina-etkileri
- Kişi, Ş. S. (2020). Hint Müslümanlarının Osmanlı devleti ve Türkiye'ye yardımları (1911-1923). *CTAD,* (32), 747-777.
- Kocacık, F. (2008). Gerileme döneminde Anadolu'ya yönelik göçler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları,* (9), 415-424.
- Kocaoğlu, M. (2015). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı (1831-1841). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *6*(6), 195-206.
- Koç, Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısı: 1300-1900*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.4, s.535-550) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koçal, A. V. (2013, 28 Mart). *İktisadın siyasî ifadesi olarak siyasal değişme: Türkiye'de siyasal değişimin ekonomik altyapısı üstüne bir inceleme*. II. Hayatın İçinden İktisat Kongresi, 27-29 Mart 2013, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kodaman, B. (1998). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Kolçak, Ö. (2012). *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-1664 Osmanlı-Avusturya Savaşları* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köktaş, A. M. ve Gölçek, A. G. (2016). Endüstri devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: askeri fabrikalaşma örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(4), 95-105.
- Köprülü, O. F. (1992). *Bayrak.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.247-254) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köse, O. (1999). *XVIII. yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.536-549) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurşun, Z. (2012). *31 Mart olayının arkasındakiler.* C. Yılmaz (Ed.). Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi kitabı (s.49-60) içinde. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Kurşun, Z. (Ed.). (2013). *Osmanlı tarihi (1876-1918).* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kurt, A. V. (2016). Ümmeti birleştiren ufuk: Hicaz demiryolları, *Artı 90*, *16*, 47-49.
- Kurtaran, U. (2009). *Osmanlı Avusturya diplomatik ilişkileri*. Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.
- Kuruca, N. ve Kara, H. (2009). Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran mali hadiseler [Reşat Genç özel sayısı]. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29*, 951-979.
- Kut, T. (2003). *Matbaa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.28, s.111-113) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2007). *Pozitivizm*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.335-339) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.25, s.62-65) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuyaş, A. (Ed.). (2006). *Tarih 1839-1939*. İstanbul: Mikado Matbaacılık.
- Küçük, C. (1992). *Balkan savaşı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.23-25) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, C. ve Ertüzün, T. (1996). *Düyûn-ı Umûmiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.10, s.58-62) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, L. (2007). *Osmanlı vergi hukukunda avarız kavramı ve avarızın idaredeki rolü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükbatur, Y. T. (2013). 19. yüzyılda Türk ve Alman toplumlarında sosyal yapı ve değişim olgusu. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *49*, 415-422.
- Küçükcan, T. ve Fidan, A. (2013). İktisadi kalkınmada yerli burjuvanın sosyolojik anlamı (Osmanlı'dan günümüze bir sınıf analizi). *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22*(2), 255-268.
- Küçükkalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2*, 51-68.
- Küçükkalay, A. M. (1999). *Osmanlı toprak sistemi mîrî rejim*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.3, s.53-58) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1982). Sultan II. Mahmud devri yedek ordusu redif-i asakir-i mansure. *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 12*, 127-158.
- Kütükoğlu, M. S. (1988). *Ahidnâme*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.536-540) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2005). Endüstri devrimi sonrasında emeğin istismarını belgeleyen iki eser: germinal ve dokumacılar. *Sosyoloji Konferansları Dergisi, 32*, 41-53.
- Marufoğlu, S. (2010). Osmanlı taşra eyaletlerinde para ve finansman sorunları: Musul, Bağdat ve Basra eyaletleri örneği [Osmanlılar özel sayı]. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, 53*, 195-214.
- Matbaa Dünyası 4-8 Ekim 2017 Tarihleri Arasında Printtek 2017'de Tüyap'da. (2017, 19 Eylül). TÜYAP Basın. Erişim adresi (29 Ocak 2018, 14.50): http://tuyap.com.tr/basin/matbaa-dunyasi-4-8-ekim-de-printtek-tuyapta
- Mekay, D. ve Scott, H. M. (2011). *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815.* (E. B. Özbilen, Çev.), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Memoğlu Süleymanoğlu, H. (2008). Edebiyatımızda Balkan Türklerinin göçleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*. Erişim adresi (24 Şubat 2023, 12.36): *https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/hayriye_memoglu_edebiyatimizda_balkan_turkleri_goc.pdf*
- Muhammedoğlu, A. S. (2000). *İran*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.405-409) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Murphy, R. (2001). *Kasrışîrin Antlaşması*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.575) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Naki, E. (2016). XVI. yüzyılda Latin Amerika gümüşünün Osmanlı-İspanyol rekabetindeki iktisadi rolüne dair bazı düşünceler. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, *20*, 229-247.
- Nikola Kopernik 540 yaşında. (2013, 19 Şubat). NTV Türkiye haberleri. Erişim adresi (29 Ocak 2018): https://www.ntv.com.tr/turkiye/nikola-kopernik-540-yasinda,AkHhn9_Y1Uuz-jsD_brWyw
- Oğuz, A. (2014). Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin kapatılmasının sonuçları üzerine. *Nevşehir Barosu Dergisi*, *1*, 41-68.
- Oğuz, A. (2019). Osmanlı Devletinin son döneminde Anadolu'ya gelen muhacirler ve muhacirlerin göç ettiği bazı şehirlerdeki iskân politikaları. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 13*(19), 2709-2728.
- Okur, M. (1999). II. Meşrutiyet dönemi siyasi partileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 11*, 225-238.
- Ortaylı, İ. (2013). *İlber Ortaylı seyahatnamesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özalp, H. (2017). Din-bilim çatışması üzerine: Kopernik merkezli bir okuma. *Bilimname, 33*, 67-88.
- Özbay, R. D. (2009, Ekim-Kasım). *17. yüzyılda iltizam sisteminde peşin mukataa satışlarından, malikâne uygulamasına (1656-1658)*. 7. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı (s.2108-2125) içinde. Erişim Adresi: http://docplayer.biz.tr/763397-uluslararasi-7-bilgi-ekonomi-ve-yonetim-kongresi-bildiriler-kitabi.html
- Özcan, A. (1991). *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.3, s.457-458) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1996). *Fransa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.178-181) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2000a). *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.294-295) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2000b). *İngiltere*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.22, s.299-302) içinde. İstanbul: Türkiye

Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2003). *Lâle devri.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.81-84) içinde. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2003b). *Mahmud I*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.348-352) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2007). *Patrona isyanı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.189-192) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (Ed.). (2014). *Sömürgecilik tarihi (Afrika-Asya)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, B. (2002). *Sultan III. Selim devri Islahat hareketleri (Nizâm-ı Cedîd)*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.12, s.673-674) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özgün, C. (2008). Osmanlı ekonomi politiğine kısa bir bakış (XVIII-XIX. yüzyıllar). *Tarih Okulu, 1*, 5-17.
- Özkaya, N. (2014). *Sultan II. Abdülhamid Han'ın yaptırdığı hayır kurumlarından Darülaceze*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.
- Özkul, O. (2015). Türk kimliğini oluşturan ortak kültürel değerler. *Emek ve Toplum Dergisi*, *4*(8), 166-185.
- Öztürk, M. (2008). *Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki politikaları ve bunun Osmanlı dış politikasına etkisi*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi kitabı (Cilt.2, s.347-382) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Öztürk, T. (2002). *Osmanlılarda narh sistemi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.10, s.861-872) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özvar, E. (2007). *Osmanlılar-Mâli yapı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s. 521-525) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pamir, A. (2002). Kapitülasyon kavramı ve Osmanlı Devletine etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *51*, 79-119.
- Pamuk, Ş. (2000). İstanbul ve diğer kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Peker, H. S. (2015). Avrupa'da merkantilist uygulamalar ve Osmanlı ekonomisi ile bir karşılaştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5*(1), 1-12.
- Quataert, D. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. (A. Berktay, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roberts, J. M. (2015). *Avrupa tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın.
- Roberts, J.M. (2010). *Avrupa tarihi*. (F. Aytuna, Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Roskin, M. G. (2012). *Çağdaş devlet sistemleri*. (B. Çekilmişoğlu, Çev.), İstanbul: Adres Yayınları.
- Sabev, O. (2018). *Lale devri ilk Osmanlı Türk matbaasını nasıl etkiledi?*. Lale Devri'nde Osmanlı ve Nevşehir kitabı (s. 618-637) içinde. Kayseri: Kömen Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). *Akçe*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.2, s.224-227) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). *Avârız*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.108-109) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sander, O. (2003). *Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih 1918-1994*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Serbestoğlu, İ. (2014). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde nüfus algısının değişimi ve nüfusu artırma çabasında müfettişlerin rolü. *Balıkesir Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi*, *17*(31), 255-273.
- Sevinç, N. (1985). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 28*(46), 53-69.
- Shaw, S. J. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel reformdan modern reforma geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemleri*. Genel Türk Tarihi (Cilt.7, s.119-152) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sivas, T. (Ed.). (2013). *Genel uygarlık tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, İ. (1996). *Fransa-Türk-Fransız ilişkileri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.181-184) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Süleymanlı, M. (2018, Ekim). *Balkan ve I. Dünya Savaşı dönemlerinde Azerbaycan Türklerinin Anadolu'ya kardeşlik yardımları.* XVIII. Türk Tarih Kongresi-15 Ekim 2018 Bildiriler kitabı (s.583-606) içinde. Erişim adresi (16 Ocak 2023, 20.25): https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/36-MubarizSuleymanli.pdf
- Şahin, H. (2015). Osmanlı Devlet ve ekonomi düzeninde değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa lâyihası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *43*, 184-191.
- Şahin, N. (2006). XIX. yüzyıl sonrasında Anadolu'ya yapılan göç hareketleri ve Anadolu coğrafyasındaki sosyo-kültürel etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 78-79.
- Şencan, İ. ve Doğan, G. (2017). *Bilimsel yayınlarda kaynak gösterme, tablo ve şekil oluşturma rehberi APA 6 kuralları.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Erişim adresi (27 Kasım 2018): https://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf
- Şener, S. (2007). Osmanlı sanayileşme süreci ve bu süreçte özel girişimin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(3), 56-90.
- Şimşek, V. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda düzenli ordu için asker toplanması: 1826-1853. *Toplumsal Tarih*, *198*, 36-42.
- Şimşir, B. N. (1968). *Rumeli'den Türk göçleri I*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şimşirgil, A. (1999). *Osmanlıyı yükselten zaferler*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.1, s.347-369) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2011). *Evliya Çelebi'nin 400. doğum yıldönümü.* Erişim adresi (24 Şubat 2023, 09.31): https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12332/evliya-celebi39nin-400-dogum-yildonumu.html
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2011). *Katip Çelebi'nin 400. doğum yıldönümü.* Erişim adresi (24 Şubat 2023, 09.34): https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12568/katip-celebinin-400-dogum-yildonumu-kutlamalari.html
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). *Ulusal sergiler.* Erişim adresi (29 Ocak 2018): http://testsite.kultur.gov.tr/TR-44350/ulusal-sergiler.html
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Tarih Dersi (9 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı.* Erişim adresi (19 Ocak 2023, 15.14): http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1223
- Tabakoğlu, A. (1999). *Osmanlı iktisadî yapısının ana hatları*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.3, s.207-240) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Tabakoğlu, A. (2000a). *İmdadiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.221-222) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2000b). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2002). *Yenileşme dönemi Osmanlı ekonomisi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.14, s.17-31) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. ve Bilgin, A. (Ed.). (2013). *Osmanlı iktisat tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tansel, F. A. (1991). *İstiklal Harbi'nde mücâhit kadınlarımız*. Ankara: Dîl ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezî Yayını.
- Tarakçı, N. (t.y.). *Sinop baskınının bilinmeyenleri*. Erişim adresi (29 Ocak 2018, 17.12): http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/sinop_baskininin_bilinmeyenleri_a38b4015-a8f5-4047-80ef-02dbb0c3057a.pdf
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(10), 2-19.
- Topcu, N. ve Ateş, D. (2022). Siyasal şiddetin evrimine örnekler üzerinden bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(1), 196-220.
- Topdemir, H. G. (2010). Isaac Newton ve bilim devrimi. *Bilim ve Teknik*, *515*, 86-91.
- Toprak, S.(2011). 1821 Mora isyanı. *Tarihin Peşinde*, *6*, 317-328.
- Tozlu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde Ermeni eğitim kurumları ve faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, *60*, 1-17.
- Tütüncü, A. N. ve Uzun, E. (Ed.). (2012). *Uluslararası hukuk I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ulusan, Ş. (2009). Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *8*(18-19), 229-256.
- Ulutaş, S. (2012). 19. yüzyılın ilk yarısında kapitalist ticari ilişkilerdeki dönüşümün Tarsus'taki yansımaları (1839-1856). *Tarih İncelemeleri Dergisi, 27*(2), 499-525.
- Uyanık V. ve Aksoy, Y. (2013). *Tarihe yön veren bilim adamları*. İstanbul: Venedik Yayınları.
- Uzunyaylalı, M. T. (2015). *Erzurum'un yüzleri Nene Hatun*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ünal, M. A. (1998). *Osmanlı medreseleri tarihi*. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Ünal, V. (2012). Osmanlının son dönemlerinde korunmaya muhtaç çocuklar için kurulan sosyal hizmet kurumları. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 36*(2), 1-27.
- Ünver, M. (2022). *Sömürgecilik*. TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi içinde. Erişim Adresi (09 Haziran 2023, 10.03): https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/somurgecilik
- Ürekli, F. (2001). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'dan sonra parlamento denemeleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(3), 340-352.
- Waardenburg, J. (2007). *Protestanlık*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.351-354) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da isyan iklimi erken modern dönemde Celali isyanları*. (N. Elhüseyni, Çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Yalçın, O. (2013). Amerikan toplumunun oluşumu ve güç merkezi olma stratejisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(3), 418-448.
- Yalçın, S. (2003). *Levnî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.154-155) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2010). *Osmanlı Devleti'nin batı politikası*. M. Bıyıklı (Ed.), Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi (Cilt.1, s.11-33) içinde. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Yaman, K. (2007). *Yoksulluk hukuku: modernleşme sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu karşılaştırması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yanık, L. K. (t.y.). Liberalizm: bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *46*(12), 35-55.
- Yaramış, A. (2002). *Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulması*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.12, s. 697-702) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yeliseveya, N. V. (2010). *Yakın çağlar tarihi*. (Y. İnce, Çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı demiryolu politikasına bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1,* 311-324.
- Yıldırım, Y. (1988). Batılılaşma döneminde Osmanlı sağlık kuruluşları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *2,* 123-142.
- Yıldırımer, Ş. (2012). İbn Rüşd felsefesinin Latin dünyasında tanınması ve Latin İbn Rüşdçülüğü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *14*(25), 93-114.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin adı yok: zorunlu askerliğe geçiş sürecinde Osmanlı Devleti'nde siyaset, ordu ve toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, C. (Ed.). (2012). *Sultan II. Abdülhamid ve dönemi*. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Yılmaz, E. A. ve Akbulut, A. (2016). Küreselleşme sürecinde ulus-devletin rolü ulus-devletler güçleniyor mu?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(16), 71-88.
- Yılmazer, Z. (2006). *Murad IV.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.31 s.177-183) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yollacı, M. E. (1999). *XIX. yüzyıl ve sonrası Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim kurumları*. Osmanlı Ansiklopedisi (Cilt.5, s.237-244) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yüksel, S. (2019). Rusya'nın Kırım'ı ilhakı (1783). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(2), 217-226.
- Zürcher, E. J. (Yay. haz.). (2003). *Devletin silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da zorunlu askerlik (1775-1925)*. (M. T. Akad, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

- Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı'nda kaynak gösterimi, APA 6 kurallarına göre yapılmıştır.

Cevap anahtarına ulaşmak için karekodu okutunuz.

Görsel kaynakça için karekodu okutunuz.

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa	g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı	ğ) Tuva C.	Kızıl
c) Dağıstan C.	Mahaçkala	h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ç) Gagavuz C.	Komrat	ı) Tataristan C.	Kazan
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik	i) Altay C.	Krasnoyarsk
e) Karakalpakistan C.	Nukus	j) Hakasya C.	Abakan
f) Nahcivan C.	Nahcivan	k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri